

وليام گای کار

به رد گه لیکی سه ر ته ختهی شه تره نج

Pawns in the game

وهر گیرانی به حنیار نه حممه سناج

جایی به کم

2016

نامنامه‌ی کتیب

- ناوی کتیب: به‌ردگه‌لیکی سه‌رته‌خنه‌ی شه‌تره‌نج
 - نویسنده: ولیام گای کار
 - وه‌رگیرانی: به‌ختیار نه‌حمه‌د سالح
 - دبیران و به‌رگ: فواد که‌ولوسی
 - شویینی چاپ: چاپخانه‌ی که‌نج
 - سالی چاپ: ۲۰۱۶
 - تیراژ: ۱۰۰۰ دانه
- له‌مهر‌نوه‌به‌رایه‌نی گشتی کتیب‌خانه گشتیه‌کان ژماره‌ی سپاردن (۱۷۹۶)ی
سالی ۲۰۱۵ پندراوه.
-

پیرست

۷	پیلان گتیری جیهانی
۱۰	زایونیزمی نسوی
۲۲	بانگه وازنگ بۆ گه لی ئەمەریکا
۲۳	بەشی یەكەم
۲۲	جولانەوێ شۆرش جیهانی
۲۸	کۆمونیزم و نازیزم و کارل مارکس و کارل پیتەر
۴۹	بەشی دووهم
۴۹	شۆرش ئینگلیز
۵۶	قورخکارییه کانی جولەکه به درێزایی میژوو
۵۶	دەرەتجامه کانی
۵۹	جەنگی خاچ پەرستەکان
۶۲	پاگواستنی گەرە
۷۰	جولەکه و دروست بونی بازارپی پەش لە ئەوروپا
۷۲	شۆرش ئینگلیز
۸۰	پوداره کـان
۸۸	بەشی سێهەم
۸۸	پاستی شۆرش مەزنی فەرەنسا - وێنە شاراره که -
۸۸	ئەو پیاوانە ی که هۆکاری شۆرش بون
۱۰۴	جێبه جێکردنی پلانی شۆری فەرەنسی
۱۰۶	نورانیه کان
۱۰۸	شۆری فەرەنسا: دەست بەکار بون
۱۱۲	قورناغی دووهم
۱۲۲	بەشی چوارەم
۱۲۳	کەوتنی ناپلین
۱۳۵	بەشی پێنجەم

۱۳۵.....	میتوئی شاراره‌ی بلو بونه‌وه‌ی جوله‌که له ئەمریکا
۱۴۴.....	شە‌پی ناوخری ئەمریکا
۱۴۴.....	۱۸۶۶-۱۸۶۱
۱۵۲.....	مانفۆره مالیه‌کان
۱۶۰.....	به‌شی شه‌شهم
۱۶۰.....	پوخانی ئیجپراتۆریه‌تی روسی جوله‌که و
۱۶۰.....	کۆمه‌لگه‌ی روسی کۆمۆنیزم و له‌دایک بوونی زایۆنیزم
۱۷۵.....	به‌شی چه‌وتهم
۱۷۵.....	جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م
۱۷۵.....	نهیته‌کانی ژبانی سیاسه‌تی جیهانی
۱۹۴.....	به‌شی هه‌شتم
۱۹۴.....	په‌یماننامه‌ی ئیترسای
۱۹۹.....	پرسی فه‌له‌ستین
۲۱۵.....	به‌شی نهم
۲۱۵.....	ستالین
۲۲۱.....	جه‌نگی ئابوری جیهانی
۲۲۸.....	به‌شی ده‌ههم
۲۲۸.....	ئو پوداوانه‌ی که هۆکار بون بۆ هه‌لگیرساندنی
۲۲۸.....	جه‌نگی جیهانی دوهم
۲۴۴.....	دۆکیۆمێنته‌کان
۲۴۷.....	به‌شی یانزه‌ههم
۲۴۷.....	پشت په‌رده‌ی جه‌نگی جیهانی دوهم
۲۵۵.....	لایه‌نه‌ سیاسیه‌ شاراره‌کانی جه‌نگی جیهانی دوهم
۲۶۴.....	به‌شی یوانزه‌ههم
۲۶۴.....	جیهانی ئۆستامان
۲۷۲.....	کۆتایی

(رېسەكانيان نابېتە پۇشاك و بە كردهوكانيشيان پۇشتە نابن.
كردهوكانيان گوناھە و دەستەكانيان ستەم ئەكات. بېكانيان بەرەو
خراپە ھەنگاو ھەئەھىنېت و پەلە ئەكات لە رشتنى خوین،
بېركردنەوھيان خراپەيە. رېگەكانيان زەوت كردن و لەناو بردنە. رېگەي
ئاشتى نازانن و دادپەرورە نېن. رېگەي چەوتيان بۇ خۇيان ھەلبىزاردووە ھەر
كەسېك بېگرتە بەر ئاشتى بەخۇيەوۋە نابېنېت)

ئەشعيا- ۵۹

پىلان كىچى جىھانى

دەروازە

پىشەى پىلان كىچى زايۇنىزىمى جىھانى بى باۋەر:

ئەگەر ئەۋەى مەن پەردەى لەسەر ھەلەدە مالم، ئەو كەسە توشى سەرسوپمان ئەكات كە ئەم دىپرانە ئەخوئىنئەۋە، ئەۋا داۋاكارم لە خوئىنەر كە ھەست بەكەمى ئەكات كاتىك كە بە ئاشكرا بۇيپون ئەكەمەۋە كە مەن لە سالى ۱۹۱۱ دەست بەكار بوم بە ئامانجى پەى بردن بەۋەى كە چى پىگىرى ئەكات لەۋەى كە مۇقايەتى بە ئاشتى بىرى لە ژىر سايەى ئەو خىروپىرەى كە خوا پىنى بەخشيۋە؟

تەنھا لە سالى ۱۹۵۰ دا تۈانيم پەى بەو نەينىيە بەرم كاتىك كە زانيم ئەو شەپ و شۇپانەى ژيانمان ژىروژور ئەكات و ئەو بىسەرەۋبەرەيىش كە بە بى ھۇ زالە بەسەر ژيانماندا ھىچ نىيە جگە لە پلانكى ئەھرىمەنانەى بەردەۋام، پەنگە ئەو پىلانە لەو بەشەى گەردون دەستى پىكردىن كاتىك كە ئەھرىمەن پەتى كەردەۋە كە وشەى خوا لەسەر ھەمو شتىكەۋە بىت. لە بەھەشتەۋە بۇ سەرزەۋى. ئەو پاستى و بەلگە حاشا ھەلەگرە پەرتەۋازانەى كە بەدەستم ھىنان لە سەرتاسەرى جىھاندا پچپ پچپ بون و پىك نەدەخران ئەمەش بەردەۋام بو تا كەيشتمە ئەو پاستىيە و تىگەيشتم كە زانياريمان لەگەل بونەۋەرىك دا نىيە كە لە گوشت و خوئىن دروست كرايىت، بەلكو لەگەل ھىزى

پۇخى و ئەو بىرئەدايە كە ئە تاريكىدا كار ئەكات و زالە بەسەر زۇرىنەى ئەو كەسانەى كە پۇستى گرنگيان بەدەستەويە لە جيهاندا. هيچ ھەست بەشەرم ناكەم. كاتىك كەدان بەودا دەنيم كە ئەو كتيبە پىرۆزەكان بو كە پىنگەيان پيشان دام تا بگەمە وەلامى پرسىيارەكانى پيشوم.

كتيبي پىرۆز پيمان ئەلئيت - زۇربەشمان لە يادى ئەكەين - كە ئەھەريەن يەكەك بوە لە زىرەكترين و بەتوانا ترين دانىشتوانەكانى بەھەشت و پۇخەكەشى ماوە و لەناو نەچوہ. چۆن ئەھريەن و پەپرەوہەكانى لە پىنگەى خودا لايان داوہ؟ ئەو خودايەى كە مافى زانين و خوشەويستى دەبەخشيتە بونەوہرەكانى و جيهانىكى تەواومان پى دەبەخشى لە كاتىكدا كە بىرۆكەى ئەھريەن لەسەر ئەوہ دروست دەبئيت كە دەلئيت راستى و ماف ھىزە و ئەو كەسانەش كە ژيرن مافيان بەسەر كەسانى دىكەوہ ھەيە، لەبەر ئەوہى جەماوہر نازانئيت چى لە بەرژەوہندى دايە، ئەم بىرۆباوہرەش وەك ئەبىنين بە پىنى زاراوہى ھاوچەخ پىنى دەلئين دەسەلاتى پەھا. تەوراتيش -سەردەمى كۆن- شتيك نىە جگە لە چىرۆكى ئەھريەن كاتىك كە بو بە سەرۆەرى جيهان و كاريكى كرد تا باپىرانمان لە سەر پىنگەى راست لايدەن و بەو پىنەش كە كلئيساي ئەھريەن لەسەر زەوى دروست كرا، دواتر تەورات پيمان ئەلئيت كە چۆن ئەم كلئيسايە كارى كردوہ لەسەر پىلان گىران لە دژى خودا.

كاتىكيش مەسيح نيردرا بۆ سەر زەوى كە ئىدى پىلان گىران گەيشتبونە ئاستىك كە ئەھريەن زال ببو بەسەر تەواوى ئەو كەسانەى كە پۇستىكى گرنگيان ھەبو لە جيهاندا... مەسيح كلئيساي ئەھريەنى پيسوا كرد و ھىرشى كردە سەر پەپرەوانى كلئيسا و ناوى لىنان (نەوہى ئەھريەن). مەسيح بە ديارى كراوى بەم شىوہيە پىناسەى كلئيساي ئەھريەن ئەكات بەوہى كە ئەوہ ئەوانەن كە ناوى خويان ئەنين جولەكە و دواتر ئەلئيت: ئەوانە درۆ ئەكەن و باوہر بە ھيچ جۆرە ئاينىك ناكەن ھەرەك چۆن پىناسەى ئەو گەورە سەرمایەدارانە ئەكات كە پارەيان ئەدا بەسو - ئەو كەسانە ھاوتان لەگەل گەورە خاوەن بانكەكانى ئىستا - ھەندىك كەس ناو لەو كەسانە ئەلئيت جولەكە نورانيەكان...

(زۆرىك لە ئىمە لەيادىيان كىردو كە مەسىح تەنھا لەبەر ئووە ھاتۆتە سەر زەوى تا پزگارمان بکات لە داوى ئەھرىمەن، ئو داوى كە تا دەھات زیادتر لە دەورى گەردنمان تەنگ و تەنگتر ئەبوەوە. سەرورمان مەسىح پزگارى كىردىن كاتىك كە داوى لىكردىن پو لە تەواوى گەلان بکەين تا پاستى پىلانەكەيان پى بناسىن).

(لینجیل یوحنا)

ھەر ھا بەئىنى پىداين كە ئەگەر ئووە لىمان داواكراوە جىبەجىنى بکەين، ئو زانىنى پاستى پزگارمان ئەكات لەو پىلانە. بەلام ئىمە ئو ئەركەمان پشت گوى خست كە سەرورمان مەسىح پىنى سپاردىن، ئەویش - زۆر بە ئاسانى - ھۆكار بوو تا ئو پىلانە لەو كاتەو پەرەستىنیت تاواى لىھات كە پىنى نایە قۇناغى پىش كۆتایىووە.

زايونيزمى نسوى

پيلانى نوى له سهره تاوه تا ئهم سهرده مهى ئېستامان

له سالى ۱۷۸۴ دەستى خواوهند گه مه كى ناشكرا كرد و بهلگه پيويستى خسته بهردهست حكومهتى باقاريا^(۱) له سهر بون و بهردهوامى پيلانيكى ئه هريمه نهن . نهوى له خواوهده ديت ورده كارى نه و پودارهيه:

ئادهم رايىزاوبت كه سىكى مه سىحى و ماموستاي لاهوت و ياساي ئاينى بو له زانكوى ئانگولډ شتات به لام له مه سىحيهت هه لگه پرايه وه و چوه سهر ئاينى ئه هريمه ن. له سالى ۱۷۷۰ سوو خۆره كان كه دراتر هه لسان به پيڤخستنى دامه زراوهى پۇتشلد^(۲) به كرئيان گرت بۇ پيداچونه وه و دوباره پيڤ خستنه وهى پيڤكه وتن نامه^(۳) كۆنه كان له سهر بته ماي نوى، ئامانچ له م پيڤكه وتنانه ئاماده كارىيه بۇ كلئيساي ئه هريمه ن تا دهست بگريئت به سهر جيهاندا و يېروبوچونى ئه هريمه تان بسه پيئىرئيت به سهر مرؤفايه تى دا، نه و مرؤفايه تىيهى كه ههر له ئيستاقوه ئاماده كارى بۇ ئه كرىئت بۇ قبول كردنى ئايدبولوجياى

(۱) باقاريا تا سالى ۱۸۷۰ به يه كۆك له دهوله ت جرمانيه سهر به خۆ و گهره كان دادنه ترا، سالى ۱۸۷۰ چوه ناو نه و يه كۆتى يهى كه هسمارك پايگه ياند.

(۲) خانه وادهى پۇتشل به شاى پارهى جوله كه دادنه ريت له ئه روپا، ئهم خانه واده جوله زۆر دهوله مه نده دهستى گرتوه به سهر لق كه ليكى زۆر گهرى پيشه سازى و بازرگانى و ئابورى.

(۳) پيڤكه وتنانه كانى ده سه لات دارانى جوله كه.

نەھرىمەن بە پەوش گەلېكى نەھرىمەنەنە لە دواي دروست كردنى كارسات گەلېكى كۆمەلەيتى گەرە. وايزھاويت ئەرکەكەي بە جىگەيانەن لە ۱ مانگى مايسى ۱۷۷۶.

نەم نەخشەيەي كە وايزھاويت وئەي كېشايو لەسەر بئەمەي تېك شكاندى تەواوي ئاينەكانى دىكە دروست كرابو، نەكرىت بگەنە نەم ئامانچە لە پىنگەي دابەشكردنى (جويم) ۱ ھە بەسەر سەربازگە گەلېكى ناكۆك بەيەكدى بۇ ھەي تا ھەتا ھەتايە لەگەل يەكدى لە مەملەنەدا بىن لەسەر ژمارەيەك كېشەي سىياسى، ئابورى، پگەز و كۆمەلەيتى، نەم پلانە وا نەخوازىت كە دواي دروست كردنى سەربازگەكان نەبىت چەكدار بىكرىن، دواتر كار نەكرىت لەسەر دروست كردنى پوداويك كە بە ھۆيەو نەم سەربازگانە ئەكەونە شەپ لەگەل يەكدى دا و بەمەش لاواز دەبن و ھەلدەستەن بە تېك شكاندى حكومت و دامەزراوە نىشتىمەنى و ياسا ئاينەكان .

لە سالى ۱۷۷۶ وايزھاويت كۆمەلەي (نورانييەكان) ۲ى دروست كرد بۇ دەست كردن بە نەخشەي پىلان گىزى (وشەي نورانى دەرپىنېكى نەھرىمەنەنەي كە مانا راستەقىنەكەي بىرىتە لە (ھەلمەتى پوناكى). وايزھاويت پەناي بىردە بىر درۆ و وتى كە ئامانچى ئەر گەيشتەنە بە دەسلەتېكى جىھانى پىك ھاتو لەو كەسانەي كە خاوەن توانايەكى بىرى گەرە بن، ئەو كەسانەي دەسلەمىت كە خاوەن توانايەكى بەرزەن لە بىركردنەو ھەدا. بەم شىوہەي توانى نىزىكى دو ھەزار كەس لەخۆي كۆبكاتەو لەوانەي كە سەرکەوتو بون لە بوارەكانى ھونەر و وىژە و فېركردن و زانست و ئابورى و پىشەسازى. ھەر ئەو كاتەي كۆمەلەي پۇژ ھەلاتەي گەرەي ۱ دامەزراند تا بىيئە ناوھەندىك كە ئەر

(۱) ئەرە ئەو ناوہەي كە جولە لەينىت لەھەر كەسېك كە جولەكە نەبىت.

(۵) ھەرەك پىشتەر وتەن (كەسە داناکانى جولەكە).

(۶) ناوھەندى سەرەكى ماسۇنى و لەراماسۇنى.

كەسانە لە خۇ بگىرىت كە خاوەنى ئەو پلانى نوێیە^۷ وایزهاویتن كە دەبیت پەپەرەو بگىرىت تا بقوانن بگەن بە نامانج:

۱. بەكار ھێنانى بەرتیل، پارە و سىنكس^۸ بۆ گەيشتن بە كۆنترۆلكردى كەسەكان بەتایبەت ئەو كەسانەى كە خاوەن پۇستى لە ئاستە جیاوازهكان و حكومەتە جیاوازهكاندا. كاتىكیش یەكێك لەو كەسایەتییانە ئەگەر وێتە داوی نورانیەكانەو لەمەمو لایەكەو ئەبەستىتەو و بەكار ئەهینىرت لە پینار بەرزەوئەندییەكانى خۆياندا لە رێگەى ھەرەشەى سیاسى و ماپە پوچكردن و ئابروبردنى و تەنانت لەناو بردنى خۆى یاخود خێزانەكەى.

۲. پێویستە لەسەر ئەو نورانیانەى كەوێك مامۇستا لە زانكۆ و پەیمانگا زانسیەكاندا كار ئەكەن بايەخ بەدەن بە خویندكارە زیرەكەكان بەتایبەت ئەوانەى كە سەر بە خانەوانەى دیارن تا پالیاپ پێو بنین پوو و نیونەتەوێی جیهانى^۹، دواتر بە شێوەیەكى تاییبەت لەسەر بنەماكانى ئەو رێگەى نیونەتەوێیە پراھینانیان پێ ئەكریت لە رێگەى پیدانى دەرفەت بۆ تەواوكردى خویندن لە زانكۆكانى جیهاندا و بەو شێوە بیری نیو نەتەوێی لە مێشكیاندا ئەچەسپینىرت لەبەرەوێ كە دروست یونى یەك حكومەت لە تەواوی جیهاندا

(۷). گریبەستەكانى زایۇنیزمە كە وایزهاویت نوێى كردهو و دوبارە پێك خستەو.

(۸). ئەمە ئابروچونى برولومبو وەزیری بەرگری بەریتانیای پێشومان بێر ئەخاتەو كە لەگەڵ كچى ھەرزە بەناوى (كریستین كیل)، ئەو ئابروچونەى كە تەواوی بەریتانیای ھەژاند. داوی ئەو پوداوە زنجیرەىك ئابروچونى كەسایەتى بەریتانى دیکە دەرگەوت لەگەڵ كچانى كەم تەمەن و سۆزانی و دواتر دەرگەوت كە كەسایەتییەكى كۆمەلایەتى خاوەن پەپەرەندى لە ئاستى بەرزدا كەناوى دكتۆر وارد ئەو پەپەرەندیانەى پێك خستەو لە نیوان ئەو كەسایەتییانە و ئەو كچانەدا و تانیستاش بە تەواوەتى پەردە لەسەر نامانجى ئەو ئابروچونە ھەلەمالپاوە كە لە سالى ۱۹۶۲ دا پى دا. ئەم پوداوە ئابروچونى ھاوشیوومان بێر ئەخاتەو كەلەكاتى شەپى سوپس پوى دا و پاریس و فەرەنسای ھەژاند، ئەویش ئەو ئابروچونە بو كە پالەوانەكەى مسیۆ لوقریكە بو كە سەرۆكى ئەنجومەنى نوێنەرانى فەرەنسای پێشو و ژمارەىك لە گەرە كەسایەتیه فەرەنسیەكان بو، ئەم كەسانە شەوانە لەگەڵ چەند كچى ھەرزەكاردا رایان دەبوارد. ئەم دۇسییە و چەندین دۇسىیە دیکەدا نامازەى پلانىكى ئەھریمەنانە دەرەكەوتن و تیايدا پیلان گێرییەكى ئەھریمەنانەى جیهانى دەرەكەوت كەلە تارىكیدا كار ئەكات.

(۹). نیونەتەوێ لێرەدا مەبەست لێى رێگە مرزفانەكە نییە بەلكو ئەو مانایەى كە زایۇنیزمەكان خۆیان مەبەستیانە لە چوارچۆیە زال بون بەسەر جیهاندا.

تەنھا پىڭگەيە بۇ پىزگار بون لە جەنگ و كارەساتەكان، سەرەتا باوەر بە خويندكارەكان ئەهينریت و دواتر ئەو باوەرە لە لایان ئەچەسپینریت كە كەسە خاوەن بەهرە تايبەتەكان ئەتوانن و ئەو مافەيان هەيە كە كەسانى زال و بالادەست بن بەسەر ئەو كەسانەى كە كەمتەن لەخويان لە پوى بەهرەى مېشك و زىرەكپەوه لەبەر ئەوەى جەماوەر نازانن چى باشە بۆيان لە پوى جەستەيى و بىر و پۆحىيەوه...

ئەمەزگە لە جىهاندا سى خويندنگەى تايبەت هەيە كە تايبەت بەره و دەكەوتە:

ا. شارى غوردونستون لە سكۆتەلەندا.

ب. شارى سالم لە ئەلمانيا.

ج. شارى ئانافرىقا لە يونان.

شا فليپ هاوسەرى ئەلېزابېسى دووهم لە گۆردۆنستون خويندى بە ئاسانكارى مامى لۆرد لويس مونتاتين كە لە دواى جەنگى دووهمى جىهانپەوه بوە فەرماندەى بالاي هيزى دەريايى بەرېتانيا.

۳. بەندى سېهەم لە پلانەكەى وايزهاويت جەخت لەوه ئەكات كە ئەو ئەركەى كە دەبىت بسپىردریت بە كەسايەتپە خاوەن دەسەلاتەكان دواى ئەوەى كە دەكەونە داوى نورانيەكانەوه و ئەو خويندكارانەش كە مەشقى تايبەتيان پى كراوه ئەوەيەكە كە وەك سەرچاوه بەكار بهينرین و بخرینە پۆست گەلبەگى هەستيارەوه وەك كەسانى پسپۆر و شارەزا بە شىوہەك كە بتوانن پىنوینى پيش كەش بكەن بە گەورە پياوانى دەولەت بۇ ئاراستە كردنيان تا سياسەت گەلبەگى تايبەت پياوہ بكەن و لە دريژ ماوہدا خەزەت بە پلانە نەنپەهەكانى دروست كردنى جىهانگى يەكتا بكات لە پىڭەى نەهيشتنى تەواوى ئاين و ئەو حكومەتانەى كە تيايدا ئەو ئەركەيان پى سپىردراوه.

۴. پىنوېستە لەسەر نورانيەكان كە پۆژنامە و دەزگاكانى دىكەى راگەياندن كۆنترۆل بكەن لەبەر ئەوەى پىيان واپە كە دروست كردنى حكومەتيكى نەخويندەوار تەنھا پىڭەيە بۇ چارەسەر كردنى كيشە جوراوجۆرەكانى جىهان.

له و ماوړیه دا فېرېنسا و بهریتانیا دو گه وره زلېږن بون له جیهاندا واته له کوټایی سده دی هژده هم. نه مهش پالی به وایزهاوېته وه نا که فرمان بکات به کومه له ی نورانیه کان تا:

۱. شهرې داگیرکارانه دروست بکېن بۇ ماندو کرنی بهریتانیا و ښمپراتوریه ته گهی.

ب. شوپشینکی فېرېنسی پیکېخن بۇ ماندو کرنی فېرېنسا و له و شوپشېش له سالی ۱۷۸۹ دا هلگیرسا و نوسه ریکي نه لمانیش به ناوی تسفاک نهرکی نه و دی پی سپېردرا که دست نوسه کانی وایزهاوېت کوټیکاته وه له شپوهی کتیبیک نه ویش به و کاره هلسا و ناوی کتیبیکه ی نا "ته نها دست نوسه په سنده کان".

له سالی ۱۷۸۴ وینه ی نه م به لکه نامه یه نیردرا بۇ نورانیه کان نه وانه ی که له لایه ن وایزهاوېته وه نیردرا بۇ فېرېنسا بۇ هلگیرساندنې شوپش. به لام هوره بروسکه یه ک دای له هلگری نامه که و له ناوی برد نه مهش هوکار بو بۇ دوزینه و دی نه و به لکه خراب کاریبه له لایه ن پیاوانی ناسایشه وه دوی پشکنینې جهسته ی که سه که، دواتر نه و به لگانه دران حکومتی باقاریا.

حکومه تی باقاریا زور به وردی لیکولینه و دی کرد له سهر نه و به لکه نامه یه و فرمانی دا به هیزه کانی ناسایش بۇ داگیرکردنی کوپی "پوژه لاتی گوره" که به م دواپپانه وایزهاوېت دایمه زړاندېو. هره ها په لاماری مالی ژماره یه که له گوره هاوېه شه کانی دا که خاوه ن که سایه تی دیار بون له وانه کوшке تۆکه که ی باسوس له ساندروسورف و تیایدا به لکه نامه ی زیادتر دوزرایه وه و حکومتی هینایه سهر نه و پروایه ی که به لکه نامه ی سهره کی وینه یه که له پیلانیکي کلنسیای جوله که که له سهره وه کوټپوټلی کومه له ی نورانیه کان نه کات به نامانجی به کارهینانی جهنگ و ناارامی تا به یه کی که له پیکه کان دهوله تیک دابعه زینیت و زال بیت به سهر جیهاندا له پیکه ی دست گرتن به سهر توانا و نامرازه کانی هیژدا.

بەم شىۋەيە ھۆكۈمەتى باقاريا كۆپى پۇرۇھەلاتى گەۋرەي داخست لە سالى ۱۷۸۵ و كۆمەلەي نورانيەكانى بەياسا لادەر ناوزەند كرد و لە سالى ۱۷۸۷ دەسەلاتى باقاريا ووردەكارى ئەو پىلانەي بلاۋ كوردەۋە و ناۋنیشانەكەشى برىتى بو لە "نوسىنە سەرەككەيەكانى ئاينزا و پىنكخراۋى نورانيەكان" و وىنەيەكى ئەو بەلگە نامەيەي نارد بۇ گەۋرە پىاۋانى دەۋلەت و كلىسا بەلام بەھىزى نورانيەكان بە ئەندازەيەك بو كە واى كرد گوى بەو ھوشدارىيە نەدرىت ھەر ۋەك چۆن پىشتىرش گوى بە ھوشدارىيەكانى مەسىحىش نەدرا.

لەو كاتەۋە چالاكى نورانيەكان سىروشتىكى نەينى بەخۇۋە گرت و وايزھاۋىت پىنمايى دا بە پەيپەۋەكانى تا بچنە ئار پىزى كۆمەلە ماسۇنىيە نەينىەكان كە پىيان دەۋترا ماسۇنىيە شىنەكان و تىايدا كۆمەلەيەكى نەينى دروست بكن لەناۋ دلى ئەو كۆمەلە نەينىانە كە ئەركى برىتى بو لە وىتەۋەي وانەي نىۋنەتەۋەيى بەو ماسۇنىانەي كە ئامادەيى دەر دەپىن بۇ داپىران لە ھەر بىرۋكەيەكى ئاينى، نورانيەكان ماسكى چاكە و چاكەخۋازيان بەكار دەھىنا بۇ شارەنەۋەي چالاككەيە تىكەدەرەكەيان. كاتىكىش كە وىستيان ئامادەكارى بكن بۇ كۆپى ماسۇنىەكانى بەپىقاندا "جۆن پۇينسۇن" يان بانگەيشت كرد بۇ سەردان كردنى دەۋلەتە ئەۋرۈپىەكان، پۇينسۇن يەكك بو لە گەۋرە ماسۇنىەكانى ئىسكوتلاندا و مامۇستاي فەلسەفە بو لە زانكۆي ئەدىنبۇرگ و ئەمىندارى گشتى كۆمەلەي شاھانە بو لە ئەدىنبۇرگ پايتەختى ئوسكتلەندا.

بەلام ئەو فرىۋ كارىەيان بۇ نەچۈە سەر و پۇينسۇن باۋەپى بەۋە نەكرد كە ئامانجيان تەنھا دروست كردنى دىكتاتۇرىيەتىكى بچوك بىت، بەلام لەھەمان كاتدا ھەستى خۆي پاراست و باسى لىۋە نەكرد و لەھەمان كاتدا نورانيەكان وىنەيەكى پاكئوس كراۋى پىلانگىرپىيەكەي وايزھاۋىت يان پىدا تا لىكۆلىنەۋەي لەسەر بكات و بىپارىزىت. سالى ۱۷۸۹ شۇپرىشى فەرەنسا ھەلگىرسا لەبەر ئەۋەي كە پىاۋانى دەۋلەت و كلىسا ملەكەچى ئەو پىنمايىانە بون كە ئاراستەيان كرابو و لە ھەمان كاتىشدا گويىيان بە ھوشدارىيەكان نەدابو، ھەر بۇيە پۇينسۇن ترسا لەۋەي كە ئەو مەترسىيە ولتانى دىكەشى بگىرتەۋە.

سالى ۱۷۹۸ كىتابى بىلەن بىللە ئاۋى نا پىلانگىرى گەرە بۇ نەھىشتىنى تەۋاۋى حىكۈمەت و ئاينەكان^(۱) بەلام ئەم ھۆشدارىيەش مەرۈك زۆرىنەى ھۆشدارىيەكانى دىكەى پىشۋو گۈيى پىنەدرا.

تۆماس جىفرىسۇن "يەككە لە دامەزىنەران وسەرۈك كۆمارى ولاتە يەكگرتۈەكانى ئەمەرىكا" بو بە قوتايەكى وايزھاۋىت و بو بەيەككە لە گەرە داكۆكى لىكەرانى كاتىك حىكۈمەتى ولاتەكەى ۋەك لە ياسا لادەرىت ناۋزەندى كرد. ھەر لە پىگەى جىفرىسۇنەۋە نورانىەكان ھاتتە ناۋ كۆپى ماسۇنىيە نوپكانەۋە لە نىۋ ئىنفلاند ئەر ناۋچەيەى كە ژمارەيەك لە ويلايە سەرەكەكانى ئەمەرىكا لە خۇئەگرىت .

لە سالى ۱۷۸۹ جۇن پۇبلىسۇن ھۆشدارى دايە سەرۈكى ماسۇنىيەكان لەۋەى كە چىندى نورانىەكان نەخزىنە ناۋ كۆپەكانىيەۋە. لە مانگى تەموزى سالى ۱۷۹۸ داقىد بابلان سەرۈكى زانكۆى ھارقارد ھەمان ھۆشدارى دوبارەكردەۋە و ئاپاستەى دەرچۈانى كرد و ھەژمونى پو لە زيادبوى نورانىيەكانى بۇ پون كىرەۋە لە نىۋەندە سىياسى و ئاينىيەكانى ولاتە يەكگرتۈەكانى ئەمەرىكا .

جۇن كوينسى ئادامز كۆپە ماسۇنىيەكانى لە نىۋ ئىنفلاند (بەرىتانياى نوئى) پىك خست و بىريارى دا سالى ۱۸۰۰ خۇى كاندىد بىكات بۇ سەرۈكايەتى كۆمار لە دژى جىفرىسۇن و بۇئەۋ كارە ھەستە بە نوسىنى سى نامە بۇ كۆلۇنىل ولىام ئىستۇن و تىايدا باسى لە چۆنىەتى بەكارھىنانى كۆپەكانى ماسۇنى كىردىو بۇ ئامانجى تىكەدەرەنە. تا ئىستەش ئەۋ ئامانە پارىزراۋە لە كىتەبخانەى دىتنبۇرگ سكوئىر لە شارى فىلادلفيا .

لە سالى ۱۸۲۶ كاپىتن ولىام مۇرگان پىنى وابو كە ئەرەكەكەى وا ئەخۋازىت كە قسە بىكات بۇ پاي گشتى و ماسۇنىيەكانى دىكە لە بارەى پاستى و پلانى نەينى و ئامانجى كۆتايى نورانىيەكان، لە بەرامبەردا نورانىيەكان كەسىكى خۇيان پاسپارد كە ئىنگلىزى بو بە ناۋى "پىتشارد ھاۋارد" تا بىريارەكەيان جىبەجى

(۱) ئەم كىتەبە ئەۋ كاتە لە لەندە چاپ كرا و تا ئىستاش ھەندىك مۇزەخانە وىنەيەكى لەلا ماۋە و لە ولاتە

بىكەت كە بىرىتى بۇ لە كوشىتى لەبەر ئەۋەدى ئاپاكى بەرامبەر كىردۈن، كاپىتن مۇرگان ھەستى بە ھەترسى كىرد لە سەر ژيانى ھەر بۇيە بىريارى دا كە بەرەو كەنەدا ھەل بىت، بەلام ھاۋارد تۋانى بىگاتى لە نۆزىك سنور و لە دۆلى نىياگەرە تىۋرى كىرد، لە نىۋيۇرك تۋانرا كەسىك بدۆزىتەۋە "ئافرى ئالان" كە سۈيىدى خۋارد گۈيى لە ھاۋارد بۈە كە پاپۇرتىكى پىشكەش كىردۈە لە كۆبۈنەۋەي كۆمەلەيەكى نەينى لە نىۋيۇرك و ئاۋى لىئاۋە "سوارچاكانى پەرسىكا" بەئاۋى رىنكخراۋى خاچپەرسىتەكان كەلە سورىا دامەزرا لە كاتى شەپرى خاچ پەرسىتەكان و لەو پاپۇرتەدا پۈنى كىردۈتەۋە كە چۈن بىريارى لە سىدارەدانى لەسەر كاپىتن مۇرگان جىبەجى كىردۈە. دواتر پىۋوشۈيىن گىرايە بەر بۇ گۋاستەۋەي بىكۆرەكە بۇ دور لە بەرىتانيا، تا ئەمبۆكەش كەم كەس ئەزانىت كە ئەم پوداۋە ئەو كاتە بۈە ھۈي تۈپە بۈنى ۴۰٪ ماسۋىيەكان لە باكورى ويلايەتەكانى ئەمەرىكا و بۈە ھۈي ۋاز ھىئانىان لە ماسۋىيەت - ئوسراۋىكى ۋتارىبىزى كۆبۈنەۋەيەكى گەۋرەم لەلايە كە ئەو كاتە بەسترا لەسەر ئەو پوداۋە - لىرەۋە ئەتۋانن پىژەي ھەژمۈنى ئەو كەسانە ۋىنا بىكەين كە دەستيان ھەبۈە لەو پىلان گىرەنە ئەھرىمەنەنەيە، لەسەر دەسەلاتى ئەو كەسانە ئەۋەندە بەسە كەبزانن چۈن تۋانىۋىيەنە لە پىگەي سەرچاۋەكانىيەنەۋە پوداۋە گەلىكى زۇر دىار لەو مىژۋە لايدەن^(۱) و دەرى بىكەن لەو كىتياپەنى كە ئىستا لە خۈيىندىگەكانى ئەمەرىكا ئەخۈيىترىت.

لە سالى ۱۸۲۹ نورانيەكان كۆنگرەيەكىيان لە نىۋيۇرك بەست و نورانييەكى ئىنگلىزى بە ئاۋى (رايت) بانگەيشت كرا و تىايدا پاكەيەندرا كە كۆمەلەكەيان بىريارى داۋە جولەنەۋە نەلىستىيەكان (ئانارشىيىستەكانى روسىا و ئەۋروپاى ئاۋەند لە سەدەي پاپۇردودا) و جولەنەۋە بى باۋەرەكان بىگىرتە خۇ لە رىنكخراۋىكى جىيەنى كە پىي دەۋترا كۆمۇنىزىم. ئامانچ لەم ھىزە ۋىرانكارىيە

(۱) ئەو كەسانەي كە لەو پوداۋەندە باس كراۋان (جىفەرسۇن، جۇن كۈيىشى ئاداسز، داۋىد بايلان، كۇنۇۋىل رىيام ئاستون و كاپقان ۋىيام مۇرگان) ئەم كەسانە تىنكرايان كە سانى بەرجەستە و دىار بون لە مىژۋى ئەمەرىكا و دوان لە كۆپەكانىشيان بونە سەزۈك كۇمار.

كە ئەم پىڭخراۋە ئەبىتە خاۋەنى بىرىتى بو لە ئاسانكارى كىردن بۇ كۆمەلەى نورانيەكان تا بتوانن شەپ و ئانارامى دروست بگەن لە داھاتودا.

بۇ دامەزراندنى ئەو پېرۇژە ترسناكە سى كەس ديارى كىرالەلەين ھەر يەك لە كلىنتۆن پۇزفېلت، ياپىرى فرانكلېن پۇزفېلت سەرۆكى ولاتە يەكگىرەكانى ئەمەرىكا، راس گرىلى و شاس. ئەم لىژنەيە پارەيەكى زۆرى كۆكرەۋە بۇ پىشتىوان كىردنى ئەو پېرۇژەيە. ھەر ئەو پېرۇژەيە ھاۋكارى ھەر يەك لە كارل ماركس و ئەنجلىزى كىرد تا كىتىپ گەلى (سەرمايە، مانىفېست) لە شەقامى سوھۇ لە لەندەن بنوسن.

سالى ۱۸۳۰ وايزھاۋىت كۆچى دوايى كىرد دواى ئەۋەى كە وا باس كىرا كە تۆبەى كىردۈۋەر گەپراۋەتەۋە باۋەشى كلىسا. ئەركى نورانيەكان بە پىيى ئەو پىلانەى كە وايزھاۋىت دايرىشتىبو بۇ پىلانگىرى جۈلەكە زۆر كۆنە كە بىرىتە لە پىڭخىستىن و ئاراستەكىردنى دەسلەت لە سەرچەم پىڭخراۋ و كۆمەلە جىيەنيەكان لە پىڭگەى گەياندىنى سەرچاۋەكانيان بە پۇستە گىرگ و ھەستىارەكان. لەر كاتەى كە كارل ماركس لە ژىر چاۋدىرى كۆمەلنىك لە نورانيەكان مانىفېستى ئەنوسى، پېرۇفېسۇر (كارك رىتەر) كە مامۇستاي زانكۆى فېرانكفۇرت بو تىۋرەى پىنچەۋانەى كۆمۇنىزىمى ئەنوسى — لە ژىر چاۋدىرى كۆمەلنىكى دىكە لە نورانيەكان — ھەرەك چۇن لە داھاتودا دەر ئەكەۋىت، سىركىرەكانى پىلان گىرى جىيەنى ئەتوانن ھەردو تىۋرە پىنچەۋانەكى بەكار بھىنن بە جىاۋازىيەكانىيەۋە لە پىناۋ دروست كىردنى دۈبەرەكى لە نىۋان گەلاندا تا ئەو ئاستەى كە مۇقايەتى دابەش بىيىت بەسەر دو سەربازگەى دژ بە يەك... ئەمەش ئامادەكارى ئەكات بۇ قۇناغى دواتر ئەۋىش پىچەك كىردنى ھەردو سەربازگەكە و ھاندانىان تا يەكتى لەئاۋ بىيەن... ئەۋەى كە رايىتەر دەستى پىكرد لەيلەسوفىكى دىكەى ئەلمانى تەۋاۋى كىرد بەناۋى (فرىدرىك نىتشة) كە پىبازەكەى ناسراۋە بە (نىتشةيىزم) ياخود لەلسەفەى نىتشة... ئەم پىبازەش بوە بىنەما بۇ دروست بونى بىرى فاشىزم و نازىزم... ھەر ئەم سى بىرۈبۇچۈنە بو كە پىڭگەى دا بە نورانيەكان تا لە پىڭگەى سەرچاۋەكانىيەۋە

ھەربى شەرى يەكەم و دوومى جىھانى ھەل بىگىرىسىن. سالى ۱۸۳۴ نورانيەكان (مازىنى) سىركىرى شۆپشىگىرى ئىتالى بەناويانگ ھەل ئىبۇرىن تا جىيەجى كازى پىزۇگرامەكەيان يىت و ئانارامى لە جىھاندا دروست بىكات... مازىنى لەم پۇستەدا مايەو تا كاتى مردنى لە سالى ۱۸۷۲.

لە سالى ۱۸۴۰ جەنەراللىكى ئەمىرىكى بە ئاوى ئەلبىرت بايك^{۱۲} ھاتە لاي و ئەوئەندى نەبىردىگەوتە ژۇر كاريگىرى مازىنىيەو. ئەو كاتە جەنەرال بايك نۇر بە گەلىي بو لەبەر ئەوئە سىرۇكى ئەمىرىكا ئەو ھىزە ھەندىيانەى مەرخەس كىرىبو كە پەيوەست بون بە سوپاي ئەمىرىكاو بەھۇى ئەوئە لەژۇر پەردەى كاري سىربازى تاوانى گەورەيان ئەنجام دابو، ھەر بۇيە جەنەرال بايك بىرۇكەى ئىئونەتەرايەتى جىھانى قىبول كىرد لە ژۇر دەسەلاتى يەك حكومت تەنانت دواتر بوە يەككىك لە سىركىردە پۇجىيەكانى پىلان كىرى جىھانى. لە ئىوان سالەكانى ۱۸۵۹ تا ۱۸۷۰ وورە كاري پلانلىكى سىربازى قىر و تەسەلى دانا بۇ سى شەرى جىھانى و سى شۆپشى گەورە كە بەپىي بىروى ئەو لە سەدەى بىستەم دا ئەبە ھۇى ئەوئە كە پىلان كىرىيەكە بىكاتە قۇناغى كۇتايى.

جەنەرال بايك نۇرىنەى كارەكانى لە كۆشكەكەى ئەنجام دەدا ئەو كۆشكەى كەلە لىقا روك^{۱۳} پايتەختى ويلايەتى ئەركىساب دروستى كىرد و پىك ھاتبو لە سىانزە ژور، كاتىك كە نورانيەكان و كۇپى ماسۇنىيەكان (كۇپى پۇژەلاتى گەورە) بونە جىنگەى گومان لەبەر چالاكىە شۆپشىگىرىيە بەرلراوانەكەى مازىنى لە سىرتاسىرى ئەوروپا، جەنەرال بايك ئەركى دوبارە پىك خىستەئەوئە ماسۇنىيەتى لەئەستۇگرت بە پىنى بىنەما گەلىكى ئايىنى ئوئى، بۇ ئەو كارە ھەلسا بە دروست كىردنى سى ئەنجومەنى بالا، ئىوئەندى يەكەمىنيان ئەكەوتە شارلىستۇن لە ويلايەتى كارۇلىفائى باشور لە ولاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمىرىكا، ئىوئەندى دووم ئەكەوتە پۇما و ئىوئەندى سىنەم ئەكەوتە بەرلەن. ئەركى

(^{۱۲}) يەككىك لە گەورە سىركىردە سىربازىيە ئەمىرىكىيەكان لە سەدەى رابورلو

(^{۱۳}) ئەم شارە بوانو ئاويانگ پىيدا ئەكات واتە لە سالى ۱۹۵۷ وەك ئىوئەندىكى سىركەى پەگىز پەرسىتى لە ولاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمىرىكا وەك يەككىك لە ئىوئەندەكانى ئانارامى شارلە تىپايدا

ئەۋەش بە مازىنى سېتىردا كە بىست ئەنجۈمەن دروست بىكات كە سەر بەۋان
بىت و لە سەرتاسەرى جىھاندا بىلۋىيىتەۋە (لەۋ كاتەۋە تا ئىستە ئەۋ
ئەنجۈمەنەنە بۆتە ئىۋەندى سەركىدايەتى گىشتى نەينى بۇ پىلان كىپرى
جىھانى).

زانا نورانىيەكان بەر لەۋەى زانا ماركۇنى پادىۋ و بى سىم بدۇزىتەۋە،
ئامراى پەيۋەندى كىردىيان لە نىۋان جەنەپال بايك و سەركى ئەنجۈمەنە
ئامازە پىكرۋەكان پىك خست... دواتر دەزگاي ھەۋالگىرى ئەمەرىكا بەۋ
نەينىيەى زانى ئەۋەش ۋاى لىكرىن كە درك بەۋە بىكەن چۇن پوداۋ گەلىكى بە
پو كەش لىك جيا كە لە گۇشە و كەنارى جىھان پو دەدات لە يەك كاتدا، ئەيىتە
شەپ و ئاتارامى دروست كىردى دۇخ گەلىكى ترسناك.

پىلانكەى جەنەپال بايك لەيەك كاتدا سادە و كارىگەر بو، ھەروەك چۇن
پوداۋەكان دەريان خست... پىكخستى جولانەۋە جىھانىيەكان پىۋىستى بەم
سى خالەيە:

ا. كۆمۇنىزم.

ب. نازىزم (ھەلقۇلۇ لە تىۋرىيەكانى نىتەشە).

ت. زايۋنىزمى جىھانى.

ھەروەھا جولانەۋە گەلىكى جىھانى دىكە ۋەك ئامادە كارىيەك بۇ
ھەلگىرىساندى سى شەپرى جىھانى و سى شۇرشى گەرە... ئامانچ لە شەپرى
جىھانى يەكەم پەخساندى دەرفەت بو بۇ نورانىيەكان تا كۇتايى بەدەسەلاتى
قەيسەرەكان بەيىن و بىكەنە پىگەى جولانەۋە كۆمۇنىزمە - بى باۋەرەكان،
ئامادە كارى كرا بۇ ئەۋ شەپە لە پىگەى ئاكۇكىيەكانى نىۋان ھەردو
ئىمپىراتورىيەتى بەپىتاقى و ئەلمانى، ئەۋ جىاۋازيانەى كە ھەر لە سەرەتاۋە
نورانىيەكان لە نىۋان ئەۋ دو دەۋلەتەدا دروستيان كىردى. دۋاى كۇتايى ھاتن بە
جەنگى جىھانى يەكەم و دامەزىراندى كۆمۇنىزم ۋەك ئايىن، بەكار ھات بۇ
ۋىرانكىردن و پوخاندى ھكۈمەت و باۋەرە ئاينىيەكانى گەلان، لە جەنگى
جىھانى دۋەمىشدا ئاكۇكى نىۋان فاشىيەكان و جولانەۋەى زايۋنى

سىياسى^(۱) دەرقەتى بۇ ئەو كارە پەخساند، ئامانچ لەم شەپ ئەو بو كە كۆتايى بە نازىزم بېئىرنىت و دەسەلاتى زايۇنىيەكان لە پوى سىياسىيەو زىادتر بىت تا ئەو كاتەي كە بىتوانن دەولەتى ئىسپرائىل لە لەستىن دوست بىكەن. يەككىكى دىكە لە ئامانجەكانى ئەم پلانە برىتى بو لە پشتىوانى كرنى كۆمۇنىزىمى جىيەنى تا ئەگاتە قۇناغى ھاوتايونەرە لەگەل ھىزى تىكراي جىيەنى مەسىحى پۇژئاوا. كاتىك كە كۆمۇنىزىم ھىزەكەي ئەگاتە ئەو ئاستە ئەو سىتېرنىت و دەست دەكرىت بە جىيەجىكرىنى قۇناغى دواتر كە برىتىيە لە ئامادەكارى كرىن بۇ كارەساتى مۇقايەتى و گەردىنى سى ھەم و كۆتايى... من ئىرەدا ئەپرىسم ئايا ھەر كەسىكى بەئەگە ئەتوانىت پۇلى پۇزقىلت و تىشېرشل ئادىدە بگرىت لە جىيەجى كرىنى ئەو پلانەدا؟... ئەگەينە جەنگى جىيەنى سىيەم - داھاتو - ئەم جەنگەش كە لە دەرەنجامى ئەو مەلەئىيەي كە نورانىيەكان پلانان بۇ كىشايو - سەرۇكەكانى پىلانگىرى زايۇنىزىمى جىيەنى - لە نىوان زايۇنىزىمى سىياسى و جىيەنى ئىسلامىدا پو دەدات^(۲). ئەو پلانەش وا دەخوازىت كە لە پىنگەيەو جىيەنى ەربى و دواتر ئىسلام تىك بىشكىرنىت. بەم شىوئەيە ولاتانى جىيەن بە ئاچارى خۇي دەبىننىتەو كە دابەش بوو بەسەر دو سەربازگەدا و كار دەكات بۇ گەيشتەو بە يەك تا ئىدى جىيەن ئەگاتە پلەي مەندوبونى پەھا: لە پوى جەستەيى و بىر و پۇج و ئابورىيەو... جارىكى دىكە ئەپرىسم:

ئايا كەسىكى بى لايەن و ژىر ئەتوانىت ئەو پىلانگىرىيە شاراوانەي كەلە خۇرەلاتى ئاوەپاست و پۇژھەلاتى دور ئەگوزەرى پەت بىكەتەو كە بە شىوئەيەكى ھاواھەنگ كار ئەكەن بۇ گەيشتە بە دەرەنجامىكى ئەھرىمەنە.

لە سالى ۱۸۷۱ ەو و بە تايبەت ۱۵ ئايى ۱۸۷۱ جەنەرال بايك بە مازىنى ئەلەيت كە ئەوانەي كار ئەكەن بۇ گەيشتە دەسەلات بە شىوئەيەكى پەھا ھۇكار

(۱) ھەروەك پىشتىر باسى ئىو كرا مەبەست لە زايۇنىزىمى سىياسى پوكەشى دەرەكى چالاكى جۇلەنەرى زايۇنىزىمى جىيەنىيە.

(۲) بە گشتى پۇژئاوايەكان جىيەنى ئىسلامى لە برى جىيەنى ەربى بەكار ئەمىلن.

ئەين لە دراي دروست بونى جەنگى جىھانى سى ھەم بۇ دروست بونى گەرەتەين کارەسات كە مرقايەتى بە خۆيەوہ بينيبيتي، ئەوہى لە خوارەوہ ديت بابەتيكە لەو نامەيە ھەرگيرەوہ كە پاريززەوہ لە موزەخانەى بەريقتانى لە لەندەن:

(جولانەوہ ئاتارشيستىيەكان ئەبەستينەوہ بە جولانەوہ بى باوہرەكان و كار ئەكەين لەسەر دروست كردنى كارەساتىكى مرقايى كە قيزەونىيە بى كۆتايىيەكەى بۇ تەواوى ميللەتەكان ھەك ھەرەنجامى بى باوہرى پەھا^{۱۶} ھەردەكەويت و تيايدا سەرچاوى ھەحشىگەرى و لەرزەيەكى خوقناوى گەرە ئەيىنن. ئەو كاتە ھاواتيانى تەواوى نەتەوہكان ئەيىنن كە ناچارن پاريززەگاي لە خويان بگەنلە بەرامبەر ئەو كەمىنەيەى كە بانگەشەى شۆرشى جىھانى ئەكەن و ئەكەونە خويان بۇ لەناو بردنى ئەو كەسانەى كە شارستانىيەت ئەپوخىنن... ئەو كاتە جەماوہرە مەسيحيەكان ئەيىنن كە يىرۆكەكەيان ون و بى مانا ئەيىت و ئەو جەماوہرەش پىويستى زۆر ئەيىت بۇ ھەر يىرۆ باوہرىك كە بى پەرسىت، ئەو كاتە پوناكى راستەقىنە يەك ئەگرىت... بە باوہرى ئىمە - بۆچونى نورانيە ئەھەرىمەنيەكان ئەيىتە دياردەيەكى جىھانى و بە شىوہەكى ئاشكرا پىشكەش بە جەماوہر ئەكرىت... لە دايك بونى ئەم دياردەيە ھەك ھەرەنجامىك دەيىت بۇ پاي گشتى جەماوہر كە بە شىوہەكى راستەوخۇ دواى نەمانى مەسيحيەت و بى باوہرى ديت^{۱۷} لە يەك كاتدا).

مازىنى لە سالى ۱۸۷۲ كۆچى دوايى كرد و جەنەرال بايك سەركرەدەيەكى شۆرشگىرى دىكەى ئىتالى خستە شوينە كە ناوى لومىي بو. دواى مردنى لومىش لينىن و ترۆتسكى جىگەيان گرتەوہ... پىشتىوانى كەرانى دارايى ئەو چالاكيانەش خاوەن بانكى جىھانى بون لە بەريقتانيا و فەرنسا و ئەلمانيا و ولاتە يەكگرتوہكانى ئەمەريكا... ئەيىت مەمىشەش ئەوہ بلىين كە خاوەن بانكە جىھانىەكان ئەمپۆكە ھەر خوشيان سوخۆرەكانى سەردەمى مەسيح،

(^{۱۶}) مەبەستى نوسەر بى باوہرى پەھا و كۆمۇنىزم بە شىوہەكى تايبەت.

(^{۱۷}) مەبەستى نوسەر لە مەسيحيەت و بى باوہرى ھەردو شارستانىيەتى پۆژئاوا و كۆمۇنىزمە.

ئىستەش ھەروەك پېشۇ سەرچاۋەى نورانىيەكان، واش خراۋەتە بىرى جەمارەروە كە كۆمۈنىزم جولانەروەيەكى كرىكارىيە كە دروست بوە بۇ پوخاندنى سەرمایەدارى. بەلام ئىمە لەم كىتپەدا ئەيسەلمىنىن كە ئەمە (بەرگەلەنگە لەسەر تەختى شەرتەنچ)، پىشتىرىش ئەمە سەلمىنراۋە لە كىتپى "تەمىك بەسەر ئەمەرىكاۋە".

بەو مانايەى كە ھەوالگىرى لە ھەر يەك لە ولاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا و بەرىتانىا بەلگە گەلەنگى يەكلاكرەروەى دەست كەوتوۋە كە ئەيسەلمىنىت ھەر سەرمایە دارە جىھانىيەكان بون كە پىشتىۋانى داراييان دەكرە لە ھەرو سەربازگە دژە بەيەكەكە لە سەرچەم شەپ و شۇپشەكاندا لە سالى ۱۷۷۶ھ... ئەويش لە پىگەى دامەزراۋە داراييەكانيان كە لەسەرتاسەرى جىھاندا بلاۋ بۆتەو.

لايەنگرانى كلىساي ئەھرىمەنى - واتە جولەكە - لەم سەردەمەى ئىستاماندا ئەوۋە ئەوانن كە حكومەتەكان ئاراستە ئەكەن لە پىگەى پىدانى قەرز و سو و ناچارى ئەكەن كە بەشدارى بكات لە شەپەكاندا بە ئامانجى بە دى ھىفانى پلانەكانى جەنەپال بايك كە ئامانجى گەياندى جىھانە بە ئاستىك لە پىلان گىپرى كە تىايدا بتوانن كۆمۈنىزم و مەسىحى يەكان ناچار بكن كە لەگەل يەكدا دەرگىر بىنلە شەپىكى لەناۋچونى سەرتاسەرى دا. پىلانگىپرىيەكەى جولەكە ئەلىت كە پىنويستە ھەرنەتەوۋەيەكى دىكە بە پىنى ئەو پلانەى كە دانراۋە بەشدارى ئەو شەپە بكات كە بە پىنى پىۋەر دىارى كراۋە...

بەلگە گەلەنگى دىكەى زۆر ھەن كە دەيسەلمىنىن بە شىۋەيەكى يەكلاكرەروە جەنەپال بايك بە نۆبەى خۇى سەركردەى ئەو پىلانگىپرىيە جىھانىيە بو ۋەك وايزھاۋىت لە سەردەمەكەى خۇى،^{۱۸} واتە ۋەك ئەو كەششى گەورەى ئەو ھۇنراۋە ئەھرىمەنانەيە. جگە لەو نامەيەى كە بۇ مازىنى نارد، نامەيەكى

(^{۱۸}) ۋەك پىشتىر باسمان لىۋە كىرە يەكەك بو لە گەورە سەركردە سەربازىيە ئەمەرىكىيەكان لە ماۋەى سەدى راپوردر.

دیکه‌ی نارد که که‌وته ده‌ست که‌سانی بیگانه و نه‌و نامه نویسه‌ش ناراسته‌ی کۆره‌کانی ماسۆنی کرابو، نه‌و کۆرانه‌ی که خۆی پښکخه‌ری بو. له دوتوئی نه‌و نامه‌یه‌ی که له ١٤ ته‌موزی ١٨٨٩ ناراسته‌ی کردبو هاتوه که ده‌لیت: "پیویسته به جه‌ماوه‌ر بلیتین که ئیمه باوه‌رمان به خوداوه‌ند هه‌یه و نه‌په‌رستین به‌لام نه‌و خودایه‌ی که ئیمه ده‌په‌رستین وه‌همو ترسی ده‌رونی لیمان دور ناخاته‌وه... پیویسته له‌سه‌ر ئیمه که گه‌یشته‌ینه‌ته ناسته‌کانی ناگایی والا بیروباه‌ری خۆمان بیاریزین که تیایدا نه‌هریمه‌ن خواوه‌نده... به‌لی نه‌و خواوه‌نده به‌لام خواوه‌ندیش خواجه‌کی دیکه‌یه له‌به‌ر نه‌وه‌ی ناگریت به شیوه‌یه‌کی په‌ها ته‌نها دو خوا هه‌بیته که پو به‌پوی یه‌ک بن... ئیمه نه‌هریمه‌ن به بیباوه‌ر داده‌نین به‌لام راستی فله‌سه‌فی په‌تی نه‌وه‌یه که خواوه‌ند و نه‌هریمه‌ن هه‌ردوکیان یه‌کسان... به‌لام نه‌هریمه‌ن خواوه‌ندی پوناکی و خیره و هه‌تا هه‌تایه له پیناو موقایه‌تی دا ده‌جه‌نگیت له درۆی خواوه‌ند که خوای تاریکی و خراپه‌یه."

بانگه‌وازی‌ک بۆ جیهانی مه‌سیحی:

نه‌و په‌روپاگه‌نده‌یه‌ی که له ناو جه‌ماوه‌ردا بلۆر کراوه‌توه له لایه‌ن ناراسته‌که‌رانی پیلانگیرێ جوله‌که‌ی نه‌هریمه‌نانه نه‌و جه‌ماوه‌ره‌ی هیناوه‌ته سه‌ر نه‌و باوه‌ره‌ی که نه‌یاره‌کانی مه‌سیحیه‌ت تیکرایان بی باوه‌رن... به‌لام له راستیدا ئه‌م درۆیه مه‌به‌ستێکی له پشته‌وه‌یه و ئامانج لێی یلاوکردنه‌وه‌ی په‌رده‌پۆشکردنی پلانه نه‌هینیه‌کانی قه‌شه‌ی ئایینی نه‌هریمه‌نانه‌یه نه‌وانه‌ی که سه‌ره‌رشتی کلێسای جوله‌که‌ نه‌که‌ن و ناراسته‌ی نه‌که‌ن به شیوه‌یه‌ک که بتوانن له‌گه‌لی دا پښگری بکه‌ن له موقایه‌تی که پښگه‌ی خودا له‌سه‌ر زه‌وی پیاده بکات... نه‌و قه‌شانه له تاریکیدا کار نه‌که‌ن و هه‌میشه له پشت په‌رده‌وه ده‌میننه‌وه و پارێزگاری له نه‌ینی ئامانج و که‌سایه‌تیه‌کانیان نه‌که‌ن و له زۆرینه‌ی نه‌شارنه‌وه له‌وانه‌ی که گومرا بون و بون به گه‌مه‌یه‌ک به ده‌ستیانه‌وه، قه‌شه جوله‌که‌کان نه‌زانن که سه‌رکه‌وتنی کۆتایی پیلانگیریه‌که‌یان ئامانجی

داگىركردنى دەسەلاتە لە تەواوى ولاتانى جىهان. ئەو شى ئەو سىتەتەو لە سەر توانايان لە سەر پاراستنى نەينى كەسايەتى و ئامانجە تايبەتەكانيان تا ئەو كاتەى ئەو پۆزە دىت كە هىچ ھىزىك و هىچ ژىرىيەك نەتوانىت پىنگرىام لى بگات كە سەركرەدەيەكى رەھماى سىتەمگەر بۆ تەواوى جىهان دابىن.

ھەندىك لە ئايەتەكانى كىتبى پىرۆز (ئنجىل) پىمان ئەلىت كە ھەندىك لە نەخشەكان وەك نەخشەكانى وايزھاويت و بايك جىبەجى ئەكرىن تا ئەو پۆزە دىت كە ھىزەكانى خراپە دەست دەگىرن بەسەر زەوى دا... يەكەك لەو ئايەتە ئەھرىمەنانە ئەلىت: دواى ئەو بۆ ماوھى ھەزار سال دەست دەگىرىت بەسەر زەوى دا... من ئالىم ئەم ئايەتە چى ئەگەيەنەت ئەو كاتە بە پىنى پىوھرە موقانەكانمان بەلام ئەوھى نەتوانم بىلەم ئەوھى كە بەپىنى ئەو لىكۆلىنەوھى من كە لەسەر پىلانگىرى ئەھرىمەنانە كردومە بۆم دەرکەوتەو – بە پىنى ئەوھى كە لە كىتبى پىرۆزدا ھاتەو – دەسەلاتى ھىزى خراپە بەسەر جىھانى ئىعەدا زودتر لە پىششىنى كىتبى پىرۆز و لە ماوھىەكى زۆر كورت تىرپوى دا.

پىوېستە بە پىنى توانا تەواوى گەلان لەو پىلانگىرىيە ئاگادار بگىرتەو لەبەر ئەوھى پەنگە جەماوەر بە تەواوى راستىيەكە نەزانىت، لىكۆلىنەوھەكان لە نامەكانى مازىنى و قەشەكانى پىلانگىرى جولەكە دەريان خستەو كە بەردەوام ھەوليان داوھ نەينى كەسەكانى خويان و ئامانجە راستەقىيەكانيان بپارىزن، ئەوھى كە لە خوارەو دىت ھەلپەردەيەكە لەو نامەيەى كە مازىنى نوسىويىتى بۆ ھاوکارى كردنى دىكتۆر برايدا نشتايىن بەر لە مردنى بە چەند سالىك: ئىمە كۆمەلەيەكى برايانە پىك ئەھىنىنو سەرتاسەرى گووى زەوى بۆ ئەبىنەو، ئىمە ئەمانەوئىت ھەرچى بەربەستە لە نىوان خۆماندا بىشكىنن، بەلام لەگەل ئەوھىدا بەربەستىكى تەك ھەيە لە نىوانماندا كە ھەر يەكەمان دادەپۆشنىت و كەس ھەستى پى ئاكات سەرباى ئەوھى كە قورسايى دروست ئەكات لەسەرمان... كەى ئەو بەربەستە لائەبىرىت؟ لە كوى يە؟ كەس وەلام نازانىت، ياخود لانى كەم كەس ھىچ لە بارەيەو ئەلىت... كۆمەلەكەمان نەينىيە تەنانەت بۆ ئىمەى شارەزا و دىرىن تىايدا.

له سالى ۱۹۲۵ كاردىنال كارو ئاي رود ريگز كه قەشەى شارى سانتيياگو پايتەختى ولاتى شىلى بو كتيبيكى بلو كردهوه كه ناوەكەى (نەينى ماسونىيەت دواى پەردە لەسەر ھەلمالىنى) بو تيايدا باس لە چۆنىيەتى دروست بونى نورانيەكان ئەكات و دەلەيت كه كۆمەلەيە^(۱)كى نەينىن لە ناو دلى كۆمەلەيەكى ديكەى نەينى گەورەتر كه ماسونىيەتە، ھەر لەو كتيبيەى دا ژمارەيەكى زۆر بەلگە نامە دەخاتە پو كه بەلگەن بو ئەوھى سەرگرەدەكانى ماسون ئەوانەى كه خاوەن پلەكانى (۲۲ و ۲۳) ن نازانن چى لە كۆپرەكانى پۆزەلەتى گەورە^(۲) ئەو كۆپانەى كه بايك دروستى كرد ئەگوزەرى . واتە كۆپى رېپرەسمى بالادى تايبەت كه تيايدا مەشق بەو ئافرەتانه ئەكرىت لەوانە كه دەبنە ئەندام لە پىلان گىڤى جىھانى و تيايدا نەينيان پى دەوترىت.

كاردىنال لە پەردەى ۱۰۸ لە كتيبيەكەى (بەلگە نامەى يەكلاكەرەوه) پونى ئەكاتەوه (لومىي) كه لە لاين جەنەرال بايكەوه ھەلبژێردرا تا جىگەى مازىنى بگريتەوه لە بەرپۆرەبەردنى جولانەوھى شۆپشى جىھانى، حاخامىكى جولەكه بوە بەر لەوھى كه بايك ھەلى نىت، ئەمەش ئەو پلانە بو كه بوە ھۆى گومراکردنى ليكۆلەر و ميژونوسەكان لەبەر ئەوھى قەشە بالا دەستەكانى پىلانگىڤى رېپرەسمى پەرستنى ئەھرىمەنى ھىنابوە ناو ماسونىيەتەوه كه سەر بە كۆپى پۆزەلەتى گەورە و سەر بە ئەنجومەنى رېپرەسمى بالادى بو. دواتر كەسانى دەگمەن ھەل ئەبژێرن و نەينى تەواووەتى وەر ئەگرن، ئەو نەينىيەى كه لە سەرى پىلانگىڤىيەكان دروست ئەكرىت و ئەوانىش بە نۆبەى خويان ئەبنە قەشە سەرەكىيەكانى.

ئىمە زۆر جار گويمان لە باس كردنى پوداوەكانى ئەم سەردەمەمان ئەيىت بەو پىيەى كه پەيوەندىيەكانى مەملانىيە لە پىناو زال بون بەسەر بىرى

(^۱) رېزىمەندى پلەى ماسونىيەكان بە پىنى دىڤىنى و قول بونەوه لە نەينىيەكانى ماسونىيەت و دواجار پلە لە كۆپرەكاندا. ھەردو پلەى ۲۲ و ۲۳ بە تروپكى پلەكانى ماسون دادەنرىت.

(^۲) كۆپى ماسونى سەرەكىيە لە تەواوى ولاتەكانى جىھان

مۇقايەتى بەلام ئەو وتەيە تەنھا بىرىتپە لە نىوۋەى پاستى لەبەر ئەوۋەى ئەو
ئامانجانەى كە پىلانگىنەى وايزھاويت ئەيەۋىت پىنى بگات بىرىتپە لە:

۱. نەمىشتىنى تەۋاۋى حكۈمەتە نىشتىمانى و پىنخراۋەكان.
۲. نەمىشتىنى بۇماۋەى.
۳. نەمىشتىنى مولكدارى تايىبەت بە شىۋەيەكى پەھا.
۴. نەمىشتىنى ھەستى نەتەۋەى و نىشتىمانى.
۵. نەمىشتىنى ژيانى خىزانى و بىرۈكەى ژيانى خىزانى بەو پىنيەى كە
ژيانى خىزانى ئەو شانەيەيە كە شارستانىيەت لەسەرى دروست ئەكرىت
ھەرەك چۆن لە تەۋاۋى شارستانىيەتەكاندا پوي داۋە.
۶. پەت كردنەۋەى تەۋاۋى ئاين و دامەزراۋەكان لەسەر گۆى زەۋى ۋەك
سەرەتايەك بۇ جىگرتنەۋەى لە لايەن نورانيەكانەرە، ئەو بىرۈكە ئەھرىمەنىيەى
كە دەيەۋىت بە زور جىگەى لايەنەكانى دىكە بگرتەۋە.

نىۋەندى سەركردايەتى پىلانگىنەيەكە:

تاكۇتايى سەدەى ھەردەھەم نىۋەندى سەركردايەتى پىلان گىنەيەكە شارى
فرانكفۇرت بو لە ئەلمانىا كە تىايدا خىزانى پۇتشىلد دروست بو و لە ژۇر
ئەسەلاتىدا ژمارەيەك لە گەرە سەرمایەدارە جىھانىەكانى گرتە خۇ لەۋانەى كە
ويژدانىان بە ئەھرىمەن فرۇشتىبو. بەلام سەركايەتى پىلانگىنەيەكە گواسترايەۋە
بۇ سويسرا دۋاى ئەۋەى كە حكۈمەتى باقاريا لە سالى ۱۷۸۶ ئاپرۋى بىردن و
لە دەرى كردن، ئەۋانىش تا كۇتايى جەنگى جىھانى دوۋەم لەۋى مانەۋە و
دواتر چۈنە نيۇيۇرك و نىۋەندى سەركايەتىەكەيان بوە بالەخانەى ھارولد
برات.

لە نيۇيۇركىش بىنەمالەى پۇكفلەر جىگەى بىنەمالەى پۇتشىلدى گرتەۋە
لەگرتە دەستى باج و ئاپاستەكردنى دۋاى سەركەۋتنى پىلانگىنەيەكە...

دواى ئەوھى كە پىلانگىرپىيە كە سەرگەوتن بەدەست ئەھيىت لە دوا قۇناغدا، حكومەتى جىھان دروست ئەيىت و سەرۋكى پەھىل ئەيىت بە سەرۋكى كلىساي جولەكە. حكومەتەكەش لە كلىساي جولەكە و ژمارەيەك زانا و سەرمايەدارەكان پىك دىت لەوانەى كە راستگۇيى خۇيان سەلماندوھ بۇ يىرۇبۇچونى ئەھرىمەنە. مۇقايەتتەش ملكەچى ئەم حكومەتە ئەيىت و گەشە ئەكات بە پىنى ياساكانى پىتاندنى دەستكرد (كارەكانى لەسەر ئاستى جىھان پىك ئەخرىت).

بىرتاند راسل كە فەيلەسوفىكى جىھانىيە لە پەرەكانى ۴۹-۵۱ ى كىتەبەكەى كە بە ناوئىشانى (كارىگەرى ئاشتى لەسەر كۆمەلگا) يە ئەيىت كە مۇرۇ لە جىھانى داھاتودا بە شىۋەيەك پىك ئەخرىت كە تەنھا ۳۰٪ لە مېيىنە و ۵٪ لە نىرىنەكان بەشدارىنەكەن لە دروست كردنى پەرگەزى مۇقايەتى و لە داھاتودا ھەمەچەشنى و ژمارەكەى بە پىنى خواستى دەولەت ديارى ئەيىت^(۱).

ئەم باسە بە ھەلىژاردەيەك كۇتايى پى ئەھىنم لە وتاردانى سەرگەردەكانى ئەنجومەنە ماسۇنيەكان - بالادىەكان - كە لە لايەن جەنەرال بايكەرە دروست كرابو لە ئەندامانى كۆپى پۇژمەلاتى گەرە لە پارس: لە سەرەتاي ئەم سەدەيەماندا جىبەجىكردى ياساكانى جويىم - ئەوانەى كە جولەكە نىن - ھاتە خوارەو كەلە بەر كارىگەرى ئىمە ھاتە نزمترىن ئاستى، ئىمە ئەتوانىن لە بەھى ئەم ياسايانە كەم بگەينەرە لە پىگەى شىكاركردن و باس لىكردى بە شىۋەيەك كە دورى خاتەرە لە مانا راستەقىنەكەى. ئىمە ئەم پىگەيەمان خستۆتە ناو بازنە ياسايەكانىەرە و ئىستاكە دادەرەكان بۇخۇيان بىرار لەسەر پرسەكان ئەدەن وەك ئەوھى كە پىيان دەوترىت. واتە بىرار دەر ئەكەن بە پىنى ئەو ياسايانەى كە ئىمە پىشنىارى ئەكەن تا بە پىنى ئەو جويىم پىادە بگەن، ئەمەش بى گومان لە پىگەى كەسانىكەرە ئەكرىت كە گەمەن بە دەستى

(۱) دروست كردنى مندان بە شىۋەى دست كرد لەنار ئاقىگەكاندا بەشىۋەيەكى بىرپۇر لە كۆمەلگە پۇژنارايىيەكاندا بۇرۇ بۇتەرە لەر پەرە پىكلامى زۆر ئەكرىت و بۇتە جىگەى بايەخى نىۋەندە زانستى و كۆمەلەيتى و ئاينىەكان.

خۇمانەردە سىرىبارى ئەمەس كە ھېچ پەيۋەندىيەكى دىيار و ئاشكرا نىيە لە
نىۋانماندا. تەننەت ئەندامانى ئەنجۈمەنى پەرلەمانىش ھەيە كە كار بە پائىزلى
ئىيە ئەكەن.

رەنگە ئەمەس كە باسى لىۋە كرا بەس بىت - بۇ پاي ئەمەرىكى - بۇ
پونكىرەنەمەنى نەينى پوداۋەكانى رەگەز پەرسىتى لە شارۋچەكى لىتلى پۇك كە
دوۋى نىۋەسەنە لەر وقارە پودەمەت واتە سالى ۱۹۵۷^{۱۱}.

ئايا ھېچ بىر يارىك ئەتۈنەت ئەمەس رەت بىكەتەۋە كە قۇناغە يەك لەدرا
يەكەكانى پىلانەكەس واپىزھارەت دىۋارە جىنەجى كرا؟ ھەمەك چۈن جەنەرال
بايك پلانى بۇ دانابو؟ ئايا لىمپىراۋىرەتسى پوسىيا و ئەلمانىا نەمۇخا؟ ئايا
بەرىتانيا و لىرەنسا نەمۇنە ۋلات گەلىكى پەس؟ ئايا سىرگەنە تاج
لەسەرەكان لە جىھاندا ۋەك مەۋەس گەيىۋەك لەدوۋى يەك نەكەرتە خولرەۋە؟
بەلى و جىگەلەرەش جىھان دابەش بو بەسەر دىر سىرىازگەس دۇ بەيەك
لەنەرەنجامى پىرپاگەنەمەنى نورانىيەكان، ئاگرى دوجەنگى جىھانى ھەنگىرەسا و
بۈە ھۈى پىشتىنى خويىنى دەيان ملىۋن كەس لە مەسىحىيە پۇژئاۋايىيەكان بە بى
ئەمە ھېچ لايەك لە بەشداربۈۋانى ئەر شەپەر ھۇكارىكى سىرەكى ھەيىت لەدۇرى
ئەۋى دى... دى شۇرپىش لەر سى شۇرپەسە كە پلانى بۇ دانابو پويان دا
ئەۋانىش شۇرپىش پوسىيا و چىن. كۆمۈنەزىمىش پەمە پىندراۋ بەھىزكرا تا بو بە
ھاۋكىشەيەك لە ھىزى تىنكراى جىھانى مەسىحى پۇژئاۋا... بەلام لە رۇژھەلاتى
ناۋەپاست و دىر ئىستى زايۋنەزىم نەخشەس پىلانگىنەرى جىنەجى ئەكات كە
مەبەست لىنى ئامانە كارىيە بۇ جەنگى جىھانى سىنەمە لەر ناۋچەيەدا،
ۋەنەگەر ئىستى ئەر كارەساتە كۆمەلەيەتتە پانەگىرەت لە رىگەس جۈلەندى پاي
گىشتىيەۋە بە پراگەياندەن تا گۇشارىكە بەھىز دىرەست بىكرەت بۇ ۋەستەندى

(^{۱۱}) لە سالى ۱۹۵۷ بەمۇزى رەگەپەرسىتتەپەرە پىنكدا كىشەنى گەۋرە پوي دا لە شارۋچەكى ئاۋىرراۋ بۈە ھۈى
نەست ۋەردانى سوپاى ئەمەرىكا لەدۇرى دەسەلەس لەر ۋىلايەتە. ئەم پوداۋە بۈە ھۈى لەكەدار كىرەنى
ئاۋيانگى ئەمەرىكا و ياساكاندى دۇرى رەگەز پەرسىتى و داداكانى ئاۋىرراۋ لىمپىراۋ جىھان و ئارخۇدا.

پیلانگېرییه کانی زایونیزم، له بهر نه وهی کاره ساتی جیهانی به پړیوهیه و دواي نه وهش جهسته و هوش و بیرى مړوقایه تی دهکړننه کویله.

نایا کهس نه توانیت نه و پوت بکاته وه که کومونیزم نیستا نازاد کراوه نه و ولاتانه ی که پنی دوتريت جیهانی نازاد له کاتیکدا که پیاوانی دوزگا هوالگرییه کان له ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا و بهریتانیا و که نه دا نه توانننه ماوهی ۲۴ کاترمیردا ته وای سهرکرده کانی جیهان دهستگیر بکن. به لام نه و بریارانه هیچ کات دهرناچیت؟ بوجی؟ وه لامه که زور سادهیه.. (له بهر دهرهت رهخساندن بۇ کومونیزم تا خوی بگونجینیت له سهر ته وای ناسته کانی ناوه وه و دهره وهی نه و ولاتانه و نه مهش به پړتوینی سهرچاوهی نورانیه کان نه کړننه نه وانه ی که پاسا و نه میننه وه بۇ نه و جوره سیاسیه ته که نیستا پیاده نه کیت له لایه و ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا و که نه دا و بهریتانیا له جیهاندا بهرام بهر به کومونیزمی جیهانی و ناوخ). نه گهر پیاوانی هوالگری نیستا کاربکن له سهر گرتنی سهرکرده کانی کومونیزم، دادوهرانی دادگا کانی بالای نه و ولاتانه به ناو دهقه یاساییه کاند نه چنه وه تا یاسایه ک بدوزنه وه و بۇ نازاد کردنیان. بی گومان پلانیکی له م چشنهش نامانج لینی ته نه دهرهت رهخساندن بۇ نه و کومونیزمه ی که بهر دهوام خوی نه گونجینیت تا دواچار به کار بهینریت له بواي دروست کردنی کاره ساتی کۆتایی مړوقایه تی.

نایا نیستا کاتی نه وه نه هاتوه که جیهانی مه سیحی به ناگا بیته وه له م ترسییه ی که پوی تیکردوه؟ نایا نیستا کاتی نه وه نه هاتوه که بارکه کان پڼگری بکن له منداله کانیا و پوژیک له پوژان نه بنه ته قه مهنی توپه کانی زایونیزم و بنه ما نه هریمه نییه کان. نایا کاتی نه وه نه هاتوه بۇ نیمه له پوژناوا تا دواچار بپین به دروست که رانی نه و جیهانه ی که راستی خواوه ند تیایدا بالادهسته له بری نه وهی که ته نه وک گوڼگری قسه ی خواوه ند و پیلانگېری جیهانی بهینینه وه؟

یه کیتی پیاوه مه سیحیه به ناگا کان که من شهره فی نه وه م هیه سهروکایه تی بکم هر زانیارییه ک که توانیویه تی به دهستی بهینیت له سهر لایه نه

جىوازەكانى ئەو پىلانگىرپىيە خىستىيەتپىيە بەردىست جەماۋەر، ئەو زانىيارىيەنەشمان لە دوتۇنى دوتۇنىدا بىلۋ كىرۋەتەۋە كە بىرىتىن لە (بەردگەلىك لەسەر تەختەي شەتەنچ) و (تەمىكى سۈر بەسەر ئەمەرىكاۋەيە) سەربارى نوسراۋگەلىكى دىكە.

ئەم دوتۇنىيە بەسەر بۇ ھەر كەسنىك كە تۈنەيىتى بىيان خۇنىتەۋە تا لە پىلانگىرپىيەكان تى بىگات تا ئەو جىگەيەي كە ئىمە ئەزانىن، ئىمەش بە نۇبەي خۇمان بەردەۋام ئەيىن لە سەر ئاگادار كىرۋەتەۋەي خۇنىتەران لە ھەر ھەۋالىكى نۇي لەو بارەۋە لە پىگەي بىلۋ كىرۋەتەۋەي ھەفتەنامەيەك لە ژۇر ناۋنىشمانى (ھەۋال لەۋاي ھەۋال). يەلىنى ئەۋەش دەۋەين كە ئەو ھەۋالانى كە پەيۋەندى بە پىلانگىرپىيەكانەۋە ھەيە دەم و دەست بىلۋيان بىكەينەۋە بە پىنى زانىيارىيمان لە سەر ئەو پىلانگىرپىيە بەردەۋامە و ئەزمۇنمان لەو بارەۋە، ئەو پوداۋانەش بە ئەندازەيەك پويان داۋە كە ۋاي لى كىرۋەتەۋەي بىرىار ئاگادار بىكەينەۋە لەو بارەۋە لە جىھاندا... لىرەۋە داۋات لى ئەكەين كە تۇش پەيۋەست بىت بە ئىمەۋە لە پىگەي لىكۈلىنەۋە كىرۋەتەۋەي قۇناغ و سىما جىوازەكانى ئەو پىلانگىرپىيە و دواتر خىستەنە پوي زانىيارىيەكانت بۇ ھەۋمان لەبەر ئەۋەي كاتىك كە ئەو كارە ئەكەين پايەكى جىھانى دروست ئەكەين كە تا دىت بەھىز تر ئەبىت تا ۋاي لى دىت كە سەرگەۋىت بەسەر ھەر ھىزىكى مادى لەسەر زەۋى.

بانگه وازىك بۆگەلى نەمەرىكا

ئىمە لە ئەمەرىكا داۋات لى ئەكەين كە كۆمەلەى مەدەنى مەسىحى ياخود
 ھەر ھاۋ شىۋەيەكى پىك بىخەيت بۇ لىكۆلىنەۋە و ئاگادار كۆرۈنەۋە و گۇرۇپپە
 تا تەنھا ھاۋلاتىيە دىل سۆزەكان بۇ پۇستە گىشتىيەكان و ئەنجۈمەنى نوپىنەران
 ھەلبىزىردىن. بەلام پىۋىستە لەسەرت بەر لەۋە كاندىدىك بۇ پۇستىكى گىرگى
 ھەلبىزىرىت، كە بزانىتتەۋ كەسە بە تەۋاۋەتى بە ئاگايە لە پىلانگىپىيە
 جىھانىيەكە و سىماكانى بە پىي تەۋاۋى ئاستەكانى شارۋچكە و رىلايەت و
 ۋلات... لەبەر ئەۋەى ئەۋانەى كە باۋەپىيان بە دروست كۆردى جىھانىكى يەكتا
 ھەيە گەر بزانن چى ئەكەن تىكپرايان پارى نىن كە خىزمەتى كلىساي جۈلەكە
 بگەن... لەبەر ئەۋە لەسەرمانە ۋەك ئەمەرىكىيەك كە لە پاستى ئاگادارىيان
 بگەينەۋە. ھەرۋەھا پىۋىستە كە فراكسىۋنە مەسىحىيەكان خۇيان بەدور بگىر
 لەۋەى كە سەر بە لايەنىكى دىارى كراۋ بىن. لەبەر ئەۋەى تەنھا ئامانجىمان
 ئەبىت ئەۋە بىت كە باۋەپ بە خواۋەند بگىپىنەۋە و پاستى بگىپىنەۋە بۇ
 شۋىنى خۇى لە جىھانى سىياسەت دا تا ئەمەرىكا دواچار بىتوانىت كە
 حكۈمەتلىك دابمەزىنىت پەپرەۋى لە پىگەى خواۋەند بكات ھەرۋەك ئەۋەى كە
 مەسىح مەزگىنى ئەدات.

ئەمە ئەۋ بىنەمايانەيە كە پىۋىستە لەسەرى بۈەستىن تا بە بۇچۈنى مەن
 بىتۈەنن نزاكانمان بەيىنە دى بە دروست كۆردى جىھانىكى باشتىر كە تەنھا
 خواۋەند و پاستى تىيادا بالا دەست بىت.

ۋازى

ولىيام گاي كار

كۆلۈپادۇ - ۋلاتە يەكگىرتۈۋەكانى ئەمەرىكا

بەشى يەكەم

جولانەۋەي شۆرشى جىھانى

پەرتى ئەلسەفەيەكى ئايىنى

ئەگەر بىمانەۋىت ئەو ھۆكەرەنە بگەين كەلە پايوردودا لە دايك بوە و ئەو
دەرەنجامەي دروست كردو كە ئەمپۇكە ئىمە تيايدا دەرژين بە تايبەت ئەۋەي
كە پەيۋەستە بە دۇخى خراپى ئارخۇي ولاتان، ھەر بۇيە پىۋىستە كە مېژو
بىخۇيىن لەبەر ئەۋەي مېژو ھەمىشە خۇي دوبارە ئەكاتەۋە.

مېژو ھەمىشە خۇي دوبارە ئەكاتەۋە لە بەر ئەۋەي ئامانجى ملەلانى لەدېر
زەمانەۋە ھەر ھەمان ملەلانىيە، مەبەست ملەلانى دىرىنى نيوان ھىزەكانى
خېر و ھىزەكانى خراپەيە كە ئەۋىش بە نۇبەي خۇي دابەش بوە بەسەر چەن
لايەنىكداكە ئامانجى ھەر يەكەيان گەيشتەنە بە ئامانجى ئەو كۆمەلەيەي كە
لەناۋيدا ھەول ئەدات ئەمەش لىكۆلەنەۋەكەمان شتىك ئالۇزتر ئەكات.

ئەم جىاۋازيانە لە بۇچونى ئەم لايەنانەدا لە پىگەي دەزگاكانى پراگەياندىن
ئەگاتە جەماۋەر، بەلام بەگشتى ئەم دەزگايانەدا درۇ بەكار دىت، ياخود نيۋەي
پاستى لە جەماۋەر ئەگەيەنرەن ئەۋەي تەۋاۋى پاستىيەكە بگوازىتەۋە
بۇ جەماۋەر.

بازرگانەكانى جەنگ پراگەياندىن بە شىۋەيەكى پىكخراۋ بەكار ئەمىنن بۇ
دابەش كردنى مۇقايەتى بەسەر دو سەربازگەي دژ بەيەك لەبەر ھۆكەرى
سىياسى و كۆمەلەيەتى و ئابورى و ئايىنى بە شىۋەيەك كە ھەمىشە تۋانىۋيانە

كه هەردو سەربازگە بچولینن تا بگەنە ئاستیک لە دژیایەتی كە پەلاماری یەكتر بدەن و یەكدی لەناو یەرن. كەواتە پینویستە لەسەرمان ئەو ھۆكارانە بزانین كە بونەتە ھۆی دروست كردنی ئەو دەرەنجامانەى ئەمپۆ، پینویستە زۆ بەوردی لە تەواوی دیاردە ناپاستەكان بکۆلینەو و لە پوداوەکانی پابوردوش بکۆلینەو تا لەو بگەین كە چۆن ئەو پوداوانە کاریان لە ژيانى ئەمپۆمان کردو و ئەو کاریگەرییانەش چین.

لە پوی ئاینیەو جیهانی ئەمپۆ دابەش بوە بەسەر دو سەربازگەى سەرەكى، ئەوانەى كەسەر بە سەربازگەى یەكەم باوەریان بە بونی خوا ھەيە - ئەگەرچی پینگەى باوەر ھێنانەكەشیان جیاواز بیئت - ئەوانەش كە سەر بە سەربازگەى دووئەم بونی خوا یاخود ھەر ھیزىكى دىكەى لەو چەشنە پەت ئەكەتەو. ئەم دابەش بونەى بايەخىكى زۆرى ھەيە و ئىمەش ئەيسەلمىنین كە جەنگ و شۆرشەكانى پابوردو لە دەرەنجامى ھەولى سەربازگەيەكەو بوە بۆ سەپاندنى بیروبۆچونى بەسەر تەواوی گەلانى جیھاندا ئەمەش بەھۆى مەملەتانی نیوان دو سەربازگەكەو بوە.

ئەو بیركردنەوھەيەى كە باوەرى بە بونی خواوئەند ھەيە پەل ئەھاوئەت بۆ چەند ئاینىك، ئەو ئاینانە كە باوەریان بە خۆى یەكتا ھەيە باوەریان بە خوايەكى بى ھاوتا ھەيە كە ئەم گەردونەى دروست كردو. بەلام ئەوانەى كە باوەریان بە فرە خۆایى ھەيە پینان وایە كە خوار و گەردون یەكن - واتە باوەریان بەو ھەيە كە پۆخى خوا لە ئار سروشەت و گەردوندا بونی ھەيە - ئەو ئاینانەش كە باوەرى بەم بۆچونە ھەيە بریتىن لە ئاینى بوزى و ھندۆسى.

ئەوھى باوەرى بە خوايەكى یەكتا ھەيئت، ئەبیئت باوەرى بە ژيانى. دواى مردنیش ھەبیئت، لەبەر ئەوھى مردن تەنھا بۆ جەستەيە. ھەروەھا ئەم بۆچونە باوەرى بەو ھەيەكە ئەھرىمەن دروست كەرى خراپەيە، بەراوردی ئاینى ھۆزە دورەپەریزەكانى ئوستراالىا و ئەفەریقاش دەرى دەخات كە شتىكى خۆپسك پالى پینو ئاون تا بەدراى وەلامى پرسىار گەلىك دا بچن وەك: بۆچى لەدايك بوین؟ بۆچى ئیمە ئەژین؟ ھۆى بونمان لەم ژيانەدا چییە؟ دواى مردن بۆكۆى

ئەچىن؟ بەم شىۋەيە دواكەوتۇ ترين ھۆزەكان تۈانيويانە بۇچونيان ھەيىت لەمەر بونى خوار و ژيانى دواى مردن، لىكۆلىنەوھى بەراوردى ئاينەكانىش پىمان دەلىت كە تەواى ئاينەكان باوەپيان بە بونى سىستەمىكى سەرۋتر ھەيە كە دەست پى دەكات لە لۆژىكىك كە ئەويش بانگەواز كردنە بۇ پەيام گەلىكى بەرز كە دەكرىت بلىن يەكىكە لەگەل پەرسىتى خوادا، پىزگرتن لە باوك و دايك و كەسانى بەتەمەن و خوشويستنى ئەوانى دى و نويزگردن و نزا كردن بۇ دۇست و ھاوپىكان بونى ھەيە، دواتر مرۇف بە چارچىۋكى و ھەزەكانىمە ھات تا بە زۆر دەست بگىرت بەسەر مرۇف دا و بەمەش ئاينيان لە ئاستى بەرزەو ھىنايە سەر ئاستىكى زۆر نزم.

لە نيوان ئاينەكانىشدا كە لە ئاستىكى بەرزەو ھىنرايە سەر ئاستىكى نزم ئاينى مەسىحيەتە^{۲۲} كە تا ئاستىك ئاينىكى نوپىيە، لە ھەمان كاتدا ئەم ئاينە بەشى زۆر لىبۇتەو كە بە ئەستەم ئەتوانرىت پەيوەندى لە نيوانياندا بدۇزىتەو و ئەو پۇخە دەستە جەمەيىيە لە دەست داو كە پىشتەر بە يەكىك لە بىنەماكانى دادەنرا و گەيشتۆتە ئاستىك كە ئىدى نزاكان بى مانا بىت بەبى ئەوھى بىنەما سەرەكەيەكانى پىادەبكرىت. پونە كە لاوازى ئاين و لەبەر يەك ھەلۋەشانەو بە واتاى بە ھىز بون و بلاو بونەوھى پەوتى بى باوەپى دىت.

بە پىنى ئەو ھۆكارانەى كە باسەمان لىۋەكرد دەردەكەوت كە بىنەما جىگىرەكانى ئاينى مەسىحى تا دىت ھىزى نامىنىت بەسەر گەنجانى ئەو گەلانەى كە بەخۇى دەلىت نەو ئازادەكان^{۲۳}. ئەوھش كە بە شىۋەيەكى گشتى پو دەدات ئەوھى كە ئەو گەنجانەى كە باوەپى پۇحيان لاوازە باوەر بە يەكىك

(۲۲) واتە ولاتە پۇرۇئاوايىەكان بە شىۋەيەكى گشتى. لىزەدا نوسەر ئەو ئاۋ لىئانە ئەخاتە پد كە پۇرۇئاۋا لە خۇى دەنىت واتە (جىھانى ئازاد).

(۲۴) زۇرك لە جولەكەكان بە تايبەت لە قەشە توند پەوگەكانيان پىيان وايە كە تىگپاى ئەو شتانەى كە جويىم مەيەتى لە راستى دا مولكى گەل ھەلبۇاردەى خوايە واتە جولەكەكان كە تەنھا ئەوان مالى خاۋەندارىتپيان مەيە.

لە بۆچۈنە بى باۋەرەكان ئەمىنن ۋاقە يىرى نازى ياخود يىرى كۆمۈنيزىم ياخود
لە نىۋانىدا سەرگەران ئەيىت.

"پىۋىستە لەسەرمان لىرەدا كە ئامارە بەين بەۋەى كە مەبەستمان لە نازى بە
شىۋەيەكى گىشتى پارتە پاسترە و توند پەۋكانە كە لە پوى بىرەۋە سەر بە
ئارىيە دىكتاتورەكان كە فاشىزىم و نازىزىمى ھىتلەرىيان بەكار ھىنا بۇ گەيشتن
بە ئامانجە نەينىەكانىيان. ئەۋانىش بە ھەمان شىۋەى خاۋەن بانكە گەرەكان
پىكخراۋىكى جىھانى بەكار ئەمىنن بۇ گەيشتن بە پلانە نەينىەكانىيان بۇ دەست
گرتن بەسەر جىھاندا.

بەردەۋام بونى دۇخى جىھان بەم شىۋەيەى كە ھەيە تەنھا پىگە خوشكەرە
بۇ سەرگەردەى يەككە لەو دو لايەنە تا زال بىت بەسەر جىھاندا و دواتر
چەۋساندەۋەى ھەر يەككە كە باۋەر بە بۆچۈنەكەيان بەيىنن لە پوى
جەستەيى و پۇخى و فكريەۋە، لەم حالەتەدا ئەۋە نورانىيەكان كە دەسەلاتە
دۆزەخىيەكەى خۇيان ئەسەپىنن بەسەر ھەمو جىھاندا^{۲۵}.

ئەگەر ئىنەۋە بۇ دو سەربازگە ئاينىەكە، ئەيىنن ئەۋانەى كە باۋەرپان بە
بونى خاۋىەك ھەيە پوى تىدەكەن و دەپپەرستىن و پىك دىن لەسەر تىۋرى
گەلىكى ھاۋەش لەسەر بىنەچەى مرۇۋ (ئادەم و ھەۋا) و دواتر كۆكن لەسەر
تىۋرەكەى ئاينى دىكە كە دەلىت خاۋەند ئەم جىھانەى بە مرۇۋ ئاۋەدان
كردۋتەۋە و ويستىكى ئازادىشى بەخشيۋە بە ھەر كەسىك و بەمەش
دەرفەتتىكى نونى پى بەخشيۋە تا بە پىي خواستى خوى ھەلبىر ئىرت لەسەر
زەۋى كە پەيپەۋى لە خوا بكات ياخود لە ئەھرىمەن، لىرەدا پىۋىستە ئامارە
بەۋە بگەين كە ئەۋ ناۋى كە كىتبە پىۋزەكان لە ئەھرىمەنى دەنن (لوسىفەس)
كە بەلاتىنى ماناكەى دەبىتە ھەلگىرى پوناكى^{۲۶}. تەنھا بى باۋەرەكان و
ئەۋانەش كە باۋەرپان بە بۆچۈنەكانى داروين ھەيە باۋەرپان بە تىۋرەى
بىنەچەى مرۇۋ نىيە.

(۲۵) مەبەستى نوسەر لە نورانىيەكان جەمسەرەكانى پىلانگىرپى جىھانىيە.

(۲۶) لىرەدا نوسەر مەبەستى نورانىيەكانە.

کۆمۇنىزىم و نازىزم و کارل ماركس و کارل ېېتەر

لەم كىتەپتە بەلگە ئەمىننەنەنە لەسەر ئەوئەي كە دروست بونى كۆمۇنىزىمى نوئى لەسالى ۱۷۷۳ دا بۇە لەسەر دەستى كۆمەلنىك لە سەرمايەدارە جىھانىيەكان و ھەر لەو كاتەو بەكار ھىنراو وە نامرازىك بۇ گەيشتن بە ئامانجەكەيان كە ئەويش دروست كىردنى دەولەتتىكى بېئاوۋەپە لەسەر بىنەماي دىكاتۇرىيەتتىكى ھەمەلاين. لىنىننۇر بەرنى ئەم و تەيەي باس كىردە لە كىتەپتىكى بە ئاۋ نىشانى (كۆمۇنىزىم بالى چەپ پەو) و لە پەرى ۸۳ى ئەو كىتەپتە ئەلنىت: "تىۋرىيەكەمان ئاين نىيە بەلكو نامرازىكە بۇ ئىش كىردن". ئەم و تەيەش لە لاين نۇرىك لە سەر كىردەكانى كۆمۇنىزىم دۇبارە كراو تەو، لە پاستىشدا جىاۋازىيەكى ئەوتۇ نىيە لەنىۋان بى باۋەپى نازىيەكانو بى باۋەپى كۆمۇنىزىمەكان، تەنھا جىاۋازى لە نىۋانىندا ئەو پەوشانەيە كە بەكارى دەمىنن بۇ گەيشتن بە ئامانجەكانيان كە ئەويش دەست گىرتتە بەسەر جىھان و ھىفانە دى بۇچونەكانيانە بۇ دروست كىردنى دەولەتتىكى سىتەمكارى بى باۋەپ لەسەر تاسەرى جىھاندا. كارل ماركسىش كەلەنىۋان سالەكانى ۱۸۱۸-۱۸۸۳ ژىاۋەئەلمانىيەكى بەرەچەل جۈلەكە بۇە كەلە ئەلمانىا و دواتر فەپەنسا دەر كراو لەبەر بونى چالاكى شۇپشگىپى بۇيە دۇجار پەناي بىر دۆتە بە ئىنگلەتەرا. لەسالى ۱۸۴۸ كىتەپى مانىفىستى بلۇ كىردەو و تىايدا ماركس پلانە دىرئۇ خايەنەكەي بلۇ كىردەو كەلە قلىپ كىردەوئەي جىھاندا خۇي دەيىننەتەو (يەكگىرتنى كۆمارە سۇسىالستە شورايىيەكان) و پىنشىبىنى ئەوئەشى كىردىو كە ئەو پىلانە پەنگە چەند سەدەيەك بىخايەنىت.

بەلۇم كارل رېتەر كە ئەۋىش ئەلمانىيە و لە نىۋان سالەكانى ۱۷۷۹-۱۸۵۹ ژيانى بىرۋەتە سەر، مامۇستاي مىژرو و زانستە جىۋىستراتىجىيەكان بۇە. ئەم تىۋىرىيەكى پىنچەۋانەي مانىفېستى كۆمۇنىستى پىيۋە و نەخشەيەكى دانائوۋە كە لە رىنگەيۋە ۋەگەزى ئارى ئەتۋانېت دەست بىگىرېت بەسەر ئەۋرۇپا و دواتر تەراۋى جىيەن.

ھەندىكىش لە سەرگىرە ئارىيەكان ئەر پلانەي رېتەريان گىرە خۇ و نازىمىزان دامەزىراند بە ئامانجى ھىئانە دى ئامانجى دەست گىرتن بەسەر جىيەن و گۆيىنى بۇ دەۋلەتتىكى بى باۋەر كە مل كەچى ستەمكارىيەكى سەرتاسەرى بىت.

بۇ ئەۋە كۆمەلە ئارىيەكان دەركەرتتقا لە نىۋان ھاۋپەيماى كىردن لەگەل خاۋەن بانگە جىيەنەيەكان^{۲۸} ياخود تىك شىكاندى ھىز و دەسەلاتيان يەككىيان ھەلبىزىرت.

ئىمە پىمان وايە كە ژمارەيەك لەۋانەي كە لەگەل نازىزم و كۆمۇنىزىمدا كار ئەكەن ئەزانن كە رىكخراۋەكانيان لە ژىر دەسەلاتى نورانى و جۈلەكە دەست پۇشتۋەكانى ئاۋ كلىسا دان و پىشمان وايە كە ئەر ژمارەيە لە پەنجەكانى دەست تىپەر ئاكات.

سەرگىردەي ئەۋ دۈ رىكخراۋە بى باۋەر ۋاتە كۆمۇنىزىم و نازىزم پىك دىن لەسەر ئەۋەي كە دەۋلەت و سەرگىردە بىخەنە جىگەي خاۋەند و بىگەنە خاۋەندى سەر زەۋى.

رەنگە ئەۋەي كە جەماۋەر لە بارەي كارل ماركس و كۆمۇنىزىم ئەيزانىت زۇر لەۋە زىادتر بىت كە لە بارەي كارل رېتەر و نازىزمەۋە ئەيزانىت، كارل رېتەر بۇ ماۋەي چەند سالىك مامۇستاي مىژرو بو لە زانكۆي فېرانكفۇرت لە ئەلمانىا و دواتر بۇە مامۇستاي جوگرافىا لە زانكۆي بەرلىن، لە نىۋەندەكانى خويىندن و فېرگىردندا بە يەككە لە كەسە ديارەكانى بوارى مىژرو و جوگرافىا و زانستى

(^{۲۸}) كاتىكە كە باس لە خاۋەن بانگە جىيەنەيەكان ئەكات، بە شىۋەيەكى ئا راستەرخۇ مەبەستى لە نورانيەكانە.

جیۇسىياسى دادەنرا. ھۆكاری نەبونى زانیاری لەسەر پەيوەندى نىوان كارل
پیتەر و سەرکردە نازىيەكان ئەگەرپیتەو بۇ ئەوئى كە ھەمیشە ھەول دراود كە
سەرکردەكان ئامانجەكانیان بە شاراوئىي بەیلنەو.

ھەندىك لە ئەفسەرە ھەوانگەرەكانى بەریتانىا تونيان كە پەردە لەسەر
پەيوەندى نىوان پیتەر و سەرکردە ئەلمانىيەكان لابەن كاتىك كە ئەركى
لىكۆلینەو كەردن لەسەر ئابورى سىياسى و زانستى جیۇسىياسى و ئاينە لىك
نزیكەكانیان پى سېئردا. ئەوانیش ئەو زانیارییانەئى كە بەدەستیان ھىناو
كەیاندىانە دەسەلاتە پەيوەندى دارەكان.

بەلام ئەوئى پوى دا ئەو بو كە سەرکردە سىياسى و دىپلۇماسىيەكان
بايەخى ئەو زانیارییانەئىان ئەزانى و وایان پى باش بو كە ھەرامۇشى بكن.

كارل پیتەر دواى ئەنجامدانى لىكۆلینەو مېژوویيەكانى گەشتە ئەو
دەرەنجامى كە ژمارەيەك لە گەرە خاوەن داراییە جیھانیەكان كە ھىچ جۆرە
وابەستەییەكان نە بە ھىچ جۆرە ولاتىك دەستوئەندەن كاروبارى تەواوى
ولاتەكان، لە سالى ۱۷۷۳ مسۆنیەتیان دروست كەردو كە سەر بە كۆپرەكانى
خۆرەلاتى گەرەيە بە ئامانجى بەكار ھىنانى شۆرشى جیھانى لە پىنار
ئامانجە نەئىيەكانیان بە مەبەستى دەست گرتن بەسەر سامانە سەروشتى و
مروییەكانى تەواوى جیھان و دروست كەردنى حكومەتتىكى سەمكارى
سەرتاپاگىر لەسەر بنەماى مەترىالىزمى بى باوەرى.

پیتەر لە یادەویریەكانى دا دەلێت كە زۆریەئى ئەو خاوەن داراییانە گەر
ھەمویان جۆلەكە نەبن، لانی كەم پەرەسى ئەوان بەكار ئەھینن.

پیتەر لەوئامى پەت كەردنەوئى مانیفېستى كۆمۇنىستى كارل ماركس باس
لەو مەترسیانە ئەكات بۇ سەر جیھان لە كاتىك ئەگەر پىگە بدرىت بەو كەسانە
كە بەردەوام ین لەسەر دەسەلاتى سىياسى كۆمۇنىزمى جیھانى و ئاراستە كەرنى
بە پىنى پلانەكانى خۆیان. دواجار چەند پىشتیاریك ئەخاتە بەردەم سەرکردە
سەربازیەكانى ئەلمان بۇ پەيوەندەئى پىلانگىر خاوەن داراییە جۆلەكەكانە
ئامانجى دەست گرتنى پەگەزى ئارى بەسەر سەرچاوە سەروشتیەكانى جیھان.

پىتەر لە نەخشەكەيدا ئامارە دەدات بە سەرگىردەكانى پەگەزى ئارى لە دامەزندانن و پىكخستنى فازىزم و بەكار ھىنانى فاشىزم وەك ئامرازىك بۇ كار بۇ بەدھىنانى ئامانجە نەئىدەكان و داگىرگىردنى جىھان.

پىتەر لە نەخشەكەيدا لايەنىكى دىكەش دەردەخات و دەلىت كە سەرمایەدارەكان بە مەبەست و بە چەند ئاراستەيەك پىرسى جۈلەكە بەكار ئەھىنن، ھەر بۆيە لە سەر سەرگىردەكانى پەگەزى ئارى پىنويستە كە نژايەتى جۈلەكە بىكات لە پىناو پەگەزەكەى خۇيدا.

پلانىكەى پىتەر ئەم پىشنىارانەى لای خوارەو لە خۇ ئەگرت:

۱. مل كەچ پىكردنى تەواى گەلانى ئەوروپا بۇ دەسەلاتى ئەلمانىا، ئەمەش بەپىنى پىشنىارەكەى پىتەر لە پىنگەى (جۆنگەرنەكان كە چىلىنگن لە نەجىب زانە دەربەگەكانى ئەلمانىا و دەست دەگىرن بەسەر دەسەلات و دواتر بەشداری كىردن لە زنجىرەيەك كارى سەربازى دژى ئەوروپا بە ئامانجى مل كەچ پىكردن و لاواز كىردنى لە پوى موزىي و ئابورىيەو. پىتەر ئەلىت كە مەرج نىيە ئەو كارە سەربازىيە بە سەرگەرتن كۆتای پى بىت بەلكو ئەوئەندە بەسە كە ئەو ولاتەى كە ھىرشى دەكرىتە سەر ھىندە لاواز بىت كە كاتى زۆرتى لە ئەلمانىا بويىت بۇ خۇ دروست كىردنەوئەى خۇى. ھەررەھا پىتەر ئامارە دەدات بە بايەخى زۆرى ئەوئەى كە گەلى ئەلمانى بگاتە ئەو باوئەپى كە لە پوى بىر و جەستەو لە تەواى گەلان سەرتەر، ئەو گەلانى كە لە جۈلەكەو سەرچاوەيان گرتو. ئەمەش سەرتايەك بو بۇ دروست بونى تىۆرەى سەررەرى پەگەزى ئەلمانى. ھەررەھا پىتەر ئامارە بەو دەدات كە زۆر گىنگە گەلى ئەلمانىا ھەست بە سەررەرى خۇى بىكات لە پوى بىر جەستەو بەسەر گەلانى دىكەدا كە سەرچەمیان لە جۈلەكەو سەرچاوەيان گرتو. ئەو ئەو بىرۆكەيە بو كە بانگەشە كەرانى پەگەزى ئارى تىۆرەى پەگەزى ئارى بالايان لەسەر بىيات نا، ئەو تىۆرىيەى كە گىرتیانە خۇيان تا پويەپوى ئەو بانگەشە بىنەو كە جۈلەكەكان بلأويان ئەكردەو لەسەر ئەوئەى كە ئەو ئەوانن كە لە لايەن خوداوەندەو ھەئىژىردراون تا دەست بگىرن بەسەر تەواى ئەوئەى لەسەر زەوى

ههيه... بهم شيوهيه به مليونهها مړوۍ دابهش بون بهسهر و دو سهربازگه ي دژ بهيهك كه يهكيكيان بانگهشه ي سهرهري پهگهزي ناري ياخود نهلماني نهكرد و نهوي ديكهش بانگهشه ي بۇ جولهكه دهكرد.

٢. كارل ريتهر بنه ماي سياسي تيكي دارايي دامه زانند و داواي كرد له پهبهرو ليكراني ريگري بكن له خاوهن بانكه جيهانيهكان كه دهست بگرن بهسهر نابوري نهلمانيا و نهو دهوله تانه ي كه سهر بهون ههر وهك چؤن دهستيان گرت بهسهر نابوري ئينگلتهرا و فهرنسا و نه مريكا.

٣. ريتهر پيشنياري دروست كردني تابوري پينجي نازي كرد^(٢) تا پوبهروي تابوري پينجي كؤمونييزم و پيڅخراوه نهينيهكان ببينهوه و تا نهركي رازي كردني چينه ناوهند و بالاكان لههستق بگرنن لهو ولا تانه ي كه دهيويت ملكه چيان بكات بهوه ي كه نازيزم تهنها نامرازه بۇ پوبهروبونهوه ي كؤمونييزم، تا دؤخ ناماده بكات بۇ پيشوازي كردن له سوپاي نهلمانياي نازي بهو پنيه ي كه سوپايهكي دوسته و هاتوه تا نهو ولا ته بپاريژننن له مەترسي كؤمونييزم، له هه مان كاتدا هوشداري ده داته سهركرده نازيهكان تا خويان به دور بگرن له داگير كردني ولا تگهلي ديكه تا نهو كاته ي كه دهزكاكاني راگهيانندن و تابوري پينجه م ناماده كاري نهكهن بۇ نهو داگيركردنه و زؤرينه ي جه ماوه ر رازي نهكهن بهوه ي كه نهو هيرشه بۇ پزگار كردنه نهوهك بۇ داگير كردن. كاتيكيش كه هيتلر به پيچه وانده ي نهو بنه مايانه ي ريتهر هه لسوكه وتي كرد، سهركرده نهلمانيهكان ويستيان تيرؤري بكن سهرباري نهوه ي كه نهوه ههر نهوان بون كه گهيانديويانه نهو پؤسته.

٤. كارل ريتهر جهخت له تيڅشكاندنن تهواوه تي كؤمونييزم و پيشه كنيش كردني جولهكه نهكات و نهليت: بۇ نهوه ي سهركرده نازيهكان بگه نه نهوه ي كه دهست بهسهر بوارهكاني كاركردن بگرن لهسهر ناستي جيهان هيچ ريگهيهكي ديكه يان له بهر ده مدا نيه جگه له ر كاره... جهخت له پنيويستي نهو دو ههنگاوه

(٢) له تهواري ولا تاني پؤژاوا پارتي نازي بوني ههيه و يهكي تييهكي جيهاني پنيكيانهوه نه بهستيتهوه.

ئەكات و بەلگەي مىژۋى ئەھىيەتتە ھەسەر ئەۋەدى كە كۆمۈنىزىم شىتېك ئىيە جگەلە داردەستېك بە دەست خاۋەن بانكە جىھانىيەكان بۇ گەيشتن بە ئامانجەكانيان. پلانەكەي رېتەر چەند خالىكى دىكە لە خۇ ئەگرىت بەلام ئىمە پەسەندە ئەكەين بەۋەدى كە باسماق كىرد تا دەرگا داخراۋەكە بگەينەۋە و پۇشنايى بخەينە سەر ئەۋ پلانە نەئىيەي كە لە پىشتىرە سەرچاۋە ئەگرىت و دو لەلايەن نەخشەيان بۇ كىشاۋە كە خاۋەن بىرىكى بى باۋەپن و ئامانجىيان سىمكارىيەكى سەرتاپاگىرە. لىكۈلىنەۋەدى بەراۋرد كارى ئايىنەكان و زانستى جىۋىسىسى و ئابورى سىياسى سەربارى چەند سالىك لىكۈلىنەۋە ئەۋ راستىيەيان بۇ دەرخستىم كە بە مىيۈنەھا مۇۋە چ لە رابوردو چ لە داھاتودا شىتېك نەبون جگە لە بەرد گەلىك لەسەر تەختەي شەترەنج بەدەست سەركردەي ئەۋ دو لايەنەۋە، ئەۋ دو لايەنەي كە لە بىرۈكەي مادىگەراي بى باۋەپو بىرۈكەي سىتەماكارى سەرتاپاگىرەۋە سەرچاۋەي گىرتۈە. ئەۋ دو لايەنەش بەردەوام ئەبن لەسەر گەمە ئاشرىنەكەيان لەسەر تەختەي شەترەنج تا ئەۋ كاتەي كە يەككە لە لايەنەكان ئەۋى دى لەناۋ ئەبات.

ھەروەھا لەم كىتەبەدا بە بەلگەرە ئەۋەنەخەينە پو كە قۇناغەكانى ئەۋ گەمەيە لە رابوردودا چۆن بۈە و ئەۋ جۈلەنەۋانە چىيە كە پىش بىنى ئەكرىت لە داھاتودا پو بدات .

ئاساتىرەن پەۋش بۇ گەيشتن لەۋەدى كە پو ئەدات لە جىھانى ئەمۇدا ئەۋەيە كە لىكۈلىنەۋە بگەين لە پوداۋەكانى مىژۋو لە ژىر پۇشنايى ئەۋەدى كە باسماق لىۋە كىرد، بەۋىيەي كە جۈلەگەلىكەن لە گەمەي بەردەۋامى شەترەنج... بەۋ پىيەي كە بازەنەگەلىكەن لە جەنگى بى كۇتايى چاكە و خراپە، نورانىيەكان جىھانىيان دابەش كىردىو بەسەر دو سەربازگە و كىردىۋانە شوئىنى گەمەي خۇيان، لەۋ گەمەيەشدا پىرپاگەندە و ئايىن و گەلان بەكار ئەھىنن و تەنھا ۋەك پارچەيەك لە جويىم لە مۇۋاپىيەتى ئەۋانن كە ئەيانەۋىت بىيەننە ژىر پكىلى خۇيانەۋە و ھىچ دەرەست نىن لە بەقوربانى كىردى مۇۋەكان و ھەلگىرساندىنى جەنگ لە پىناۋ ئامانجەكانى خۇياندا... ھاۋشىۋەدى ۋەزىر و ئەسپ و شا لە

گەمەى شەترەنج دا، شا و ۋەزىر و پىياۋانى ئاينى ئاۋا ھۆكۈمەتەكان ئەجولۇنۇن و گەلىش ۋەك سەربازەكانى ئەو گەمە ئەجولۇنۇن.

پەقى نورانىيەكان لەۋەدا دەردەگەۋىت گە ۋەك بەرد گەلىكى گەمە لە مۇۋاپىيەتى ئەۋانن كە ھەرچۈنۇكىيان بۇت گەمەى پى ئەكەن، بۇنمۇنە پەنگە لە پىئاۋ نۇك بۇنەۋەى ھەنگارنك لە ئامانجەگەيان بەردنك بىكەنە قۇربانى... ھەروەك پىشتەر باسماڭ لىۋە كۇر ئەمە ئەر پەۋشە ئەگىرەسەيە كە بەكارى ئەھىنن بۇ زال بون بەسەر جىيەندا.

لە شارى لېرانگفۇرتى ئەلمانى پېۋفۇسۇر كارل رىتە ئامازە بەۋە دەۋات و دەلىت كە قۇناغى ئىستاي گەمەكە لە كۆشكى بانكدار (ئامشېل ماير باۋەس) كە زىادەتر بە ئاۋى (پۇتشىلد) ۋە ناسراۋە دەستى پىكۇر^(۲).

لە شارى لېرانگفۇرتى ئەلمانىا لەو جىگەيەى كە سىانزە بازىرگانى ئالتون و زىو كۇ بېۋەۋە بېرىيان دا كە تەنھا پىنگەى بەردەمىيان بۇ دايىن كىرىنى دەسەلاتى پەھايان لەسەر سامانى جىيەن و ۋزە مۇۋاپىيەكى و ئەخولۇنىت لىيان كە يەكەم: تەۋاۋى سەركىرەكانى ئەۋروپا تىك بىشكىنىت و تەۋاۋى ھۆكۈمەتەكانى ئەر كاتە بېروخىنىت و تەۋاۋى ئايىنەكانىش لەناۋ بېرىن و بىنەماكانى ستەمكارىيە ئەھرىمەنىيەكەيان دابەزىنن... ئەۋان پىيان ۋابو كە بۇ ئەۋ كارە پىۋىستە كە مەترىالىزىمى مىژۋىي و دىالكىتىك بەكار بەھىنن بۇ بەلەنجامگەياندى كارەكەيان.

تەۋاۋى بازىرگانەكانى ئالتون جۈلەكە نەبۇن، بەلكو ھەندىك لەو سوخۇرانە جۈلەكە نەبۇن. لە ھەمويان دەۋلەمەند تر خاۋەنى كۆمپانىيائى لەندەن سىتى بو كە لە سالى ۱۱۳۰ دامەزراۋو. ھەرچەندە ئەم بۇچۇنە پەنگە سەير بىتە پىش چاۋ بەلام مىژۋو بۇمان ئەسەلمىنىت كە سەركىرە جۈلەكەكان و جىرمانىيەكان

(۲) خائىۋادەى پۇتشىلد زۇر بەناۋبانگە. خانىۋادەيەكى جۈلەكەن لە شا جىيەنىيەكانى پارە، چەندىن سالا دەستيان كىرۋە بەسەر كىرتى گەۋەى دارايى و ئابۋرى و بازىرگانى پىشەسازى گەۋرە لە سەرتاسەرى جىيەندا.

يېڭىگە يەككىيان گرت كاتىك كە پىئويست بو لە دژى دوزمىڭى ھاويەش كە ئىمپراتورىيەتى بەرپىتانی و ئاينى مەسىحى بو.

ئەو كاتەش كە مۇقايەتى دەرگىر بون لەگەل يەكدى، ئەو نورانيەكان بون كە وەك ھىزىكى شاراوە شەرەكانيان بەرئوۋە ئەبرد تا ئەو پەرى سود بەرن لە داھاتودا.

سەركرەدەكانى فازىزم و كومۇنىزم يەكتريان دەست خەپۇكرە بەلام ھىچ گومانى تىدا نىيە كە ئەوان دواتر بۇيان دەرگەوت كە شتىك نەبون جگە لە يارىيەك بەدەست نورانيەكانەو، ئەوانەى كە سل لە ھىچ شتىك ئاگەنەو بۇ پىشېرنى ئامانجەكانيان... كاتىكىش كە كەمترىن گومان لە لای ئەو ھىزانە دروست ئەبىت لە سەر سەركرەدەى يەككە لە سەربازگەكان لە بەر ئەوۋى زياد لە پىئويست ئەزانىت، ئەو كاتە بېرىار ئەدەن كە پاكقاو بىكرىت...

ئەم كىتەبە ئەو ئەسەلمىنىت كە سەركرەدەكانى ئەو دو سەربازگەيە كە زەينىكى سىتەمگەرەنەيان ھەبو نەخشەى زۆرىك لە تاوانەكانى تىرۇريان داپشتو بە نەينى و بونەتە ھۆى ھەلگىرساندنى زۆرىك لە شەر و شۆپەكان و بە مىيۇنەما كەس تىايدا بونەتە قوربانى سەربارى مىيۇنەما بىرىندار و سىيما شىواو و بى لائە و ئاوارە.

ئايا ئەتوانىت سەركرەدەيەكى سەربازى بدۇزىتەو كە بتوانىت پاساو بەينىتەو بۇ خستە خوارەوۋى بۇمبى ئەتۆمى بەسەر ھىرۇشىما و ئاكاراكى كە بوە ھۆى كوشتنى سەد ھەزار كەس لە چاۋ تروكاندىك دا... دوھىندەى ئەو ژمارەيەش بىرىندارى ترسناكى لى كەوتەو.

لە كاتىكدا ئەم بېرىارە درا كە ھىزە سەربازىيەكانى يابان لەودا بون كە خۇيان بەدەن بە دەستەو تەنھا چەند پۇژىكى كەم مابو تا بە تەواوۋەتى ئەو كارە ئەنجام بەدەن.

تەنھا لىكدانەوۋى لۇژىكىانە بۇ نەر كارە ئەرەيە كە ھىزە شاراوەكان، ئەو ھىزانەى كە دەستيان گرتبو بەسەر ژمارەيەكى زۆر لە گەلەكاندا ويستيانئەو چەكە پى مەترسىيە نەمىش بگەن لە پىش چاۋى ستالين تا بىرۇگەيەكى بداتى

له سهر نه وهی که پښه به سهری بیت گهر پی له بهرې که ی خوی زیاتر را بکیشیت . نه مه ته نه پاساوه بڼو ته و تاونی که دژ به مړو قایه تی کړا .

نه لېته چې کی نه تومی و چې کی هایدرو جینی نیستا ئیدی تر سناکترین چې کی کومل کوژ نین به لکو شان به شانی نهو چې کانه گازی کوده مار، نهو گازی که نه توانیت ژبانی هر زینده وهریک له هر نارچه و شار و ولایتیک دا پک بخت، نهو چې کی که هر دو سربازگی کومونیزم و نهو سربازگیه ی که کومونیزم نیه ده ستیان داوه ته نه مبار کردنی .

سربینه وهی شوینه واری ژبانی مړو قایه تی له ناوچه یه که نیستا نه توانیت له پښه گازی که نهو نهو نهو پښو یسته له پری سربازی و نابوریه وه کاری بڼو قهرام بکریقتا نهو لایه نانه ی که به کاری نه هیڅن بگن به نامانجه کانیان .

وهک دهرکه وتوه نهو گازه له فلورین پیک دیت، نهو گازی که زور چېر و به یه کی که له هر مه ترسی دارترین نهو گازانه داوه نریت که مړو دوزیویه تیه وه . نهو گازه بی بون و بی پښه و بی تامه و له پری تیچونه وه بهر مه هیڅانی که می تی نه چیت . ته نهو تنو کیکی گهر بهر جهسته بکه ویت به سه تا کونه نداسی هه ناسه پک بخت و بیته هوی مردن ته نانه ت گهر نهو تنو که ناوه له پښه یه کی زوری ناو و پوندا تیکل کراییت . هر وه ما نهو تنو که نه توانیت له ماوهی چنند خوله کی که دا نهو جله بپښت که پیاوړی ناگر کوژینه وه له بهری نه که نهو لېته نهو گازه زیان به شته نازیندوه کان ناگه یه نیت .

هیڅه نازیه کان نه توان دواي چنند پوژیک له به کار هیڅانی نهو گازه ، ناوچه نالوده کان به بی مه ترسی داگیر بکه ، نهو کاته ئیدی نهو ناوچانه ژبانی تیدا نامینیت به لام باله خانه و نامیره کان وه خوی نه مینیت وه ، ته نهو خوپاریزیش بڼو خوپاراستن له گازی دمار نه تروپینه ، به لام نه ییت دواي دوچار بون به گاز چنند جاریک له پښه کی که سی بهرکه وتو بدریت ، نه لېته نهو شیاوزه زور کارا نیه لهو جیگایانه ی که دانیش توانی زوری تیدا ده ژی ، به لام له گهل نهو شدا هر دو بهر ی کومونیزم و نازیزم به نه ندازه ی پښو یست لهو گازه یان هیه و هر یه که شیان نه زانیت نهوی دی چندی هیه نه مهش وایان لی نه کات که به

ئاسانى بەگارى نەيىن. ھەر وەك زانراو سىروشتى مۇقايەتى بە شىۋەيەكە كاتىك ئەگاتە حالەتى ئائومىدى پەنا ئەباتە بەر توند ترين پىگە چارەكان ھەرچەندە بى پەجمانەش بىت تەنھا لە پىناۋ گەيشتن بە ئامانجەكەى. ھەر وەك زانراۋىشە لە مىژۇدا بە ملىۋنەما كەس كراۋە بە قوبانى بە پىاۋ و ژن و مندالەۋە كاتىك كە زانراۋە بەر كارە ھەنگاۋىك لە ئامانج نىزىك ئەبنەۋە، لىژەدا پىۋىستە ئەر پىرسىارە بىكەين كە تا كەى ئەم مەللاڭىيە بەردەۋام ئەبىت كە دوا جار تەۋاۋى مۇقايەتى ئەگرىتەۋە.

بىگومان ئەم پىرسىارە لە ناخى ھەر مۇقايەتدا ھەيە و پەنگە زۇرچار دو كەس كە تازە ئەچنە پىرۋسەى ھاۋسەر گىرىيەۋە ئەر پىرسىارە لە خۇيان بىكەن ئايا ئەبىت مندالىك بەيىننە ئەم ژيانەى كە پىرەتى لە پىق و كىنە.

لە ئىنجىلى مەتىدا ۋەلامى ئەرە ئەدۇزىنەۋە لەسەر ئەۋەى كە پەنگە كۇتايى لەم ژيانەدا چۇن بىت كاتىك دەلىت ئەم ژيانە چۆلەۋانىيەكە كە ژيان تىايدا نەماۋە و ھىچ گىيانەۋەرىك پىزگاي ئابىت لەبەر ئەۋەى ئەر چۆلە خراپە چىۋى كىرۋەۋە تەنھا پىۋىستى بە يەك جەنگە تا لايەنەكان چەكى ئەتۋى و ھايدىۋىجىنى و گازى دەمار بەكار بەيىنن و ئەر كاتە تەنھا خواۋەند ئەتۋانىت مۇقايەتى پىزگار بىكات.

لەم سەردەمەى ئىستاماندا بۆتە شىتىكى باۋ كاتىك كە كەسانىك بە ئاگا ياخود بى ئاگا گەلىي لە خوا ئەكەن و ئەلەين كە ئەر ھۇكار بوە تا مۇقايەتى ئەم حالەى بەسەر بىت، بەلام كەسە ژىرەكان ئەزانن كە خواۋەند ھىچ بەرپىسىار نىيە لەم دۇخە لەبەر ئەۋەى ۋىستىكى ئازادى پى بەخشىۋىن و پىنمايى كىرۋىن بۇ پىگەى پاست و ھىچ شىتىك نىيە كە ئىمە ئەۋى لەسەر لۇمە بىكەين تەنھا خۇمان نەبىت لەبەر ئەۋەى پىگەى دادۋەرىمان بەجىنەشتۋە و پىگەمان بە ھىزەكانى خراپە داۋە كە زال بىت بەسەر جىيانەكەماندا، لەر بارەۋە ئەدمۇند بۆرك ئەلەت: (تەنھا شىتىك كە لايەنگرانى خراپە پىۋىستىان پى يەتى ئەۋەيە كە لايەنگرانى چاكە ھىچ نەكەن).

لینکولینه و هی برار د کاری ناینه کان له باره ی پوداره کان پیمان نه لین که
 لهوانه ی که باوه پریان به و دنیا هیه باوه پریکیان هیه له سر بنه مای
 خوشویستن و هیوا، به لام بی باوه پری په ها له سر بنه مای نا نومیدی و بق
 بنیات نراوه. شتیکی دیکه ش هیه: زانست ههولنکی هاوشینوهی نه وهی به
 خووه نه بینیه که لایه نگرانی بیروچونی مادیگرا له سالی ۱۸۴۶هوه به
 خووه بینیه وانه کاتیک که (ک. تولویک) و (ک. برادلاف) بۆچونی خوین کورت
 کرده وه بهم شینویهی لای خواره وه:

(پنویسته ههولنی مرؤ له پینار بهرزه و نندییه کانی دا ته نها په یوهندی دار
 بیت بهم ژیانیه وه، لایه نگرانی بیرو مادیگرا و له پیشیانیه وه په یامبه ره
 ساخته کانی هاوشینوهی کارل مارکس و لیثین و ستالین و موسولینی و هیتلر
 که ههستان به هه ل خه له تاندنی ملیونه ها مرؤ به وهی که به لیننی ژیاننکی
 دیکه یان پیدابون، له نیویشیاندا مەسیحی گه لیک زور هه بون که راستگو بون
 له ناینه که یاندا و نه بویه که خارهن درکینکی گهره تر بونایه).

بەشى دووھەم

شۆرشى ئىنگىلىز

ھىزەكانى خراپە باش لەرە گەيشتون كە تەنھا پىنگەيان بۇ دەسلەتلى پەھا بە سەر جىھاندا و دولجار دامەزراندنى دىكتاتورى مەدى گەراي بى باورم لەسەر بىنەماي نەھىشتى تەواوۋەتى سىستەمەكانى ئاكار و ياسا لە لايەك و نەھىشتى تەواۋى ئاينەكان لە لايەكى دىكەرە دەپىت، ئەم ھىزانە پىرىارى ئەرەيان داۋە كە بۇ گەيشتن بە ئامانچەكەيان پىئويستيان بە ئانەۋەي كىشە و دوۋەرەكى و كىنەيە لە نىۋو گەلان و وئرانگردنى پاينەكانى ئاكارى ھەر كۆمەلگايەك، ھەر واشىو كە شەپكى قورس لە نىۋان ھەردو پەگەزى جۈلەكە و ئارىيەكان پويان دا كە تەنھا خزمەتى مەدى گەراكانى ئەر دو سەربازگەيەي كرد، ئەگەر ھەر دو پەگەزى جۈلەكە و ئارىەكانىش بىانتوانىايە كە پارىزگارى لە ئاينە سەرەگىيەكەيان بىكەن ھىچ كات ھىزەكانى خراپە نەيان دەتوانى ئامانچە خراپەكانىان خۇيان بەيئەنە دى.

كە دەلىن ئارى مەبەست مان ئەر كۆمەلە زمانەيە كە ئاسراۋە بە زمانە ھەندوئەرپىيەكان ياخود ھىندۇجەرمانى، ئەم كۆمەلەيەش دابەش دەپىت بەسەر دى ھۆيەدا: ھۆيە ئەرۋىپى ياخود رۇژئاۋا و ھۆيە پۇژھەلات كە لە خۇگرى چەندىن زمانە لەوانە ئەرمەنى. زمانە ئارىەكانش خالىكى ھاۋبەش ھەيە لە نىۋانىاندا كە ئامارەيە بۇ سەرچاۋەي سەرەكەيان كە ھاۋبەشە، بەلام وشەي ئارى لە راستىدا ئامارەيە بۇ مانايەكى دىكە لە ئەرۋوپا بە شىۋەيەك كە

ئامازىيە بۇ (جىزمان ۋەك سىرۋەرى زەۋى) سىرچاۋەى ئىم مازىيەش ئەگرىتقەۋە بۇ ئەۋەى كە زۇربەى سىرۋەرى ئارىيەكانى ئەۋرۇپا لەر كەسە خاۋەن زەۋى و زار و دەست پۇيشتوانە بون كە پراھاتىبون لەسەر ئەۋەى خۇيان بەھىزى چەكدار دەۋرە بىدەن تا خۇيان مولك و مالىيان بپارىزىت. سىرۋەرانى جەنگى ئارىش لەۋانەۋە سىرچاۋەيان گرتۋە، سىرۋەرى نازىيەكانى فاشىزىم و دژايەتى جۈلەكەيان بەكار ھىنارە بۇ خىزمەت كىردن بە ئامانجەكەيان كە ئەۋىش ملەكچ كىردنى جىيەنە بۇ پەگەزى ئەلمانى.

باۋباپىرى ئارىيەكان لە دىر زەمانەۋە ھاتونەتە ئەلمانىا لە بەرزاىيەكانى (بامىرى) ئاسىيا. بەشە سىرۋەكىيەكانىيان پىك دىت لە تىۋتۇنى و پۇمانى و سلاقى، ئەلبەتتە تۈركەكان ھەنگارىيا و قىلاندىيەكان ئارى نىن.

كۆمەلەى سامىيەكانىش دابەش دەين بەسەر دى بەشدا: بەشى يەكەم گەلانى ئاشۋورى و فىنىقى و ئارامى عبرانىيەكان ئەگرىتقەۋە و بەشەكەى دىكەش عەرەب و ئەسىۋىيە يەكان ئەگرىتقەۋە، عەرەبەكان لەپۈى ژمارە و پىنگەيەناۋە بە پەلەى يەكەم دىن بەلام ئارامىيەكان لە سىرچەمىيان ھەژار قىرن و عبرانىيەكانىش لە ئاۋەرەستى ئەم دى بەشەدان.^{۲۱}

ئىمە ئەمەۋكە ئارى جۈلەكە بە شىۋەيەكى ئاپون لە ھەر كەسىك ئەنىتىن كە پۇژىك لە پۇژان چوبىتقە سىر ئايىنى جۈلەكە بەلام لە پراستىدا زۇرىك لەۋانە بەپىنى سىرچاۋەى پەگەزەكەيان سامى نىن لەبەر ئەۋەى ژمارەيەكى زۇر ئەۋەى كە چۈنەتە سىر ئايىنى جۈلەكە لە ھىۋدىنەكانن ئەۋانەى كە لە ئايدىۋىمىيەكانەۋە سىرچاۋەيان گرتۋە كە خۇنىيان سىرچاۋەيەكى تۈركى - مەغۇلى تىدايە.^{۲۲}

(^{۲۱}) بۇ زانىيارى زىادەتر لەر بارەۋە سەيرى ئىتسكۇپىدىيا يىمىزى ئاسرار بگە (پ ۵۱۲ و پ ۶۴۷).

(^{۲۲}) سەيرى ئىتسكۇپىدىياى جۈلەكە بگە پەمەى ۱۱: ئايدىۋىمىيەكان جۈلەكەى نوپن ھەمەك چۇن پەۋلىسۇرى بەناربانگ (اۋتروب ستودارد) ىش ئەلىت كەپچەلك ئاسىكى بەناۋبانگە. سىرچاۋە جۈلەكەكانىش بۇخۇيان دان بەرەدا ئەنىن كە (۸۲/۷) ئىم كەسانەى كە پەيۋەست بون بە جۈلەنەۋەى زايۋنىزىسى سىياسىيەۋە شەكەتازى بون ۋاتە لەر جۈلەكەى كە سامى نىن و ھىچ پەيۋەدىيەكانن لە پەۋى پەگەز و مېژۋە بە ئەلىستىن نىيە ھەر لەر بارەشەۋە بۇچۇنى زۇر ھىيە.

ئەدەبىي كەلىپىدە بۇ ئىمە گىرگە ئەدەبىيەكە ھەمىشە لەناو سەركىدە
جولەكەكاندا - ھەر ۈك چۇن لەناو سەركىدە ئارىيەكاندا - ئاۋاخنىكى بچوكى
سەخت ھەيە لەو كەسان پىك ھاتو كە بىن باۋەن و ھەلپەيەكى شىتقانىان
ھەيە و بە پوكەش بانگەشە بۇ جولەكە (ياخود بۇ مەسىحيەت لە لاي ئارىەكان)
دەكەن بەلام لە پاستىدا ئەوان باۋەريان بە ھىچ ئاينىك نىيە و سەر بە ھىچ
نەتەۋەيەكىش نىن بەلام ئەمەش پىگىريان لى ئاكات كە نەتەۋەكان و بىنەمان
نىشتىمانىيەكان بەكار بھىنن بۇ گەيشىنم بە ئامانجەكانىان كە كورت دەبىتەرە لە
دەسەلاتى ئابورى و سىياسى زىادتر. ئامانجى كۇتايى سەركىدەكانى ھەردو
كۆمەلەكە يەكە. ئەوان سورىن لەسەر ئەدەبىي بگەنە دەسەلاتى پەھا بەسەر
ئابورى جەھان و سامانە سىروشتىيەكان و دەستى ئىشكەر تىايدا و دواچار
كردنى جىھان بە دەۋلەتلىكى سىتەمكار كە تەنھا باۋەرى بەيەك خواۋەند ھەبىت
كە ئەۋىش خواۋەندى دەۋلەتە.

لە سەدەبى يەكەمى زائىنيەۋە پەگەزى تورك - قىلاندىيەكان و ئەۋانەش كە
سامى نەبون لە ئاسىياۋە دەھاتنە ئەۋروپا لە پىگەبى باكورى دەرياي قەزۋىنەۋە،
بە دانىشتۋانى ئەۋ ئاۋچە بىت پەرسقانەش دەۋترا خەزەر. ئەمانە لەۋ پەپرى
پۇژھەلات ئەۋروپا نىشتەجى بون و شانشىنى خەزەرى بەھىزىيان دروست كرد
و لە پىگەبى ھىزىشە داگىركارىيەكانىانەۋە دەسەلاتىيان پوى لەزىاد بون كرد تا لە
كۇتايى سەدەبى ھەزەدەھەم تۋانىيان دەست بگىن بەسەر زۆربەى ئاۋچەكانى
پۇژھەلاتى ئەۋروپا لە پىشت شاخى ئورال و باكورى دەرياي پەش، ئەۋ كاتە
خەزەرىيەكان چۈنە سەر ئاينى جولەكە و پىيان باشتىر بو لە مەسىحيەت و
ئىسلام و ھەسقان بە دروست كردنى كلىسا و خويندنگە بۇ فېركردنى ئاينى
جولەكە لە تەۋاۋى بەشەكانى ۋلاتەكەياندا، خەزەرىيەكان لە تىرۋىكى ھىزىياندا
تۋانىيان زىادتر لە بىست گەل و ھۆز بىخەنە ژىر دەسەلاتى خۇيانەۋە و ئاچارىيان
بگەن كە سەرئەبدەن، دەۋلەتەكەشيان تا نىزىاك بە (۵۰۰) سال تەمەنى كرد تا
لە كۇتايى سەدەبى سىيانزەھەم لەسەر دەستى پوسەكان پوخا ئەۋانەى كەلە
باكورەۋە ھاتنە خواۋەندە لەكۇتايى سەدەبى دەھەمى زائىنيەۋە و دواچار بەسەر

خەزىرىيەكاندا سەرگەرتن لەدەرەنجامى شەپرى درىژخايەن و تا دواچار لەناو پوسەكاندا توانەو، بەلام گېرى پق ناو دلى خەزىرىيەكاندا ھەر بلىيسەى ھەبو و بەردەوام بو لە دلى قەشەكانياندا و تاواى لى ھاتن كە ھەزى تۆلەسەندەو بە درىژاى چەند سەدەيەك بېيتە باوەرېك كەلەسەر بنەماى ويرانكردن و ئازاردان دامەوزراو. ئەم ھۆكارانە پالى بە جۆلەكەكانى پوسياوہ نا تا خۆيان بەدور بگرن لە گەلەكانى دىكەى پوسيا لە كەشيك دا كە رقيكى زۆر تيايدا بالادەست بو، لە كشيكي لەر چەشنەدا سروشتي بو كە گەلى پو بە كينە و ترسەوہ لە جۆلەكەكان پېروانن ئەمەش بوە ھۆى ئەوہى بە درىژاى سالانىك بېيتە ھۆى لىك دوركەوتنەرە لە ئىوانياندا، ئەم پوداوانە نھينى بونى ئەو ژمارەى زۆرەى جۆلەكەمان بۆ ئاشكرا دەكات كە لە سەدەى سيانزەھەمەوہ لە ناوى ئىمپراتورىيەتى پوسيا دەرژين.

پق و كينە لە لاى جۆلەكەكانى خەزىر لە ھەلپەى زۆريان بۆ كۆكردنەوہى ئالتون پەنگى دايەوہ دواى ئەوہى كە ئالتونيان كرده ئامانجى ژيانيان و بە ھەمو شىوہەكان ھەولييان بۆ داوہ لەو پىگەيانەش سوخۆرى كە پىنى بەناويانگ بون، ھەروەھا لە لاىيەكى دىكەوہ خەونى تۆلە سەندەوہ لە لاى قەشەكانيان دروست بو و لە پلانە ترسناكەكانيان و جۆلەنەوہى شۆپشگىرى پەنگى دايەوہ، ئەو شۆپشەى كە لە سەدەكانى ناوہراستەوہ خەونيان پىنوہ دەبينى تا لە شۆپشى ئۆكتۆبەرى سالى ۱۹۱۷ دا پەنگى دايەوہ.

جۆلەكەكانى خەزىر لەو ماوہيەدا دوچار ھىرشى توندى چەوساندەوہ بون لە لاىەن جەماوہى مەسيحى پوسياوہ، ئەلبەتە ئەوہى بەرپرسيارى يەكەم بو لەم دۇخە ئەو كۆمەلگەيە بو كە لەسەرەوہ قەشە و سوخۆرەكان بەرپۆەيان ئەبرد لەبەر ئەوہى ھەر ئەم كۆمەلگەيە بو كە ھەستى كينەى لەلاى ھەموان دروست كرد لەبەر ئەو عەقلىيەتە كينەوہرەزەى لەناو جۆلەكەكاندا چاندبوى و دواچار لەبەر ئەو گۆشەگىرييەى كە ھەيانبو سەربارى شىوہەكانى سو خواردن كە لە پىگەيەرە سوخۆرەكان توانيبويان سامانىكى زۆر پىگەرە بنيت... مېژوو لە وردەكارىيەكانيدا پراستىيەكى حاشا ھەلنگرمان پىندەلنيت: كۆمەلگەى جۆلەكە

ئەم ھەلۋىستەى ۋەرگرتىبو لەبەر ئامانجىكى ديارى گراۋ تا ئەو كىنەيە بەكار بھىنئىتەۋە كەلە ئاۋ دلى جولەكەكاندا دروست دەيتت بە ھۇى چەوساندەۋە تا ئەو ھەستى كىنەيە بگۇرنت بۇ ئەۋە كە كەسى جولەكە سىل لە ھىچ تەكاتەرە و يىزۇكەى لەناۋ بىردن قىول بكات.

ئەم شىۋازە پىلان گىرىيە بە ئىزىزى چەندىن ئەۋە گۇپانى بەسەردا ئەھات و ئورانپەكان بە ئىزىزى چەندىن سەدە و لە چەندىن كىشۋەردا لەگەل خۇياندا ھەلىان گرتىبو، ئەلبەتە ھەر سەرانى خراپەى قەشە جولەكەكان بون كە پوبەپوى پىنقەمبەرەكان بونەۋە و شەپيان لەگەل ھەر چولانەۋەيەكى چاكسازيانەدا ئەكرد... ئەم راستىش لە دروست بونى ئاينە ئاسمانپەكان و ژيانى پىنقەمبەرەكانەۋەبەدەستمان دىت و بەلگەيە بۇ بەردەۋام بونى پىلانگىپى جىھانى سەدە لە دۋاى سەدە و ئەۋە لەدۋاى ئەۋە لەلايەن ئورانپەكانەۋە... ئەگەر ورنىيخانە چاۋ بە مىژۋودا بخشىنن بەلگەى دروستمان نەكەۋىتە بەردەست لەسەر ئەم راستى بە تايبەت كاتىك كە دياردە لىك چۈەكان لە نىۋان پاپوردو ئىستا بېستىنەۋە بەيەكەۋە.

پەنگەدياردەى يەكەم كە سەرنجمان پادەكىشىت كۇبونەۋەى جولەكە سوخۇرەكانە بوە بە ئىزىزى مىژو لە ئىمپىراتۇرىيەت و نەۋلەتە زەلەزە پىشكەرتۈەكان لە پاپوردو و ۋلاتە يەكگرتۈەكانى ئەمەرىكا لە ھالى ھازىدا، ئەگەر لە ئىمپىراتۇرىيەتى پۇمانىۋە دەست پى بىكەين پۇمان دەردەكەۋىت كە فەيلەسوفى گەۋرە سىنكا (۴ پى زاین و ۶۵ دۋاى زاین) لەبەر ئەۋەى ھەۋلى دا پەردە لەسەر دەسەلاتى خراپى جولەكە سوخۇرەكان ھەئەلىت ئەۋانەى كە ھالبونە ئاۋ پۇماۋە، سىنكا مامۇستاي نىيۇن بو كاتىكىش كە نىيۇن بۇ بە ئىمپىراتۇر ئەم فەيلەسوفە بو بە ھاپى و پاپۇزكارى بەلام نىيۇن دواتر (بوبيا) كىردە ھاپسەرى كە داردەستى كۇمەلەى سوخۇرەكان بو و ئەمەش ھۇكار بو تا ئىمپىراتۇر بكاتە مل كەچى ئەۋان و بەم شىۋەيەش نىيۇن بوە خوينىزىزىن دەسەلات دار لە مىژۋودا و كەسايەتى زۇر ھاتە خوارەۋە تا ئاستى ئەۋەى كە پىنى بوترىت كەسىكى شىت بە شىۋەيەك كە تەنھا بۇ ئەۋە ئەزىيا كە وىران بكات

و له شکه نجه بدات و خوږن برېښت تا وای لېنات له نیو خوږن و شه هوت
پانیدا نوقوم بو و دواچار سینکا نهیتوان هیچ جوړه کاریگریه کی له سر دا
بنیت... کاتیکیش ناثومیند بو له وېی که بییه نیتره سر هوشی خوږی به
ناشکرا هیرشی ده کرده سهری و له بهر چاوی گهل کاره ناشرینه کانی
سوڅوړه کانی ناشکرا نه کرد و باسی له دهسه لاتی سوڅوړه کان له کرد به سر
نیرونه و نه مهش پالی به سوڅوړه گانه و نه تا دارا له نیرون بکن که سینکا
له ناو بهریت. نیرون نه یویرا نه و کاره به ناشکرا بکات له ترسی نه وېی نه وکا
گهل له درشی هه لېستن هر یو به ناچارۍ کرد که خوږی بکوږیت.

نه مهش یه که مین حاله تی به ناوبانگ بو که تیایدا سوڅوړه کان که سینک که
سهر لیشی بۆ دروست کردبون ناچار بکن که خوږی بکوږیت، نه لېته دوا
حاله تیش نه بو له بهر نه وېی به دریزایی میژو چندی چیرکی تیزو کردن و
کوشتن هیه که خراوت ته قالی خوڅوشتن و مردن به پتکه و توه، په ننگه
باشترین نمونهش بۆ نه و حاله ته له میژوی هاوچرخدا بیت: له سالی ۱۹۴۵
جیمس فزستال^{۲۲} که وزیرۍ بهرگری له امریکا هینرایه سر نه و باوه پری که
کومه لیک له بهر یوه بهرانی بانک هیه له له امریکا که به شیویه کی نهینی
کومه لیه کیان دروست کردوه له خاوهن بانک له امریکه کان که دهستیان گرتوه
به سر باجی فزستال و لینگلته را و ولات گه لیکۍ دیکه هروها دواۍ
پشکنینی چنډ به لگه نامه یک و شیکار کردنی بوی ده رکوت که خاوه سرمایه
جیهانیه کان سر به نورانیه کانن و هر نه وانیش بون که بونه ته هوکاری
دروست کردنی هر دو جهنگی جیهانی یه که م و دووهم، دواۍ زانیی نه م
راستیانه هولی دا که پوزفیلت سهرؤک کوماری له امریکا و سهر کرده کانی
دیکه له م راستیانه تی بگه یه نیت. ئیدی نیمه نازانیی که خوڅوشتنه کی

(۲۲) جیمس فزستال که وزیرۍ بهرگری له امریکا بو به یه کی که له گمره بهر پرسیانی له امریکا داده نریت که به
شیویه کی له ناکار له سال ۱۹۴۵ رایگه یاند که دواچار به تیک چونی باری لهرونی بو که دواتر به شیویه کی
لهرمی نیردا بۆ یه کی که له نه خوڅوشتنه کان و دواتر به شیویه کی لهرمی و ته نه دواۍ چنډ هفتیه کی
پاگه یه نرا که خوږی کوشتنه و به تیپه بونه کاتیش پوهاده که هر به شاراویدس مایه و

پەيوەست بۈە بە ئائۇمىدبونىيەرە ياخود تىرۆرکراۋە لە لايەن ھەندىك لايەنەرە
تا بۆ ھەتا ھەتايە دەمى بەداخراۋى بەيلىرىتەرە... دواتر بەرگى خۆكۈشتىن
كرايە بەر تاۋانەكە... لەمىشۈشدا بەلگەي زۆر ھەيە لەسەر تاۋان گەلىكى
گەرەكە ساختە كراۋە لە ۋلات گەلىكى جياۋازدا و دواتر بەرگى خۆكۈشتىن
كراۋە بە بەرىدا.

تۇرۇڭكارىيەكانى جولهكه به درىزايى مېزۇو دەره نىجامەكانى

كاتىك كه ئىمپراتۇرى ياسا دانەر جۇستىنان گە يىشتە دەسلەت (۴۸۲-۵۶۹) ن له ئىمپراتۇرىيەتى بىزەنتى ياسا بەناۋىبانگەكانى دەرکرد كه تىايدا ھەۋلى دا سىئورىك بۇ ئەر كارە ناياسايىيانە دابنىت كه جولهكهكان پەنايان بۇ ئەبرد له بارزگانى دا، ئەلبەتە جولهكه بارزگانەكان تەنھا لايەن بون كه لەگەل نورانيەكان واتە خارەن سەرمايەكان كاريان ئەكرد، ئەمەش وای كردبو كه له پىنگەيەكى باشتردا بن به ھەراورد ھەو بارزگانانەى دىكه كه جولهكه نەبون، ئەو ھوارەش كه سامانىكى زۆرى پى ئەبەخشىن ھوارى به قاچاخبردن و كارى ناياسايى بو به شىئوھەك كه تۋانىان پىكابەرەكان له خۇيان دور بىخەنەرە و تەواۋى ئەو سىئورانەش بىزىنن كه ياساكانى جۇستىنان بۇى دانابون ئەلبەتە له ھەمان كاتدا بەھەرەمەندىش بون لەو ياسايانەى كه دەپپاراستن، ياساى جۇستىنان تا سەدى نەھەم سەرچاۋەى سەرەكى ياسا بو و تا ئەمرۆكەش به گىرنگىر سەرچاۋە دانەرنىت له ھوارى مافەكاندا. ئىنسىكلۇپىدىي (فلك و فافناك)ى جولهكه، بەم شىئوھەكە باسە له بارزگانە جولهكهكان ئەكات:

"جولهكهكانى ئەو سەردەمە تەواۋى ئازادى ئاينيان ھەبو و پىنگەيان پى ئرابو كه ھەندىك ناۋەندى تايبەت به خۇيان ھەيىت، لەو سەردەمەدا بارزگانى كردن به كۆيلە به گىرنگىر سەرچاۋەى جولهكه پۇمانىەكان دانەنرا بەلام ئەلبەتە دواتر ياساگەلىكى زۆر دەرکرا بۇ پەبەرە بونەرەى ئەو بارزگانىيە... ھتە).

مىژو بۇمان پون ئەكاتەمە كە بازىرگەنە جۈلەكەكان و سوخۇرەكانىش تەنھا كارى بازىرگەنى كۆيلەيان نەكردە بەلكو كارى بازىرگەنى مادەى سېرگەر و لەش فرۇشى و مادەى كھوليان كردە و بازىرگەنى بۇن و خىشل و مادە گران بەھاكانى دىكەشىيان قۇرخكردە بۇ خۇيان، ھەروەھا پەنایان بىردۆتە بەر بەرتىل دان بە بەرپرسەكانى ئىمپىراتۇرىيەتى بىزەنتى بۇ كېرىنى وىژدانەكان لە پىناو دابىن كىردى بەرژەۋەندىيەكانى خۇيان تا ئەو كاتەى كە بونە ھۇى خراپ كىردى ئاكارى كۆمەلگەى پۇمانى ھاوشىۋەى كۆمەلگەى بىزەنتى ھەر لە رىنگەى بەرتىل دان، مادەى سېرگەر، مادەى ئەلكھولى و لەش فرۇشى. لىكۆلىنەۋە كىردن لە دەسەلاتى جۈستىيان دەرىدەخات كە ئەو بى ھودە ھەۋلى داۋە ۋەك ئىمپىراتۇرىك بەر بەبەرەلەى بگىرىت و ستورىك بۇ چالاكىيە وىرانكارىيەكانى جۈلەكە دابىنىت. ئەو ھۇكارەى كەلە پىشت گەندەل كارىيەكانى ژيانى ئەمپۇە ھەيە لە شارە گەرەكاندا ھەمان ئەو ھۇكارانەيە كە پىشتەر ھەبەۋ، بەم شىۋەيە ئەبىنن كە مىژو خۇى دىبارە ئەكاتەمە، ھەروەھا دىاردەيەكى نوۋى دىكە دەبىنن لەنىۋ ئەو پوداۋەندەدا، لەو بارەۋە مىژو نوۋى بەناۋىانگى بەرىتانى (ئىدۋارد دىگىون ۱۷۲۷-۱۷۹۴) باس لە كارىگەرەيە خراپەكانى ھەژمونى بازىرگەنە جۈلەكەكان ئەكات لە پۇما لە كىتەبەكەيدا: "كەۋتن و داپمانى ئىمپىراتۇرىيەتى پۇمانى" بەر پىيەى كە ئەۋان ھۇكارى سەرەكى ئەو داپمانە بون، ھەروەھا گلىۋن بۇبىا ھاۋسەرى نىۋن بە بەرپرسىيارى سەرەكى ئەزانىت لە ئىمپىراتۇرىيەتەكەدا بەر پىيەى كە ئەۋە پۇلى ئەو بو كە پىگەى خۇشكرد بۇ دەسەلاتى جۈلەكەكان و ئەۋانىش كەشىكىان بۇلۇ كىردەۋە لە پۇما كە تىايدا پۇمانەكان ۋەك كەسانى سەرخۇش و بى ۋاك بون بەرامبەر داپمانى بەردەۋامى شارستانىيەتەكەيان، لە دۋاى پمانى يەكجارەكى ئىمپىراتۇرىيەتى پۇمانىش دەسەلاتى جۈلەكەكان گەيشتە تىرۇپكى خۇى و بەۋەش ئەۋروپا چۈە قۇناغىكى تارىكەۋە، ئەو قۇناغەى كە مىژونوسەكان ۋەك چاخى تارىك ياخود چاخەكانى ناۋەند ناۋزەندى ئەكەن.

لېنسلکلۆپیدیای بهریتانی له یاره‌ی بازرگان و سوخوړه جوله‌که‌کان نه‌لېت:
 "بازرگان و سوخوړه جوله‌که‌کان به‌رو نه‌وه نه‌پوښتن تا به شیوه‌یه‌کی یه
 جاره‌کی دهست بگرن به‌سر نه‌و بازرگانان‌ه‌ی خاوه‌ن به‌هره‌ی تایبته بون،
 له‌ویوه له‌همو شوینیک دا بلو بونه‌وه و هر له‌ویوه هوگری زوریان بۆ پاره
 دهرکه‌وت. بازرگانی له چاخه‌کانی ناوه‌ندا به شیوه‌یه‌کی سهره‌کی له‌دهستی
 نه‌واندا بوه به‌تایبته بازرگانی کویله". هر وه دیاریشه لېنسلکلۆپیدیای
 بهریتانی مه‌زترین سهرچاوه‌ی زانستی یه له بهریتانیا.

دهست گرتلی جوله‌که‌کان به‌سر بازرگانی ئالوگورکردن دا - چ به یاسایی
 و چ به نایاسایی - له چاخه‌کانی ناوه‌ندا زیادی کرد سنوری بهر فراواتر یو و
 گه‌شته نه‌و پاده‌یه‌ی که نابوری ته‌واوی گه‌لانی نه‌وروپا به بی جیاوازی که‌وته
 دهستیانه‌وه، به پونی نه‌توانن دهست به کاریگری دهسه‌لاتی جوله‌که‌کان
 بکه‌ین کاتیک که ده‌بینن دراوی پوژندی و هنگاری کون نه‌خش و نویسنی
 هیرانی له‌سهره. هه‌ل‌دانی زوری جوله‌که بۆ دهست گرتن به سر دراودا بۆ نه‌وه
 نه‌گه‌رېته‌وه که جوله‌که‌کان هر له دیر زه‌مانه‌وه دروشمیکیان قبول کردبو که
 دواتر ئامشل مابلو باوه‌ر پنی به‌ناوبانگ بو (۱۷۴۲-۱۸۱۲): "با نیمه دراو له
 یه‌کیک له ول‌ته‌کاندا دهرکه‌ین دواتر گرنگ نیه که یاسای نه‌و ول‌ته کی
 دایده‌نیټ"، ئامشلق مابلو نه‌و پېشنیاره‌ی کرد بۆ هاوبه‌شه‌کانی له جوله‌که
 پیلانگېره‌کان تا نه‌و پالنه‌ریان بۆ دهربخات که پالی به چهند نه‌وه‌یه‌ک له
 نورانیه‌که‌انه‌وه نا تا له قوناغیک میژودا که تا سالی ۱۶۴۰ درېژهی کیشا
 پیلانگېری تهرخان بکه‌ن بۆ زال بون به‌سر بانکی نه‌وروپا...

جەنگى خاچ پەرستەكان

وېتە پاستەقىنەكان و نەرنەجامەكان:

كارىگەرىيەكانى قۇرخكارى بازىرگانى و ئالتۇن لە لايەن جولەكەكانەو لە ئەوروپا لە سەدەكانى ناوەرەست دەسەلات دارانى سەردەوى واتە جرمانىيە ئارىيەكانى تەنگەتاو كە ئەو كات دوابەدوای ھەرەس ھىفانى ئىمپراتورىيەتى پۇمانى خاكى ولاتە ئەوروپىيەكانىيان دابەش كەردىو بەسەر خۇياندا و بە زۇر دەستىيان دابە زەوت كەردى سەرەت و سامانى ولاتان ھەر بۇيە ئەو كارەى جولەكەكان كە خىروپىزىيان لە پىنگەى سووۋە دەبرد بە يەكەك لە ھۇكارە سەركەيەكان دادەنرەت بۇ پال پىۋە ئانىيان تا بەرەو خۇرەلاتى ئىسلامى كەشەسەندو ھەنگاۋ بىن و دواجار بىن بە يەكەك لە ھۇكارەكانى ھەلەيسانى جەنگە خاچ پەرستەكان... بەتايىبەت كاتىك كە كىپرىكى لەسەر زەوت كەردى سەرەت و سامانى كەلانى ئەوروپا لە پىنگەى زۇر و ۋەرگەرتى سووۋە تەنھا دوای چەند سالىك لە كەوتى پۇما بەدەستى جرمانىيە بەربەرىيەكان بوە ھۆى ئەۋەى كە ھەزار بىن و دوابكەون و شارستانىيەتيان دوا بکەۋىت.

ئەۋە ئەم دۇخەى ئەوروپا بو كە پىنگەى خۇشكەرد بۇ پىكەكەۋتىنى ھەندىك لە پادشا مەسىحىيەكانى ئەوروپا لەگەل ئەو خارەن زەۋى وزار و نەجىب زادانەى كە بەدوای دەستكەۋتدا دەگەرەن تا بە زۇر دەست بەسەر جىھاندا بگرن و ھىرشىنكى گەۋرەى خاچ پەرستى دەست پى بگەن... لەم كاتەدا بەرژەۋەندى ئەم كەسانە لەگەل بەرژەۋەندى سو خۇرە جولەكەكان يەكى گرتەۋە ئەۋانەى كە پالپىشتى بىرۋەكى ئەو ھىرشەيان ئەكەرد بە تەۋاۋى تواناى مالىيان و لە تەۋاۋى ئەوروپادا بلار بىۋەنەۋە تا ھانى ئەو خارەن زەۋى و زارانە بدەن تاخەزىنەكانىيان

بۆیان بخه نه سهر پشت تا شهر کمر به کړی بگړن و بېر تیل بدن به هارده سته کانیان و بهم شینویهش لهوان لهو هیزه شاراوویه بون که له پشت پېر دوه کاریان کرد له سهر هه لگړساندنې شهرې خاچ پېرستی... له بهر لهو دی لهم شهره دا لهو ههله زېږینه یان بۆ هه لکه وت تا قمرز به بههر دی زږد بدن به خاوهن سهر کرده ی هیزه کان، فرمان په واکان و دمه لاتدره کانی کلینسا سهریاری بازرگانی کردن به چک و چول و بونی نامانجی سیاسی که بریتی بو له لاواز کردنی نیسلام و مسیحییت له یهک کاتدا...

یه که مین هیژشی خاچ پېرسته کان له سالی ۱۰۹۵ دا بو و له مېش به سهره تاي هشت جېنگه خاچ پېرستییه که دانه ریت که بۆ ماوه ی دو سده درېزه ی کیشا له نیوان ساله کانی ۱۰۹۵ - ۱۲۷۱، لهم شهرانه موزکینکی نابینی مسیحیان به خوره گرت و رای دهرخست بۆ له اروپیه کان که لهم هیژشان له نامانچ لینی پاراستنی لهو که سانه یه که ده چنه زادگای مسیح و گېرانهو دی خاکی پېرۆزی مسیحیه کانه (فلهستین) بۆ باره شی مسیحیه کان... به لام له راستیدا، کاتیک که له ورده کاری لهو شهرانه له کولینهوه به ناسانی لهو راستییه مان بۆ دهرده که ویتکه له پشت لهم هیژشانوه بون، له بهر لهو دی لهو هوکاره ی که پال به هیژی خراپه کاره وه له نیت تا دوباره چالاک بیخته ره، کینه و هه لپیه بۆ سامانه کانی لهوانی دی. هه ندیک لهو هیژشانه سهرکه مورتیان به ده ست هینا و هه ندیک دیکه شیان له بهر بونی بهرگری موسولمانه کان شکستی هینان به لام دهره نجامی کوتایی بریتی بو له مانوه ی فلهستین له دهستی موسولمانه کان له سالی ۱۲۷۱.

هه ندیک له میره کان لهوانی که به شداریان کردبو له جه لانهو دی بهرهنکار بونهو دی هه ژمونی جوله که کان، کاریان نه کرد تا پزگاریان بیت له چنگی سوخوره کان، لهم جولانهو یه که تا دهات بازوی به هیژتر دمبو و هه لسان به دهرکردنی یاسا گه لیک که تاییه ت بویه گو شه گیر کردنی جوله که کان و ناچار کردنیان له ژیان له گه ره که کانی خو یاندا و دواتر چهند یاسا گه لیک دیکه دهرکرا که لینیانی قه دهغه کرد که مسیحیه کان به کار بهینن بۆ کارکردن له لایان بۆ پایی کردنی کاره کانیان، نه وهش که له پشت دهرکردنی نه م برپاره وه بو

بىرىتى بو لەپىنگىرى كىردن لە سوخۇرەكان كە لە ژېر بەرپىرسيارىتى كارەكانى
 خۇياندا دەرچن لەبەر ئەوئى جۇرئىك لە گرېبەستە گوماۋاۋىيەكانى خۇيان لە
 رېنگەي ئەو مەسىحيانەۋە ئەبەست كە دەرگراۋە نىما بۇ خۇيان و دواتر تىۋە
 ئەگلىنران لە كارەكانى خۇيان... ھىروەھا ياساكان قەدەغەيان كىرد كە
 جۈلەكەكان ئافرەتى مەسىحى لە مال ياخود كارەكانى خۇياندا بەكار بەيىنن بە
 ئامانجى پاراستىيان لە چاۋچىنۇكى سوخۇرەكان، لەبەر ئەوئى ئەوان لە
 خىشتەيان ئەبىردن بە شىۋەي جۇراۋجۇر و دواتر بەكارىيان ئەيىنان بۇ ئامانجە
 تايىبەتەكانى خۇيان و ھىچ دەرئەستىش ئەبون لەوئى كە بازىرگانى بە
 جەستەيانەۋە بىكەن لە پىناۋ پارە ياخود فرىودانى دىرون بىمارەكان و بەستىنى
 گرېبەستەكان، ھەندىك ياساگەلى دىكەش دواتر رېنگىرى كىرد لە جۈلەكەكان تا
 ھەستىن بە چالاكى بازىرگانى. بەم شىۋەيە گەلانى ئەوروپا پىيان وابو كە لىدى
 گرەقتى جۈلەكە بەرەۋ پاكىتابون ئەچىت و سوخۇرەكانىش بەرەۋ لەناۋ چۈن
 ئەچۈن، بەلام پوداۋەكان پىچەۋانەي ئەوئىيان دەرئەست: ئەو ياسا گەلە قونىدە
 كە پىشتىۋان بو بە ھىزى كلىسا نەيتۋانى سوخۇرەكان لەناۋ بەرىت يا لانى كەم
 را لە سوخۇرەكان بگەيەنىت كە كارەكەيان بىئودەيە و پىۋىستە رىز لە
 پەۋايەتى ياساكان ۋەربىگىر، دەرەنجام رقى نورانىيەكان زىادتر بو لە كلىساي
 مەسىحى و سەرەتايەك دروست بو بۇ دىۋايەتى كىردن و لاۋاز كىردى باۋەپى
 مەسىحى و لاۋاز كىردى دەسەلاتى كلىسا، سەرەتاي ئەم كارە دواتر لە پلانېكى
 توندىرتۇلدا دەرگەۋت كەپىشتى بەستىۋىە دو بىنەما:
 بىلۋكىردنەۋەي مېۋكەي جىيا كىردنەۋەي ئايىن لە سىستەمەكانى دەسەلات،
 بە مەرجىك ئەم ھەلمەتە لە بەر بىلۋترىن ئاستدا و بەشىۋەيەكى بەردەۋام
 ئەنجامبىرىت بە بى ئەوئى گوى بەۋە بىرىت كە چەندى تى ئەچىت و چەند
 ماندو بونى پىۋىستە... لە لايەكى دىكەشەۋە كارىكرىت لەسەر دروست كىردن و
 پەرەپىندانى جىياۋازى لە نىۋان مېر و كلىسادا و پەرەتەكانى بى ئاكارىش
 پىشتىۋانى بىكرىت و ھان بىرىت لە لاي ھەۋان.

راڭواستىنى گەۋرە

چەند دىمەنىك لى مىژۋى جۈلەكە:

پادىشاھى فەرەنسا ھەۋلى دا لى سالى ۱۲۵۳ بە شىۋەيەكى پىشەيىانە
كىشەي جۈلەكە چارەسەر بىكات لى پىنگەي فەرمان دان بەدەرگىردىيان لىبەر
سەرىنچى كىردن لى ياسا، بەو شىۋەيە بە شىكى زۇرىيان پىيان لى بەرىتانيا كىرد
كە ئەو كاتە پەنەي دان لىبەر ئەۋەي سوخۇرە جۈلەكەكان لى ھاۋەيەدا تا سالى
۱۲۵۵ كۈنتۈزلى زۇرىك گەۋرە پىياۋانى كلىسا و خانەدان و خاۋەن زەۋىو
زارەكانى كىردىۋە پىنگەي پىدانى قەرز بۇ پىشتىۋانى كىردن لى جەنگە
بەردەۋامەكانىيان^{۲۱}، دواتر بەلگەي تەۋار بەدەست ھات لىسەر پەيۋەندى
سوخۇرەكان و گەۋرەپىياۋانى حاخام ياخود ئەۋانەي كە پىيان ئەۋىرتىت
(داناكانى جۈلەكە) لىگەل نورانىيەكان دا. دۇزىنەۋەي ئەۋ بەلگەيە لى
لىكۈلىنەۋانەدا دەرگەۋت كە پادىشاھنى بىرىارى دا ئەنجامبىرىت بۇ پىسوا
كىردىنى پارە خوارىدن و بەرتىل و تاۋانەكانى بازىرگانى كىردن بە جەستە و بەزۇر
پارە ۋەرىگىرتن كە ئەلەتە ئەم كارانە دۋاي مىردىنى (ھارون ئۆف لىنكۈلن)
دەرگەۋت لى سالى ۱۲۵۵ دۋاي ئەۋەي كە لىكۈلىنەۋەكان بە شىۋەيەكى يەكلا

^{۲۱} كىتەبى (ھارون لىنكۈلن) كە لى ئوسىنى مىردى جۈلەكە (شامى و ئالفتاين) زۇر بە وردى ياسى ئەم
قۇناغەي مىژۋىمان بۇ ئەكەن لى كىتەبەدا بەم شىۋەيە ھاتۋە (زۇمارەي جۈلەكەكان زىادىيان كىرد و زىادىرىش
دەۋلەتەند بون و ھارون ئۆف لىنكۈلنى جۈلەكە بو بە دەۋلەتەند تىرىن كەس لى بەرىتانيا، مامەلە دارايىيەكانى لى
سەرچەم كۆشە و كەنارەكانى ۋاقتا ئەنجامەندرا و زۇرىك لى پىياۋ ماقۇلان و خانە دانەكان و پاۋانى كلىسا
تىۋەي گلابون... بەلام دەسەلات دۋاي مىردىنى دەست گىرت بە سەر سەرۋەت و سامانەكى بۇيە لىزنىيەكى
تايىيەت دانرا بۇ بەرىۋەبىردىنى مولىك و مامەكانى.

كەمەۋە دەريان خىست كە ھەژدە جۈلەكە ئەۋ كارانەيان كەردۈرە و دواچار درانە دادگا و لە سى دارە دران.

شا ھەرى لە سالى ۱۲۷۲ كۈچى دوايى كرد و شا ئىۋاردى يەكەم جىڭگى گرتەۋە كە ئەۋىش بە پىنى خۇي بېريارنىكى دەرگەر و تيايدا قەدەغەي كرد كە جۈلەكە كارى سوخۇي بىكەن، دواتر لە رىڭگەي پەرلەمانەۋە لە سالى ۱۲۷۵ زنجىرە بېريارنىكى دەرگەر كە بە پىنى ئەۋ بېريارنە دۇخىكى تايىبەتياڭ بۇ لەبەر چاۋ گىرا و بەۋ زنجىرە بىريارە وترا (بېريار گەلنىكى تايىبەت بە جۈلەكە) مەبەستىش لەم بېريارنە كەم كەردنەۋە دەسلەتتى سوخۇرەكان بو لە شارەكەيان بۇ پاراستنى مەسىحى و ھەژارەكان پىكەۋە، پەنگە ئەۋ زنجىرە بېريارە بەيەكەمىن زنجىرە بېريارىك دابىرئىت لە مېژۋى پەرلەمانى نىنگىلىزى دا كە پۇلىكى گىرنگى ھەبو لە دەرگەردى ئەۋ بېريارنەدا و ئاشكەرىت بوترىت كە ئەۋ بېريارنە دژ بە جۈلەكە بون لەبەر ئەۋەي لەيەك كاتدا ھەم جۈلەكە و ھەم مەسىحىيەكانى ئەپاراست^{۲۰}، ئەم بېريارە بە تايىبەت ھەژارەكانى ئەپاراست و جۈلەكە سوخۇرەكان ئەم جارەش پىيان وابو - ۋەك پىشتەر كە چەند جارنىك لە مېژۋەدا پوى داۋە - ئەتوانن پوبەپوى بېريارى شا بېتەۋە ھەروەك چۆن پوبەپوى بېريارەكانى كۆمەلگە بونەتەۋە بەھۇي ئەۋ دەسلەتتى كە ھەيان بوە بەسەر پىۋانى كلىسا و دەۋلەت دا... بەلام ئەمە گەرەرتىن ھەلەيان بو، لەبەر ئەۋەي شا بېريارنىكى دىكەي دەرگەر ئەۋىش دەرگەردى تەۋاۋى جۈلەكەكان بو لە بەرىتانىا... بەم شىۋەيە سوخۇرەكان دەرەنجامى كارەكانى خۇيان بىنيەۋە بەلام بە بى ئەۋەي كە دەسلەت و ئالتۇنەكانىان لى ۋەرىگىرىتەۋە. بەم كارەش بەلەيان ھىئا بەسەر ئەۋ جۈلەكە ئاسايىيانەي كە ھىچ جۆرە گوناھىكىان ئەنجام نەداۋە جگەلەۋەي كە كەرتىۋنە دواي ئەم ژمارە كەمە... ئەمەش بە پىنى وتەي ھەندىك مېژۋنوس سەرەتاي قۇناغىكە كە پىنى دەۋترىت (پاگواستنى گەرە) و

^{۲۰}. (بېريارەكانى جۈلەكە) بە وردى لە كىتەبى (جەنگىكى بى ئاۋنىشان) چاپكراۋە لە نوسىنى ئەفسەرى بەرىتانى (ئا. ھ. رامزى).

لەر كاتەوۋە ئەو گىزداۋە گىلۋەلى جۈلەكەكانى خستە لىژى لە تەواۋى ئەوروپا
 لەبەر ئەوۋى سەرۋكەكان شوۋىن پىتى شا ئىدارىدىن ھەنگرت، بۇنمۇنە لە سالى
 ١٣٦٠ واتە دواى ماۋەيەكى كەم لە تەواۋ بونى شەپى خاچ پەرسىتى و
 دەرگەۋتقى دەرەنجامەكانى دوبارە فەرەنسا جۈلەكەكانى دەرگە بەلام ئەم
 چارە بە تەواۋەتى، سەكسۇنىاش - يەككە لە دەۋلەتە جرمانىيەكان لە سالى
 ١٣٤٨ - ھەمان كارى كرد دواتر ھەنگاريا لە سالى ١٣٦٠ و بەلجىكا لە سالى
 ١٣٧٠ و سلوفاكيا لە سالى ١٣٨٠ و نەمسا لە سالى ١٤٢٠ و ھۇنددا لە سالى
 ١٤٤٤ و دواچار ئىسپانيا لە سالى ١٤٩٢، ئەلبەتتە دەرگەردنى جۈلەكەكان لە
 ئىسپانيا خاۋەن گرنگىيەكى تايىبەتە لەبەر ئەوۋى تىشك ئەخاتە سەر
 دادگاكانى پىشكىن لە ئىسپانيا لەبەر ئەوۋى زۆرىك لە دانىشتۋانى ۋلاتە
 ئەوروپىيەكان پىنيان وايە كە لەلايەن كلىنساى كاسۋلىكەرە دامەزراۋە بە ئامانجى
 ئەشكەنجەدان و چەوساندنەۋەى جىابوۋەكان لە كلىنساى پۇما و لەوانەش
 پېرۇستىتقانەكان. بەلام لە راستىدا ئامانج لىنى كردنى بە ئامرازىك بۇ دۆزىنەۋەى
 ئەو بەشە لە جۈلەكەكان كە بە پوكەش خۇيان ۋەك مەسىحى دەرخستبو تا لە
 ژىر ئەو پەردەيەدا كار بكن و لە ناۋەۋە ئامادەكارى بكن بۇ كارى خۇيان،
 كلىنساى ھەستى بە بونى پىلاننىك كرد لەو جۇرە بۇ تىك شكاندى پايەكانى
 ئاينى مەسىحى... لەچەند حالەتتىك دا تۋانرا شوۋىنپىنى ھەلبىگرىت و كەسە
 چەۋاشە كارەكان ئاشكرا بكرىت... دواتر تۋانرا دەقى ۋەلامىك بدۆزىتەرە كە
 حاخامى گەرە - ئەو كاتە لە ئاستانە پايتەختى ئىمپېراتۇرىتەى عوسمانى
 دادەنىشت - ئارەبۋى لە ژىر سايەى بەخشىنى ئىسلامدا. ئەو حاخامە ئاۋى
 (خىمور) بو كە سەرۋكى جۈلەكەكانى تاراۋگە بو لە شارى ئكس ئان بروفانسى
 فەرەنسى كە ھەستابو بە ۋەلام دانەۋەى پراۋىژىك كە پىنى كرابو دواى ئەوۋى كە
 زۆربەى ۋلاتانى ئەوروپا جۈلەكەكانىيان دەرگەردبو.. ئەو نامەيەى كە حاخامى
 گەرە ۋاژۋى لەسەر كەردبو بەئاۋى (مىرى جۈلەكە) بە بەروارى ١٣ كانونى
 دوۋم ١٤٨٦ نىردرابو، پىنمايەكانى ئامۇژگارى پراۋىژكارەكانى ئەكات كە
 پەپەرەۋى لە ئەسپى تەرۋادەى بەئاۋبانگ بكن كە تۋانىان لە پىشتەۋە بچنە ئاۋ

قەللى دوزمەنەكانيانەرە ھەروەك چۇن جەنگاۋەرە يۇنانىيە كۆنەكان تۋانىيان بچنە ناو شارى تەرواندەي گەمارۇسراۋەرە دۋاي ئەۋەي كە خۇيان لە ئار ئەسپىتىكى دارىنى گەرەدا شارەبۇۋە... بە ۋاتايەكى پۈتەر مندالى جۈلەكەكانى كىرە قەشە ۋە مەسىحى ۋە مامۇستار دادۋەر ۋە پزىشك ۋە ھتد... تا لەئاۋەرە یتۋانن مەسىحىيەت تىك بىشكىفن^{۲۶}... ئەلبەتتە داداكانى پىشكىن تەنھا يەئەركى سەرەكى خۇي پەسەندەي نەكرد كەلە پىنۋايدا دامەزراپو بەلكو بوە ئامرانىكى سىركۈتكردن كە ھەمۋانى گرتەۋە يە بىنجياۋازى، ئەۋەش راست نىيە كە لە بارەيانەرە بلار كرايەرە لەللى ئەۋرۈپيەكان كە ئامانجياندرۈست كىردى ھاۋسۇزى ۋە ھەستى پەشيمان بۈنەرە بو، بەلكو ئەمە برىتى بو لە دەزگايەكى تايىبەت بۇ چەرساندنەرەي جۈلەكەكان... كاتىكىش كە پىشكىنرى گەرە (تۈركۈمادا ۱۴۲۰-۱۴۹۸) بىريارى لەسەر مەراسىمە سامناكەكانى سوتاندن دا، ھەر كەسىنكە كە تۆمەتى جادۋ ۋە ئاپاكى ۋە ئۆزە ئاينى بەسەردا بىسەپايە جا جۈلەكە بۈايە ياخود نا دەست بەجى ئەگىرا ۋە ئەسۋىتىنرا... بەم شىۋەيە ئەر بەلەيەي كە بەسەر جۈلەكەكانى ئىسپانايادا ھات ھۇكارى ئاينى نەبو بەلكو كاردانەرەيەك بو بەرامبەر ھەلسۈكەرتيان لە بۈارگەلى ئابورى ۋە كۆمەلەيەتى دا. ئەۋە راستىيە ۋەردەكانە كە تىشك ئەخاتە سەر ئەۋ ۋەداۋە مىژۋىيە كە ھۇكارەكانى ھەندىك جار ناديارە. لە سەدەي چۈاردەھەم جۈلەكە سو خۇرەكان بۇ يەكەمىن جار تۋانىيان كە ھكۈمەتى ئىسپانى ناچار بكن كە مافى ۋەرگرتنى باجيان ھەبىت بە شىۋەيەكى راستەوخۇ ۋەك گرەنتىيەك بۇ ئەۋ قەرزانەي كە دەياندا بە ھكۈمەت ئەمەش خەلكى خستە ژىر پەجمەتى ئەۋانەرە... ئەۋانىش بە خراپترىن شىۋە ئەۋ دەرلەتەيان قۋاستەرە ۋە زۇر دېندانە داۋاي (پارچە

(^{۲۶}) ئاسانە بەرلۈدى ئەر لىنچىرە سىرە بىكرىت لەنئۈان ئەم پەرشە ۋە پىلانگىنېي(دوئە) دا كە كىرپىكى شارۋە بون لە جۈلەكەي (سالۋىنىك) لە ئىستەنبول كە بە پۈكەش بون بە ئىسلام بە ئامانجى تىك دانى لە ئاۋەرە لە پىنگەي بلار كىردنەرەي شتى بى بىنا ۋە دور لە راستى ۋە پۈبەر بۈنەرەي ھەر جۈلەكەيەكى چاگسازى ئىسلامى كە ئامانج ئىنى سەرخستنى ئىسلام بىت.

گوشت)^{۲۶} یان نه کرد له خه لکی نه مهش پقیکی زوری له لای خه لک کو نه کرده و به شیوه یه که پزیسکیک بهس بو تا گرگانی ناو دله کان بته قینیتوه و نهو پزیسکesh و تاره گراویه کانی (فرناندو مارتینین) دروستی کرد و گهل له ژیر کاریگری نهو و تارانه دا کومه ل کوزیه کی خویناری نه جامدا و نه مهش نمونه کی قیزه ونی تاوانه کانی جوله که و نورانیه سهرده سته کانیان که به هویانه وه به هزاره ها جوله که ی بی دهره تان بونه قوربانی که هیچ جوره تاوانیکیان نه انجام نه دابو به لکو نهو ژماره که مه نه جامی دابو که به شیوه یه کی نهینی رابه رایه تیان نه کرد، لیسکلۆپیدیای بهریتانی (پ ۵۷ بهرگی ۱۲ ز - چاپی ۱۹۴۷) بهم شیوه یه باسی جوله که کان نه کات له نیسپانیا (سه دهی چواردهم به سه دهی زینین داده نریت له نیسپانیا به لام و تاره کانی یه کیک له قه شه کان له نیسپانیا به ناوی (فرناندو مارتینین) له سالی ۱۳۹۱ هۆکار بو بۆ پودانی کوشتارگه یه کی گشتی له دژی جوله که کان له وانه ی که نیره ییان پی نه برا له بهر دهره مه ندییه که یان و هه موان پقیان لیتان نه بقوه له بهر نه وه ته وای باجه کان نه وان وهریان نه گرت).

به لیتنده ره ناویراوه کان مافی وهرگرتنی باجیان له حکومت کرببوه نه سه ده کانی ناره راست دا له بهرام بهر پریکی دیاری کراودا که دواتر نه یان دا. دهوله تیش ده سه لاتی گشتی و مافی نه شکه نجه دانی هاو لاتیانیان پی دوات له ناو زیندانه کاند و پیکه شیان پی دوات که ده ست به سه ر سامانی که سه که دا بگرن له بهرام بهر نهو پارانه ی که خو یان دیاری نه که ن به پنی خواستی خو یان ... له بهرام بهر دا نهو گهرده لوله ی که له دژی جوله که کان هلی کردبو ههر بهر ده وام بو، بۆ نمونه له سالی ۱۴۹۵ لیتوانیا له سه ر خاکه که ی دهریکردن و

(^{۲۶}) رهوشی سامناکی بهریش پارچه گوشت له لایه ن سوخوره کان به تاییه ت جوله که کان که له سه ده کانی ناوهره راست په پرمویان لی نه کرد بهو پی یه که کیشی دیاری کراوی پارچه گوشتیک له گوشتی که سی قهرزار مافی خاوه ن قهرزه که لئی بکاتوه له کاتی که که نه گهر که سی قهرزار نه توانیت قهرزه که ی بیگه پزینتوه له کاتی خۆیدا و نه مه رهوشهش به یاشترین شیوه له شانزگه ربیه که ی (بازرگانی لینیس) ی شکسپیر پون کراوه توه.

ئىراتر پورتوغال لە سالى ۱۴۹۸ و ئىتالىا لە سالى ۱۵۴۰ و بائارىا لە سالى ۱۵۵۱ ھەمان كاريان دوبارە كۆردەو... بەلام ئىمە ئايىت شىتىكى گىرنگ لە ياد بگەين كە سەربارى پراگواستلى جولهكەكان لە گشت شويىنىك بەلام ژمارەيەك لە دەولەمەند و دەست پويشتوكان بۆ مانەو كارى خۇيان پىك ئەخست... ئەم كەسانە توانىبويان پىگەي خۇيان بە دەست بەيىنن لە پۆردۇ و ئەلەيىن و ماركسىليا لە ھەرنسا، ھەروەھا لە باكورى ئەلزاى و بەشىك لە باكورى ئىتالىا، ئىنسىكلۇپىدىيائى بەرىتائى بەم شىوئەيە باس لە بابەتەكە ئەكات(بەم شىوئەيە جولهكەكان دوبارە خۇيان يىنيەو كەلە ئىمپىراتورىيەتى عوسمانى و پۆژھەلاتى ئەوروپا نىشتەجى ئەبن وەك پۆلۇنيا، ئەر ژمارە كەمانەش كەلە ئەوروپا توانىبويان بىننەرە تەواوى بەرەست خرابو بەردەميان). بەم شىوئەيە ئىمە ئەتوانىن بلىنن كە سەدە تارىكەكانى جولهكە لەو كاتەدا دەستى پىكرد كە چاخى پىنسىانس دەستى پىكرد لە ئەوروپا، لىزەرە دەتوانىن بگەينە دەرنجامىكى لۆژىكى كە بۆچونى ژمارەيەك لە مېژونوسىشە ئەويش ئەوئەيە كە ولاتانى ئەوروپاي پۆژاوا ئەنھا ئەر كاتە توانيان پىنسانس بگەن كە توانيان خۇيان لە چنگى ئابورى جولهكە پىزگار بگەن...

جولهكەكانى تاراوگە دواي جولا ئەوئەي پراگواستىنەكان سنوردار كران لەناو گەرەكەكانى خۇياندا وقەتەيس كران كە پىنيان دەوترا (گىتق) و جولهكەكانىش پىي ئەلەين (كاھال)، بەسەر جولهكەكاندا سەپىنرابو كە بە شىوئەيەكى گۆشەگىر بۆين بە دەر لەو خەلكەي كەلە ناوياندا ئەژيان و لە لاين حاخامەكانەو بەرپۆئەئەبران كە ئەوانىش لە ژىر كۆنترۆلى نورانى و گەرە جولهكە سوخۇرەكان بون ئەو كەسانەي كە توانىبويان پىگەيەكى ئەو تۆ بە دەست بەيىنن لە ولاتە ئەوروپىيەكان ھەروەك پىشتەر باسەمان لىو كەرد، نورانىيەكان خرابونە ناو گىتۆكانەو و ئەرپۆئە ژەھرى كىنە و پىق و كيانى تۆلەكۆردەنيان لەناو جولهكەكاندا يلاو ئەكۆردەو ھەروەھا حاخامەكانىش ھەلنەستان بەوئەي لە جولهكەكان تى بگەينەن كە ئەوان كەل ھەلپژاردەي خواوەندەن... لەبەر ئەو پۆژى تۆلە سەندەو بە پىگەوئەيە و ئەوان ئەبەنە خواوەنى زەوى بەسەرەوت و

سامان کەيەوه... بەلام ئەو جولهکانەي کە بەرەر ئەوروپاي پۆژمەلات کۆچيان کردبو نەوئيش بەنۆبەي خوڤان ناچار بون کە لە شوئني پښگەپيندراودا ژيان بيهەسەر کە بە شينوهيهکي گشتيش ئەکەوتە سەر سنوري پۆژئاواي ڤوسيا لە باکور لە کەنارەکانی دهریاری بەلقیقەوه تا باشور لە کەنارەکان دهریای ڤەش، زۆرینهي ئەو جولهکانەش لە بنەچەدا پينيان دەوترا جولهکەي خەزەر^{۳۸}.

لێرەدا پينويستە نامارە بەرە بدەين کە جولهکەکانی خەزەر بە دريژاي ميژوو بەناوبانگ بون بە ڤەزيلي و پيسکەي زۆريان و ڤەوشە دزيوهکەيان لە کاروباري دارايي و ئاکارە فزەمەکەيان لە کاری بازرگانیدا، ئەوانە زمانی (ريديش)^{۳۹}يان نەخوئند کە تيايدا کلتورەکەيان ڤەري سەند و لە ڤوي ڤەگەزەوه زۆر جياوازن لە عیبرانيە کۆنەکانی ئەلەستين کە لە بنەچەدا شوان بون.

قيني کەلەکەبوي چەند سەدەيهک لەئاو نهيئي گەڤەکەکانی (گيتن) و تينوييتي زۆر بۆ تۆلەسەندنەوه میندە گەشەي کردبو کە بوە باوەڤيکی بت ڤەرستانە کەلەسەر بنەمای کينه و ستەم و ويرانکردن دامەزراوه.

بەم شينويه دژي بنەمای ئايته ئاسمانيهکان رەستانەوه و ئەمەش لە تيۆريە مادي گەراکاندا ڤەنگي دايەوه کە باوەڤيان بە خودا نەبو و ئامانجيان ليدانی ئايته ئاسمانيهکان و ئەو بنەما ئاکاريانە بو کە ليوەي هەل دەرقلينت و دواچار دەبيته هۆي لەبەر يەک هەلوەشاندنەوي کۆمەلگاگان، تیکڤاي ئەم کارانە بۆ شکاندنی تينوييتي تۆلە سەندنەوه بو لە مرقاياه تي، ئەو تينوييتيهي کە سوخۆر و ڤياواني ئايینی خراپە لەسەردەمانیکي ديريئەرە بۆيان مابۆوه و نەگەڤايەوه بۆ چاوچنۆکي دەست گرتن بەسەر تەواوي خیر وبيزەکانی مرقاياه تي و

(^{۳۸}) نوسەري بەناوبانگ (ه. ج. ويلز) بە ڤوشی باس لە جياوازي جولهکەکان ئەکات لە کتێبهکەي بە ناوي (هیلە بەرجەستەکانی ميژوو) - (پ ۱۹۳-۱۹۱).
(^{۳۹}) زمانی ريديش بە زمانی جولهکە دادەنریت و ئەو زمانهيه کە جولهکەکانی ئەوروپاي پۆژمەلات قسەي ڤي ئەکەن و تیکەلەيه کە لە زمانەکانی عبرانی و هيچ ڤەيوندييهکي ڤەگەزيان بە عیبرانيە کۆنەکانی ئەلستينەوه نيه

يېيەش كۈندىن لەۋەي كە خاۋەنى ھەن بۇ ھەتتا ھەتايە... ئەم تىۋرىنە پەرەي
سەند تا كۆمۈنيزم لە دايك بو و بىنەماكەي بىرىتى بو لە جولاندنى ھەست و
سۆزى جىيەنى كە بە چەكى لەناو بەرى سوخۇز و ھىزەكانى خراپە و بى بېوا
دادەنرەت بۇ بەدى ھىنانى پىلانە دىرىنەكەيان كە بىرىتە لە دەست گرتەن بەسەر
تەۋاۋى جىيەندا...

جولهکه و دروست بونی بازارى رهش له نهوروپا

میژرى نهوروپا بۆمان دهر نهخات که چۆن سوخۆر جیهانیهکان پهرهیان به کارى تیکدمرانه و تیرۆر و جولانهوهکانى یاخى گهرى و نالارامى داوه و چۆن پلانیاں دا پرشتوه بۆ گهرانهوهى بى خشپهى جولهکه بۆ نهو ولاتانهى که لینی دهرکراون له پینگى خۆ خزانده ناوهوهى بهردهوام بۆ نار نهو ولاتانه لهبهر نهوهى نهوه تمنها نامرازیک بوه بهدهستیانهوه بۆ گهیشتن به نامانجهکانیاں لهبهر نهوهى گهرانهوهیان له پوی یاساوه یاساغ بوه، بهم شینوه توپی نهینی پیک هینرا له تهواوی ولاته نهوروپیهکان که نهکیان بریتی بو له وهرگرتنهوهى نهو جولهکانى که به شینویهکی نهینی دهگهرانهوه، نهم توپانهش له لایه سوخۆره جولهکهکانهوه پشتیوانی لی نهکرا. لهبهر نهوهش که گهرانهوهیان نایاسایی بو، نهستهه بو نهو جولهکه گهرانهه بتوانن کاریان دهست بکهوینت ههر بۆیه نهو توپانه ناسانکاریان بۆ کردن تا بازارى رهش دروست بکن له تهواوی نهوروپادا... لهه بازاره رهشانهدا تهواوی کاره یاساغ و پینگه پینهدراوهکان نهجام نههرا، به پینی پروگرامی کۆمپانیا قورخکارهکان کاریان نهکردله نیوان خۆماندا... خاوهن سهرمایهکانیش که خاوهنی کۆمپانیاکان بون ناسنامهیان به نهینی مایهوه به بى نهوهی کهس بزانیئت کین^(۱).

(۱) تا نیستا نهه توپانه کار نهکهن، چالاکیهکانیاں له ولاته یهگرتوهکانی نههریکا و لهلستین چهر بۆتوهه و ریزه پهنه بهرهکانیش تیایاندا گهیشتوته ناستیکی نۆز بى وینه، بیلگه پونه لهسهر نهوهی که له ههر شونیک نهه توپانه نهینیانه ههییئت نهرا دروست کراوی نهه کهسانه که دۆژمنی مۆلایهتین، نهه کهسانهی که کۆمپلگهیهکی نهینیان دروست کردوه (نوسه)

كۆمەلى ئۆزىگە نە ئوسەر و سىياسى و ئەيىلە سوڭ و ئەرمەندە سەربازىيەكان و بېرىار و مىژدانوسەكان وەلە (كۆلت دى بولسىن) و خاتو (ئىستاق و تېلەس) و بەرۋىل (والتەر سىگۇت)ى بىناۋىيانگ بۇ ئەۋە پۇيىشت كە ئەۋە ئورائىيەكان بون كە پىلانپان بۇ جۇلەۋە ئىۋەتەرەيىيەكان دانەھا و بۇيان دەرگەرت كە ئەۋە پىنگىراۋىتىكان دىرۇست كىردە كە بە ھىزى شارۋە دانەلرۇت و پەيۋەندى ھەيە بەۋ بى سەرەۋبەرەيىيە كەلە جىھاندا ھەيەن بەلام پىشت راست كىردەلەرەى ئەۋە گومانانە تەنھا نە سەرەمى ئۆلدا كىرا كاتىك كە تەۋارى بەلگەكان لىك ئىلەۋە و خىرالە پال يەك.

نە ھەندىك ئەۋە ئىمۇنانەدا كاتىك كە بە پودارە مىژرىيەكاندا ئەچىنەرە بۇمان دەرەكەرىت كە چۇن ئورائىيەكان سەرگىردەى سامى و ئورائىيەكانى بەكار ئەھىنا بۇ خىزمەت كىردن بە ئامانجە كالى خۇى وچۇن ھانى مىللىۋەھا مۇۋاپىيان دا تا بچە ئاۋ شەپ و شۇپ و شۇپش و كوشتارەۋە، نە راستىدا ئەم كارانە شىتىك نىن جگە نە پىلانگەلىكى بىرى دۆزەخى كۆمەلىك كەس بۇ گەيشتن بە ئامانجى شىتقانە و ترىسناكى خۇيان، ئەمەش دەلى ھاۋارى ھەردو ئوسەر (وليان فوس) و (سىسىل گىراھىتى) يە نە كىتەبەكەيان بە ئاۋى (پىنگى ئىسپانى):

"پىرسەكە پۈنە كە كى سەرگىردەى راستەقىنەى كۆمپانپا قۇرخكارەكان ئەكات و پىلانپان بۇ دا ئەنىت بۇ گەيشتن بە ئامانجەكانيان كە دەست گىرتە بەسەر تەۋارى جىھاندا، ئەم پىرسە زۇر ئەۋە زىادتر ھەللەگىرت كە ئەم كىتەبە ئامانجىيەتى پىنى بگات و ئەم پىرسەش بە يەكىك ئە گىرى كۆنرە جىھانپەكان دانەلرۇت كە ئەكرارەتەرە و ئە كەس ئە بارەيەرە قسە ئەكات. ئەۋەكەسەش كە پۇزىك بىتوانىت پەردە لەسەر ئەۋە ئەپىلىيە لادىت، كەسىكى زۇر جەربەرە ئەپىت بەۋ پىنيەى كە جىھانى خۇى بەخت ئەكات ئە پىناۋ ھۇشدارى دان بە مۇۋاپىيەتى لەسەر ئەۋەى كە ئەۋە كۆمەلە ئەھرىمەنەى كە خۇيان كىردە بە پىۋاى ئاينىكى شارۋە چ لىيەتىك يان ھەيە كە دەيانەۋىت بىسەپىلن بەسەر جىھاندا".

ئىمە ئەتەنن بلىن كە پلانى گىرەنەۋەى جولەكەكان بۇ ولاتەكانيان وورە
 وورە سەرگەۋىتى بەدەست ھىئا، ئەو جولەكانە توانيان بگەپىنەۋە بۇ
 بەپىتانيا لە سالى ۱۶۰۰ و بۇ ھەنگارىيا لە سالى ۱۵۰۰ بەلام جارىكى دىكە و
 لە سالى ۱۵۸۲ دوبارە دەرگەنەۋە، لە سالى ۱۵۶۲ گەپانەۋە بۇ چىكۆسلوفاكيا
 بەلام دوبارە لە سالى ۱۷۴۴ دەرگەنەۋە و لە سالى ۱۷۰۰ گەپانەۋە بۇ لىتوانيا
 و ھتە...

ئەگەر ئىمە ژمارە ئەو جارائەى كە دەرگراون لە ھەر ولاتىك بخەينە ئەو لاۋە
 ئەوا بۇمان دەرەكەۋىت كە ھەر جارىك ئەو كارە پوى داۋە نىۋەند گەلىكىيان
 بەجىھىشتۋە كەلە ژىر كارىگەرى خۇياندا بوە و ئەركى برىتى بوە لە جولاندنى
 خۇپىشاندان و نانارامى بە پىنى پىنمايى گەلىك كەلە ھىزە شارائەكانەۋە
 بەنھىنى دەرگراۋە.

شۇرشى ئىنگىلىز

لەيلى ئەمەلىي كە شا ئىدوار شاي بەرىتانيا يەكەمىن كەس بو كە
جولەكەكانى دەرگىز لە ولتەكەي، سىرتى جولەكە لە فەنسا و ھۇندا و
ئەلمانىا بېرىيان دا كە بەرىتانيا بگەنە يەكەمىن ئامانچ كەتيايدا پېرژەكەي
خۇيانى تيا پىادە بگەن و ئاۋارامى و بېسىرەوبەرىيەكى سىرتاسىرى دروست
بگەن...

بەم شىنەيە نىۋەندە ھاۋكارەكانىان لە بەرىتانيا دەستىان دايە چالاكىيە
تىك دەرئەكانىان: دروست كىردى ئاكۇكى لەنىۋان شاي بەرىتانيا و
حكومەتەكەي و دواتر دروست كىردى كىشە لە نىۋان خاۋەن كار و كىركار و
دەۋلەت و كلىسا.

پىلان گىرەكان تىۋرى گەلىكى دژ بە يەكەيان بىلەن ئەكرەۋە كە بانگەشەي
چارەسەر كىردىكى ئەكرە كە دروست كىراۋى خۇيان بو لە كاروبارى سىياسەت
و ئاين و ھەر ئەمەندەي ئەبىر كە بەرىتانيا خۇي بىنىيەۋە كە دابەش بوە بەسىر
چەند سىربازگەيەك دا كە ھەر يەكەيان دەيەۋىت پەلامارى ئەۋى دى بدات، ھەر
سىربازگەيەكەش دابەش بىۋ بەسىر چەند بەشىكدا:

گەلى بەرىتانيا دابەش بىۋ بەسىر دو سىربازگەي پىرۇتستانى و كاسۇلىكى و
دواتر سىربازگەي پىرۇتستانى دابەش بىۋ بەسىر ھەردو تايغەي (پابەندەكان) و
(سەربەخۇكان)... بۇ پابەرانى دروست كىردى ئەۋ دۇبەرەكىيە لە ھەمو
لايەكەۋە پارە ھەلپىزراۋو. پادىشاي بەرىتانيا ئەۋ كاتە شارلى يەكەم بو،
كاتىكىش كە ئاكۇكى خرايە نىۋان ئەۋ و پەلەمانەۋە يەكەك لە سەركىردەكانى
جولەكە لە ھۇنداۋە كە ناۋى (مناسىج كۆپى ئىسرائىل) پەيۋندى كىرد بە

(نؤلیفمر کرؤمویل)ی سرکردهی بهریتانی بهناوبانگ و پینشنیاری پارهی نؤری
بؤ کرد تا پرؤژهیهکی نهینی پیاده بکات که بریتیه له پوخواندنې تهختی
پادشایهتی بهریتانیا...

کرؤمویل نهو پینشنیاری قبول کرد و گروههکی پیک هاتبو له جولهکه
خاوهن سرمایه و مهناصح کوپی نیسپرائیل و فرناندیز کارفاجال که
سرکردهیهکی جولهکهی پورتوگالی بهناوبانگ بو و پینشی دوترا جولهکهی
بهناوبانگ که دواتر بوه سرؤکی پراویژکارهکانی کرؤمویل... ناوبراو
هوادارهکانی کرؤمویل که ناسرابون به (سهره بازنهیهکان)ی ریگخست و
کردنیه سوپایهکی ریگخرا و له ههمو لایهکهوه یارمهتی و چک و کؤمهکی بؤ
هات... کاتیکیش که بهشی پیکدادانی چهکداری پرؤژهکه دهستی پیکرد به
سدهها شؤرشیگنېری پیشهگر له ریگهی نایاساییهوه پوی له بهریتانیا کرد و
په یوهندیان به شانه نه نارشیستهکانی جولهکهوه کرد که نهوکات له شیوهی
ریگخراونکی تیورریست دهرکهوتبو، دهست بهجی نهو کهسانه دهستیان دایه
کاری تیور و تۆقاندنی دنیشتون لهسر ناستیکی بهرفراون و دروست کردن
کهشینکی پر له ترس و نیگهرانی که ریگه خوش کمر بو بؤ شهپړکی ناوخو و
بهریه کهوتن لهگهله هیزهکانی ناسایش و سوپا... لیکولینهوهیهکی ناگایانهی
نهو هاتنه نانارشیسته له ریگهی نایاساییهوه لهگهله بهکارهینانی هیزی
تیکدوره مهشق پیکراوهکان له ریگهی شانه تیرویستییهکان که کاری تیورریان
لهسر ناستی بهرفراوان نهجام نهو و دواچار پالپشت کردن داریی پلانکه
له لایه جولهکه سوخورهکانهوه دیاردهیهکی نویمان بؤ دهردهخات که
بهلگهیهکی دیکهیه لهسر پیلانگنېری هیزهکانی خراپه به دریژی میژوو: نهه
نهو رهوشیه که پیلان گنېری بهدریژی میژوو به شیوهیهکی بهردهوام بهکاری
هیناوه و تریکترین نمونهش له سهردهمی نیستاماندا داگیر کردن فلهستینه
لهلایه نیسپرائیلهوه... هندیک سیامی دیکهیه نهه نه نارشیستهش له
نهمریکای نه مېرؤدا بهدی نهکرت... تنها بهکگرتویی هیزه چاکه خوازهکان
لهسر بیروکهی باوهپهینان به خوا و داوکوی کردن له یاساکانی و وهسانی

كەسايەتتە ئيماندارلار ديارەكان لە بەرامبەر شەپۇلى بىناوهرى جىهانى كەلە
لايەن جولەكەكانەرە بەرتوۋە ئەبىرئەت ئەتوانئەت پوۋبەرۋى ئەم پىلانە بىيئەنەرەۋ
پوچەلى بىكاتەرە، ئەو كاتە ئيماندارەكان ئەتوانئەت دويارە جەلەر بگرنەرە دەست
و مۇۋلايەتتى پزگار بگەن لەو چارەنوسە تاريگەى كە ھەرەشەى لى دەكات...

شانەكانى شۇرۇش لە بەرىتانيا ئەو كاتە بە سەرۋكايەتتى كەسنىك بو بە ناۋى
(دى سون) ھەر ئەم كەسە ئەو كاتە بالوۋىزى پورتوگال بو لە بەرىتانيا بەمۇى
كارى جولەكەى گەرە (فردىناند كارفاجال) تۋانىبۋى بە دەسەلاتى خۇى بگاتە
ئەو پۈستە، بەو شىۋەيە مالى (دى سون) كە لەبەر ئەۋەى دىپلۇمات كار بو
پارىزىابو، بىۋە پىنگەى سەرگىرە چالاكە نەينىيەكانى جولەكە لەۋانەى كە
سەرپەرشتى پىلانگىرپىيان ئەكرد و شۇنىك بو كە نامادەكارى تىادا ئەكرا بۇ
شۇرۇشى داھاتو^{۱۱}... دواجار شۇرۇشى ئىنگلىز دەستى پىكرد دواى ئەۋەى كە
نورانىيەكان پىنگەيان بۇ خۇش كەرد.

مەملەننى ئاينى لە نىۋان كاسۋلىكى و پېرۇتستانتەكان لە ئاينى (كاللن)^{۱۲}
دەستى پى كەرد، دواتر شانە نەينىيەكان دەستيان دايە پىكخستىنى
خۇپىشانەكانى چەكادراۋە كەلە ھەر بۇنەيەكدا دەستى پى ئەكرد و دۇخى ۋلاتى
توشى بىسەرەۋبەرىى ناشارامى و نىگەرانى ئەكرد.

لەمەپ لايەنە شاراۋەكانى شۇرۇشى بەرىتانى و وردەكارى ئەۋكاتە باسنىكى
تىرۋەتسەل ھەيە لە كىتىمى (ژيانى شا چارلوزى دوۋەم) كەلە لايەن (ئىسحاق
دزائىلى) يەرە نوسراۋە و بە يەكىك لە گەرە جولەكەلىنگلىزەكان دادەنرئەت لە
نىۋان سالاكانى (۱۷۷۶-۱۸۴۸) و باۋكى (بىيامىن دزائىلى) يە كە دواتر بوە
يەكىك لە جەمسەرەكانى دەۋلەت و سىياسەت و چەند جارىك تۋانى پۈستى

(^{۱۱}) نەخلى پىلان گىرى كەلسەرەۋە ناماۋەى پىكرا لەر كاتەرە بەكار دىت ۋەك پەۋشنىك بۇ سەرپەرشتى
كەرنى مەلمەتەكانى پىياگەنەكەرنى تىگەرەنە لە ھەر ئاۋچەيەك لە ئاۋچەكانى جىهان، لە نۇر لە ۋلاتانىشدا
بالوۋىزخانەكانىش بۇ لەر كارە بەكار ئەمىنرا ۋەك شۇنىك بۇ پىلان گىران.

(^{۱۲}) نۇر بەلگە مەپە دەيسەلمەنئەت كاللن كە دامەزىنەرى ئاينى مەسحىيەتتى پېرۇتستانىيە بە بەلگە جولەكەيە
و ناۋى پەستەينەكەى كۈمىلە كە بە شىۋەزلى مەمەنىس بە (كاللن) لەخۇنرئەتەرە و دواتر بوە بە (كاللن)...

سەرۆك ۋەزيران بەدەست يەينىت و نازناوى (لۇرد بىكوسفيلدى) پى بەخشرا، ئىسحاق دزافىلى لە كىتەبەكەى دا دەئىت كە زۇرىنەى زانبارىيەكانى لە دۇسىكانى (ملىخور دى سالم) ۋە بەدەست دەئىت كە بالويزى فەپەنسا بو لە بەرىتانيا لە سەردەمى شا تشارلزى يەكەم ھەردەك چۇن لاىەنى لىك چۇنى سەير باسكراۋە لە نىوان شۇپشى بەرىتانى و فەپەنسى دا ۋەك ئامازەيەك بۇ بۇنى نىكاىەتتەك كە يەيەكياۋە نەبەستتەۋە... بەم شىۋىە ئىمە ئەتۈۋىن بە پۇنى كارىگەرى دەستە شاراۋەكان بېيىن، ئەو دەستەنەى كە شۇپشى جىھانى رىك دەخات نەۋەك تەنھا لە ھەردو شۇپشەكەدا بەلكو لە تەۋاۋى جۇلەۋە ۋە شۇپشانەى كە لە جىھاندا دروست دەكرا.

ئەو بەلگە خاشا ھەنەگەرى كە (كرومۋىل) رابەرى شۇپش و دىكتاتۇرى بەرىتانيا تاۋانبار ئەكات بە تۆمەتى بەشدارى كىردن لە پىلانگىرى شۇپشى جۈلەكە، لۇرد (ئەلفرىد دۇگلاس) دەستى كەوت كە سەرىپەرشتى ھەقتەنامەى ئىنگلىزى (بلىن ئىنگلىش) ى دەكرد لە وتارىكدا لە ژمارى ۳ مانگى نۆى ۱۹۲۱ ياتۇرى كىردەۋە، لەو وتارەدا لۇرد دۇگلاس باس لەۋە ئەكات كە چۇن (ل. د. فان فالكرت) ى ھۇلندى (كىتەبىكى بەرگ تىگىراۋى دەگەمن) ى بەدەست دەكات كە ون ببو لە دۇسىكانى (كنىس مولخىم) لە ھۇلندا لە كاتى شەپەكانى ناپلىۋن... ئەم كىتەبە بەرگ تىگىراۋە ئەو ئامانەى تىدايە كە خاخامەكان ناردېۋيان و پىيان گەيشتىۋە لەكسانەى كە سەرىپەرشتى ئەو كلىسايەيان كىردى. يەككە لە نامەكان لە بەرۋارى ۱۶ حوزەيرانى ۱۶۴۷ بە زمانى ئەلمانى نوسراۋە لە لاىەن ئۇلىفەر كرومۋىلەۋە بۇ بەرپىسى ئەو كلىسايە نىردراۋە كە ئەو كاتە خاخام (لىنېرات) بو ئەئىت:

(لە بەرامبەر ھاۋكارى كىردنم بەپارە پىشتىۋانى ئەكەم لە ۋەرگىرتنى جۈلەكەكان لە بەرىتانيا، بەلام ئەۋە ئەستەمە تا شا تشارلز لە ژياندا بىت... بە بى داداگايىش ناكىت شا لە سى دارە بىرئىت، لە كاتى ئىستاشدا بىنەمايەكى دروستمان لەبەر دەستتدا نىيە بۇ داداگايى كىردن و لە سى دارەدانى... لەبەر ئەۋە من پىشنىارى ئەۋە ئەكەم كە تىرۇر بىرئىت بەلام ئىمە دەست ۋەرنادەين لە

چۆنىيەتتى ئەنجامدانى ئەو كارە و ھاۋكارى ھەلاتنى ئەنجامدەردەكەي ئەكەين...
(.)

ھەر ئەو دۇسىنى ۋەلامى خاخام بىراتى تىدايە بۇ ئەو نامەيە كە لە بەرۋارى
۱۲ تەمۋىزى ۱۶۴۷ نوسراۋە و لە ۋەلامى كرۇمويل دا دەلىت:

(من ھاۋكارى مالى ئەكەم لە كاتى لەسەر تەخت لاپردنى شا تشارلز و
ۋەرگرتنى جولەكە لە بەرىتانيا، تىۋرگىردنىش زۇر مەترسى دارە... ئەبىت
دەرفەتى ھەلھاتىن بىرقتە تشارلز^{۱۲}، ئەو كاتە دەستگىرگىردنى ئەو بەھانەيەكەمان
ئەداتى كە دادگايى بىكەين و لە سى دارەي بىدەين... ھاۋكارى زۇر دەبىت بەلام
بى سودە ياس لە مەرجەكانى بىكرىت بەر لە ئەنجامدانى دادگايى كىردەكە...)
لە دواۋزەھەمى مانگى تىشرىنى دوومى ھەمان سال دەرفەت پەخسا بۇ شا
تشارلزى يەكەم بۇ ھەل ھاتىن... ئەلبەتتە دەستگىر كرايەۋە... ھەردو گەرە
مىژۋونوسى بەرىتانيىش (ھوليس) و (لودلو) كە بەلگەن بۇ پاستى مىژۋى ئەو
سەردەمە كۆكن لەسەر ئەۋەي كە گىران و ھەلاتنى شا پىلانى كرۇمويل بوە.

بوداۋەكان دواي گىرتنى شا بە خىرايى تىپەپىن و بەو شىۋەيەي كە
كرۇمويل خواستى، سەرەتا ھەلسا بە پاكتاۋ كىردنى تەۋاۋى ئەندام پەرلەمانە
دلىسۇزەكانى شا، بەلام ئەنجومەن لە دانىشتەكەي دا كەلە بەرۋارى ۵ ئەيلول
۱۶۴۸ ئەنجامى دا بە تىگىراي ئەندامەكانى بىريارى دا كە سەربارى ئەو
پاكتاۋكىردنە رازى بىت بەو مەرجانەي كە شا داۋىيەتى و بە گونجاۋى بزانىت بۇ
پىك ھاتنىكى نوى لەكەلى دا.

ئەمەش بە پونى دەرى خىست بۇ كرۇمويل كە ئىدى پۇلى كۆتايى پى ھاتو
و بى بەش ئەبىت لەر پارانەي كە سەرۋەرە جىھانىيەكانى پارە بەلىنىيان پى
دابو، ھەر بۇيە بىريارى دا يەككە لە پەپرەۋانى كە ناۋى كۆلۈنىل (بىرايدى) بەناو
بانگ بو لە مىژۋى بەرىتانيا، كە ھەلسىت بە پاكتاۋ كىردنى تەۋاۋى ئەو ئەندام
ئەنجومەنەي كە دەنگيان دابو لەسەر پىك ھاتنەكە لەكەل شا... پىۋسەي ئەو

(^{۱۲}) شا تشارلزى يەكەم ئەو كاتە لە زىندان دا بوە.

پاکتاره گوره‌ی‌ش که کۆلۆنیل براید پنی هه‌لسا هه‌ر نه‌و پاکتاره‌یه که له کتێبه‌کانی میژوی خویندنگه‌دا پنی ده‌وتریت (پاکتاوکردنی براید).

دوای نه‌م پاکتاوکردنه‌ ته‌نها (۵۰) نه‌ندام مانه‌وه که‌له به‌رژه‌وه‌ندی کرۆمویل ده‌ستیان گرت به‌سه‌ر ده‌سه‌لاتی ره‌ه‌ادا، له ۹ کانوونی دووهمی ۱۶۴۹ دادگای سمیس (له دادگایی دادوهری بالا) به‌سترا و دادگایی کردنی شای به‌پیتانیای پی سپیڤدرا، سی به‌شی نه‌ندامانی نه‌م دادگایه نه‌ندام یون له سوپاکه‌ی کرۆمویل، کاتیکیش که پیلان گێڤه‌کان نه‌یان توانی دادوهریک بدۆزنه‌وه که پازی بێت به‌وه‌ی که داواکاری گشتی بێت له‌دژی شا، (کارفاجال)ی جوله‌که‌ی به‌ناوبانگ جوله‌که‌یه‌کی بیگانه‌ی پاسپارد به‌ر کاره که ناوی (نیسحاق دوریلایوس)ه‌ نه‌ر کاته سه‌رچاوه‌ی (مه‌ناسح کوپی ئیسپرائیل) بو له نه‌ندن... به‌م شینویه تشالزی یه‌که‌م تۆمه‌تبار کرا به‌و تۆمه‌تانه‌ی که خستبویه پال جوله‌که سوخۆره جیهانیه‌کان به‌ پیچه‌وانه‌ی نه‌وه‌ی که له کتێبه‌کانی میژودا هاتوه که گوايه گه‌لی ئینگلیز نه‌و به‌ریاره‌ی ده‌رکردوه... له ۲۰ کانوونی دووهم ۱۶۴۹ به‌ شینویه‌کی ئاشکرا سه‌ری لێکرایه‌وه له‌به‌رامبه‌ر بانکیکی جوله‌که له گۆڤه‌پانی (هواته‌ول) له نه‌ندن.. به‌م شینویه پیلان گێڤه جیهانیه‌کان تۆله‌کردنه‌وه‌که‌ی خویان برده سه‌ر، نه‌و تۆله کردنه‌وه‌یه‌ی که له‌و کاته‌وه به‌ریاریان لێدایو که شا ئیدواری یه‌که‌م به‌ریاری دایو ده‌ریان بکات له به‌پیتانیا، به‌ر کاره کرۆمویل نه‌و ئالتونه‌ی به‌ده‌ست گه‌یشته که به‌لینی پێدرابو هه‌ر وه‌ک چۆن یه‌هوزای ناپاک له هه‌مان سه‌رچاوه‌وه به‌ده‌ستی گه‌یشته کاتی که ناپاکی کرد به‌رامبه‌ر به‌مه‌سیح.

تۆله سه‌ندنه‌وه ته‌نها ئامانجیک نه‌بو که سوخۆره جیهانیه‌کان بیری لێبکه‌نه‌وه وه‌ک زۆر که‌س پنی وایه، به‌لکو ئامانجی یه‌که‌میان -پوداوه‌کانی میژو دواتر ده‌ری خست - ده‌ست گرتن بو به‌سه‌ر ئابوری به‌پیتانیا و ده‌سه‌لات گرتنه ده‌ست بو تیایدا.. ئامانجی قولتر و دواتریان بریتی بو له دروست کردنی هه‌ندیک شه‌ڕ و شوڤش له نیوان به‌پیتانیا و هه‌ندیک له ولاته ئه‌وروپیه‌کان له‌به‌ر نه‌وه‌ی شه‌ڕ پنیوستی به‌ پاره‌ی زۆره که ده‌سه‌لات داوه ئه‌وروپیه‌کان ناچارن له

جولەكە سوخۇرەكان بەقەرز وەرى بگرن و ئەوانىش بە سۈي زۇر پىيانيان ئەبەخشن، ئەم كارەش ئەيىتە ھۇي دو دەرنەجام:

ا. سوخۇرەكان قازانجىكى خەيالى وەرئەگرن و ئەمەش دەيىتە ھۇي ئەو ھى كە ئەو قەرزەي ئەكرىت سەرشانى ولاتە ئەورۇپىيەكان قورستر ئەكات.

ب. دەسلەت دارەكانى ئەورۇپا بخاتە ھەلۋىستى پاشكۈيەتى يەو و وايان لى بكات كە ھەمىشە پىويستيان بە سو خۇرە جىھانىيەكان بىت.

كاتىك ئەم درەنجامانە بە ئاسانى درك پى ئەكرىت كە ئەگەر بگەرىنە دوای زنجىرەيى پوداۋەكان لە بەرىتانيا لە كاتى لە سىدارەدانى شا تشارلزي يەكەم لە سالى ۱۶۴۹ تا دامەزراندنى بانكى بەرىتانيا لە سالى ۱۶۹۴: لە لايەك ئەو پارەيەي كە بەرىتانيا قەرزى كرد دو ھىندە زيادى كرد، لەلايەكى دىكەشەو سەرۋەرانى پارەي جىھانىش توانيان وا لە گەلانى ئەورۇپا بگەن كە پەلامارى يەككى بىدەن، پەنگە باشتىن شىۋە بۇ درك كردن بە پاستى ئەو پوداۋانەي كە ئەو كاتە ئەگوزەرا ئەو بىت كە پوداۋەكانى ئەو كاتە يەك لەدوای يەك پىاچونەۋەي بۇبكرىت بكرىت، ئەو ھى لىزەرە دىت زنجىرەي پوداۋ گەلىكە كە بەپىنى كاتى پودانيان يەك بەدوای يەكدا دىن...

۹. سالى ۱۶۵۹ پىتشاردز بىزار دەبىت لە پىلانگىرانى بەردەوام و پىرار دەدات كە دەسەلات بگىرتتە دەست.

۱۰. سالى ۱۶۶۰ مونك كە جەنەپالىكى ئىنگلىزى بو لەندەن داگىر ئەكات و تشارلىزى دووم دەبىتتە شاي ئىنگلتەرا.

۱۱. سالى ۱۶۶۱ پەردە لەسەر پىلانگىرپىيەكانى كرۇمويل لادەدرىت و ئاتارامى لە لەندەن پو دەدات و گەل ھەلدەستىت بە ھەلدەنەوى گۆپى كرۇمويل و ژمارەيەك لە كەسە نزيكەكانى ۋەك (ئىرتون، برادشۆ) و ئەكرىن بە دارد.

۱۲. سالى ۱۶۶۲ دروست بونى ئاكۆكى لەنيوان تايپە پىرۆتستانىيە جياوازەكان و چەوساندەنەوى ئەو تايپە ئاينىيەنى كە پازى نەبون بە مل كەچ كردن بۇ كلىساي فەرمى.

۱۳. سالى ۱۶۶۴ پىك ھەلپىرانى نوئى ئىنگلتەرا لەگەل ھۆلندا.

۱۴. سالى ۱۶۶۵ قەيرانىكى نوئى ئابورى ئىنگلتەرا ئەگىرتتە ۋە. بىكارى و قات و قەپى بەرۆكى گەل ئەگىرت، ئاگىرىكى گەرە ئەكەوئتە ۋە لەندەن وئىران ئەكات، نەخوشى يەك بلاو ئەبىتتە ۋە كەلە مېژودا پىي دەوترىت (تاعونى گەرە).^{۴۴}

۱۵. سالى ۱۶۶۶ ئىنگلتەرا بەشدارى شەپىكى نوئى ئەكات لە دژى فەپەنسا و ھۆلندا.

۱۶. سالى ۱۶۶۷ لەنيوئەندەكانى دەسەلاتدا پىكخراوئىكى نەينى دروست دەبىت بەناوى (كابل)^{۴۵}. بەمەش شەپۆلىكى نوئى لە چەوساندەنەوى ئاينى دەستى پى كرد.

(۴۴) بىر لە ئاگر كەرتتەنەوى لەندەن تاعونەكە كۆتايى پى ھات.

(۴۵) ۋشەي كابل لە بئەمادا غىرىيە و خاوەن مانايەكى ئاينى بوە لە لاي غىرىيە كۆنەكان و بەراتاي (سروش تاييەت ياخود ۋەجى تاييەت) دىت كاتىك كە دىتە خوارە ۋە بۇ خاخامەكان و ئەوانىش لە پىگەي ئەو ۋەجىيە ۋە تراش لە مانا شارادەكانى تەورات تى بگەن و ئاشكراي بگەن بۇ جۆلەكە... ئەم ۋشەيە لە ئەوروپا بە ماناي (پارتە ھىنىيەكان) بلاو بوە ۋە، ئىنسكلۆپىدىيى بىر لە پەردى ۵۲۹ لە چاپى ھەفتاۋ پىنچ دا دەلىت

۱۷. سالی ۱۶۷۴ پلان دانانیکى نوڭى كۆمەلەي پىلانگىيە جىيەنى وای خواست كە پۇلى نوڭى بىخىرىت بە كەسانى نوڭى و شەپى نىوان و ھۇلدا و ئىنگىلتەرا بوەستىنىت: بۇ نەو كارە پۇلى يەكەم بەخىرايە ولبام لىستاد ھۇلدەرى ھۇلدى كە پەكەي بەرز كرايەو بۇ لەرماندەي گىشتى ھىزەكانى ھۇلدا و نازنارەكەي بوە "دۇك ئوف ئورانج" و دواتر چاوپىكەوتنىك پىك خرا لە نىوان نەو و ماری شارن كە كچى جىگىرى تەخت و تاجى لىنگىلتەراي چاوپەوان كراو "دۇك ئوف يۇرك" بو.

۱۸. سالی ۱۶۷۷ ماری شارن لەگەل "دۇك ئوف ئورانج" ھاوسەرگىر كىرد و ئىدى لە نىوان خۇي و تەخت و تاجى لىنگىلتەرا تەنھا دو بەربەست ھەيە: شا تىشالزى دوووم و دۇك ئوف يۇرك بە شىوەك گەر بتوانىت لەناویان بەرىت دەسەلات دەكەوتتە دەستى.

۱۹. جىيەجى كىردى نەو پىلانگىيەي كە لە ھىزوى ئىنگىلىزدا بە پىلانگىيە مالى رايىل ناسراوہ بۇ تىرۇكىردى شا تىشالزى دوووم و دۇك ئوف يۇرك پىكەرە... و سەرئەكەوتنى نەو پىلان گىيەيە.

۲۰. سالی ۱۶۸۵ مردنى تىشارلىزى دوووم و سەرئەكەوتنى دۇك ئوف يۇرك بە ناوی شا جىمىسى دوووم بۇ دەسەلات. دواتر دەست پىكىردى ھەلمەتى پىوپاگەندە و لەكەدار بونى ناوبانگى نەو شايە لەگەل گەيشتى بەدەسەلات... و قبول كىردى پابەرايەتى كىردى شۇپش لە دىژى جىمىسى دوووم — ھۇكار نەزانراو — لە لایەن دۇكى موتوموس... و دۇپاندنى دۇكى موتوموس لە شەپى (سېدججور) بەناوبانگ لە ھىزوى ئىنگىلىزدا و دواتر دەستگىر كىردى و لە سى دارەدانى لە ۱۵ تەموزى ھەمان سال، دواتر ھەلمەتى دادگايى كىردى و لە سى دارەدانى بەكۆمەل و چەوساندەوہى نەيارانى شا دەستى پى كىرد بە ھوى ھاتنى لە ناكاوى ھىزە شاروہكان كە ستراتىجىيەتى خۇيان گۇپى و ئەم چەوساندەوہىش ناپەزايەتییەكى زۇرى دروست كىرد بەرامبە بە سوپای دوووم

(ئەم پارتە سىياسىيە نەينىيائە بە ناوی (كابل) بلور بووہ و بونە خارەن دەسەلاتىكى زۇر) ئەم وشەيە ھاتە لەرئەنسا و لەر كۆمەل نەينىيائە نرا كە پىلانگىيە سىياسىيەكانى بەرپۇە لەبەرد.

كەنەم كاتە ئەو ھۆزە ئاراونە سور بون لەسەر ئەوئى كە بە ھەر بەھايەك بۇت
گۇنايى پى بېئىنىت و پىنگەي دەسەلات بىكەتەرە بۇ دۇك ئۇف ئۇرۇنچ.

۲۱. ھەستاقى پىلان گىرەكان بە ھەنگاوينكى ئوي... ھەستاقى ئىلا ولىيام
ئۇف ئۇرۇنچ بە ھىزىش كىردە سەر ئىنگىلتەرا و كەنارگىرتى كەشتىپەكانى لە ۵
تەرىپىنى دووھ لەكەنارەكانى (تۇرپاي) و ئەمەش ئىلا جىمىسى دووھى ناچار
كىرد كە دەست بەردارى دەسەلات بېئىت و ولات بەجى بېئىنىت بەرە و ئەپەنسا
دوئى ئەوئى كە بىزراو بو لە لايەن كەلەو بەھۇي ھەلەتى ئەو قىسانەي كە بۇي
ھەلدەبەسترا لە لايەك و بەھۇي ھەلەتى چەوساندەو و لە سىندارەدانى
تەپارەكانى دوئى ئىنگىلتەكانى شۇرپى دۇكى مونتوس، لەلايەكى دىكەشەو
بەھۇي لاوازي كەسىتى و كەم تۈانىيى ھۇي...

۲۲. سالى ۱۶۸۹ ولىيام ئۇف ئۇرۇنچ و شارۇن مارى وەك ئىلا و شارۇنى
ئىنگىلتەرا پاكەيەنەن... لەبەر ئەوئىش كە ئىلا تشارلۇزى دووھ كاسۇلىكى بو
ئەمەش پالى بە كاسۇلىكەكانى بەرىتەنپاۋە ئا تا ھەولى دوبارە گىرەنەوئى
بەن بۇ دەسەلات، بەپىيەي كە ھەندىك ھىزى شاراۋە ولىيام ئۇف ئۇرۇنچى وەك
پالەوانى پىرۇتسىقانى نىشان ئەدا... ھەر واشبو تشارلۇزى دووھ كەيشتە
ئىرەندەي كاسۇلىكى لە ۱۵ شوباتى ئەو سەلەدا و دەست بەجى جەنگى
(بومىن)ى بەناۋبانگ سەرى ھەلدا لەئىۋان كاسۇلىكەكان و پىرۇتسىقانتە
ئىنگىلىزەكان و تىايدا سەربازگەي كاسۇلىكەكان لە ۱۲ تەموزى ۱۶۹۸ تىك
شكان و ئىستاق پىرۇتسىقانتە ئىنگىلىزەكان ھەمو سالىك ئاكۇكن لەسەر يادى
ئەو جەنگە بە بى ئەوئى كەسىيان بزانن ئەوانەي كە ئەو شەرىيان كىردە شتىك
ئەبون جگەلە دارەستىك بەدەست جۈلە سوخۇرەكانەو، ئەوانەي كە
ئامانجيان لە ھەر شەرىك دا كەلە سالى ۱۶۴۰ ەو تا سالى ۱۶۸۹ ەو پوى
دارە دەست كىرتن بو بەسەر تۈانا ئابورى و سىياسىيەكانى ئىنگىلتەرا. ئەو
ھەنگاۋە سەرەكىانەي كە ھەولى ئەنجامدانىيان دا بىرىتى بو لە دروست كىردى
بانكى ئىنگىلتەرا و جىگىر كىردى قەرزى ئەتەوئىي، ئەو قەرزانەي كە لەلاي
ئىنگىلتەرا بو لە بەرامبەر ئەو پارانەي كە دابويان پىيان تا شەپ بىكەن، ئەو

شەپانەي كە ھەر خۇشيان پلانىيان بۇ دانابو... مېژوو بۇمان دەردەخات كە چۈن پلانەكانى خۇيان پېش خستوه و ساختە كارىيان لە پوداوه مېژوويەكاندا كىردووه بە شىۋەيەكى گشتى. ئەو دەولەت و گەلانەي كە شەپيان ھەنگىرساندوه و پەلامارى ئەوى دىيان داوه و ھانى شۇپشيان داره دواجار تەنھا سودىكى ئەوتۇيان نەبىنيوه و نەيافتوانيوه قازانچىكى جىگىر بەدەست بەيىنىت و چارەسەرى كىشەيەكى سىياسى ياخود ئابورى و شارىستانى خۇي چارەسەر بىكات. بەلام تەنھا براوه كەسىك نەبو جگە لەو كۆمەلە شاراوه تارانكارەي لە جولەكە سوخۇرەكان لەوانەي كە پالپىشتى دارايى تەراوى شەپەكانيان ئەكرد و تيايدا پۆلىكى شاراويان دەيىنى... لىكۆلىنەوه كىردن لەو پوداوانە دواجار ئەمانگىرەتەوه بۇ پاستىيەكى زانراوى مېژوى بەپىتانيا كە خاوەن گرنگىيەكى تايبەتە: ئەو كاتەي كە وليم ئۆف ئۆرنج گەيشتە دەسلەت لە بەپىتانيا، خەزىنەي بەپىتانيا ناچار بو ۱,۲۵۰,۰۰۰ ھەزار جۈنەيەي ئىستەرلىنى بە دراوى ئەو سەردەمە قەرز ۋەرىگىرىت لە جولەكە سوخۇرەكان... ئىستە ھەر مىندانلىكى ئىنگىلىزى ئەتوانىت ئەو پوداوه لە كىتەبەكانى مېژودا بىنىت، بەلام ئەو كىتەبانە ئامارە بەو ئەدەن كە دانوستانەكان لەبرى ئىنگىلىزەكان ھەردو ئۆيىنەر جۇن ھۆيلن و وليم پاترسون ئەنجاميان داوه و بەيەك وشەش باس لەو جولەكە سوخۇرەكانە ناكات كە ئەو قەرزە گەورەيەيان داوه...

ئەوانەش كە ناسنامەيان لە مېژودا بە شاراويەي ماوئەتەوه... ئەو مېژوونوسانەش كە دانوستانەكانى ئەو قەرزەيان ياداشت كىردو دەلىن كەلە ئاۋ كلىسا يەكى داخراودا ئەنجامدراوه ۋەك قايىم كارىيەك لە لايەن سوخۇرەكانەوه تا نەيىنى كارەكە بپارىزىرىت. ئەو مەرجانەش كە سوخۇرەكان سەپاندبويان بەسەر بەپىتانيەكان ئەوانەي كە ۱,۲۵۰,۰۰۰ جىنى ئىستەرلىنىيان دابو بە شا وليم ئۆف ئۆرنج بەم شىۋەيە بوە^{۱۶}: نارى سوخۇرەكان بە نەيىنى ماوئەتەوه^{۱۷} و

(^{۱۶}) ئەمە مەندىك لە مەرجەكانە بەلام تەراوى مەرجەكان بە نەيىنى ماوئەتەوه.

مۆله‌تیاڻ نه‌دریقتی قا بانك له به‌ریتانیا دابمه‌زینن و به‌ریتانیاڻی نه‌و مافه مسؤگهر نه‌کات بۆ به‌رینه‌به‌رانی بانکی لینگلترا که نرخي ئالتون و هارئاکه‌ی به‌ دراو دابئین... نه‌مه‌ش نه‌م سودانه‌یان پی نه‌گه‌یه‌نیت:

۱. نه‌توانن قهرز به‌ به‌های ۱۰ جئنی لستهرلینی دهریکه‌ن له به‌رامبه‌ر ههر جئنیه‌ک ئالتون که نه‌یخه‌نه بانکه‌ره.

۲. ږیگه‌یان پی بدریت به‌ تۆمار کردنی قهرزی نیشتیماڻی به‌ریتانی و دابن کردنی یانه‌وه‌ی قسته سهره‌کیه‌کان و سوده‌کانی له ږیگه‌ی سه‌پاندنی باجی راسته‌وخۆ له‌سهر گهل.

به‌م شیوه‌یه ولیام ئۆ ئۆرانج لینگلترا و گه‌له‌که‌ی فرۆشت به‌ سوخۆره جیهانیه‌کان به‌ به‌های (۱,۲۵۰,۰۰۰) جونی لستهرلینی، نه‌وانیش دواچار گه‌یشتنه ئامانجه‌که‌ی خۆیان به‌وه‌ی که توانیان بانکی لینگلترا بخه‌نه ژۆر ده‌سه‌لاتی ئابوری خۆیاڻه‌وه به‌ودش مافی دهرکردنی تراوی به‌ریتانیاڻیان به‌ده‌ست هیئا... ږونه که ئیدی یاساکان ژۆر دورن له‌وه‌ی که بتوانن ږیگریان بۆ دروست بکه‌ن دواي نه‌وه‌ی که ده‌سه‌لاتی دارایی کهوته ده‌ست خۆیان و حکومه‌تی به‌ریتانیاڻی کهوته ژۆر قهرزه‌وه. ږه‌نگه ته‌نها ئابوری زانیک بتوانیت له‌مانای راسته‌قینه‌ی ده‌ستگرتنی ژماره‌یه‌کی که‌م بگات به‌سهر نرخي ئالتون و یه‌کسانی له‌گه‌ل دراودا، به‌لام نه‌وه‌نده به‌سه که لیزه‌دا ئاماره به‌ ته‌نها کاریک بکه‌ین که ئاماره‌یه بۆ نه‌و ده‌سه‌لاته: به‌رینه‌به‌ری بانکه‌کانی به‌ریتانیا نه‌توانن قهرزه‌کانیان دهریکه‌ن به‌ به‌های (۱۰۰۰) جونی لستهرلینی له به‌رامبه‌ر ههر سه‌د جونییه‌ک دا له‌ئالتون که ده‌یخه‌نه بانکه‌وه وه‌ک گره‌نتی نه‌مه‌ش مانای نه‌وه‌یه که سودی ته‌واوه‌تی له‌ ههر (۱۰۰۰) جونه‌یه‌یک وه‌رته‌گرن له‌به‌ر نه‌وه‌ی نه‌و ږه‌ری که ده‌ست نه‌وان که‌وتوه ده‌هینده‌ی نه‌و به‌هایه‌یه، نه‌مه‌ش نه‌وه

(۴۷) تا ئیستا نه‌و که‌سانه‌ی که ده‌ستیان به‌سهر بانکه‌کاندا گرتوه ناویان به‌ نه‌یتی ماوه‌ته‌وه و نه‌و لیجته‌یه‌ش که له‌ سالی ۱۹۲۹ حکومه‌تی به‌ریتانیا دروستی کرد به‌ سه‌رۆکایه‌تی مه‌ستر ماکلان - دواتر بوه سه‌رۆک وه‌زیران - تا ږوشنایی بخاته سهر نه‌و باسه به‌لام ستر مونا کیو نورمان که نه‌و کاته سه‌رۆکی بانکی ناوه‌ندی بو ږه‌تی کرده‌وه هاوکاری نه‌و لیجته‌یه بگات و وه‌لامی ږرسیاره‌کانی بده‌ته‌وه.

نه گه یه نیت که بهر یوه بهرانی بانک له کوتایی هر سالیک دا ۵۰٪ ی پره پاره
 سره کییه که یان دهست ده که وینته وه که دابویان وه که قهرز... کاتیکیش که
 که سیک یاخود دامه زراوه یه که ده چیتته پینشه وه، بانک که داوای لی نه کات که
 گره نیتییه که وه که مولک یاخود پشکیک دابنیت... که زور جار به هاکی زور که متر
 دانه نریت له وهی که هیه، کاتیکیش که خاوه ن قهرز دوا نه که ویت له وهی که
 قسته کانی بدات نه که کاته بانک هل نه ستیت به حجز خسته سر مولکه کان و
 نه مهش خالیکه که به شینوهیه کی گشتی بانک پینستر نه یکات به مرج له
 گرنبه سته کاند و دهره نجامه که شی نه وهیه که خاوه نی بانک کان دوهینده ی نه
 پاره یه یان دهست ده که وینته وه که داویان.

پلان داپرته رانی دارایی جیهانی نامانجیان نه وه نیه که داهاتی گهی
 نینگلیزی دابین بکه ن بؤ قهرزی نیشتمانی، به لکو نامانجیان به پیچه وانه وهیه:
 هیچ کات پرته نه ده ن به بهریتانیا که قهرزه نیشتمانییه که ی بداته وه تا له پوی
 داراییه وه بیکه نه پاشکو یه کی برده وام. له لایه کی دیکه وه دروست کردنی
 دؤخیکی جیهانی که ژیر که وتنی که لانی جیهان مسوگر بکات له ژیر باری نه
 قهرزانه ی که به شینوهیه کی ناسان به دهست دیت و به مهش سرکرده کان یه
 له دوا یه که نه که ونه نه و داوه وه و به مهش نه وان به ناسانی ناپاسته یان
 بکه ن...

سه باره ت به بهریتانیا - بابته ی باسه که مان - قهرزی نیشتمانی له ماوه ی
 چوار سالدا واته له نیوان ساله کانی ۱۶۹۸-۱۶۹۴ له ملیونیک و دوسه و
 په نجا هزاره وه که یشته ۱۶ ملیون جونه یه یی نسته لینی... نه و پره پاره زور نه
 کاته به دراوی نه و سرده مه و به موی شه پرکه لیک زوره وه کوبوه وه... نه
 شه رانه زوری نه خایاند تا ته واری ولاتانی نه وروپای گرتنه وه که پینی ده و ترا
 "جهنگه کانی نیسپانیا". له سالی ۱۷۰۱ دؤک مارلبورد قهرمانده ی هیزه
 چه کداره کانی هؤلندا بو، نینسکلوییدیای جوله کهش دان به وده دهنیت که دؤک
 مارلبورد له بهرامبر نه و خزمه ته ی که ده یگرد بری (۶۰۰۰) جونه یه یی

ئىستەرلىنى بە دراوى ئەو سەردەمە وەردەگرت لە سالىك دا لە جولهكەي
هۆلەندى ناسراو (سلومون مەينا)...

پوداوەكانى مېژوو نیشانمان ئەدەن كە چۆن لە سالى ۱۷۸۹ بېرى قەرزى
نیشتمانى بەپىتانيا زىادى كرد تا گەيشتە ۸۸۵,۰۰۰,۰۰۰ جونهيى
ئىستەلىنى لە سالى ۱۸۱۵... بەلام لە سالى ۱۹۴۵ ئەر قەرزە گەيشتە بېرىكى
خەيالى (۲۲,۵۰۳,۵۳۲,۳۷۲) جونهيى ئىستەلىنى و بېرى سودەكەي تەنها لە
نيوان سالىەكانى ۱۹۴۵ - ۱۹۴۶ گەيشتە (۴۴۵,۴۴۶,۲۴۱) جونهيى
ئىستەرلىنى.

ئەم ھەزارانەي دراوى لەگەل مليۆن جونهيەكانى ديكە ھىچ نىيە لە بەرامبەر
ئەو بېرە پارە سەرەككەي كە پەنگەي خەيالى بىت... پىسپۆرىكى ئىرلەندى
ئابورىي لە بارەي قەرزەكەي بەپىتانياوہ ئەلئىت "تەنها رىكخراوىكى جولهكە
ئەتوانئىت ئەو پارە زۆر و چەندىن تۆنە بەدەست بەئىئىت"...

بەشى سىنھەم

راستى شۇرشى مەزنى فەرەنسا - وىنە شاراۋەكە - نەو پىاۋانەى كە ھۆكارى شۇرش بون

لە بەشى پىشودا تىشكىمان خستە سىر ئەو روداۋانەى كە دەرىدەخەن چۇن ژمارەيەك سوخۇرى بىنگانە لە ئىنگلتەرا تۋانىان لە پىگەى دەلەلە ئىنگلىزەكانەرە بگەنە ئەۋەى كە دەست بگرن بەسەر ئابورى ئەو ۋلاتە لە بەرامبەر بېرى (۱،۲۵۰،۰۰۰) جۈنەيەى ئىستەرلىمنى و چۇن تۋانىان لە ھەمان كاتدا بە ئادىارى بىننەرە. لەم بەشەدا ياس لە ھەندىك بەلگەى مېژويى ئەكەين كە پۇشنايى ئەخاتە سىر ھەندىك لەو جۈلەكە سو خۇرانە. ھەرۋەھا ھەندىك زانىارى مېژويى ئەخەينە پو بە ئامانجى پۇشنايى خستە سىر ھەندىك لە جۈلەكە سوخۇرە جىھانىەكان و بەلگە ئەھىنىنەرە لەسەر ئەۋەى كە چۇن ئەگەل ھاۋپەيمانەكانيان پلانىان داڭشتۈە و پالپىشتى دارايى شۇرشى لەرەنسايان كىردۈە لە سالى ۱۷۸۹ بەھەمان ئەو پىگەيەى كە پالپىشتى دارايى شۇرشى ئىنگلىزىيان كىرد بەو شىۋەيەى كە پىشتەر بەشىكىمان بۇ تەرخان كىرد. لە بەشەكانى داھاتوتىدا ياس لە وردەكانى بەشدارى كىردنى سەرمايەدارە جىھانىە جۈلەكەكان ئەكەين لە سالى ۱۷۸۹ ەۋە لە شۇرشە جىھانى و قەۋاۋى شەپ و ئاڭارامىەكان لە جىھاندا، ھەرۋەھا ياس لەو ھىزە شاراۋانە ئەكەين كە لە پىشت پەرەۋە كارەكانيان بەرنۋە بىردۈۋە.

پۇتشىلد و ئىمپراتۇرىيەتى پارەي جولەكە:

ئىنسىكلۇپىدىيائى ئىنگلىز باس لە مىژۋى خىزانى پۇتشىلد ئەكات وەك گەرە سەرمايەدارەكانى جولەكە، بۇنمۇنە لە كاتى دروست بونىيەو، ئەم خىزانە پۇلىكى گەرەي گىنپارە لە مىژۋى شاراوەي ئەم قۇناغە ئىستامان. دامەزىنەرى ئەم خىزانە (ئامىشل موس باور) يەككە بو لەگەرە سوخۇرەجولەكە زەنگەرەي كە ماندو بون لە گەرەي بەردەوام بە ولاتانى ئەوروپاي پۇژەلەت تا دواجار لە سالى ۱۷۴۲ لە شارى فرانكفۇرت لە ئەلمانىا نىشتەجى بون و لە شەقامى (وندن ستراس) نوسىنگەيەكى بۇ مامەلى حەوالە كىردن دانا. ناوبراو لە سالى ۱۷۵۴ كۇچى دوايى كرد و كۆرە بچوكەكەي كە ناوى (ئامىشل مايەر باور) جىگەي گرتەو كە لە سالى ۱۷۴۳ لە دايك بوە و باوكى ھەر لە تەمەنى مەدالىيەو تەوايى زانىيارىيە سەرەتايىيەكانى كارى بانكدارى پى دابو و پاى ھىنابو لەسەر كارى سوخۇرى و بازىرگانى ئالتون سەربارى ئەوەي كە دەيوست بىكاتە حاخام لە داھاتودا بەلام مردنەكەي پىنگر بو لەوەي كە ئەو ناواتەي بىتە دى.

كۆپ دەستى بەكار كرد لە بانكى (ئوبىھايەرى جولەكە) و زۆرى تەخايەند كە توانا بەھرەي خۇيى سەلمانە لە بوارى كاروبارى پارەدا و ئەمەش پالى بە خاوەن بانكەكەرە نا تا بىكاتە بە شدارىك لەبانكەكەدا، زۆرى تەخايەند كە گەرەيەو بۇ فرانكفۇرت دواي ئەوەي كە گەرەتر بو و دواتر ئەو دامەزراوە بانكىيەي وەرگرت كەلە باوكىەرە بۇي مابۇو.

لەسەر ئەم دامەزراوە دروشمىك ھەبو كە بە سور ئوسرايو. ئەم دروشمە ھەروا لە لايەن باوكەرە ھەلنەبىژىردابو لەبەر ئەوەي خاوەن لىكدانەوەي ديار كراو بو لە نىوان جولەكەكانى ئەوروپاي پۇژەلەت، وشەي قەلغانى سور بە ئەلمانى بەم شىوہەي نەخوينىتەو: پۇت شىلد بو بەم شىوہەي ش ئەمىشل مايزو

باور مانایه کی جوله کانه ی به خشی بهم وشه یه و کردیه ناولیک بۆ خانه راسمه کی و بهم شینوه یه بو به پۆت شینلد یاخود په تشینلد.

نامشل مایر باور یاخود (پۆتشینلدی یه کهم) تا سالی ۱۸۱۲ ژباو پینچ مندالی مه بو که هر له مندالیوه رایه یان له سر له وه ی که بینه پسیپو له سر رایس کردنی مامه له ی دارایی و سو و مرگرتن. به توانا ترین مندال (فاقان) بو که خاوه ن به هره یه کی زور بو و وای له باوک و کۆمه لیک سوخوړ کرد که هر له سهره تای ده ست به کار بونیه وه بینین بۆ لینگلته را، به نامانجی ده ست گرتن به سر بانکی لینگلته را، نامانجی دور مه ودا تری بریتی بو له وه ی که ده م ده سه لات به کار به یینیت تا له گه ل باوکی و چوار براکه ی قورخی بازای نالوگۆپی دراو و نالتون بکه ن له ته واری له وروپا. ناتان پۆتشینلد کاتی گه شته که ی بړی (۲۰,۰۰۰) بیست هزار جونه یی لیستهرلینی و مرگرت و توانی به هره مه ندی خوی به له یینیت به وه ی که دوی سی سال له و بړه پاره یی کره (۶۰,۰۰۰) شه ست هزار جونه یی لیستهرلینی.

کۆمه له ی سو خوره کان له وانه ی که ناتان یان نارد بۆ لینگلته را بازنه ی کالی نوی بون له سهره رانی پاره ی جوله که. له م بازنه یه له سالی ۱۷۷۳ دروست بو کاتیک که ۱۲ له خاوه ن سهرمایه جیهانیه کان چون بۆ فرانکفورت به داوه تی نامشل باور یاخود پۆتشینلدی یه کهم که له و کاته ته مه نی سی سال بو و هه ستان به به ستنی کۆنگره یه ک بۆ دروست کردنی قورخ کارییه کی جیهانی که کۆمه له یه ک له خاوه ن سهرمایه جیهانیه کان له خو بگرتن. پۆتشینلد له م کۆبونه وه یه داسی له و پۆله کرد که پیلانگیږی جوله که ی جیهانی بیی له ناماده کاری کردن بۆ شوږشی لینگلیز، هروها لیکۆلینه وه یه کی پینشکه ش کردن له سر له و هه لانه ی که کراون و له و نه خشانه ش که نه بیئت چاک بکرتن و راست بکرتنه وه بهم شینوه یه ی لای خواره وه:

- ا. په له نه کردن له جینه جینکردن و نه گه یشتن به ده سه لاتیک پده ها .
- ب. مانه وه ی که سانیکی به هه ژمون و ده سه لات که بتوانیت بوه ستیتنه وه له بهرام بهر پیلانگیږی جیهانی و له مه ش به بۆچونی له وان بهم شینوه یه ده بیئت:

۱. پەلە كردن لە جىبە جىكردن بە بى وەستان و خۇ پزگار كردن لە كەسە نە يارەكان ياخود ئەو كەسانەى كە پەنگە پۇژىك لە پۇژان بوەستەووە لە بەردەم پىلانگىڧرى جوله كە لە پىنگەى توندوتىڧى و كۆمەلگۆڧى.

۲. زال بونى پەها بەسەر جەماوەر و نەرم كردنى سەر كرده كانى لە پىنگەى تىرۆرى بىر و جەستەووە.

لە گەل ئەوەشدا ئەم ھەلەنە نەبوە ھۆى ئەوەى كە ئامانجە سەرەككەىە كانى شۆرشى ئىنگلىز سەر نەگرنىت لە بەر ئەوەى سەرمايە دارە جىھانىەكان تۋانىان دەست بگرن بە سەر ئابورى نىشتىمانى ئىنگلتەرا و سەرشانى حكومەتەكەى قورس بگەن بە قەرزى نىشتىمانى لە پىنگەى بەھىز كردنى پاىەكان و دواتر لە پىنگەى پلانە نەينىەكانيانەووە كاريان كرد لەسەر زىاد كردنى قەرزەكان، بەم شىوہە لەو كاتەووە ئىنگلتەرايان ئەھىنايە ناو ئەو شەپانەى كە خۇيان دروستيان ئەكرد بە نەينى... لە ھەمان كاتىشدا قەرزىان ئەخستە بەردەم ئىنگلتەراى ناچار بە وەرگرتنى قەرز تا بچىتە ناو ئەو شەپانەووە... پۇتشىلد بەلگەكانى ئاسان كردهووە بۇ كۆمەلەى سوخۆرەكان بە كۆمەلەىك بەلگە كەدرى خست بۇيان كە ئەو سودانەى تا ئىستقا چنگيان كەوتووە ھىچ نىە لە چاو ئەو سودانەى كە دەتۋانن بە دەستى بەينن ئەگەر شۆڧشى قەڧەنسى ھەل بگىرسىت.

كۆمەلەكە ھاتنە سەر باوہڧى پۇتشىلد و پىك ھاتن لەسەر ئەوەى كە ئامانجەكانيان بە وردى يەك خەن لەسەر شۆڧشى فەڧەنسى. ئەم پلانە كار ئەكات لەسەر يەك خستنى تۋانا مالىەكانى پىلان گىڧرەكان بۇ بەكار خستنى ئەو كۆمپانيا مالىە جىھانىە^{۱۸} بۇ جىبە جىكردنى پڧۆژەكانيان. كاتىكىش كە بە تەواوہتى لەسەر پىشنىارەكە پىك ھاتن، پۇتشىلد نەينىەكانى بۇ پونكردنەووە.

ئەم پلانە پشت بەووە ئەبەستىت كە مانۆر بەو سامانە زۆرانە بگرنىت كە دەرەنجام ئەبىتە ھۆى دروست كردنى دۇخىكى ئابورى پڧرلە نىگەرانى بە شىوہەك كە ناچارى بىنكارى بلاو ئەبىتەووە لەناو گەلى فەڧەنسادا و ئەم

(^{۱۸}) لە ڧرى دارايىەوہ پىتى دەوترىت (كارىل و تروست).

بېنکارىيەش جەماۋەر بىرسى ئەكات و دواتر دروشمەكان و پېروپاگەندەكان لە لايەن ئەو كۆمەلە پىلان گىرە ئاراستە ئەكرىت بە شىۋەيەك كە بەر پىرسىيارىتى داپمانى ئابورى بىكەۋىتە سەر شاي فەرەنسا و ئەجىب زادە و كلىسا و پىشەگەرەكان. دواتر بە كرى گىراۋەكان ئەنئىدەرىنە ئاۋ گەل تا ھەستى تۆلە سەندەرە لە ئاۋ گەلدا زىادتر بىكەن و داۋاي تۆلەسەندەرە بىكەن ئەو دەسلەت دارانەى كە تىۋەگلاۋنلە پوداۋى ئابوربەرى سىنكسى، ھەرۋەھا لە ئاۋ خەلكدا تۆمەتى جۇراۋجۇريان پىۋە ئەلكىن چ راست چ بى بنەما و چىۋك بۇ ھەر كەسىك ھەلدەبەستەن كە لەبەرەمبەر پىلانەكان بوەستەنەو.

داۋاي ئەۋەى كە پۇتشىل لە خستەنە پوى پىشەكى پىلانەكەى تەۋاۋ بو، ئەو بەلگانەى خستە پر كە لە لايەن ئورانىەكانەرە پى درابو، ئەم بەلگە ئامانە پلانى كاركردى بە شىۋەيەكى ورد پىك خستبو، دواتر دەستى كرد بە خویندەنەۋەى ئەو خالانەى لاي خوارەرە كە وینەيەكەى كورت كراۋەى ئەو دانىشتەيە كە من تۋانىۋە بە وردى لە كۆمەلىك بەلگە نامە پوختى بىكەم و دواتر دەرەكەوت كە ئەم وینەيە سىروشتى ئەو پىلانگىرەيە كە ئەو كەسانە وینەيان كىشاۋە تا دەست بگرن بەسەر تۋانا و سامان و ھىزى كرىكار لە جىھاندا:

۱. پۇتشىلدا بەم شىۋەيە دەست ئەكات بە خستەنە پوى وردەكارى پىلانگىرەكە و دەلىت: راستىەكان ئامارە بۇ ئەۋە ئەكەن كە زۇرىنەى خەلك مەيليان زىادتر بۇ كارى خراپەيە تا چاكە... دەرەنجامى سىروشتى ئەو ھالەتەش ئەۋەيە كە پىلانگىران دەتۋانن بگەنە ئەو دەرەنجامەى كە ئىمە ئەمانەۋىت ئەگەر دەسلەت لەسەر بنەماى تىرۇر و توندوتىرى و سەرچلى و قۇرخ كىردى دەسلەت دامەزرايىت، بەلام دەسلەتەى ئەنجۈمەن و پەۋايەتى پىگر ئەبن لەبەردەم سەرگرتنى پىلانگىرەكە. پۇتشىلدا بەلگە ئەھىنىتەرە و ئەلىت كە كۆمەلگەى سەرەتايى مۇقايەتى بەر لە مېژوو مل كەچى ھىزىكى كۆنرانەبو. ئەم دەسلەتە دواتر گۇرا بۇ ياسا، كەۋاتە ياسا شتىك نىە جگە ئە ھىزى دەمامك كراۋ، سىروشتىيە گەر بگەينە ئەو دەرەنجامەى كە دەلىت: "ياساكان بە شىۋەيەكى سىروشتى پىمان ئەلىن ئەۋەى كە پەۋايە ھىزە".

۲. پۇتۇشنىڭ لەسەر قىسەكانى بەردەوام ئەيىت ئەلئىت: ئازادى سىياسى شىتەك نىيە جگە لە يىرۇكەيەكى ئاراست واته ھەرگىز ئاراست ئابىتقەرە. كەواتە بۇ گەيشتن بەدەسەلەتى سىياسى تەنھا پىئويستت بەدەيە كە كەسەك ياكود كۆمەلەيەكى سەرەتايى لە پىلانگىنەن بانگەشەي ئازادى سىياسى بىكەن لەناو جەماوەرە، كاتىكەش كە ئەو يىرۇكەيە يىلاو ئەيىتەو، جەماوەر ئەو قىبول ئەكات دەست بەردارى ئەو مافانەي يىت كە دەزگا ياسايەكان پىنى دەبەخشن تا داكۇكى لە ويىرۇكەيە بىكەن و بەر شىوہەي پىلانگىنەكان ئەو كات ئەتوانن دەست بىگرن بەسەر تەواوى ئەو مافانەدا، ھىچ ترسيش نىيە لە ئازادى سىياسى تا ئەو كاتەي كە تەنھا يىرۇكە يىت و ئەيىتە ئەمرى واقع.

۳. دواتر پۇتۇشنىڭ وتى: دەسەلەتى ئالتون تۈانيويەتى كە ھەمىشە زال يىت بەسەر دەسەلەتى ھوكمەنە دادپەرۈرەكان، ئەو شى ياد ئەو كەسانە ھىنايەو كە قىسەي لەگەل ئەكردن كە ئايىن سەردەمانىك زال بوە لە كۆمەلگادا دواتر لەزۇر ۋلاقتا يىرۇكەي ئازادى خراوتە شويىنى، بەلام مۇقەكان نەيان زانى كەچۇن بە شىوہەيەكى ميانەپەرە مامەلە لەگەل ئەو ئازادىيەدا بىكەن... ئەمەش راستىيەكە لە پوي لۇجىكىەو را ئەكات كە پەنا بەرنە بەر بەكارھىنان و سود ۋەرگرتن لە يىرۇكەي ئازادى تا مەملانى لەناو كۆمەلگايەدا دروست بىكەن. دواتر پۇتۇشنىڭ ئەلئىت: "بۇ سەرخستنى پلانەكەمان ھىچ گىرگ نىيە كە دەسەلەتى ئىستە بىروخىترىت لە پىنگەي ھىزى ناوخويى و دەرەكەكانەو... لەبەر ئەوہى لايەنى براو ھەر كەسەك يىت پىويستى بە سەرمایەو سەرمایەكەش لە دەستى ئىمەدايە.

۴. دواتر پۇتۇشنىڭ پاي گەياند كە بۇ گەيشتن بەر پىلانگىنەيە ھەر پىنگەيەك بەكار بھىترىت پەوايە لەبەر ئەوہى ئەو دەسەلەتى كە ھوكمەنە ئەكات لە پىنگەي پەپەرەي كىردن لە ئاكارى سىياسى، ئەو سىياسىيەكى ژىر نىيە لە مانۇرە سىياسىيەكاندا لەبەر ئەوہى پابەند ئەيىت بە راستى و ياساكانەو و درۇ قىبول ئاكات لەگەل جەماوەر و نەيارەكانى سارا ئادات مەگەر ئەو كاتە ئەيىت كە تاران بەسەرياندا بىسەپىت، دواتر بەيەك وشە وتى: ئەو كەسانەي كە

حەزىيان بە فىرمان پەرۋايەتى ھەيە پىئويستە پەنا بېنە بەر ھەلخەلەتاندن و پىلانگىرې و درۇ ھەلبەستىن و... لەبەر ئەۋەى چاكە كۆمەلەيەتەكان وەك راستگۆيى و پىكى لە سىياسەت دا بە نەنگ دادەنرەت...

۵. دواتر ئەلەيت: مافى ئىمە لە ھىزماندايە و وشەى راستىش شتىك نىە جگە لە گوزارشتىكى بى مانا. ئىمە مانايەكى ئويمان بۇ پاسى دۆزيوۋتەۋە: ھىزىش كىردن بە پاساۋى مافى بەھىز و لەبەر يەك ھەلوەشاندىنەۋە چەمكەكانى دادپەرۋەرى. دواتر ئەتوانىن بە خواستى خۇمان دامەزراۋە كۆمەلەيەتەكان دابىنىن و بېيىنە سەرۋەرى ئەۋ جەماۋەرەى كە بۇخۇى ئەۋ مافەمان دەداتى لە ھەمان ئەۋ پۇژەى كە قەرەنسا ھاۋارى ئازادى ئەكات...

۶. داتر پۇتشىلد ئەم ھۆشدارىيە ئەداتە ئامادە بوان: (پىئويستە دەسەلاتى ئىمە لەسەر پارە بە شىۋەيەكى نەيىنى بىمىنىقەرە تا ئەۋ پۇژە دىت كە ئەۋ دەسەلاتە ئەگاتە ئاستىك كە ئىدى ھىچ ھىزىكى دىكە نەتوانىت تىكى بشكىنىت...) دواتر ھۆشدارى ئەۋەى دا كە دەبىت پابەند بىن بە نەخشەى پىلانگىرېكە لەبەر ئەۋەى ھەر جۆرە لادانىك لەۋ پلانە ستراتىجىيە ئەبىت ھۆى داپمانى پلانەى كە چەندىن ئەۋە لە لاىەن نورانىەكانەۋە دروست كراۋە.

۷. دواتر. پۇتشىلد راى گەياند كە پىئويستە بېيىتە خاۋەنى كۆبونەۋە جەماۋەرىيەكان لە پوى دەرونىۋە تا لەۋ پىگەيەۋە بتوانىن كۆتەرۋلى جەماۋەر بىكەين، بۇشى پون كىردنەۋە كە ھۆكارى ئەۋ كارە ئەگەرئەۋە بۇ ئەۋەى كە جەماۋەر كۆيزە و بىر ناكاتەۋە و زوۋ ھەل ئەچىت و ھەمىشە لە ژىر پەحمەتى ھەر لاىەنىك داىە كە ھانى ئەدات... دواتر بەم شىۋەيە بىرۈكەكەى پون ئەكاتەۋە: "ھىچ دەسەلاتىك ناتوانىت كۆتەرۋلى جەماۋەر بىكات گەر سىتەم كار نەبىت، لەبەر ئەۋەى تەنھا پىگەيە بۇ دروست كىردنى ئەۋ شارستانىيەتەى كە نەمانەۋىت، دواتر ئەلەيت: "لەۋ كاتەى كە ئەۋ جەماۋەرە ئازادىيەكەى بەدەست دەھىقنىت، دەست بەجى ئەۋ ئازادىيە ئەبىتە بى سەرەبەرەيى."

۸. دواتر پۇتشىلد باسى لە ئامرازەكانى ئەۋ كارە كىرد و پونى كىردەۋە كە پىئويستە پىشت بېستىرەت بە:

۱. ماددى كحولى.

ب. ماددى سىمىر و بى بەندوبارى سىمىسى.

ج. بەرتىل دان و خراپ كوردنى وىژدانەكان.

ئەمانە نەمۇنەى ئەو كارە خراپانەن كە ئەيىت بە شىۋەيەكى پىنگخار و بەرنامە بۇ داپىژراو كارى بۇ بىكرىت تا ژىرخانى ئاكار گەنجان تىك بىشكىنرىت. ھەروھە ئامارەشى بەو دا كە پىۋىستە پىۋان و ئافرەتان پابەينىن لەسەر ئەوھى كە بىن بە مامۇستا و پابەينىر و بەكارەينىر ھەتد... ھەروھە ئەو ئافرەتەن ھەلېژىرن كە پىۋىستە لە شىۋىنى لەش فرۇشىدا كارىكەن لەگەن جويىم دا، دواتر بە يەك وشە وتى: لەم جۇرە ئافرەتەى كە ئىستە باسەم لىۋەكرد، جۇرىكى دىكە لە ئافرەت زىاد ئەكەم لەوانەى كە خۇيان دەست پىشخەر بىن تا پىكابەرى ئافرەتە لەشفرۇشەكان يەكەن لە شىۋەكانى لەشفرۇشىدا، بەلام ئىمە ئايىت لەم ئاستەدا بوەستىن، پىۋىستە لە بوۋەكانى بەرتىل، گەندەلى، ئابىرچون و ئاپاكى كار بىكەين و ھەرشىك بە كار بەينىن لە پىناو گەيشت بە ئامانجى كۇتايى."

۹. دواتر باس ھاتە سەر پەيپەوى سىياسى و پۇتشىلد لەو بارەو بە ئامادە بوانى كۇنگرەكەى وت كە ئەوان بە شىۋەيەكى سىروشتى مافى زەوت كوردنى سامانى ھەر كەسىكىان ھەيە جا ئەو كەسە ھەر كەسىك بىت بە تايبەت ئەگەر ئەو كەسە دەسەلاتى زىادترىان بۇ مسۇگەر بىكات ياخود دەرفەرتى زىاتتر پىرخسىنىت بۇ زەلىل كوردنى ئەو كەسە، دواتر بەيەك وشە وتى: "ئىمە لە دەولەتەكەماندا پىگەى داگىركارى پەلە بە پەلە ئەگىرنە بەر، بەم شىۋەيەش خۇمان بەدور ئەگىرىن لە ئابىرچونەكانى شەپى ئاشكرا و دەرنەجامەكانى و لەبرى ئەو پىگەيە پىگەيەكى دىكە ئەگىرنە بەر كە زىانى كەمتر بىت و دەرنەجامەكەى مسۇگەرتر بىت، ۋەك بىرپارەكانى لەسىدارەدانىيە كۇمەل كە پىۋىستە بۇ حوكمىرانى كوردن، لەبەر ئەوھى ئەو ترسە مل كەچ كوردنى پەھەى جەمارەر بۇ ئىمە مسۇگەر ئەكات..."

۱۰. دواتر پۇتشىنىڭ چۈە سەر ئەو دروشمانەى كە ئەيىت بوترىت و تى:
 "شونىنك نىە لەم جىهانەدا كە پىنى دەوترىت ب" نازادى" و "يەكسانى" و
 "براىەتى". ئىمە يەكەم كەس بويىن كە ئەم دروشمانەمان خستە دەم جەماومر
 تا وەك توتى بىلەتەو و دواتر پونى كردهو و وتى: "ئەو سىستەمە
 چىنايەتتەي كە ئىستا ھەيە لەسەر بىنەماي ئەرستۇكراتىيەتى بىنەمالە
 دامەزراو. ئىمە ئەم سىستەمە بەر دروشمانەى كە باسەمان لىوۋە كرد تىك
 دەشكىنەن تا لەسەرى سىستەمىكى نوئى دروست بىكەين كەلەسەر ئەو
 دروشمانە دروست نەبويىت، يەلكو سىستەمىكى نوئى بىت كەلەسەر بىنەماي
 (ئەرستۇكراتىيەتى شۇرش) دامەزرا بىت. سەرمایەش دەبىتە بىنەماي ئەو
 ئەرستۇكراتىيەتە نۆيە و پارەش ھەر وەك ئەزانن لە دەستى ئىمە داىە...).

۱۱. قسەكەر دواتر باسى لە تىۋرىەكانى كرد لەمەر جەنگەكان. ئەم
 تىۋرىەش لەسەر بىنەمانى دروست كردنى جەنگ گەلىكى بەرنامە بۇ داپىزراو
 دىارى كراو، دواتر كۈنگرەكانى ئاشتىش ئەبىت بەو شىۋەيە بىت كە
 نەخشەى بۇ كىشراو، ئەلبەتە جەنگ ئەبىت بە شىۋەيەك ئاراستە بىرىت كە
 ئەو نەتەوانەى كە شەر ئەكەن لە قەرزدا نوقم بىكات، ئەو قەرزەى كە ئەو
 پىنكخراوانە پىكى ئەخەن كە پىشتىر باسى لىوۋەكرا، ئەو قەرزانە بە شىۋەيەكى
 نەينى پەيۋەندى ھەيە بە كۆمەلەى پىلان گىرىيەو.

۱۲. دواتر باسەكە گوزايەرە بۇ باسى ئىدارەى خوجىتى و پۇتشىنىڭ پونى
 كردهو بۇ ئامادە بوان كە پىۋىستە دەسەلات ھەبىت بەسەر ھەلبىزاردەكان و
 ناۋى پۈستە گشتىەكاندا، پىگەش بۇ گەشتىن بەرە لەسەر بىنەماي بەكار
 ھىنانى كەسى گونجا و پىروپاگەندەى بەر بلاو دا دەبىت لە ژىر ناۋى دروشمى
 نازادى خوازى بۇ ھاندانى مانگرتن و خۇپىشاندان ۋەھاندانى جەماومر بۇ
 ھەستان بە پەلاماردان و كۆمەلەى پىلانگىرى جىھانىش ھەل دەستىت بە داين
 كردنى تىچونەكەى... دواتر باسى لەو پۇلە كرد كە ئەبىت كە ئەو كەسە
 بىگىرىت كە دەگەيەنرەتە پۈستە گشتىەكان: (ئەو كەسانە لە خزمەتى ئىمەدا
 دەين و پەيپەۋى لە پىنمايەكانى ئىمە ئەكەن، ئەوان بەردەوام ئامادە ئەين كە

پۇلى بەردەكانى سەر تەختەي شەترەنج بگېرن... بەكورتىيەكەي ئەبنە ئەو بۆكەلەيەي كە لە پشت پەردەو شەرەزا بەتواناكانى ئىمە ئەيجولئىيىت). دواتر چو سەر باسى شىكردنەوئەي ئەو مەرجانەي كەدەيىت لەكەسە شەرەزاكاندا مەيىت و وتى: (ئەو شەرەزا و پسپۇرانە ھەر لە مندالىيەو ھەل ئەبژىردىن و سەرپەرشتى فيركردن و راھىنانيان ئەكرىت تا ئەگەنە ئاستى ئەو بلىمەتییەي كە ئەيانگەيەنیتە ئەو ئاستەي كە بە شىوہەيەكەي ئەينى دەست بگرن بەسەر جىھاندا...).

۱۳. كەسە كۆبەكان لەم خالەدا باسيان لە پەرسى پەرپاگەندە كرد و پۇتشيئەد ھۆشدارى پىدان لەسەر پىويستى كۆتەرۇل كەردنى تەواوئەي دەزگاكانى راگەياندن، ئەو كۆتەرۇلەي كە ئەركى پاراستنى سامان و پلانەكانيان ئەكرىتە ئەستۇ لە كاتىكدا ئەوان خويان لە پشت پەردەو ئەشارنەو و بەدور ئەبن لە گومان ئەو درۆ و دەلەسانەي كە بلورى ئەكەنەو لەناو خەلكدا. پۇتشيئەد وتى: (لە پىگەي دەست گرتەمان بەسەر راگەياندن، چەكىكى ئالتونى بەدەست ئەمىن و ھىچ گەنگ نىيە كە بۆگەيشتن بەر ئامانجە دەريايەك لە خوين و فرمىسكى قوربانىيەكان بىژىرن... ھەندىك جار قوربانىمان بە خۇمان داوہ لە پىناو بەدەست ھىفانى ئەو چەكە بەلام پىويستە ئەو لە ياد ئەكەين كە سودەكەي واى كەردەو كە ھەمىشە با لە سودى ئىمە ھەل بگات... ھەرەھا پىويستە ئەو لە ياد ئەكەين كە ھەر قوربانىيەك لە ئىمە بەرامبەرە بە ھەزار كەس لە جويىمەكان..".

۱۴. دواتر پۇتشيئەد چو سەر باسى ئەو پىكخراوانەي كە سەر بە پىلان گىرپىيەكەن، پونى كەردەو كە پىويستە ئەو رىكخراوہ بە شىوہەيەكەي ئاشكرا دەربەكەيىت دواي ئەوئەي كە دۇخى گەل ئەگاتە ئاستىك لە ھەرەس ھىنان و دواي ئەوئەي كە جەماوہر مل كەچى ئامرازەكانى تىرۆر و ھەلخەلەتاندن و ترس ئەيىت... كاتىكىش كە پلان داپىژەكان ئەبىنن كە كاتى ئەو ھاتوہ بۆ دوبارە گىرپانەوئەي ھوكمرانى، بۆچونىك بلۆ ئەكرىتەوہ لەسەر ئەوئەي كە بەرپەرسىارانى پوداوەكان كەسانىكى تاوانبەر و سەرچل يون. لە درىژەي

قسەکانیدا دەلیت: دواى ئەوەى كە هەندىك لە تاوانبار و كەسانى سادە تاوانبار ئەكەين بە بونى دەستیان لە تیرۆردا، هەل ئەستەین بە لە سى دارەدانیان لە كاتى خۆیدا و بەم شێوەیە لە چار جەماوەردا ئێمە وەك پزگار كەریان دەر ئەكەوین. هەوەرە پۆتشیلە دەلیت: " ئەمە ھاركات ئەبێت لە گەل ئامانجى پێچەوانەى ئێمە كە بریتىە لە دەسەلاتى تەواوەتى و تۆلە سەندنەوہ لە جوییم."

۱۵. دواتر پۆتشیلە چوہ سەر خالیكى دیکە و تیایدا پەردەى لەسەر "دایمانى ئابورى و قەیرانەکانى ترس ھەلمالى" و پونى کردەوہ كە چۆن دروست ئەکړیت و ئەجولینریت بەم شێوەیەى لای خوارەوہ: "قەیرانى گشتى بى کارى لە دەرەنجامى رەستانى کار و قەیرانى برسیتى نەبونى خۆراك بە پنى ئەو دەسەلاتەى كە ھەمانە دروست ئەكەین، ئەمەش دەبێتە ھۆى لەدايك بونى مایىكى نوێ كەنەویش مافى سەرمایەى لە ھەژموند. بەردەوام بو لەسەر پون کردنەوہ و وتى كە چۆن ئەو پێكخراوہ جەماوەر بە پێوہ ئەبات و زال ئەبێت بەسەریدا و چۆن ھەركەسىك ناھیلریت گەر بێەوێت لەبەردەم ئەو رێكخراوہ بوەستیت یاخود بێەوێت جەماوەر بجولینریت لە دژى رێكخراوہكە.

۱۶. خالى دواتر بریتى بو لە دزەکردنە ناو دلى ماسۆنیەتى ئەوروپى، قسەكەر باسى لەوہ كرد كە ئامانج لەو كارە سود وەرگەتە لە توانای چوہ ناوہوہ و نھینى كارى ماسۆنیەت و ئاماژەى بەوہ دا كە كۆمەلەى پیلانگێرى ئەتوانن كۆپى پۆژھەلاتى گەورە كە پنى دەوتریت (ماسۆنیەتى شین) پێك بخەن كە سەر بە خۆیانە و ئەركى ئەوەى پى بسپێرن كە چالاکییەكە لە ژێر ناوى كار خێرخوازانە و مەزۇف دۆستانە پێك بخەن، ئەو كارانەى كە لە پێگەییەوہ ماسۆنیەت ئەچینریت. ھەروەھا ئاماژەى بەوہ دا كە ئەو ئەندامانەى كە كۆپەكانى ماسۆنیەت لەخۆى ئەگریت دواى مەشق و پراھینان ئەركى بلاوکردنەوہى ییروبۇچونى مادىگەرا و بى باوہریان پى ئەسپێردریت لەنیو پیزەكانى جوییم دا واتە لە نیو تەواوى مەزۇفایەتى دا بەبى جولەكەكان.

۱۷. دواتر پۇتشىند ھاتە سەر خالى سەرھكى لە پەيپەوى پىلانگىنپىنەكە
كە بىرىتپە لە (بايەخى زۇر ئاۋمىد بونى گەلان بە شىۋەيەكى بەردەوام و
بەرنامە بۇ داپىزراۋ)... ھەۋەرھا ئاماژەي بەۋە دا كە ئەم ئەركە ئەبىت ئەو پىك
خراۋە لە ئەستۋى بگىرىت كە پائەھىنرىت لەسەر پىستەي پىر باق و بىرىق و ئەو
دروشمەنەي كە سەرنجى جەماۋەر پائەكىشىنت، ھەروھا ئەم تىيىنپە زىياد
ئەكات و ئەلىت: (ئەكرىت ھەمىشە بە پىچەرائەي ئەو بەلىننە كار بگىرىت كە
ئەبرىت بە جەماۋەر... كەۋتە ئەم بەلىننە شتىكى گىرنگ نىە...) دواتر
ئاۋەپۇكى بىرۈكەكەي پون كىردەۋە و وتى:(ئىمە جەماۋەر ئەجولنىن و ھەستى
خروشانى ئەگەيەنپە ئەو پەرى لە پىگەي بەكار ھىنانى وشەگەلىكى سەرنج
پاكىشى ۋەك ئازادى و پىزگارى خاۋزى و تا كۇتايى... ئەۋكاتە ئەكرىت
جەماۋەرى جويىمەكان ئاپاستە بگىرىت بۇ تىك شكاندن و لەئاۋ بىردنى ھەر
شتىك تەنەت ياسا سىروشتى و ئاسمانىەكانىش... كاتىكىش كە دەسەلات
ئەكاتە كۇتايى ئەو كاتە ئاسان ئەبىت بۇ ئىمە كە ئاۋى خوا و ياسا
ئاسمانىەكان لە سىروشت بىرىنەۋە...).

۱۸. دواتر نۆره ھاتە سەر پۇلى ياخی بونی چەكدارانە و بایەخی ھونەری
شەہری كۆلن بە كۆلن، پۈتشیلد لیرەدا ئامازە بەودا كە دەسلەتتی تیورر بەكار
بھینریت لەبەر ئەوہی باشتیرین پینگەیە و كەمی تی دەچیت بە شیوہیەك كە
ناكریت دەست بەرداری بین دواى ھەر یاخی بونیک بۆ ئەوہی قىرس و تۆقاندن
بلاو بگەینەوہ لەناو جەماوہ و تا دواجار بە شیوہیەكى خیرا ملكەچ بكریت.

۱۹. دواتر باس ھاتە سەر دىيىلۇماسىيەت، ئەندامانى كۆيۈۈ پىك ھاتى
لەسەر ئەۋەدى كە لە دۋاى ھەر شەپىك پىۋىستە كارى دىيىلۇماسى نەينى ئەنجام
بدرىت. ھۆكارى ئەۋەش بە پىنى بۇچونى پۇتشىند ئەگەرپىتەۋە بۇ ئەۋەدى كە:
(پىكخراۋ ھەل ئەستىت بە دانانى شارەزاكانى لە نىۋەندە ھەستىيارەكانى
ئابورى، سىياسى و دارايى لە شىۋەى پراۋىژكار لە سەر ھەردو ئاستى دەرەۋە و
ئاۋەۋە بە شىۋەيەك كە ئەو ئەركانى كە بە شىۋەيەكى نەينى لە لايەن
دەسلەتلى نەينى يەۋە پىنيان ئەسپىردىرىت لە پشت پەردەۋە، ئەنجامى ئەدەن بە

بى ئەۋەي ترسى لە ئاشكرا بون ھەيىت". دواتر ئەم ھۆشاربىيەى دا بە ئامادەبوان: "پىئويستە دىپلۇماسىيەتە شاراۋەكەمان بىگاتە ئاستىك لە دەسەلات كە ئىدى ھىچ نەتەۋەيەك نەتوانىت بىي ئىمە ھىچ جۆرە گرىبەست ياخود پىك كەوتن نامەيەك نەنجام بدات."

۲۰. دواتر پۇتشىلد باسى لە ئامانجى كۆتايى كرد: دەست گرتن بەسەر تەۋاۋى جىھان، پىگەش بۇگەيشتن بەو ئامانجە: (پىئويست ئەيىت كە زىنجىرەيەك قۇرخكارى جەھانى نەنجام بدرىت بە پىشتىۋانى دارايى ئىمە بە شىۋەيەك كە بىگاتە ئاستىك لە دەسەلات و ھەزىمۇن كە ئىدى ھىچ سامانىكى نىشتىمانى جويىم نەتوانىت لە ژىر چىنگى ئەو قۇرخكارىيە دەربچىت . كاتىكىش كە سەرە دىتە سەر لىدانى يەكلا كەرەۋەي ئابورى نەتەۋەيەك، ئەو كاتە ئەو نەتەۋەيە لە پوى ئابورى و سىياسىيەۋە ئەكەۋىت و لەگەلىشىدا تەۋاۋى سامانە نىشتىمانىيەكان ئەكەۋىت... ". لە درىژەي قىسەكانى لەگەل كۆبۈەكان ئەلەيت: "تەۋاۋى ئامادە بوان پىسپۇن لە بوارى ئابورى ئەمەش بە ماناي ئەۋە دىت كە ئىمە ھەمومان درك بەو دەرەنجامانە ئەكەين كە لەم پىۋسەيەۋە ئەكەۋىتەۋە..."

۲۱. دواتر باسەكە گۇپا بۇسەر شەپى ئابورى و لىرەدا باسى ئەو پىۋژانەى رورژاند كە ئامانج لىنى دەست گرتنە بە سەر خاكى جويىم و لىسەندەۋەي ماقى خاۋەندارىتى زەۋى كىشتوكالى و مولك و پىشەسازىيە. ئامادە بوان پىك ھاتن لەسەر گرتنە بەرى ئەم پىلانانەى لاي خاۋەرەۋە:

سەپاندنى باجى زۇر لە پىگەي پىكخراۋ و دروست كردنى دۇخ گەلىك كە تىايدا ستەم بىتە ئاراۋە لە كىزىكىنى ئابورى ئاۋخۇدا تا دەرەنجام بىتە ھۆى پەمانى ژيانى ئابورى لەلەي جويىم و سود ۋەرگرتن لە سەرمايە گوزراى و بەرژەۋەندىيە دارايىيەكانيان. لە بوارى نىۋ دەۋلەتىشدا "پىلانگىپى" ۋردە ۋردە دەست ئەنىتە بىنەققاقى مىللەتى دىارى كرا و تا خۇي خۇي دەرىكات لە بازارە جىھانىيەكان... ئەو كارەش لە پىگەي كۆتپۇلكردنى بازارەكانى كەرەستەى خاۋەرەۋە دىت، ئەو بازارەى كە ئەو مىللەتە مامەلەى پىۋە ئەكات دواتر ئانارامى

لە ئارخۇدا دروست ئەكرىت لە نىۋو كرىكارەكاندا و پال پىۋە ئەنرىن تا دەست
لە كار ھەلگىرن و داۋاى موچەى زۇر بگەن و لە ھەمان كاتدا لايەنە پكابەرەكان
بە پارە ئەكپەردىن... دواتر پۇتشىند ئەم ھۇشدارىيەى دا: (پىۋىستە بە
شىۋەيەك كار بگەين كە كرىكارەكان بە ھىچ شىۋەيەك ئەتوانن سود لەو كرى
زىادەيە ھەرىگىرن كە دەستيان ئەكەۋىت).

۲۲. دواتر باس ھاتە سەر چەك. ئەندامانى كۆنگرە پىشنىيارىكيان قبول
كرد كە ئەلىت پىۋىستە كوشقارگە لە نىۋان ئەتەۋەكانى جويىم دروست بكرىت
و قيايدا ترسناكترىن چەك بەكار بەيئىرىت تا ئەو كاتە دىقە پىشەۋە كە ئىدى
ئەو مىللەتە شەكەت ئەبىت و تەنھا ھەژار و زەحمەت كىشى تىدا ئەمىنىت، ئەو
كەسانەى كە لە لايەن پىلانگىرەكانەۋە سەرمایە گوزارىان لەسەر ئەكرىت.

۲۳. سىستەمى نوى داۋاى سەرگەۋتنى پىلانگىرىيەكە: حكومەتىكى
جىھانى دروست دەبىت داۋاى ئەۋەى كە كۆمەلەى پىلانگىرى ھەلى دەبىرىت.
۲۴. بايەخى گەنج: پىلانگىران بەم شىۋەيە زال ئەبن بەسەر گەنجدا:
پىۋىستە كە پىكخراۋ بخزىتە ناو تەۋاى چىن و نىۋەندە كۆمەلەيەتى و
حكومىيەكان و كار بگات لەسەر فرىۋدانى گەنج لە ھەمو شىۋىتىك بە ئامانجى
خراب كردنى لە پىنگەى گشتاندىنى بەرەلایى و بىرۈكەى خراب و شىۋاندىنى
بىركەندەۋە و پوبەرو بونەۋەى ئايىنە ئاسمانىيەكان...

۲۵. دواچار سەر ھاتە سەر پۇلى ياسا: پىۋىستە دەست ئەبىرت بۇ ياسا
ئاۋخۇسى و دەرەكىەكان بەئكو دەبىت ۋازى لى بەيئىرىت بەلام خراب بەكار
بەيئىرىت تا دواچار ئەبىتە وىرانكردنى شارستانىيەتى جويىم. ئەۋەش دەبىت
بەم شىۋەيە بىت: (ياسا پىادە ئەكرىت و بەردەۋام بە شىۋى دۇ بەيەك لىك
ئەدرىتەۋە بە شىۋەيەك كە سەرەتا پۇخى ياسا پەردە پۇش ئەكرىت و دواتر
دەسلەتى ياسا بە شىۋەيەكى پراكىتىكى ئامىنىت ئامانجىش لەو كارە: پىادە
كردنى ياساى زۆرە مىلىيانە لە جىگەى دەسلەتى ياسا و پۇخى فەرمانە
ئاسمانىيەكان). ھەروەھا پۇتشىند ئەم تىبىنىيەى خوارەۋەى زىادە كرد: پەنگە
پىتان ۋابىت كە جويىم داۋاى ئەۋە بى دەنگ ئابن و پەلامارى ئىمە ئەدەن بەلام

نهمه ههلهیه... له وولاتانهی که تیايدا سيسته می ياسایي و ناين و ناکارمان له تاو بردوه... پړنکخراو گهلنک ناماده نهکړين بڼ همر پيش هاتنک، نهو پړنک خراوه به نه اندازه يک به هيز و سامناک نه بڼت که ته واوی هيزه کانی دیکه لني دوترسن. لکه نهينيه کانی نهم پړنک خراوه له ههمو شويننیک دا بلاو نه بڼته وه... ههول نه دین که پړنکخراو گهلنکی دیکه ی هاوشيوه دروست بکهين له گشت پایتهخت و شارنک تا گومانی نه وه ی لی بکړنت که نهو مه ترسيه له ويوه سهرچاوه ی گرتوه...

نهو به لنگانهی که له بهر دهستی من دایه له سهر نهو کوښونه وه یه لیره دا کوتایي پی دیت، شایانی باسه که نهو کوښونه وه یه له نیوهندی دامه زراوه ی پوتشیند نه نجامدراوه له شه قامی (بوندن شتراس) له فرانکفورتی نه لمانیا.

لیره نه بڼت نامارډ به وه بکه م که نهو به لنگه نامه ترسناکانهی که له سالی ۱۹۰۱ که وته دهست پروفیسور نیلوس پی روسی له کتیبی (مه ترسه جوله که) دا بلاوی کرده وه که له سالی ۱۹۰۵ دا له چاپ درا، نهو کتیبه به لنگه نامه ی دهگمن له خو نه گړنت له سهر پیلانگیزییه سهره کیه که. له بهراورد کردنی به شی یه که می به لنگه نامه کانی پروفیسور نیلوس له گهل به لنگه نامه کانی من دهر ده که وښت که هاوشيوه ی یه کن. به لام دواتر زانیاری زیادتر له خو نه گړنت که باس له به کار هینانی تیورییه کانی داروینزم و مارکسیزم نه کات له لایه ن پیلان گپړانه وه.

جینگه ی نامارډ پیدانه که گړنگترین زانیاری به لنگه نامه کانی پروفیسور نیلوس نهو زانیارییه بون که له باره ی چهک و ماسکی نویی پیلانگپړانه وه بو و بریتی بو له (زایونیزم)^(۱) پیویسته نه وه له یاد نه که یین که زایونیزم نهو کاته

(۱) له سالی ۱۹۰۵ که م کس به کتیبی مه ترسی جوله که ی زانی که تیايدا هوشداری درا به جیهان له سهر مه ترسی جوله نه ویه کی نوی: "زایونیزم" زور کسپش گالته ی به وه دهات که له کتیبه که هاتبو کاتیک باسی له وه نه کرد که: نهو جوله نه ویه نه بڼته سهرچاوه ی کارمسات بڼ مرقایه تی و زال نه بڼت به سهر ولات که لیکي زوردا و پړنکخراو گهلنکی تیوریستی زوری لی بهرهم دیت.

لە سەرەتاي لە دايك بونیدا بو لەبەر ئەوەى تەنھا ماوەیەك بەر لەو واته سالى ۱۸۹۷ پێكخستەكەى كۆتايى پێهاتبو.

كەس ئاماژەى بە هوشدارییەكەى پەرۆیسۆر نیلۇس ئەدا تەنھا دواى تێپەر بونی ماوەیەكی زۆر ئەبێت كاتێك كە لە ئینگلتەرا پەردە لەسەر ئەو پیلان شارەویە لادرا كە بوو هۆى پوختاندنى شا ئیدیرای هەشتەم و ناچارى كرد كە بەست بەردارى دەستەلات بێت. هەر ئەو كەتێبە سالى ۱۹۲۱ لە لایەن (فەكتۆر ماردس)ەوە وەرگیردرايە سەر زمانى ئینگلیزى كە ئەو ئاوانیشانىكى نوێى بۆ هەلبژارد كوردی بە (گرێ بەستەكانى حوكمەرانه زایونیەكان).^(۱)

ئەو بەلگەنەى كە لە بەر دەستى من دایە تەنھا لە دوشت دا جیاوازه لە بەلگەكانى پەرۆیسۆر نیلۇس و گرێبەستەكانى حوكمەرانه زایونیەكان: ئەو زانیارییە زیادانەى كە بەلگە نامە نوێكان لە خۆى گرتبو كە دەرهنجامى گۆرانكارییە نوێكانى پیلانگیرییەكە بو جگە ئەو ئاوانیشانەى كە فەكتۆر ماردس هەلى بژاردبو. ئەلبەتە ئەم ئاوانیشانە ئەمان گەیهێتە ئەو دەرهنجامەى كە ئەو گرێ بەستە لە لایەن ئەندامانى كۆبونەكەو دانرايێت لە كاتێك دا كە لە لایەن حوكمەرانه زایونیەكانى هاوشێوەى ئامشیل مایەر پۆتشیلدەرە پێش كەشیان كرابو. بەلام ئەنجامانى كۆبونەرەكە ئەوانەى كە لەسەر گرێبەستەكە پێك هاتن و پلانى كاریان داڕشت كەس نەبون جگە لە كۆمەلێك سوخۆرى جیهانى و خاوەن ئالتون و پیشەسازی كە بە پێنوینى لەشەخراپەكارەكان، كار ئەكەن.

(۱) ئەم كەتێبە لەسەرتاسەرى جیهاندا ئاوانەكى پەیدا كرد و بە شێوەیەكى دروست یاخود ئاسروست وەرگیردرايە سەر زمان گەلێكى جیاواز.

جېنبه جېنگردنى پلانى شۇرى فەرەنسى

قۇناغەكانى ئەم پلانى بە پىنى ئەو ئەبىت كە لە پىك كەوتنەكەدا ھاتو بەم
شىۋەيە لاي خوارەو:

۱. بە پىنى ئەوئى كە ديارى كراو گيانى ياخى بون بەسەر دەسەلاتى
ياساىى ئەو كاتەى فەرەنسا بىلە ئەكرىتەو لە ئاۋ جەماۋەردا. لەئاۋ بىردىنى
دەسەلاتەكەش لە ژىر سايەى دەسەلاتىكى تىرۋەو ئەبىت كە پىشتەر نەخشەى
بۇ كىشراۋە لە لايەن نورانيەكانەو.

۲. نورانيەكان فەرمان ئەدەن بەو پىكخراۋانەى كە سەر بەخۇيانن لە
فەرەنسا تا بخزىنە ئاۋ دلى ماسۇنىيەتى فەرەنسى تازە دامەزراۋ تا ئەو كاتەى
كۆپى پۇژەلاتى گەرە دروست ئەكەن بە شىۋەيەك كە تۆپە نەپنىيەكانى بەكار
ئەمىنن لە گىشت شىۋىنىك ۋەك نامرازىك بۇ كاركردن لەسەر بىلەۋ كىرەوئەى
گيانى ياخى بون و بىرى مادىگەرە و بى بارەپى.

پۇتشىلد قسەكانى لەو كۆبۈنەۋەكەدا كۇتاي پىھىنا بە جەخت كىرەو
لەسەر گىرتە بەرى پىو شىۋىنى توند لە پەيوەندى پىلان گىپران بە شۇپشەو تا
ئەو پەيوەندىيە بۇ ھەتا ھەتايە بەنەپنى بىمىنىتەو.

بەلگەكان:

بى گومان ئەم دو پرسىيارە دروست دەبن لەئاۋ مىشكى خوينەردا:

۱. چ بەلگەيەك ھەيە لەسەر بەستنى ئەو كۆنگرەيە و كۆنگرەكانى دىكەى
ھارشىۋەى؟

۲. ئەگەر كۆنگرەيەكى لەو چەشەنە بەسترايىت، چۆن تۈنرا بزانرئىت كە چى تيا گوزەراوۋە؟ چ بەلگەيەك ھەيە لەسەر ئەو لىكۆلىنەوانەي كە باسيان لىۋە كرا؟

وہلام ئەم پرسىيارانە زۆر ئاسانە، ئەشبيىت دان بەوہدا بئىيىن كە ھۆكارەكەي ئەگەرئىتەوہ بۇ، يەكەم خواستى خوا.. لە سالى ۱۷۸۵ ھەرە بروسكەيەك داي لە سوار چاكىك لەسەر پىگەي فرانكفۇرت - پارسى لە ئەلمانيا كە بە خىرايى بەسەر ئەسپەكەيەوہ لەسەر ئەو پىگەيە ئەزۇيشت، دواتر دەرگەوت كە ئەو سوارچاكە پەيام بەرىك بوہ كە لەگەل خۇيدا بەلگە نامەي پىبۋە لەسەر پىلانگىپى جىھانى بە شىۋەيەكى گشتى و كۆمەلىك پىنۋىنى لەسەر شۆپى فەرەنسا بە شىۋەيەكى تايبەتى كەلە لايەن نورانيە جولەكەكانى ئەلمانياوہ نىردراوہ بۇ مامۇستاي مەزنى^{۱)} كۆپگەلەكانى پۇژھەلاتى گەرەي ماسۋنىەكان لە فەرەنسا كە ناوى دۇك دورليانى بەناوبانگ بو، دەست گرتنى نورانيەكان بەسەر ماسۋنىەتى فەرەنسا بە پىنى پلانى ئاوبراۋەوہ بو و بەو پىنيەش كۆپە ماسۋنىەكان لە ژىر سەرپەرشتى دۇك دورليان بوہ، تۇپگەلىكى نەيىنى ئامادە كارى بۇ تەقاندنەوہي شۆپ ئەكرد...

دواي تەواو بونى قۇناغى پىشەكى كە تيايدا دۇك دورليان پەيوەندى كرد بە نورانيەكانەوہ لە پىگەي مىرابۇي بەناوبانگ، ئەو كەسەي كە نورانيەكان ھەليان بژارد تا ئەو ئەركە لە ئەستۇ بگرتى، پەيامبەرى پىلان گىپرىيەكە لە ئاۋچەي (راتسيون)ى سەر بە دادگاي باقاريا لەئاۋچو ھەرەك چۈن كە باسما لىۋەكرد، بەو شىۋەيە ئەو بەلگەنامانە كەوتنە دەست حكومەتى باقاريا ھەرەك لە سەرەتاي پىشەكى ئەم كىتبەدا ئامارەمان پىدا... ھەرەھا خۇشم بە شىۋەيەك لە شىۋەكان ئامارەم بەوہ داوہ كە مەن ئەم زانىارىيانەم لەو بەلگە نامانە بەدەست ھىناوہ.

(^{۱)} ئەمە ئەو ناز ناوہيە كە ماسۋنىەكان لە سەرۆكى گەرەي كۆپە ماسۋنىەكانى نەئىن.

نورانيه كان

سهرانى نهخشه بۇ دانەرى جولانەوۋى جولەكەى جيهانى

ھەرەك زانراوۋە حاخامە جولەكەكان دەسلەتلى پەھا دەبەخشىنە خۇيان لە شروۋەكردنى ئەوۋى كە پىنى دەلەن ماناى شاراوۋى كىتەپە پىرۋزەكان ئەویش لە پىنگەى سىروشىكى تايىبەتەو، ئەم بۇچونە لە خودى خۇيدا خاوەن بابەخىكى ئەو تۆى نىە. بەلام لەگەل ئەوۋەشدا ئەم حالەتە ئەگۈرپىت كاتىك كە پىنخراوۋىكى تايىبەت دروست بىكرىت كە مل كەچى حاخامەكان بىت و كار بىكات لەسەر ئەوۋى كە خواستەكەيان پىادە بىكات، ئەو خواستەى كە دەلەن ئەوۋە سىروشىكى خواۋەندە، ھەر بۇيە ژمارەيەكى زۆر لە حاخامەكانى كلىساي جولەكە و سهرانى جولەكەى جيهانى كۆيونەوۋە و پىريارى ئەوۋەيان دا كە كۆمەلەيەكى نەيىنى پىك بېيىن كە كار بىكات لەسەر جىبەجى كىردنى مەبەستەكەيان كە پىنى دەوترا "كۆپى نورانى"، خودى وشەى نورانىش لە ئەفسانەكانى جولەكەوۋە وەرگىراوۋە و بە شىۋەيەكى وورد تر لە وشەى "لوسفەر"وۋە ھاتوۋە كەناۋى ئەھرىمەنە لە ئىنجىلە لاتىنىيەكان و بەماناى (ھەلگىرى پوناكى دىت).

كەواتە وشەى نورانى بەو كەسە دەوترىت كە پوناكى وەر ئەگىرىت ياخود بە مانايەكى دىكە بەو كەسە دەوترىت كە سىروشى بۇ دىتە خوارەوۋە . ئەندامەكانى بە سىيانزە ئەندام دىيارى كراوۋە كە كلىساي جولەكە پىنى واىەكە ئەوۋە شاندى جىبەجى كارى ئەنجومەنى بالايە: ئەنجومەنى سى و سى. بەلام ئەم ئەنجومەنەى دوايى بىندەنگىيەكى زۆرى لەبارەوۋە كراوۋە و شاراوۋەيە.

دىارى كردنى ئەندامانى ئەنجومەنى جۈلەكە بە ۱۲ ئەندام ھەر لە خۇيەو
نەماتو بەلكو خاوەن ئامارەيەكى قولە: ئەو ئەنجومەنە ئەو ژمارەيەى
ھەلبەردو تا ھەميشە و بەردەوام ئەندامەكانى ئەويان لە ياد بىت كە ئامانجى
يەكەمىيان نەميشتنى ئاينى مەسحىيەتە... ئەو ئاينەى كە مەسح و دوانزە
كەسە نزيكەكەى ھىناويانەتە بون... ھۆكارىكى ديكە ھەيە كە بايەخى كەمتر
نيە لە ھۆكارى يەكەم ئەويش سىانزە ئەو كەى ئيسرائىلە... پەنگە ئامانج ئەو
بىت كە نوینەرايەتى تەواوى ئەو كەن بكرىت لە كۆپى نورانيەكاندا.

نورانيەكان مەراسيم گەلىكى تايبەتيان ئەنجام ئەدا بە مەبەستى نەينى
پارىزى و نەميشتنى ھەر ئەگەرىكى ئەنجام دانى ئاپاكى لە جۆرى ئەو
ئاپاكىيەى كە يەھوزا بەرامبەر بە مەسحىيەت كرد. لە مەراسيە تايبەتانەدا ھەر
كەسەك كە پەيوەست ئەبىت بە نورانيەكانەو ئەبىت ملكەچى تەواوەتى سەروك
و ئەنجومەنە سى و سى كەسيەكە بىت و دان بىت بە دەسەلاتە بەرزەكەى
بەوہى ھىچ دەسەلاتىكى ديكە بە بەرزتر لە سەر زەوى دانەنيت.

لیرەدا ئەبىت ئامارە بەو بەكەين كە ياساى نورانى بۆمان پون ئەكاتەو كە
بۆچى كۆمۇنىستەكان لە ھەر ولاتىكدا ھىچ دلسۆزىيەكيان نيە بۆ نەتەو كەيان
بەلكو ئەوان تەنھا دلسۆز بەرامبەر بە دەسەلاتى بالاي كۆمۇنىزم ئەو
دەسەلاتەى كە ئاراستەى جولانەوہى كۆمۇنىزم ئەكات.

شۆرى فەرەنسا: دەست بە کار بون

قۇناغى پەيمانى شاراۋە:

نورانيەكان بېريارى ئەرەيان دا كە كۆپى پۇژھەلاتى مەزن لە شارى
ئەنگولدىشتات دابىنن و بېكەنە نىۋەندى خۇيان بۇ دەست پىكرىدى ھەلمەتى
خزىنى پىكخراۋ بۇ ناۋ دلى ماسۇنىيەتى ئەرۇپا قا بىكاته بىكەى سەرەكى
شانە ئوستوۋەكانى ئەوانەى كە ھەل دەستى بە پىك خستى كۆپە ماسۇنىيەكان
لە تەۋاۋى فەرەنسادا. دواتر ھەل دەستىت بە ھەلسان بە ئەرەكانى لە ژىر
پەردەى كارە خىرخوازى و ئاھەنگە كۆمەلەيەتتەكان و كاتىكىش ئەم ھەنگاۋە
جى بەجى ئەكرىت شانە نورانيەكان لە كۆپەكانى پۇژھەلاتى مەزن پەيامى
ھەنگاۋى دواتر ۋەر ئەگىن كە ئەۋىش پەيوەندى كردنە لە پىگەى ئەم كۆپانەۋە
بە كەسە دەست پۇشتوۋەكان ئەوانەى كە جۈلەكە نىن و خاۋەن دەسەلاتن لە
دەۋلەت و كلىسادا و دواتر كار ئەكرىت لەسەر مل كەچ كردنى ئەۋ كەسانە (جا
بە خواستى خۇيان بىت ياخود بە زۆر) بۇ خواستى نورانيەكان ئەۋىش لە
پىگەى پەۋشىكى باۋ و بەرنامە بۇ دېژىرا كە بىرىتتە لە بەرتىل دان، داۋىن
پىسى، ھەپەشە، پىلان، ئابېۋېردن و چەندىن پىگەى دىكە و ئەۋ كاتەش ئەۋ
كەسانە ئەشاردردىنەۋە و ئەركى بىلۋ كردنەۋەى بانگەۋازى بى باۋەپى و
پاراستنى كەسە ھاندەرەكان ئەگىرنە ئەستۇ.

دۋاى ئەۋەى كە كۆپى نورانيەكان پىك ھات لەسەر ئەۋ خالانەى سەرەۋە،
كۆنت (دى مىرابۇ) بەناۋبانگ دەست بە كار بو، قا بىيىتە پىگەر كەر لەبەر ئەۋ

تايىبەت مەندىيانەي كە وای كوردبو بېيىتە گونجاوترىن كەس بۇ ئەو ئەركە لە
فەرەنسا.

مىرابو سەر بە چىنى خانەدانەكان بو و سەربارى ئەوئەش خاوەن
دەسلەتلىكى زۆر بو لە نىوەندى دەسلەتلى شىهانەدا و لە لايەكى دىكەشەو
دوستلىكى نىزىكى دۆك دورليان بو كە ئەوئەش بە نۆبەي خۆي مامۇستاي
گەورەي ماسۇنى بو ھەر وەك ئەوئەي پىشتەر باسما لىو كە، ئەنجومەنى بالا
ئەريان ھەلپەرد تا بېيىتە سىماي سەرەكى شۆرشي داھاتووي فەرەنسا،
ئەلپەتە كىنگىرەن ھۆكەر كە پالى بە ئورانيەكانەو تا مىرابو ھەلپەردىن لەبەر
ئەوئەبو كە لە پەوي ئاكارىيەو بۇ ئەو كەرە گونجاو بو، ژيانە بى
سەرەوبەرەيەكەي^{۲۱} تا بېيىتەقا قا قەرزارى كوردبو و سەربارى ئەوئەش وقار
بىزلىكى باش بو.

كەواتە ئاسان بو بۇ گەورە سو خۆرەكان ئورانيەكان كە پەيوەندى بگەن بە
مىرابوئە لە پىنگەي سەرچاوەكانى خۆيانەو ئەوانەي كە لىنى كۆبىونەو و و
ھەوادارى وتارەكانى بون و پىشتىارى ئەوئەيان كە دەتوانن ھاوكارى بن بۇ
پىزگار بون لە قەيرانە دارايىيەكانى. بەلام لە پاستىدا ئەوئەي كە ئەوان كوردیان
برىقى بو لەزىادتر نفرو كەردنى لەئار داوین پىسى و بەدەرەوشقى دا. بەم
شىوئەي بە ئەندازەيەك قەرزاريان بو كە وای كەرد بگەوئە ژىر پەحمەتى
ئەوانەو.

كاتىك كە مىرابو گەيشتە ئەو ئاستە، خاوەن قەرزەكان كۆبونەوئەيەكيان
ئەنجامدا بۇ تۆمار كەردنى قەرزەكانيان و ئاساندى بە گەورە دەولەمەندىكى
جولەكە بە ئاوي (موسا مەندەلھۆن) و ئەوئەش خستىە ژىر پالى خۆيەو و ئاوي
ماوئەيەك ئاساندى بە ئافرەتلىكى زۆر جوان كە ئەو كاتە جوانىەكەي لە پارىسدا
دەنگى دابوئە و لە پوي ئاكارەو ھىچ بەرەستلىكى ئەبو. ئەو ئافرەتە ئاوي

(^{۲۱}) كىتەبەكانى مۇژ كۆكن ئەسەر ئەو لايەنى ژيانى مىرابو. لە ھەر كىتەبلىكى مۇژىي پەوانى كەلە سەر
شۆرشي فەرەنسى ئوسرايىت بەو شىوئەيە ياس لە مىرابو ئەكات، تا ئىستاش ئەو لايەنە بە شارارەيى مەرەئەو
كە ياس لە پۆلى ئەو كەسە ئەكات لە شۆرشي فەرەنسا.

(مهدام هیون) بو و نهوندهی نه‌برد که میرابوش بوه عاشقی. نه‌وندهی نه‌برد که
 نه‌م روانه بونه خوشه‌ویستی یه‌کدی. به‌م شیویه میرابو له لایه‌ک بو به ژنیر
 قهرزده و که‌وته ژنیر په‌حمه‌تی مه‌ندلو‌هنه‌وه و له لایه‌کی دیکه‌شه‌وه که‌وته ژنیر
 دمه‌لاتی نافرته‌تیکي جوله‌که به ناوی (مهدام هیون) که له‌پنیه‌وه وایان له
 قولایه‌که گیر کردبو وه‌ک مه‌ویری لی هاتبو به‌دمست نورانیه‌کانه‌وه.

نورانيه كان له مهر ميراڤو ههنگاری دواتریان ناو هه ندىك نهینی ژيانی خویان
بۆ ناشکرا کرد دواى لهووى که سویندى خوارد که نه گهر ناشکرای بکات
دوچارى مردن له بېقه وه، به لام نهوان له هه مان کاتدا پالیان پینوه نا که تیوه
بگلێت له هه ندىك ناڤهوچون که نهو ندهی نه برد به لاو بۆوه. په دوشى ناو نهاندى
که به شینویه کى پێک خراو له لایه ن نورانيه گانه وه به کار نههینرا بۆ تێک
شکاندن ژيانى که سێک، له نژی ميراڤوش به کار هینرا و نه مهش هۆکار بو تا له
لایه ن نهو چینه کۆمه لایه تیه وه دهر بکړیت که په یوندى پینوهى هه بو: واته
چینی نه جیب زاده کان. نه م وه دهر تانهش لهو چینه هۆکار بو بۆ پې بونی له
ههستی کینه و حهز کردنى بۆ تۆله سهندنه وه و نه مهش پالى پینوه نا
شیناگیرانه کار بکات بۆ تهقاندنه وهى شورش.

نورانيه كان بۆيە پويان تى كىردى تا سەركىردايەتى شۆرش بىگىرىتقە ئەستۇ و
 بىيانپاريزىت لە لەپەنسە. وا لە مىراكۇ و دۇق گەيەنرابو كە ئامانجى نەز
 جولانەويە ئەرەيەكە شا لويىسى شانزەھەم ناچار بىگىرىت تا دەست لە دەسلەت
 ھەلبىگىرىت لە بەرزەوھەندى دۇك دورىيان كەنەويىش دەسلەت بە شىنەويەكى
 دىموكراتى بەجى ئەھمىلىت بۇ كەسى دواى خۇى... بەم شىنەويە پىلانگىنران
 خۇيان لادا لەوى كە ئامانجى راستەقىنەى پىلان گىنپىيەكە ئاشكرا بىكەن بۇ
 دۇك دورىيان و مىرابۇ كە بىرىتى بو لە ئەھمىشتىنى شا لويىس و چىنى ئەجىپ
 زانە و نەرسىتۇكراتەكان و گۆپىنى بەچىنى نەرسىتۇكراتىيەتى سەرمایە و
 ئالتون. ھۆكارىكى دىكە بۇ ھەلبىزاردى دۇك دورىيان بىرىتى بو لە - جگە
 لەوى كە كۆپى مامى شا بو - ھى كە مامۇستاي مەزنى ماسۇنىيەتى
 لەپەنسە بو.

كۆپى نورانى بالا وائىزھاوبتى پاسپارد تا ئىركى ھاۋاھەنگى مەراسىمى نورانىيەكان بىكات لەگەل مەراسىمى ماسۋىيەكان لە كۆپەكانى پۇژھەلاتى مەزىن. مىرابۇ ھاۋە فرانكفۇرت لە بارەگاي وائىزھاوبت بە ھاۋەلى دورليان و گەنجىك كە دەپىتە ناۋدار تىرىن سىياسى فەرەنسا لە مىژۋدا كە ئەۋىش (تالىران)^{۲۰}، مىرابۇ ئەو گەنجەى ناساند بە وائىزھاوبت و ئەۋىش بە ئۆيەى خۇى پەپەرە نامەى نوۋى ماسۋىنى بۇ خىستەنە پو. دۆك ئوگليان لە سالى ۱۷۷۲ ھەجىتى كىرە كۆپىنى ماسۋىيەتى فەرەنسى و تىيەلگىش كىردى مەراسىمى نوۋى، تا سالى ۱۷۸۸ زىادتر لە دو ھەزار كۆپ ھەبو لە فەرەنسا كە سەر بە كۆپى پۇژھەلاتى گەرەبىن و زىادتر لە سەد ھەزار ئەندامى ھەبو.

بەم شىۋەيە قۇناغى سەرەتاي تەۋاۋ دەپىت و نورانىيەتى جۈلەكە بە سەرۋىكايەتى موسا مىندلەۋن دزەى كىردە ناۋ دلى ماسۋىيەتى ئەۋروپا و زال بو بەسەرەيدا بە پىنى ئەو كەشەى كە ئادەم وائىزھاوبت ھىنابويە ئارۋە.

(^{۲۰}) تالىران لەو بەناۋيانگىرە كە پىناسىۋىت ئىۋكەسە بلىمەتەيە كە ھاۋ سەردەمى پادشايتى و شۇرش و ئاپلىۋن و گەرەنەمى پادشايتى بو بۇ فەرەنسا و لەو سەردەمەدا و سەربارى گۇراگارىيەكان بە يەگىك لە سىۋنەكانى فەرمان پەۋايەتى و سىياسەت دادەنرا و پۇلىكى سەردەكى گىرا لە سىياسەتى ئەۋروپا لە بەشى يەكەم لە سەدەى ئۆزىدەم ۱۷۵۴-۱۸۲۸.

قۇناغى دۈۋەم

مىرابۇ و دۇك ئورليان:

دواى ئەۋەدى كە مىرابۇ سەركەۋتو بو لە ئەركەكەيدا و توانى كە وا لە دۇك ئورليان بكات كە ماسۇنيەتى نىشتىمانى فەرەنسى كە ناسرابو بە ماسۇنيەتى شىن تىكەل بكات لەگەل كۆپەكانى پۇژمەلاتى گەرە ياخود ماسۇنيەتى نورانى و بەم شىۋەيە پالى بە ھاۋەلەكەيەۋە ئەنا تا بخزىتە ناو بەد پەروشتىيەك كە گەياندىيە تەرىك كەۋتنى لە پوى كۆمەلەيەتيەۋە.. مىرابۇ لەم ئەركەشدا سەركەۋتنى بەدەست ھىنا بە شىۋەيەك كە چوار سال تىنەپەرىبو كە دۇك ئورليان كەۋتە ژىر بارى قەرزىكى زۆرەۋە بە شىۋەيەك كە بە ھىچ شىۋەيەك ھىچ دەرۋەتتىكى نەدەدۆزيەۋە جگەلەۋەدى كە بەشدارى بكات لە پىرۇسەكانى بەقاچاخ بىردن و بازىرگانى قەدەغەكرا و بۇ ئەۋەدى قەرەبوى زىانەكانى بكاتەۋە. بەلام لەگەل ئەۋەشدا كە سەرچىيەكانى شىكستى دەھىنا و بە شىۋەيەكى نادىار ئاشكرا دەبو... ئەمەش بوە ھۇى ئەۋەدى كە ھەلۋىستى قورستر بكات و لەچاۋ پىشتەر قەرزەانى زىادتر بكات. بەم شىۋەيە قەرزەكانى لە سالى ۱۷۸۰ گەيشتە (۸۰۰,۰۰۰) لىرەى فەرەنسى، ئەم بىرە پارەيەش زۇر بو بە پىنى دراۋى ئەو سەردەمە ھەر ئەو كاتەش دۇبارە سوخۇرەكان ھاتنەۋە پىشەۋە بۇ پىشكەش كىردنى پىنۋىنى و ھاۋكارى دراۋى.

سوخۇرەكان زۇر زىرەكانە ھەلسان بە پلانگىپران لە دژى دۇك ئورليان بە شىۋەيەك دۇخى ئەۋەندە خراپ بو كە سەردەتا ھىچ رىنگەيەكى لەبەر دەستا نەما جگەلە خەۋاندىنى قەۋاۋى مۆلك و مالاكەى و تەنانەت كۆشكى سەماى بالىي

نىشتىمانى و ھەلسا بە واژۇكرىن لەسەر ئەۋەى پىگە بدات بە تەۋارى خاۋەن
 قەرزەكان كە تەۋارى مولك و مالىكەى بە پىۋەبەرن تا قەرزەكانى خۇيانى لى
 ھەلگرنەۋە و بېرە پارەيەكىش بۇ خۇى دايىن بكەن بۇ ژيان. دۇك ئۇرليان واژۇى
 لەسەر ئەۋ گېرىبەستە كرد و پىنى وابو كە مولك و مالىكەى لەدەست كەسانىكە
 كە ئەتۋان بە پىۋەى بەرن و زىانەكانى بكەن بە قازانچ... بىگومان ئەۋ ھەستى
 بەو چالە نەكرد كە لەژىر پىنىدا ھەلگەنرابو ئەمەش واىكرد كە بگەۋىتە ناو ئەۋ
 داۋەى كە بە گىيان و بە جەستە خستىيە ژىر پەخمەتى پىاۋانى ئەھرىمەن
 سىلەتەۋە... بەلام ئىدى ئەۋ نەيدەتۋانى كە ئاراستەى پوداۋەكان بگۈپىت
 تەنات گەر بىشىۋىستايە لەبەر ئەۋەى ھەر لە پۇژى يەكەمەۋە نىچىرىكى
 دەست و پى بەستراۋ بو لە دەستياندا. ھىزە شاراۋەكان چولەكەيەكىيان ديارى
 كرد كە بە پەچەلەك ئىسپانى بو تا سەرپەرشتى مولك و مال و كۆشكى بالىيى
 نىشتىمانى دۇك ئۇرليان بكات. ئەۋ كەسەش كە ئەۋ كارەى پى سىپىردا كەس
 نەبو جگە لە (كودبرلوس دى لاكلو) كە ئەۋ كاتە لە تىرۇپكى ناۋبانكى دابو
 دۋاى نوسىنى (پەيۋەندىيە ترسناكەكان) و چەندىن چىرۇكى ئابۋوبەرەنەى
 دىكە ھەروەھا ناۋبانكى بەۋە دەرگىدبو كە بە شىۋەيەكى ئاشكرا پىشتىۋانى لە
 بەدپەۋىشتى و بەرەلایى ئەكرد. لەم كىتەبدا بەلامانەۋە گىرنگ نىە كە كارەكانى
 (كوبىلوس دى لاكلو) ھەلبەسەنگىنن، ئەۋ ھەستقا بە كىردنى كۆشكى بالىيى
 نىشتىمانى بە گەۋرەترىن و بەناۋبانگىترىن خانەى پابۋاردن و بەد پەۋىشتى لە
 جىھادا... بەو شىۋەيە كۆشكىنى شاھانەى كىردە بارەگای كارى بەدپەۋىشتى و
 بەرەلایى و بى بەرى لە ھەر ھەستىكى شەرم و نەنگى، ئەۋانەى كە سەردانىان
 ئەكرد ھەستيان بە ھىچ جۈرە نەنگىيەك نەدەكرد، نەك ھەر ئەۋەندە بەلكو
 ھەستقا بە ئاسانكارى كىردن بۇ پىاۋان و ژنان تا ھەرچىيەك كە ھەزى پى دەكەن
 لەۋ شۈينەدا ئەنجامى بەدەن...

بەم شىۋەيە بالىيى كۆشكى نىشتىمانى بەسەرجم ئەۋ داستان و چىرۇكانەى
 لىۋە سەرچاۋەى ئەگرت بوە ئەۋ نىۋەندەى كە پىك خرابو بۇ تىك شكاندىنى
 باۋەپى ئايىنى و ئاكارى گشتى لە فەپەنسا.

(کودبرلوس دی کلو) له و ئهركهيدا بهتهنها نهبو بهلگو هاوکارینکی هبو بهناوی (کالېسترو)^(۱) که جولهکهبو و لهبنه مادا له شاری پارمای لیټالیاوه هاتبو و ناوی راسته قینهی (جوزیف بالسامو) بو. لهم کهسه یه کینک له خانوه کانی دۆک ئورلیانی کردبو به نیوهندی چاپ و دهستی کرد به بلو کردنه وهی نهو به یاننامانهی که هانی شوپشیان نهو و پسواییه کانی به شیوه یه کی سهرنج پراکیش بلو ئه کرده وه. هروها ههستا به پیکه خستنی چهند هاندهریک که تایبته مه ند بون به بهستنی کوبونه وه و نامهنگ و شانۆگه ری و وتار دان و پوبه پوبونه وهی گشتی له چوارچیه وهی جولانه وه یه کی گشتی که کار نه کات له سهر جولانندی ههستی جه ماوه، هروها کالېسترو ههتا به پیکه خستنی تۆپنیک له سیخوپ و بلو کردنه وه یان له گشت شوینیک به نامانجی زانیاری کۆکردنه وه له پسواییه کان و گه یانندی به شوینی هه بهست تا نهویش ههستیت به پیکه خستنی ههلمه تی ناوژپاندىن به نامانجی له ناو بوردنی قوربانیه کانی.. نهو پیار و ئافره تانه ی که دهکونه داوی (دی لاکلو) و (بالسامو) ئیدی نه بنه نیچیری پاره لیکیشانه وه و هه ره شه کردن به ئابو بوردن.

نه وه نه ده گوشاریان نه خریته سهر تا نه بنه ده رده ست و نه وه جینه جی نه که ن که لییان داوا نه کریت، بهم شیوه یه ش مولک و مالی دۆک ئورلیان نه بیته نیوهندی پیکه خستنی شوپش، شاهه کان خزانه ناو کۆپ و کوبونه وه پۆشنییری، شانۆگه ری، پینشه نگای هونه ری و یانه وهرزشیه کان تا وای کرد که نهو جینگایانه بکریته شوینی قوما رکردن و به ده رده شتی و به کار هینانی ماده ی هۆشبه ر. بهم شیوه یه نیوه نه ده کانی به ده ره و شتی له گشت شوینیک دا بلو بو وه.

لهم شانانه سهر کرده کانی شوپشی فهره نسى بانگه یشتی نهو جیهانه نه کرد و نه خرانه باوه شتی به ده ره و شتی تا ویزدانیان ئه مرد و نه بون به که سه یکی به ده

(^۱) کالېسترو بهر له شوپی فهره نسا وهک جادوگر نابانگی ده رکردبو و به شداری کردبو له چه ندىن ئابوچونی کۆمه لاهیتی گه رده دا و چه ندىن خانه واده و خانمانی چینه سهرده سته کان تیوه گلان تهمانت (ماری نه نتوانیتیش)، نابانگ ده رکردنی به جادوگر هه رایه کی زۆری نایه ره ده ره جام له سیداره درا.

پەشت، ئەم پېۋسانە لەلايەن ئەو نېۋەندانەرە يە پېۋەنەبرا كە دەكەۋتە. ناو مولكەكانى دۆك ئۆرلىيان بە تايبەت كۆشكى باليى پۇيال بە شىۋەيەك كە ئەو مولكو ماله بونە كارخانەيەكى راستەقىنە و لەو كەسانەش داش گەلىكى تايبەت دروست ئەكرا بۇ بەكار ھىنانيان لە گەمەى شەرتەنچ و فەپەنسا كرايە تەختەى شانۇگەرييەكە. مېژو نوسى بەپىتائى (سكودەر) لە بارەى كۆشكى باليى نىشتىمانىيەۋە لە كىتەبەكەى بە ناۋى (مىرى خوين) ئەلىت: (تەنھا ئەم كۆشكە بۇ پۇلىسى فەپەنسا ھىندەى تەراۋى پارىس سەر ئىشەى دروست كەردى).

بەلام سەبارەت بە گەلى فەپەنسا، ئەم كۆشكەى كە بۇنى ئابېرچونى لى دەھات ھىچ نەبو جگە لە بارەگاي سەرەكى دۆك ئۆرلىيان كوپى مامى شاي فەپەنسا لەبەر ئەۋەى جگە لە چەند پياو و ژنىك كەس نەى دەزانى كە ئەو كۆشكە لە ژىر دەسەلاتى جولەكەكاندايە و تەرخان كراۋە بۇ ئەو كارە نەشياۋانە ۋەك پىشەكەيەك بۇ گورزى داھاتوتەر لە دۇسىنى تۇلە سەندەۋەيان لە مەۋقايەتى.

حكومەتى فەپەنسا بى ئاگا نەبو لەۋەى كە پوى دەدا لەبەر ئەۋەى ھەر لە سەرەتاۋە ھۆشدارى پى گەيشتىو. پىشتەر باسى ئەۋەمان كەردىو كە چۇن حكومەتى باقاريا دواى مردنى پەيامنىرى پىلانگىرپىيەكە بەلگە نامەكانى دەست كەوت و چۇن پەلامارى بارەگاي نورانىيەكانى دا و توانى بەلگە نامەى دىكى دەست بگەۋىت لەسەر قولى ئەو پىلان گىرپىيە و پەل ھاۋىشتىنى لە تەراۋى ئەۋرۇپادا. ھەر بۇيە باقاريا بە پىۋىستى زانى كە ۋلاتە پەيۋەندى دارەكان ئاگادار بكاتەۋە و بەم شىۋەيە زانىارىيەكانى گەياندە حكومەتەكانى فەپەنسا، نىنگلەتەرا، پۇلۇنيا، جىرمانيا، نەمسا و روسيا. بەلام ئەۋەى پرى دا ئەۋە بو كە ئەو دەۋلەتەنە پىۋىستى يەكلاكرەۋەيان نەگرتە بەر بۇ پىگىرى كەردن لەو ھىرەشە بەلكو بە كەمتەرخەمىيەۋە لە بابەتەكەيان پوانى. ھەر ۋەك پەرنە ھۆكارى ئەو كارە ئەگەپىتەۋە بۇ ئەو ھىزە شاراۋانەى كە دەسەلاتيان لە ۋلاتەكانى خۇيان لە دەسەلاتى حكومەتەكانيان زىادتر بو.

هیزه پیلان گیره‌کان هاوپه‌یمانیکی دیکه‌یان هه‌بو له دلی گه‌ه
بیتاوانه‌کاندا، مه‌به‌ستیشمان نه‌و که‌سه ئاساییانه‌ن که باوه‌ریان به‌خوا هه‌یه و
له خیر خوشیدا ئه‌ژین، بۆنمونه که‌سیکی له‌م چه‌شنه - پیاو بیت یاخود ژن -
نا‌توانیت باوه‌ر به‌وه بهینیت که پلانیك هه‌یه بۆ خراپه و کینه و تۆله‌سه‌ندنه‌وه
که پیاوه ئه‌کریت له لایه‌ن مرۆقه‌کانه‌وه، هه‌روه‌ها سه‌خته بۆ موسولمانانه‌ی که
سه‌ردانی مالی خاوه‌ند نه‌که‌ن بۆ به‌جی گه‌یاندنی پێوپه‌سمه ئاینیه‌کانیان -
نه‌و پێوپه‌سمانه‌ی که بانگه‌شه‌ی خیر و به‌ره‌که‌تی خاوه‌ند نه‌که‌ن- باوه‌ر به‌وه
بهینن که ئاینیکی دیکه‌ی خراپه کار هه‌بیت، نه‌و ئایینه‌ش ئایینی نورانیه‌کانه
که هه‌ستان به‌ شیواندنی ئایینی جوله‌که و ماسۆنیه‌ت و کردیانه پێوپه‌سمی
بت په‌ره‌ستی له‌سه‌ر بنه‌مای چاندنی تۆوی خراپه و کینه له‌دلی خه‌لك و
ویژدانه‌کان و کار نه‌که‌ن له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که لایه‌نگره‌کانیان بکه‌ن نامراز گه‌لیك بۆ
جیبه‌جی کردنی خواسته خراپه‌کانیان... په‌ره‌کانی دواتر وینه‌یه‌کی
راسته‌قینه‌ی پوداوه‌کانی قه‌ره‌نسامان نیشان نه‌ده‌ن، نه‌و پوداوانه‌ی که به‌پونی
بۆمان ده‌رده‌خه‌ن که چۆن نه‌و هۆشداریه‌ نه‌یتوانی خه‌لكی له‌و خه‌وه به‌ ناگا
بهینیته‌وه و که‌س و حکومه‌ته‌کان وریا بکاته‌وه له مه‌ترسی پیلانگیر
جیهانی...

"گېرمانىيە بۇ پۇداۋەكانى شۇنچى

فهرهسا - ماری نه‌توانیستی شارژن"

دوای نه‌وهی که ولاته نه‌وروپیه‌کان هیچ کاردانه‌وه‌یه‌کیان نیشان نه‌دا بۆ هۆشداریه‌کانی حکومه‌تی باقاریا، خوشکی نه‌نتوانی‌تی شارژن چهند نامه‌یه‌کی یه‌ک له‌دوای یه‌کی بۆ نارد تا ناگادری بکاته‌وه له نه‌خشه‌ی پیلانه‌که و پۆلی سوخۆره‌کان و خاوه‌ن ئالتون و سه‌رمایه‌ جیهانیه‌کان تیایدا که بریتین له‌ کوپه‌ ماسۆنیه‌کانی فه‌ره‌نسا. به‌لام ماری نه‌نتوانی‌ت شارژنی فه‌ره‌نسا و کچی نیم‌پراتۆری نه‌مسا (فرانسوای یه‌که‌م) نه‌یتوانی باوه‌ر به‌ینی‌ت به‌و شتانه‌ی که کچه‌که‌ی له‌و باره‌وه نه‌یلنیت... کاتی‌کیش که خوشکه‌که‌ی سور بو له‌ نامه‌کانیدا

لە سەر ئەۋەي كە بەلگە ھەيە لەسەر ئەۋەي ئورانيەكان لە فەرەنسا كار ئەكەن
لە ژيەر پەردەي ماسۆنيەت و كاري خيەرخوازانەدا بە ئامانجى تىكدانى دەولەت
و كلىسا لە فەرەنسا، ماري ئەنتوانىت لە يەككى لە نامەكانيدا بەم شىۋەيە
و ئەلامى دەداتەو: "ئەۋەي كە پەيوەندى بە فەرەنساۋە ھەيىت من پىم وايە كە
نيگەرانييەكەت لە بارەي ماسۆنيەتەۋە زيادەپەۋى پىۋە ديارە لەبەر ئەۋەي لىزە
كەمترە لە چار تەۋايى شويىنەكانى دىكەي ئەۋرۇپا...".

مىژو بە ئەندازەي پىۋىست بۆمان دەردەخات كە چەندە ماري ئەنتوانىت
ھەلە بوە، ئەو ھەلەيەي كەلەسەر ژيانى خۇيى و ھاوسەرەكەي لويىسى
شانزەھەم كەوت... زۆرىك لە ھەۋادارانى مىژوو پىيان وايەك كە ماري
ئەنتوانىت ئافرەتتىكى سادە بوە و لەگەل شەپۆلى خوشگوزەرانى دا پۆيشتەۋە كە
ئەۋكاتە لە كۆشكدا بەر بلۆ بوە، ھەرۋەھا ياس لە چىرۆك گەلىكى
خۆشەويستى ئەكرىت كە تىۋەي گلاۋە سەربارى ئاپاكى كردنى بەرامبەر بە
ھاوسەرەكەي لەگەل نزيكتىن ھاۋپنى ھاوسەرەكەي دا... بەلام راستىيەكەي
ئەمە ئەو ويىنەيە بو كە (بالسامو) كىشابوى لە چوارچىۋەي ھەلمەتتىكى ناو
زپاندن تا ئەو ويىنەيە لەمىشكى خەلكىدا بچىنن... بەو شىۋەيەش پائىيان بە
جەماۋەرەۋە نا تا داۋاي سەرى بكەن... بەلام مىژو نوسەكان دەلەن ئەگەر
ئافرەتتىك خاۋنى ئەو خەسلەتەنە بوايە كە باسى لىۋە ئەكەن، نەيدەتوانى بەو
شىۋەيە بەرگەي لىدان و ئەو چەرمەسەريانە بىتەۋە كە پو بەپوي بۆۋە و
نەشىدەتوانى خۇپاگر بىت لە بەرامبەر تىغى مىقسەلەدا...

ئەو پرسە بەناوبانگەي كە لە مىژۋدا بە پرسى گەردنەند ناسراۋە يەككىكى
دىكە بو لەو ھەلمەتى ناۋزپاندنانەي كە لە دژى ماري ئەنتوانىت پىادە كرا...
بىرۆكەي ئەم پرسەش لە ئەندىشەي وايزھاۋىت و ماندلسوھن دروست بو بەم
شىۋەيە: قەيرانى ئابورى ببوە وىردى سەرزمانى ھەموان و خەزىنەي
فەرەنساۋە نىمچە بەتال بو و حكومەتى فەرەنساۋە ناچار بو كە لە سوخۇرە
جىھانىەكان جارىكى دىكە داۋاي قەرز بكات، ھەردو سەركردەي پىلانگىرى
نويىنەريكيان ئارد بۇ كۆشكى پادشاھىيەتى فەرەنسا بە مەبەستى گەيانەندى

گەردنبەندیکی دروست کراو لە سەر داوای شارژن، ئەو گەردن بەندە بە خشتی گران بەها دروست کراب و بەهاکە ی دەگەشتە دوسەد و پەنجا هەزار لیرە ی فەرەنسی که پاره یەکی خەیاڵی بو بە پینی دراوی ئەو سەر دەمە، ئەو زەرەنگەرە ئەو گەردن بەندە ی هینا بۆ ناو کۆشک تا پیشانی شارژی بدات، بەلام ماری ئەنتوانیت ئەو گەردن بەندە ی پەتکرده وە و ئەوشی بەدرۆ خستە وە که گوا یە لەسەر داوای ئەو ئەو گەردن بەندە دروست کرا ییت... بەلام پینشتەر چیرۆکەکان لەسەر ئەو گەردنبەندە ئەفسانە ییە لەگشت شوینیک دا بلاو ببۆ وە هەروە ک چون پیلان گیران پیلانیان بۆ داریشتبو، ئەو پپو پاگەندە ییە که بالسامو کاری لەسەر ئەکرد بە تەواوی هیزە وە کاری ئەکرد و ئەوەندە ی نەخایاند که ماری ئەنتوانیت پڕبەپۆی پەخنە و توانجیکی زۆر بو وە لەسەر دەست بلاوی و بەپڕۆدانی پاره، لە دەرەنجامی ئەو هەلمەتەش کە لە دژی بەرپا کرا ناوبانگی لەدەست دا... لە دۆخیکی لەر چەشنەدا ئەستم بو سەرچاوە ی پڕوپاگەندەکان دیاری بکریت.

کاتیکیش که هەلمەتە که گەشتە تروپک، (بالسامو) لیّدانی یەکلا کەرە وە ی بەکار هینا و چاپخانەکانی بەهەزارەها بلاو کراره ی گائتە جاپی بلاو کردە وە لەسەر ئەو ی که خوشە و یستیکی نهینی ماری ئەنتوانیت ئەو گەردنبەندە ی پینش کەش کرد وە لەبەر ئەو پە یوەندییە ی که بوە لە نیوانیاندا...

ئەلبەتە کارە که هەر لیرە دا ئەوەستا، بەلکو پیلانگیرانی ناو زباندن بیروکە یەکی ئەهریمەنانە ی دیکە یا دۆزیە وە: نامە یەکیان ساختە کرد که گوا یە نیردرا بو بۆ یەکیک لە گەرە ئەمیرەکانی فەرەنسا کە لە هەمان کاتدا یەکیک بو کە لە پیاوانی نایینی کلنسا، ئەو کەسە کار دینال دی پۆمان بو، لەو نامە یەدا که بە ناوی ماری ئەنتوانیتە وە نیردرا بو و واژۆکە ی لەسەر نامە که ساختە کرابو، شارژن داوا لە کار دینال ئەکات که نیو ی شەو لە شوینیکی دورە پەریز لە ناو باخەکانی کۆشکی بالینی نیشتمانی بیبینیّت... پیلان گیران ئا فرە تیکی شەفرۆشیان نامادە کرد تا بە بەرگی شارژە وە بە شەو بجیت بۆ بینینی

كاردينال. ئەۋەندەي نەبرد لە تەۋاۋى فەرەنساۋە لىشاۋى پەرخنە پۈي لە شارن کرد و ناوبانگى ئەو و يەككە لە گەۋرە پىيارانى تايىنى كلىساي زپاند.

مىژو بۇمان پون ئەكاتەۋە تە چۇن دواتر ئەو گەردىنبەندە گوازيارەۋە بۇ ئىنگلىتەرا دۋاي ئەۋەي كە لە فەرەنسا ئەركى خۇي بەجى گەياند، ۋەك باسى لىۋە ئەكرىت تەۋاۋى خىشلە بەنرخەكانى ئەو گەردن بەندە لە لاي جۈلەكەيەك پارىزراۋە لە لەندەن بەناۋى (ئەلياسون). بەلگەيەكى دى ھەيە دەيسەلمىنىت كە سوخۇرە ئىنگلىزەكان پەيوەندىيان بەو پىلان گىزىيەۋە ھەبو كە بوە ھۋى ھەلگىرساندنى شوپرى فەرەنسا. ئەم بەلگەيە تا سالانىكى زۇر ھەر بە نەينى مایەۋە تا ئەو كاتەي كە (ئەلادى كۈبىنسپورو) خىزانى لۆرد كۈبىنسپورو نوسەرى كىتەبى (ھوكمىرانى شارۋەي پىيارانى تايىنى) بىلەن كىردەۋە. ئەو بەلگە نامەيەي لە كاتى گەپاندا دۇزىيەۋە لەناۋ كىتەبىكى كۇندا لەژىر ناۋىشانى (دۇرايەتى كىردنى جەلەكە كەلە سالى ۱۸۴۹ دا نوسراۋە لە لايەن كەسىكى جۈلەكە بەناۋى گۆلد شىمىت). خاتو كىنسپورو ناۋاتى ئەۋەي خواست كە لەبەر ئەو زانىارىيانەي كەلەو چاپكراۋە بەدەستى ھىزاۋە ئەو بەلگەيە بەدەست بەينىت لەسەر. ئەۋەي كە گۆلد شىمىت و براكەي ئىبراھام گۆلد شىمىت و ھاۋبەشىكىيان بەناۋى موسا مىكاتا و برازى ئەمەي دۋايان كە دواتر نازناۋى نەجىبزادەي ئىنگلىزى پى بەخىشرا و بو بە سىر موسا مونتيفىور، سەرچەم ئەم كەسانە لە گەۋرە سەرمايەدارەكانى ئىنگلىتەرا بون كە لە پراستىدا سەر بە سەرمايە دارە جۈلەكەكان بون لە ئەۋروپا كەلە چۈار چىۋەي پىكخراۋىكدا كار ئەكەن كەنامادە كارى بۇ شوپشەكەي فەرەنسا كىرد، دواتر چەند بەلگە نامەيەكى دىكەش دەست كەوت كە سەلماندى جۈلەكەي ئەلمانى گەشتىار دانيال نىشتىنگ و كوپى ھاۋسەرەكەي داۋد فرىد لاندەر و جۈلەكەي ئەلزاىسى (ھىزغىرە) بە نۆبەي خۇيان بازىيەكىيان پىك ھىنابو كە كارى ئەكرد لەژىر پابەرايەتى پۈتتىلد. بەم شىۋەيە پەردە لەسەر ئەو كەسان لادەچىت كە ئەو كاتە ئەو ھىزە بون لەپشت پىلان گىزىيەكانەۋە. لىرەدا پىۋىستمان بەۋە نىيە كە نامازە بەدەين بە بايەخى ئەو لىكۆلىنەۋەيانەي كە جۈلەكە خاۋەن

سەرمایەکان بەکاریان ئەمەینا لە مانۆرەکانیاندا و توانیان حکومەتی پادشایەتی دوچار بە قەیرانی دارایی بکەن. ئەتوانین لە ڕینگەیی بەراورد و بێرکردنەوە بەگەینە ئەوەی کە بزانیین چ ڕەوش گەلیک لەو کاتەو بەکار هاتووە لە روسیا و ئیسپانیا و ئەمەریکا.

میژونوس و نوسەری بەناوبانگی بەڕێتانی سێر والتەر سکۆت لەبارەیی ئەو ڕەوشانەو ئەلێت: ئەو کەسانە بە شێوەیەک مامەلەیان لەگەڵ حکومەتی فەرەنسادا کرد وەک چۆن سوخوۆریک مامەلە لەگەڵ کەسێکی دەست بەلۆدا بکات کە پارەیکە زۆری بۆماپیتەو. بە شێوەیەک کە بە دەستی پارەیی زۆر و بەسوی دەدەنێ بۆ دەست بەلۆیکەکانی و بە دەستی کیش سودی زۆری قەرزەکانیان وەرئەگرنەو و ئەمەش بە شێوەیەک ڕاستەوخۆ ئەبێتە هۆی مایەپوچی. بەم شێوەیە زنجیرەیک قەرزێ پوختنەری ئەو سوخوۆرانە یەک بەدوای یەکدا هات و بە دوای ئەویشدا وەک گرەنتی کۆمەلێک دەستکەوتی دیکەیان بە دەست مەینا و بەم شێوەیە باری دارایی دەوڵەتی فەرەنسا پەشێوی بەخۆوە بینی "دوای ئەوەی کە حکومەتی فەرەنسا کەوتە دۆخیکەو کە ئیدی خۆی ناچار ببینیووە قەرز بە سودی زۆرەو وەرگیریت تا تێچوووەکانی ئەو جەنگەیی پێی قاتوتی بکات کە هەلداربوو ناوی. ئەو قەرز دەرانە بەو پەڕی ڕەزامەندییەو قەرزەکانیان ئەدا لەبەرەبەر مەرجیک سەرەکی دا: ئەویش ڕینگە پێدانیان بەوەی کە چەکی قەرزەکان بنوسن بەو مەرجەیی کە ئەیانەوێت، ئەو مەرجانەش لە قوئاغی یەکەمدا گومانیک ئوتوی دروست نەدەکرد بەلام لە ڕاستیدا جۆریک بو لە تەلە کە لە ڕینگەییەو توانیان مارەکە بخەنە ناو ژۆرەکەو هەروەک چۆن پەندیکی فەرەنسی ئەلێت، واتە ناردنە ژۆرەووەی

(*) سەرباری ئەو ڕینگە گرەنگە کە سێر والتەر سکۆت هەبەتی و ئەو ڕاستیانەش کە لە نوسینەکانیدا پەردەیی لەسەر هەڵماترا، پالێ بەو کەسانەو نا کە دەسیان گرتبو بەسەر چاپەمەنی و بەلۆ کراوەکاندا کە بەشێوەیەک مامەلە لەگەڵ کتێبەکی دا بکەن کە جاس لە شۆپی فەرەنسا ئەکات تا لە بێر بچیتەو. ئێستاکە ئەو کتێبانە ئەنھا لە مۆزەخانەکاندا ئەدۆزینەو. ئەو کتێبخانەش کە کتێبەکانی ئەو نمایش ئەکەن، ئەو لە یاد ئەکەن کەناوی کتێبەکانی ئەو بەینن.

نویسنه‌که‌یان بۇ ئار دلی حکومتی فەرمنسا.. ئەو نویسنه‌ره‌ش کەسینک نەبو
جگه له (نیکەر) که شا کردبوی به وزیر و ته‌واری ده‌سه‌لاتی پندرابو له
کاروباری داراییدا. جوله‌که سوخۆره‌کان پڕپاگه‌نده‌یه‌کی گه‌وره‌یان ب‌لاو
کردبۆوه له‌سه‌ر نیکەر به‌و ناوه‌پۆکه‌ی که‌ته‌ن‌ها نه‌وه ده‌توانیت فەرمنسا له
دۆخه‌ی که‌تی که‌وتوه ده‌ربه‌ینیت^۶.. به‌لام له‌ راستیدا له‌ ماوه‌ی ئەو چوار
ساله‌دا که‌ ئەو وه‌زیری دارایی بو به‌ئه‌ندازه‌یه‌ک خراب بو که‌ به‌ری قه‌رز
حکومه‌تی فەرمنسا گه‌یشته (۱۷۰) ملیۆن جونه‌یه‌ی ئسته‌رلینی به‌ دراوی ئەو
سه‌رده‌مه... ئەو بێه‌ پاره‌یه‌ش به‌ پیتی به‌های ئەو سه‌ده‌مه‌ پڕه‌یه‌کی زۆر به‌رز
بو.

میژنوسی ئینگلیزی (رامزی) له‌ کتێبه‌که‌ی دا به‌ ناوێشانی (جه‌نگینی بی
ناو) به‌و شیوه‌یه‌ باس له‌ دۆخه‌ نه‌کات: "شۆپشی فەرمنسا وه‌ک لێدانیک بو له
جه‌سته‌یه‌کی ئیفلنج، به‌و پێیه‌ی که‌ چنگی قه‌رز له‌ قولایی ئەو جه‌سته‌یه‌ گیر
ببوو و له‌ لایه‌کی دیکه‌شه‌وه‌ سوخۆره‌کان ده‌ستیان گرتبو به‌سه‌ر ته‌راوی
چالاک‌ی سیاسی و پراگه‌یانندی ئەو سه‌رده‌مه‌دا. زۆری نه‌خایاند که‌ ئەو چنگه
له‌ که‌رتی پێشه‌سازی فەرمنساش گیر بو (به‌ هه‌ردو لایه‌نی خواهن کار و
کرێکار) به‌م شیوه‌یه‌ش ته‌خته‌ی شانۆکه‌ به‌ ته‌واوه‌تی ناماده‌ بو ده‌ست کردن به
شۆپش و کاتیکیش که‌ ده‌ستی چه‌پی نه‌خشه‌ بۆ دپڕه‌رانی پیلانه‌که‌ به‌رز
بوه‌وه‌ تا خه‌نجه‌ر بدات له‌ جه‌سته‌ی پادشایه‌تی نزیك له‌ که‌وتن، ده‌ستی راست
ئەو بی‌ ئاکارییه‌ بو که‌ به‌ ته‌واوه‌تی جه‌سته‌ی په‌ک‌خستبو. له‌ کاتی‌که‌دا که‌
ب‌لاوکراوه‌ به‌ لاری به‌ره‌کانی (بالسامو) له‌عه‌تی به‌سه‌ر شا و شارێندا دا
ده‌باراند، سه‌رچاوه‌کانی پیلان گیرێ مه‌شقیان به‌و که‌سانه‌ نه‌کرد که‌ ب‌ریار
درا‌بو له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که‌ بکرینه‌ سه‌رکرده‌کانی تیۆر، ئەو سه‌رکرده‌نه‌ی که‌ دوا‌ی
پوخاندنی ده‌سه‌لاتی پادشایه‌تی ده‌سه‌لات ده‌گرنه‌ ده‌ست. له‌و سه‌رکرده‌نه‌ش

(^۶) تاوه‌کو ئیستا کتێبه‌کانی میژو به‌ شیوه‌یه‌ک باس له‌ نیکەر نه‌کات وه‌ک نه‌وه‌ی له‌ لایهن خواوه‌ نێربراییت
بۆ ب‌زگار کردنی فەرمنسا. کتێبه‌کانی خوێندنیش زۆر به‌ خۆی و به‌کاره‌ کانیدا هه‌ل ده‌بات.

(پۆبسىمىر)ى بە تاوبانگ و (دانقۇن) و (مارا) بون كە ئەوانىش ئاوبانگيان كەمتر نەبو لە چاۋ پۆبسىمىر دا...

كەسە تۆلە سىنەكان خۇيان ئامادە كىردىو كە هىرش بىكەنە سەر باستىل بۇ ئازاد كىردى زىندانىەكان و كەسانىكى دىكەش خۇيان ئامادە كىردىو كە دۇخىك دروست بىكەن دىۋى دەسەلات گىرتنە دەست كە ئەبىتقە ھۆى ھاتنە ئاراۋەى پىش ۋەختى دەسەلاتى تىرۇر، ئەم كەسانە لە كلىسايەك لە ھەپەنسا دانىشتىنغان ئەكرد كە پىنى دەوترا كلىساي (يەعقوبىەكان) بەم شىۋەىە وردە كارى ئەو پلانە خۇيناۋىيە لەنىۋان دىۋارەكانى ئەو كلىسايەدا داپىژرا، ھەر لەو شۋىنە خىشتە ئامادەكرا بۇ لەناۋ بىردىنى ئەو نەجىب زادە و كەسانەى كە لايەنگىرى پىشوبون. ھەر لەو شۋىنە بىرپار لەسەر ئەۋە درا كە ھاندەرەكانى شۇرش و دىۋى ئەوانىش تاۋانبارەكان ھەستىن بە ئەنجامدانى كۈشتىن و سەرپىرىن و دەست دىرۋى كىردى ئاشكرا تا ترس بىخەنە ناخى دانىشتۋانەۋە و لە ھەمان كاتدا مانۋىل كە كرابو بە دادىارى گىشتى (كۆمۈنەكان/ۋاتە حكومەتى شۇرگىزىرى داماتۋى پارسى) ھەل دەستىت بە لەناۋ بىردىنى ئەۋاۋى ئەو كەسانەى كە ناسرابون بە دىلسۋزى پادشا و ۋلات. بەم شىۋەىە لە يانەى يەعقوبىەكان مەشق كرا لەسەر تىرۇر بەو پىاۋانەى كە خۇيان ئامادە كىردىو بە دەست پىكردن لە شانەكانى پىلانگىرى پىكخراۋەۋە تا ھەستىن بە كارى تاۋانى ئاشكرا و بەكۆمەل بە پىنى پىنماىى ھىزە شارۋەكان، بەم شىۋەىە پىلانگىران ھەنگاۋىك بەرەو پىشەۋە چۈن لەو پىگەىەى كە پىرى بو لە كاولكارى.

بەشى چوارەم

كەۋنى ناپلىۋن

ئامانجى خاۋەن سەرمایە جىھانىيەكان لە پلان دانان بۇ شۆپشى فەرەنسا
ئەرە بو كە دواتر بېنە خاۋەنى راستەقىنەى فەرەنسا و بەر شىۋەيەش بېنە ئەر
دەسلەتە شاراۋەيەى كە كۆتەرۋلى حكومەتەكانى ئەوروپا ئەكات لە پشت
پەردەۋە ۋەك پلانىكى دور مەودا بۇ دەست گرتن بەسەر جىھاندا.
ھەرۋەك لە بەشى پىشتىدا باسما لىۋەكرد، دواى تەقىنەۋەى شۆپش
پوداۋەكان بە خىرايى پروياندا و سەرەقا يەققوبىيەكان دەستيان گرت بەسەر
دەسلەتدا و بەردەوام بون لەسەر بەكار ھىنانى دۆك ئۇرليان ھەرۋەك پىشتو،
دواتر داواين لىكرد كەلە ئەنجومەنى نىشتىماندا دەنگ بدات بە لە سىدارەكانى
كوپى پورى شا لويىسى شانزەھەن، ھەرۋەھا ئەر باۋەپەشيان لەلا دروست
كردبو كە دەكرىتە شاى فەرەنسا لە برى كوپى پورەكەى و بەم شىۋەيە دۆك
دەنگى دا بە لە سىدارەكانى شا دا و بەۋەش بەرپرسىيارىتى ئەر كارەى گرتە
ئەستۇ لە كاتىكدا كە پىلان گىرە راستەقىنەكان بە شارارەيى مانەۋە.. لە
كاتىكدا ئەر پىنمايىيەنى كە يەققوبىيەكان لە دەسلەتلى شاراۋەۋە بەدەستيان
گەيشت لەسەر بەرپوۋەبردنى شۆپشەكە جىاۋاز بو لەۋەى كە دۆك ئۇرليان
باۋەپى پىنى ھەبو، ئەر پىنمايىيە بىريارى پاكتاۋكردنى دابو دواى ئەۋەى كە
ببو بەبار بەسەريانەۋە.. ئەۋەندى ئەبرد كە چەرخى ئامپىرە ترسناكەكە كەۋتە
سوپان: ئەم جارە ئامپىرى ئاۋزپاندن دژى دۆك ئۇرليان كەۋتە كار ھەرۋەك چۆن

پنځتر له نړۍ ماری نه ستوانیت که وتېوه کار. بهو شپوهیه هندی هندی پېتی
پیس کردنې ناوبانگی له ملی نالینرا و بهرو تیغی مه قسه له پهل کیشی نه کرد
له گهل کاروانیک له کسه راست په ووه کان که نامانه کرابون یو له سیداره دان.
نه وکاته ی که برا یو بهردم تیغی مه قسه به گوینی خوی بیستی که جه ماوه
مه حکومیان نه کرد و توپه یی خویان دهر نه بری له کاره کانی.

به لام یو میرابو کاره که جیاواز بو، نهو هستی به مه ترسی نه کرد و بوی
دهرکوت که نهو وهک نامیریک به کار هینراوه، هستی به په شیمانی کرد
سمریاری نهوه ی که نهو له پوی ناکاروه همره سی هینابو و نهیده توانی دیمه یی
نهو تاوانانه قبول بکات که یعقوبیه کان پوزانه نه نجامیان نه دا، ته نها شتیک که
یو میرابو گرنگ بو نه و بو که دهسه لاتی په ها له شا وهریگریته وه و بیکاته
نمایهک و وهک شایه کی بی دهسه لات بیهیلینته وه و خوشی بیته پراویژکاری
یه که می شا، کاتیک بوی دهرکوت که نامانجی دهسه لاتی شاروه نهوه یه که
لوپسی شانزه هم بگوژرت هه ولی دا بیرفینیت له پاریس که تیایدا زمیندانی بو
و بیبانه نهو شوینه ی که هینشتا هیزی خوی تیدا مابو. به لام نهو نه خشه یه
شکستی هینا و دهره نجامه که شی نهو بو که دهسه لاتی شاروه بریاری دا که له
ناو بریت... به لام یو نهو دوخه که جیاواز بو له بهر نهوه ی پیکخواوه کانی
ناوړاندن کاتیک نهو توپان له بهر دهستدا نهو یو نهو کاره هر بویه په نایان
برده بهر دهرمان خوارد کردنې و واده رخرا که خوی کوشتوه.

دواتر قوناغی کی زور ترسناک بالی به سر پاریسدا کیشا، نهو قوناغی که
له میژودا به دهسه لاتی تیرور ناسراوه، نهو قوناغی که پوزانه به سهدان که س
نه برانه بهر دم تیغی مه قسه... نه وکاته تیرور له دو که سدا به رجه سته بو:
(دانتون) و (پوبسییر)، کاتیکیش که نهو دو جه لاده پولی خویان بیینی، سهره تا
پوبسییر، دانتونی هاوپنی نارد یو بهردم تیغی مه قسه و دواتر نهو نه ده ی
نه برد که سهره ی خوشی هات^{۷۷}.

(^{۷۷}) بریاری ژماره پنځ له پېرموی ناوخوی جوله که کان نه لیت: ماسونی له ناو نه بریت - نهو کاته ی که
پوبسیست نه کار - به شپوهیه که نه بیته جیکه ی گومان. کاتیکیش نهو پنگه یه نه گریته بهر که ماسونی که زیاد

مىژونوسى گەرە بەرىقانىا والتەر سكۆت لە پىنگەي شىكردنەوئى قولى
پوداۋەكانى مىژو بە تايىبەت مىژوى ئوروپا درك بەو پۆلە ئەكات كە ھىزە
شاراۋەكان ئەيانگىرا لە پشت شۆپشى فەرەنساۋە، ھەر كەسىكىش بىتوانىت
كتىبەگەرەكەي (ژيانى ناپليۇن) بخوينتەۋە ئەتوانىت وردەكارى تىۋەگلانى
زايۇنىزىمى بۇ دەر بىكەۋىت لە پىلان گىران بۇ شۆپشەكە، والتەر سكۆت لەو
كتىبەي دا ئامارە بۇ پاستىيەك ئەكات كە جىگەي پىرسىيارە ئەۋىش ئەۋەيە كە
زۆربەي سىماكانى شۆپش، سىماي بىگانە بون و ئەو كەسانە دەستە ۋارەي
زمانى جۈلەكەيان بەكار ھىناۋە، ئەۋەي كە زىادتر بوە جىگەي سەرنجى
پوداۋىكى دىارى كراۋبو كە ئەۋىش بىرىتى بو لە دەرەكتى ناپونى كەسىك
بەناۋى (مانوئىل) و دانانى لە پۇستى ئەمىندارى گشتى (كۆمۇن)^۸ى پارىس،
ئەم مانوئىلە بەر پىرسىيار بو لە زىندانى كردنى ھەزارەھا قوربانى لە زىندانەكانى
فەرەنسادا، ئەو زىندانىيەكە كە لە كوشارە گەرەكەي سالى ۱۷۹۲ گىيانىان
لەدەست دا كە ژمارەيان تەنھا لە پارىس دەگەيشتە ۸۰۰۰ زىندانى.

كەسىكى دىكەي جۈلەكە بەناۋى (داقىد) ياخود (داود) يارمەتى مانوئىلى
دەدا و ئەۋىش يەككىك بو لە كەسە دەست پۇيشقۇۋەكان لە ئاسايشى نەتەۋەيى
پارىسدا كەلە كاتى شۆپشدا ناۋبانكى دەرکرد (ھەرەك چۆن داقىدش
ناۋبانكى دەرکرد) بە بانگەۋاز كردن بۇ پىشتى خوينى زىادترى قوربانىەكان.
داقىد ھەر ئەو كەسە بو كە بىنەماي پەرسىتى خۋايەكى مەزنى ھىنايە ئاراۋە،
ئەو خۋايەي كە بۇ ماۋەيەك جىگەي ئاينى مەسىحى گرتەۋە بە پىنى بىريارىكى
شۆپش.. ھەرەھا سىز والتەر سكۆت ئامارە بەۋە دەدات كە (كوپىر لوس دى

لە پىنۋىست بىزانىت "مىژونوس سودەر لە كىتەبەكەي "ژيانى مىرابۇ" دەلىت كە مردنى مىرابۇ لە كاتىك بو دا كە
دەكرا شۆپش بوەستىنرىت.

(۸) يەككىك لە بىرگەكاي ۱۵ پۇتۇكۇلەكانى زايۇنىزىم ئەلىت: ماسۇنى لەناۋ ئەبىرىت - كاتىك كە پىنۋىست بىكات
- بە شىۋەيەك كە نەبىتە جىگەي گومان بە بى ئەۋەي كە ئەندامانى كۆمەلگە بىرايانمان بىگىرتەۋە، ئەم
پىنگەيەش كاتىك بەكار ئەمىنرىت كاتىك يەككىك لە ماسۇنىەكان زىاد لە پىنۋىست بىزانىت. سكۆدەر لە كىتەبەكەي
بە ئار نىشانى "ژيانى مىرابۇ" ئامارە بەۋە دەكات كە مردنى مىرابۇ لە كاتىك دا پوي دا كە ھىشتا دەرلەت
ھەبو بۇ ۋەستاندىنى شۆپش.

لاکو/ ئەو كەسەى كە پىشتەر نامازەمان پىندا كە جوله كەيەى ئىسپانى بو)
پۇلىكى زۇرى ھەبو لە نامادە كارى كردن بۇ شوپش لە كۆشكە شاھانە كەى
(بالىنى نىشتىمانى) ئەو شوپشەى كە كرديپە جىگەيەك بۇ بەد پەوشتى.

بەلام ئىمە ئەبىت نامازە يكەين بەوھى كە ئەو كىتەبە مەزنى كە لە نۆ بەرگ
پىك دىت و لە لاين سىر والتەر سكوتهو نو سراو بە ناو نىشانى ژيانى
ناپليۇن، تيايدا بە شىكى زۇر لە راستىەكان خراو تە پو بەلام لەگەل ئەو ەشدا
ديوارىك بۇ لە ياد كردن بە دەورى دا ھەل چنراو.

ھەروھە پىويستە نامازە بەو بەدين كە لە كىتەپىكى دىكەدا بە ناو نىشانى
(ژيانى پۇبسىر) كە لە فوسىنى (پىنى) يە پىرگەيەك لە خۇ ئەگرىت كە جىگەى
بايەخى زۇرە: لەو پىرگەيەك دا باس لە چەند وتەيەكى پۇبسىر دەكات و
ئىمەش لە خوارەو ئەو وتانە و ئەو پىرگەيەش ئەيخەينە پو كە تيايدا ھاتو لە
كىتەبەكەدا:

"لە ۲۷ نىسانى ۱۷۱۴ دەسلەتتى تىرۇر گەيشتە ترۇپك، لەو پۇژەدا پۇبسىر
وتارىكى پىشكەش كرد لە بەرامبەر كۆمەلى نىشتىمانى و تيايدا ھىرشىكى
توندى كرده سەر ئەوانەى ناوى لى ئابون تىرۇرىستە توند پەوھەكان، ئەم
ھىرشە كۆمەلىك تۆمەت لە خۇ ئەگرىت كە بە شىوھەيەكى گشتى وتراو، واتە
ئاراستەى كەسانىكى ناديار كراو، دروست ئەو وشانەى كە بەكار ھاتو لە
لیدوانەكەدا پەنگە بەم شىوھەيە بويىت: من جورنەتى ئەو ناكەم كە ناويان لى
بىنم لەم كات و شوپشەدا... ھەروھە ناتوانم پەردە لەسەر ئەم نەينىە لایبەم
كە لە شوپشەكاندا بوە لە دىر زەمانەو... بەلام من ئەتوان دلنبايم لەوھى كە
ئەوانەى ئەو پىلانەيان گىپراو بەكرى گىراون و بەرتىل و بەد پەوشتى كارى
تىكردون... ئەم دوانەش لەچاو پەوشەكانى دىكەدا كاريگەرترىن پەوشن كە
بىگانەكان دۇزىويانەتەو بۇ ھەلوھەشانەوھى دەولەت، مەبەستم لەوكەسانە
قەسەكانى بى بارەپى و داوين پىسىيە..."

دواتر پىننى نوسەر دەلىت: ئەگەر پۇبسىر ئەو قسانەى نەكردبايە بى
گومان لەناو نەدەبرا...

لە راستىدا پۇبلىسىر زىياد لە پىئويست قىسەى كىرد ھەر بۇيە فېشەكىك نرا بە چەناگەيەوۋە كە بوۋ ھۇى بىى دەنگ كىردىنى بە شىئوۋەيەكى تەواۋەتى بەر لە پۇژىك لە بىردىنى بۇ بەردەم تىغى مەقسەلە، بەم شىئوۋەيە ماسۇنىيەك لە ناۋ برا كە پىگەى پىدرايو زۇر بزانىت. تا ئىستەش زۇرىك بىى ئاگان - جگە لە ژمارەيەكى كەم نەبىت - لەۋەى كە پۇبلىسىر و مارا و دانتۇن كە بە سەرانى قۇناغى تىرۇر دادەنرىن لە راستىدا ھىچ نەبون جگە لە داردەستى نورانيەكان ياخود بە مانايەكى دىكە كۆمەلەى سىانزەھەم يا دانايانى زايۇنىزم.

دواى ئەۋەى كە نەخشەى پىلان گىران سەركەوتو بو لە كۇتايى ھىتان بە ژيانى تەراۋى ئەو كەسانەى كە بىريار دراىو كۇتاييان پىى بھىنرىت، قۇناغىكى نوپيان لە پىلانگىپى جىھانى دەست پىكىرد، ئانشلىم مايەر پۇتشىلد كچەكەى (ئاتان مايەى) نارد بۇ ئىنگىلتەرا بۇ كىردنەۋەى لقى دامەزراۋەى پۇتشىلد لە لەندەن و ئامانچ لەو كارەش داين كىردىنى پەيوەندى سوخۇرە جىھانىەكان لە ئىنگىلتەرا و ئەورۇپا، چەقاندنى دەسەلاتە سىياسى و ئابورى و داين كىردىنى پەيوەندى بە شىئوۋەيەكى تايىبەت لە نىۋان ئەو كەسانەى كە دەستيان گىرتبو بەسەر بانكى ئىنگىلتەرا لەگەل ئەۋانەى كە دەستيان گىرتبو بەسەر بانكەكانى فەپەنسا و ھۇلندا و ئەلمانىا، ئەم ئەرە سىپىردا بە (ئاتان مايەر پۇتشىلد) لە كاتىكدا كە تەمەنى زىادتر نەبو لە ۲۶ سال. ئەمەش ئامازەيەكە بۇ نەو مەشقى كە ھەر لە مەدالىيەۋە بىنيويەتى.

ئاپلىيۇن پۇناپارت

دواى ئەم قۇناغە خاۋەن سەرمايە جىھانىەكان سەرمايەگوزارىيان كىرد لەسەر كەسىكى دىكە كە تا دەھات زىادتر دەردەكەوت ئەۋىش ئاپلىيۇن پۇناپارت بو. لەو كاتەۋە زىنجىرەيەك شەپ بە سەركىردايەتى ئاپلىيۇنى بەناۋ بانگ پويان دا كە ئامانچ لىيان پوخاندنى زۇرىك لە دەسەلاتەكان بو لە ئەورۇپا. ئاپلىيۇن بە سوپاكەى تەواى ئەورۇپاى داگىر كىرد تا كار گەيشقە ئەۋەى كە لەسالى ۱۸۴۰

خوی کرده نیمپراتوری فەرەنسا و براکانیشی کرده شای ولاته نهوروپیهکان: (جوزیف) شای ناپولی، (لوئیس) شای هۆلندا و (جیرۆم) شای لوسئفایا (یهکیک لهو شانشینانهی که سر به جیرمانیا بو). بهلام ناتان پۆتشینلد به شیوهیهک کارهکهی پێک خست تا براکانی بینه شای سهرمایه له نهوروپا و بهوشیوهیه نهو کهسانه بونه دهرسهلاتی شاراوهری پشت نهو دهرسهلاتهی که ناپلیون دروستی کرد.

نهو دهرسهلاته شاراوهریه بریارى دا که سوئسرا ههلبژێرنیت و بیکاته نیوهندیکی ئاسایش بۆ پارهکانیان. ههر بۆیه بریاریان دا که نهو ولاته دهر بکهن له چوارچێوهی شهڕ و شوپهکان و بۆ ههتا ههتایه کردیان و لاتینکی بێ لایهن... دواتر خاوهن سهرمایه جیهانیهکان پویان کرده بازرگانییهکی نویی پر قازانچ که نهویش بازرگانی جهنگهکانه، نهو بازرگانییهی لهههر حالهتیک دا بێت قازانچ نهکات بهبی نهوهی نیگهرانی نهوه بن کهکی دهجهنگیت و کی دهیباتهوه.. ئامرازیان بۆ نهو کاره بریتی بو له دهست گرتیان بهسهر کاخانهکانی دروست کردنی چهک، تهقهمهنی، دروست کردنی کهشتی، مادهی کیمیایی، کانزا، کورهی ستیل و بهرهم هێنانی دهرمان... پڕۆژهی خاوهن سهرمایه جیهانیهکان بهباشی بهرپوه نهچو و بهلێشاو پاری پوی تیکردن له دهرهنجامی پێش کهش کردنی کههرستهکانی جهنگ که دهیان دا به لایهنه بهشهڕ هاتوهکان بهبی جیاوازی. بهلام پێگرتکه دروست بو که ناوی: نیمپراتور ناپلیون پوناپارت بو.. سهرتا ناپلیون کێشهی نهبو لهگهڵ هاوپهیمانهکانیدا – خاوهن نهو سهرمایه زۆرانهی که قهرزیان نهدايه بۆ پشتیوانی کردنی سوپاکهی و نامادهکاری کردن بۆ هێرشهکان، بهلام دواتر گومانیک دایگرت له سروشتی نهو کارانهی که نهو کهسانه نهیان کرد و به بیر تیزێ خوی درکی بهوه کرد که شتیک له پشت پهردهوه پو دهرتات و لایهنگهلیک ههت که نهو کهسان له پشت پهردهوه دهجولیننیت. ههر بۆیه به وریاییهوه ناماده کاری کرد و چارهپانی دهرفتهی نهکرد بۆ لێدانی بازرگانهکانی جهنگ و شانه نوستهوهکان به شیوهیهکی کاریگهر دواي نهوهی که زانیاری و بهلگهی تهواوهتی کو دهرکاتهوه،

لەو كاتەو نىتەكانى بەرامبەر ئەو كەسانە بەدەركەوت بەلام لە ھەمان كاتدا سەرئالى شەپرى روسيا بو بەو پىنيەي كە چارەنوسى خۇي و سوپاكەي بەستراپۇو بە دەرەنجامى ئەم شەپەرەو، لەو كاتەدا نورانيەكان بە گونجاويان زانى كە دەستى خۇيان بوەشىنن... ئەلبەتە شكست ھىنانى سوپاي ناپليۇن لە ھىرشەكەي روسيا پىرەوى پوداۋەكانى كۆپى...

بۇچونىك باۋە دەلىت كە زىستانى روسيا و سەرماكەي ھۇكار بو بۇ شكست دانى ھىرشەكەي ناپليۇن و كوردىە كەورەترىن كارەساتى سەربازى بەدريژاى مېژۇدا، بەلام لە راستىدا ھۇكارى شكستەكە بىرىتى بو لە تىكىدانى ھىلەكانى پەيوەندى بە تەينى لە كاتىكدا كە تەقەمەنى دەدرا بەسوپاي قەيسەر.

ئەو پلانەي كە ھىزە شاراۋەكان گرتيانە بەر بۇ تىك شكاندى سوپاي ناپليۇن و ناچار كوردى بەرەي كەلە دەسەلات بىتە خوارەو بو پىرۇگرامىك بۇ سەرانى پىلانگىپرى جىھانى كە لەگەشت جۇلانەۋەكانىاندا دەيان گرتە بەر... ئەكرىت بەم شىۋەيە باس لەو پىرۇگرامەكە بىكرىت: سەرچارە نەينىەكان دەچنە پۇستە سەرەكەكانى پىشەسازى و پەيوەندى و خۇراك و گواستەۋە و چەندىن نىۋەندى ھەستىياري دىكە. ئەو كاتە ئەو دەۋلەتەي كە ئەوان دەخزىنە ناۋى دەكەۋىتە ژىر پەجمەتى ئەوانەۋە لەبەر ئەۋەي شانە نەينىەكان ئەو كاتە دىنە نىۋەندەۋە و دەتوانن ناۋارامىي دروست بىكەن لە پىشتىۋانى كوردى سوپا و پەيوەندىەكانى و لەھەمان كاتدا ناۋارامى كۆمەلەيەتى دروست بىكەن لە كاتىكدا كە ۋلات لە شەپ دايە: ئەو پەۋشەش كە بەكار ھات بۇ تىك شكاندى سوپاكەي ناپليۇن ھەر ھەمان ئەو پەۋشە بو كە بەكار ھات بۇ تىك شكاندى سوپاي روسيائى قەيسەپرى لەبەرامبەر يابان لە سالى ۱۹۰۴ .

مېژۇ پىنمان دەلىت كە چۇن دۋاي شكانى سوپاكەي ناپليۇن ناچار بو كە دەست بەرداي دەسەلات بىيت لە سالى ۱۸۱۵ و دورخارىەۋە بۇ دورگەي (نەلبا) و كاتىكىش كە لىنى ھەلھات و ھەۋلى دا بگەپىتەۋە، پوبەپرى ئەو ھىزە شاراۋانە بۇۋە كە دەستيان گرتىبو بەسەر ۋلاتدا، شەپرى واتەرلۇش كە دۋاي گەپانەۋەي ناپليۇن بەرپاكارا، كۇتايىيەكى يەكلا كەرەۋە بو بۇ ناپليۇن.

كەس نازانىت كە چۇن پۇتشيۇد و سوخۇرە ھاوکارەكانى توانيان خۇيان
بپاريزن لە تورپىيى حكومت و گەلى ئىنگلتەرا بەمۇى ئەوھى كە بونە مال
وئرانكردنى ھەزارەھا كەس، بەلام لە پوى ميژوييەو زانراو كە دامەزراوھى
پۇتشيۇد قەرز گەلىكى دا بە ئىنگلتەرا بە بەھاي ۱۸ مليون ليرەى ئىستەرلىنى
و بېرى ۵ مليون ليرەشى دا بە ھاوبەشەكەى روسيا لەسەر ئەو كارەى كە دژى
ناپليۇن كرديان، بەر لەوھش كە (ناتان پۇتشيۇد) كۇچى دراىى بكات لە سالى
۱۸۳۶، كەسى يەكەم بو لە بانكى ئىنگلتەرا و قەرزى نشتيمانى ئىنگليزىش
گەيشتبو ۸۸۵ مليون ليرە ئىستەرلىنى بە مۇى زيانە ئابورىيەگەرەكە.

چەند نيشانەيەك لەسەر پەوتى پىلانگىرى لە سەردەمى ناپليۇنەو تا
ئىستە

ھەندىك جار زۇر بە دەگمەن ماسۇنيەك ئەدوزىتەو لە نىوان ھەزارەھا
ماسۇنى ئەوروپىدا كە شتىكى كەم بزانىت لەسەر ھاتنە ناوہوھى ماسۇنيەتى
پۇژھەلاتى گەرە ياخود نورانى يا كەسە داناکانى زايۇنىزم بۇناو دلى
ماسۇنيەتى سەرەكى ئەوروپا، بەلام لەگەل ئەوھشدا مامۇستا گەرەكانى
ماسۇنيەتى ئىنگليز پاستىيەكە ئەزانن و ئەوش پالى پىوھنان قا ئىنگليزە
ماسۇنيەكان ئاگادار بكنەوھ و لىيان قەدەغە بكن كە پەيوھندى بكن بەھەر
كەسنىك كە سەر بە كۇپى پۇژھەلاتى مەزن بىت ياخود بەھەر كەسنىك كە سەر
بەوان بىت، كەسنىكى دىكەش بەوھ پاستىيەى زانى و ئەويش پاپا بيوسى
نۆھەم بو، ئەو كەسەى كە پىگەى لە مەسىحىە كاسۇلىكەكان گرت كە پەيوھندى
بكن بە ماسۇنيەتەو.

ئەگەر كەسنىك گومانى ھەبىت لە پاستى ئەو پۇلەى كە ماسۇنيەت گىپراى لە
شۇرپى فەرەنسا، ئەرا ئىمە ئاراستەى ئەكەين بۇ ئەو مەشت و مەھى كەلەو
بارەو كرا لە ئەنجومەنى نوينەرانى فەرەنسا لە سالى ۱۹۰۴ و ليرەدا دەقى

کوتایى ئەو مشت و مېرەتان بۇ ئەخەينە ېو گە (دى روازانیټ) ى توپە کرد
دوای ئەوہى گە ھەندىك پرسیارى وروژاند بۇ بەلگە ھىخانەوہ لەسەر پۆلى
ماسۆنیەت لە شۆپشى فەرەنسا و دواتر گوینى لە وەلامەکان گرت.

دى روازانیټ: گەواتە ئیعمە ھەمومان بەتەواوەتى و بەدیارى کراوى کۆکین
لەسەر ئەم خالە، ئەویش ئەوہیە گە ماسۆنیەت تەنھا دروست کەرى شۆپشى
فەرەنسا بوہ، ئەو پاکتاوکردنەنەش گە ئیستا ئەیبیستم لە ئەنجومەن ئەو
دەردەخەن گە ھەندىك کەسیش لیژە وەک من ئەوہ ئەزانن.

ئەو کاتە (نجوملو)ى نوینەر ھەستا گە یەکیگە لە ئەندامانى کۆپى
پۆژەلاتى گەورەى فەرەنسا و بەدەم خوراندنەوہ وەلامى دایەوہ (ئیمە ئەوہ
ھەر ئەوہ نازانین... بەلکو ئیمە ئەوہش بۇ ھەموان ئاشکرا ئەکەین).

لەسالى ۱۹۲۳ نیوارە خوانىك ئامادەکرا لە پاريس و ژمارەیک سیاسى و
بەرپرس لە کۆمەلەى گەلان قیایدا بەشداری بون کاتىك گە سەرۆکى کۆپى
پۆژەلاتى گەورە ھەستا و پیکەکەى بەرز کردەوہ و وتى: "بە خووشى پژیمنى
کۆمارى فەرەنسا کۆپى ماسۆنیەتى فەرەنسا... ھەرەھا بەخووشى کۆمارى
سبەینى جیھانى کۆپى ماسۆنیەتى جیھانى". بەم شیوەیە ئەبیین گە
ھیزەکانى پیلانگىڤى ئەو توانایەى ھەبو لە سالى ۱۹۲۳ و لە ژێر سایەى
پژیمنى کۆمارى فەرەنسا بە ئاشکرا شانازى بەوہرە بکات گە شۆپشى فەرەنسا
زادەى ئەوہ و بە ئاشکرا باس لە نیەتەکانى داھاتوى بکات وەک دامەزراندنى
کۆمارى جیھانى گە زادەى ماسۆنیەت دەبیت، ئەم حالەتەش زۆر سەیر نیە،
لەبەر ئەوہى دەرەنجامى ئەو سەرکەوتنەى گە نورانیەکان بەدەستیان ھینا لە
پەیماننامەى فیرسای لە دەرەنجامى جەنگى جیھانى دووہم و یواری پەخساند
بۇ ماوہیەکى دورودریژ بۇ ئەو دەسەلاتە نھینییەى گە دوابەدوای پژیمنى
پادشایەتى ھات لە فەرەنسا دوابەدوای شۆپ و پوداوەکانى سەدەى نۆزدەھەم.

لە دوای سالى ۱۹۲۳ ەوہ ھیزە شاراوەکانى فەرەنسا ئەیتوانى پال بە
سەرچاوہ و کەسە پەیوہندى دارەکان بە خۇیانەوہ بنیت تا باشتىڤ پینگە
بەدەست بەینن بچنە پینشەوہ. ھەر بەم شیوەیە بو گە لە سالى ۱۹۲۴ و بۇ

يەكەمىن چار نوڭنەريان گەيانە پۇستى سەرۆك وەزيران گە ئەويش مەيىۋ (ھەيۋى) بەناو بانگ بو. ئەم كەسە لەر كاتەو و لە تەواي ئەر پۇستانەي كە مەيىۋ تەواي ئەو شتانەي جى بەجى كىرە كە لىنى داواكاراۋە، سەرپەرشتى ھەلمەتلىكى كىرە دژ بە ئاينى مەسلىحى و داواي كىرە كە ئاينى جىا بىكرىتەو لە ژيانى گىشتى... دواچار نۇيە ھاتە سەر سپاردنى دەسەلات بە جۈلەگەيەك:

يەكەك لە سەر كىرەكانى كۆپى پۇرۇشەلاتى گەورە لەر كاتەدا سىياسەت مەدارى ھەپەنسە بەناوبانگ (لىۋىن بلوم) بو، ئەويش ھەروەك ھەموان ئەزانى جۈلەگەيە و پۇلىكى گىرەكى گىرەپاۋە لە ژيانى سىياسى ھەپەنسا و بەردەوام بو تا داواي جەنگى جىھانى دوۋەم، چەند پۇستىكى وەزارى وەرگىرت و دواتر لە سالى ۱۹۲۶ و بۇ يەكەمىن چار پۇستى سەرۆك وەزيرانى بەدەست ھىئا، لە نىۋان ھەردو جەنگى جىھانى يەكەم و دوۋەمدا كارى كىرە لەسەر لەبەر چاۋگىرتى كۆمەلەي پىلانگىرەنى جىھانى بۇ دەست گىرتىن بەسەر (كۆمەلەي نەتەرەكان) كە ئەر كاتە نىۋەندەكەي لە شارى جىنىف بو ھەروەك چۇن نىستاش كار بۇ ئەو ئەكرىت كە دەست بىگىرتىن بەسەر نەتەرە يەكگىرتەۋەكاندا، تا بىتوان سود لە ساۋىلكەي تەواي ئەر كەسان وەرگىرت كە خەون بە تەنھا دەۋلەتلىكەۋە دەبىنن كە ھەمو جىھان لەخۇ بىگىرتىن لە ژىر سايەي ھۆكۈمەتلىك دا، بەر شىۋەيەش بىنەماي پەيۋەندىيان بە نىشتىمانەكەيانەۋە لەدەست دەۋەن و دەپنە نىچىرىكى ئاسان بۇ بۇچۈنەكانى پىلانگىرە جىھانى.

لە داواي سالى ۱۹۴۶ ەۋە كۆمەلەي پىلانگىرە جىھانى داواي ھەلۋەشاندەۋەي كۆمەلەي نەتەرەكان دەستيان كىرە بە خەينە ناۋ دەستەي نەتەرە يەكگىرتەۋەكان بەئامانجى دەست گىرتىن بەسەردا، لىزەدا شتىك ھەيە كە ئابىت پىشت گۈنى بىخەين ئەويش بىرىتە لە پەزنامەندى نەتەرە يەكگىرتەۋەكان لەسەر دامەزىراندنى دەۋلەتى ئىسپرائىل و بەخشىنى لەلەستىن بە زايۋنىزىمى سىياسى. لەر پىك ھاتنەدا نەمەرىكاۋ يەكىنتى سۇقنىت بەشداريان كىرە و بەو شىۋەيە نەتەرە يەكگىرتەۋەكان ئەو ئامانجەي بۇ زايۋنىزىمى سىياسى ھىنايە دى كە زىادتر لە نىۋ سەنەيە ھەۋلى بۇ دەۋات.

لەبەشی دووهمی ئەم کتێبەدا باس لەو پوڤاوانە ئەکەین کە ھۆکار بون بۆ ھەلایسانی جەنگی جیھانی دووهم. ئەو ھۆکارانەی کە پالی بە سوخۆرە جیھانیەکانەو نا تا پشتیوانی پلانەکانی زایونیزمی جیھانی لە ئەستۆبگرن بە پەوشگەلی نەینی و ئاشکرا تا ئەو کاتەی کە لە ساڵی ۱۹۴۸ توانیان لەستین داگیر بکەن. لێرە ئەوەندە بەسە کە ئامارە بەدین بە سامانی کانزایی و نەوت کە بە ھزارەھا ملیۆن دۆلار مەزەندە ئەکرێت، ئەو سامانەی کە پەسپۆری بەریتانی نینگھام گرێگ لە ساڵی ۱۹۲۸ دۆزیووە، ناوبراو کاری بۆ حکومەت ئەکرد لە ئەرکیکی نەینی دا، سەرچەم ئەو بەلگە ئامانەش کە پەییوەندی ھەبو بەر دۆزینەوێە لە دۆسیکانی حکومەتی بەریتانیا بەوردی شاردرایەو و دواتر ئەو پەسپۆرە بۆ جاری دووھەم لە کەنەداو بانگکرایەو بۆ لەستین و پاستەوخو لەدوای جەنگی جیھانی دووهم لەوئ مایەو تا لە ئاکار لە کەشیکی تەمو مژاوییدا ون بو بەبێ ئەوئ کەس لە بارەییەو ھیچ یزانیت، سامانی سەرشتی لەستین شتیک نێە جگەلە بەشیک لە سامانیکی مەزنی خۆرەھەلاتی ناوہراست، سوخۆرە جیھانیەکان ئەوئیان لە پیش چار گرتبو کە بە شینوہکەئ خۆیان کە بریتی بو لە بلۆ کردنەوئ بێ سەرەو بەرەیی و ھەل خەلەتاندنی جەماوہرو دروست کردنی ناھارامی و پشتیوانی کردنی بێ باوہری دەست بگرن بەسەر ئەو سامانەدا لە چوار چێوئ ھەلەتیک بەرفراوان بە ئامانجی لابردنی ئەو دەسەلاتە پەوایانەئ کە داکوکی لەو سامانە دەکەن تا دەستی سوخۆرە جیھانیەکان پێی نەگات، ئەو سوخۆرانەئ کە ئامانجیان گوپینی ئەو دەسەلاتانەئ بە سیستەمگەلنکی بێ باوہری سەر بە خۆیان.

لێرەو ئەو مەودا دورودریژەمان بۆ دەردەکەوێت کە پیلانگێری جیھانی بریویەتی لە کاتی کەوتنی ناپلیونەو.

بەشى پىنچەم

مىژۋى شاراۋى بلاۋ بونەۋەي جۈلەكە لە ئەمەرىكا

ئەگەر بچىن بەدۋاي پوداۋەكانى ژيانى ئەمەرىكادا، بۇمان دەردەكەۋىت كە
بەنەماي بلاۋبونەۋەي جۈلەكە لە ئەمەرىكا ئەگەپىتەۋە بۇ سەرەتاي مىژۋى
ئەمەرىكا، سەرمايە دارە جۈلەكەكانىش دەستيان كىرد بە بلاۋ بونەۋە لە
ئەمەرىكا تازە دروست بودا لەو كاتەۋەي كە مىشتا نەببو بە دەولەت و لە
سىانزە داگىرگەي بەرىقانى پىك ھاتبو.

ھىندى ھىندى بىرگەدەۋەي سوخۇرە جىھانىيەكان بەرەو داگىرگە
ئەمەرىكىيەكان ئەپۇيشت لەو كاتەۋەي كە (بنيامىن فرانكلين) پىاۋى بە
ئاۋبانگى دەولەتى ئەمەرىكا گەيشتە لەندەن ۋەك نۆينەي داگىرگەكان، لەۋى
سوخۇرە جىھانىيەكان پىتى گەيشتەن، ئەۋانەي كە ھەر ۋەك پىشتەر باسما لىۋە
كىرد دەستيان گىرتبو بەسەر بانكى ئىنگلەتەرا ۋ قەرزى نىشتىمانى بەرىقانىدا.

لە پەرى ۹۸، ژمارە ۲۲ ى بەلگە نامەي ئەنجۈمەنى پىرانى ئەمەرىكا،
پاپۇرتىك دەۋزىنەۋە كە لە لايەن (رۇبەرت ل. ئەۋىن) ۋەە نوسراۋە لە بارەي
چاپىنكەۋتەنىكەۋە كە لە نىۋان ھاۋبەشەكانى پۇتشىلد و بنيامىن فرانكلين
لەنجام درابو، رۇبەرت ل. ئەۋىن ئەۋ كاتە سەرۋكى لىژنەي بانكەكان و دراۋ لە
كۇنگرىنسى ئەمەرىكا بو، ئەۋ پاپۇرتە ئامارە بەۋە دەدات كە چۇن ئەۋ كەسانە
پرسىاريان لە نۆينەرە ئەمەرىكى كىردبو لە بارى بۇچۈنيەۋە سەبارەت بە

هۆڭكاري گەشەسەندى ئابورى لە داڭىرە ئەمەرىكىيەكاندا.. ھراكلينىش بەم شىۋەيە ۋەلام ئەداتەمە: "كارەكە زۇر ئاسانە لەبەر ئەۋەي ئىمە خۇمان دراۋى خۇمان ھەردەگەين .. كاتىڭكىش كە ئەو كارە ئەكەين دەيىت بە شىۋەيەك يىت كە بگۈنچىت ئەگەل پىداۋىستى ئابورى پىشەسازى مان". پۇبىرت ل. ئەوين قىيىنى ئەۋە ئەكات كە ئەم ۋەلامە سەرنجى كۈمەلەي پۇتشىلى پاكىشا بۇ ئەۋ ھەرفەتەي كەلە بەر ھەستىانە بۇ كەردنى قازانچىكى زۇر... لەبەر ئەۋەي تەنھا پىۋىستىيان بەۋەيە ياسايەك ھەرىكەن كە پىنگرى بگات ئەۋەي كە داڭىرگەكان خۇيان ھەستىن بە چاپ كەردنى دراۋى خۇيان و ئاچار بگىرن بەۋەي كە بگەپىنەرە بۇ بانكى ئىنگىلەرا بۇ ئەۋ كارە... تا ئەۋ كاتەش ئامىشىل مایەر پۇتشىلد لە ئەلمانىا دادەنىشت و لەۋىۋە كارەكانى جىبەجى ئەكەرد و سەربازى پىشەگەرى ئەلمانى دەدا بە بەپىتانيا كەلە دىھاتەكان كۇيانى دەكەردنەۋە بەشىۋەيەك كە بۇ ھەر سەربازىك بېرى ۸ لىرە ئىستەرلىنى دىارى كرابو... ھەر ئەم ھەسلەتەشى بەس بو تا پال بە ھكۈمەتى بەپىتانياۋە بىت تا ياسايەك ھەرىكات لەمەر دراۋى ئەمەرىكى.

دواچار ئەم ياسايە ھەرچو و دەسلەتى داڭىركارى بەپىتانى لە داڭىر گەكانى ئەمەرىكا ھەستا بە دانانى بېرىك پارە بە دراۋى ئەمەرىكاي پىشو لە بانكى ئىنگىلەرا ۋەك گەرنىيەك بۇ ئەۋ قەرزەي كە بانك پىشكەشى داڭىرگەكانى ئەكات بە بەھەرە و بەدراۋى نوى، لىرەدا قەسكە بە جى دەھىلىن بۇ پىنامىن ھرانكلين خۇي بەۋ پى يەي كە ۋتەكانى لە بەلگەنامەي كۈنگرىس ژمارە ۲۲ ھاتە:

"دۇخەكە تەنھا دواي تىپەر بونى تەنھا يەك سال لە ھەرچونى ئەۋ بېرارە بە ئەۋاۋەتى پىچەۋانە يۈۋە، سەردەمى گەشە سەندىن كۇتايى پى ھات و قەيرانىكى ئابورى جىگەي گەرتەۋە بەئەندازەيەك خراپ بو كە شەقامى داڭىر گەكانى لىۋان لىۋ كەردىو لە بى كار". ئەۋ بەلگەنامەيە ئەلەيت: "بەلام بانكەكانى ئىنگىلەرا ئەۋەيان رەت كەردەۋە كە زىادتر لە پىرەۋى ۵۰٪ بىدەن لە بەھاي ئەۋ سەرۋە ئەمەرىكىيەي كە پىيان دراۋو بە پىنى ياسا نويكە، ئەمەش ئەۋە

ئەگەيەنئىت كە بەھاي دراوى ئەمەرىكى تەنھا بە نوسىنى پىنوسىنىك بۇ نىۋە كەم كرايەمۇ... "

مىژو نوس و لىكۆلەرەكان ھۆكارى سەرەكى شۆپشى ئەمەرىكا لە دژى ئىنگىلتىرا ئەگىرنەمۇ بۇ باجى بەناۋىيانكى چا، بەلام لېرانكىلن كە بە يەكىك لە سىما ديارەكانى ئەو شۆپشە دادەنرئىت، بەم شىۋەيە ھۆكارى شۆپشەكە شى ئەكاتەمۇ: ولاتە يەكگرتەۋەكانى ئەمەرىكا ئامادە بو بەر پەرى سىنگ فراۋانىيەۋە كە ئەو باجە سادەيە قىبول بكات ئەگەر ئىنگىلتىرا ماھى دەرکردنى دراوى لە ولاتە يەكگرتەۋەكانى ئەمەرىكا ۋەرنەگرتايەتەۋە، ئەم حالەتەش جۇرىك لە بىنكارى و ئاپەزايەتى دروست كىرد... وردە وردە ئەم ئاپەزايەتە تەۋاۋى وىلايەتەكانى ئەمەرىكاي گرتەۋە بەلام كەسىك دىكى بەۋە ئەكرد كە باجە زۆرە نوى كان و بە قالن بىردى ئابورى دەرەنجامى چالاكى كۆمەلنىك چەتەى جىھانى بون كە لە ھەمان كاتدا ئابورى بەرىقتاناشى قالن ئەكرد، بەم شىۋەيە شۆپش تەقىمە و يەكەمىن بەر يەك كەۋتن پرىدا لە نىۋان شۆپشگىرە ئەمەركىيەكان و ھىزە ئىنگىلىزىيەكان لە لىنگىستۇن لە ۱۹ نىسانى ۱۷۷۵. دواتر جۇرج واشىنتۇن كرايە فەرماندەى ھىزەكانى شۆپش و كۇنگرىس و لە ۴ تەموزى ۱۷۷۶ دا بەيان نامەى سەربەخۋىي راگەياند.

مەملەنىكان نىزىك بە ۷ سانى خاياند و سوخۇرە جىھانىيەكان بەلىنىيان دا كە پىشتىۋانى شەپە داگىر كارىيەكان بىكەن كە تا ئەو كاتە دەرلەتلىك بو لە پىنگەيەۋە كۆمەلەى پۇتتىلىد تۋانى پارەى زۇر لە پىنگەى دابىن كىردى سەربازى پىشەگەر لە وىلايەتى (ھىس) ئەلمانىيەۋە بۇ سوپاي بەرىقتاندا دابىن بكات. شەپ كۇلتايى ھات بە خۇ بەدەستەۋە دانى ھىزەكانى فەرماندەى ئىنگىلىزى (جەنەرال كورنوالىس) و پىك كەۋتن لەسەر پەيانتنامەى پارىس، ئەر پەيمان نامەيەى كە

فرانکلین دانوستان کاری سهره کی بو تیایدا و دان به سهر به خوئی ولاته
یه گگرتوه کانی نه مریکا نرا له ۲ ته یلوی ۱۷۸۲^۱.

دوای سهر به خوئی:

له گهل نه وه شدا که جهنگ کوتایی هات، به لام هینشتا سوخوره جیهانیه کان
خوئیان نه دابو به ده سته وه، به لکو هه ولیان دا له پینگه ی نوینه ره کانیانه وه نه وه ی
له توانایاندا هه بیئت بیکه ن تا نه وه مسوگر بکه ن که له ده ستوری نه مریکا دا
هیچ بره گه یه که نه بیئت که په یوه ندی به ده رکردنی دراوه وه هه بیئت، نه لیه ته
پاله وانانی سهر به خوئی نه مریکا ناگاداری نه وه مه ترسیه بون و وریای
پلانه کانی سوخوره کان بون نه مهش له و مشت و مه رانه دا ده رکده ویت که له
دوسنی کوپونه وه کانداهه لگیراوه له شاری فیلا دلغیا له سالی ۱۷۸۷، نه وه
کوپونه وانانی که ناسراوه به (کوپنه وه ی باوکانی دامه زرانندی ولاته
یه گگرتوه کانی نه مریکا). له بره گه ی پینجی به شی هه شته می ده ستوری
نه مریکی دا به م شینوه یه هاتوه ده لیت:

"کونگرېس خاوه نی ده سه لاته له ده رکردنی نه و یاسا گه لانه ی که په یوه ندی
هه یه به پیک خستنی دراوه وه". دوای ده رکردنی نه م ده قه ده ستورییه، کاره که
له ده ست جولکه جیهانیه کان ده رچو له بهر نه وه ی له و کاته وه ده ستور
سروشتنیکی پیروزی گرته خو له چاو نه مریکیه کان و لیدی نه وان نه یان
ده توانی به ناسانی و به شینوه یه کی راسته وخو بگه نه نامانجه کانیان به لام له گهل
نه وه شدا ده ستیان له هه ول دان هه ل نه گرت به لکو ده ستیان دایه مانور کردن بو

(^۱) هه دو دولت معداری به مریکانی (لورد شافام) کوپه که ی (وليام بیت) هه ست به مه ترسی سهرامیه داره
جوله که کان نه که ن هه بویه به شینوه یه کی ناشکرا ده ستیان کرد به هیرش کردنه سهریان له بهر چارچنوکیان له
سهریاز که نه مریکیه کانداهه (وليام بیت) سهریاری گهنج بونی توانی شا جوزجی سینه م ناگادار بکاته وه له
مه ترسی سوخوره جیهانیه کان و ناگاداری کردنه وه له پیلانه کانیان که نامانج لینی هه لایسانی جهنگله ته وای
نه وروپا هه بویه شا وهک سهروک و مزیران هه لی برارد به لام دراجار سوخوره جیهانیه کان توانیان که ناچاری
(وليام بیت) بکه ن که ده ست لمار بکیشیتوره

دەركردنى ياسا گەلىك كە بە شىۋەيەكى پىچەرانە پىشتى دەبەست بە ياسايە. ئەمەش ئەو دەقى ياسايانەى دراو دەردەخات كەلەو كاتەو دەرچون لە كاتىك دا كە گەلى ئەمەرىكى پىنى وايە (لەو باۋەپەشدا دىسۆزە) كە ھەر ياسايەك دەر چوبىت لەگەل پۇخى ئەو دەستورەدا دىتەو.

ھىچ جىگەى گومان نىە كە لىكۆلىنەرە كەردن لەسەر زال بونى سوخۆرە جىھانىەكان بەسەر ئابورى ئەمەرىكادا لە مېژوى جىھاندا خاۋەن بايەخىكى گەورەىە و لىزەدا دىنە سەر باس كەردنى.

ئەو پىزەوەى كە سوخۆرە جىھانىەكان پەپزەويان لى ئەكەرد، ھەر ھەمان پىزەوەى پىشتىريان بو كەلە سەرى ئەپزىشتن: پىزەوەى كۆمپانىيەى شاراوە، بە شىۋەيەك كە بەپىۋەبەرەكانى بانكى ئىنگلەتەرا نوپنەرىكىان لە ئەمەرىكا دامەزاند لە سالى ۱۷۸۰ ەو كەئەویش (ئەلكساندەر ھامىلتون)، ئەو كەسەى كە بە ھەلەمەتى پراگەياندن ئاۋيانكى ۋەك سەر كەردەيەكى نىشتىمەنى ئازادىخۋان دەركەرد. ئەم كەسە پىشنىيەرى دروست كەردنى بانكىكى فېدېرالى كەرد كە ھەلبىستىت بە دەركەردنى دراو و سەرپەرشتى كەردنى لەبىرى ھكۆمەت بە شىۋەيەك كە ئەو بانكە دامەزراۋەيەكى تايبەت بىت كە مۆلكايەتتەكەى بگەپىتەوە بۇ بەرژەۋەندىيە تايبەتەكان واتە بۇ سەرمايەى تاكە كەسەكان... ھەرۋە ھامىلتون پىشنىيەرى ئەوە ئەكات كە سەرمايە ئەو بانكە بگاتە ۱۲ مىيۇن دۆلار، بانكى ئىنگلەتەرا لەو پىزە ۱۰ مىيۇن دۆلار دەدات - بەدراۋى سەردەم - و ئەوەش كە ئەمىنەتەوە ئەھلىرەتەوە بۇ ئەمەركىەكان.

سالى ۱۷۸۳ ھامىلتون و ھاۋبەشەكەى (رېبىرت مۆرىس) بانكى ئەمەرىكايان پىك خىست، مۆرىس چاۋدىرى داراىى كۆنگرىسى ئەمەرىكى بو كە بەھۇى سەرپەرشتى مالى بەسەر خەرجىەكاندا توانى وا لە خەزىنەى ئەمەرىكا بكات كەلە كاتى سەرپەخۇيىدا بگەۋىتە ھالەتى مايەپوچىيەو. ئەمەش بەلگەيە لەسەر شىۋازەكانى دەسەلاتى شاراوە و بەكار ھىنانەكانى جەنگ و سەرچاۋەكان، مۆرىس كارى زىادەترى كەرد لەۋانە دەست گرتن بەسەر ئەو پىزە پارەيەى كە دەگەپىشتە ۲۵۰ ھەزار دۆلار لە پىگەى بەكار ھىنانى ۋەك

سرمایه‌ی بانی ئەمەریکا.. لەبەر ئەوەی کە بەرپۆلەبەرەکانی بانکی ئەمەریکا نوێنەری بانکی ئینگلتەرا بون - پێ گومان - و ئەمەش دەرەنجای لۆجیکی چارەپوان گراو بو... بەم شێوەیە خاوەن سەرمایە جۆلەگەکان توانیان دەست بگرن بەسەر هەردو بانکەکەدا: بانکی ئینگلتەرا و بانکی ئەمەریکا.

ئەمە لە کاتیگ دا بو کە سەرکردەکانی شۆرشى سەربەخۆی ئەمەریکا هەستیان بە مەترسی کرد و پێیان وابو کە زāl بونی بانکی ئینگلتەرا بەسەر بانکی ئەمەریکا دواچار ئەبێتەهۆی ئەوەی - لە کاتیگدا کە ئەگەر دارایی ئەمەریکا لە ژێر سەربەپرتی بانکی ئینگلتەرا بێت - کە دەست بگرت بەسەر ئابوری ئەمەریکا، هەر بۆیە هەستان بە ناچار کردنی کۆنگرێس بەوەی کە پێگە ئەدا کە بانکی ئەمەریکا هەستیت بە چاپ کردنی دراو.

سوڤۆرە جیهانیەکان لەم شکستە کاتیە ئاژمۆند نەبون بەلکو هەستان بە دەرکردنی پێنمایى بۆ سەرچارەکانیان تا هەولەکانیان بکەنە دو هیندە و چارەپوانى دەرگەت بکەن، بەم شێوەیە سەرکەوتو بون ئەوەی (ئەلکسەندەر هامیلتۆن)ی نوێنەریان بگەیەننە پۆستی وەزیری دارایی ئەمەریکا و دواچار هەر لە پێگەى هامیلتۆنەو توانیان کە پرمزنامەندى حکومەتى ئەمەریکا بەدەست بهێتن لەسەر ئەوەی کە ئەو مافە بدرێتە بانکی ئەمەریکا تا بە پشت بەستن بە قەرەزە تایبەت و گشتى یەکان دراو دەرکات، ئەو پاساوەش کە هامیلتۆن پێشکەشی حکومەتى کرد ئەو بو کە ئەو دراوەی کە کۆنگرێس دەری دەکرد لەسەر بنەمای قەرزی نیشتمانی بەبێ بەها بو لەدەرەو لە کاتیگ دا کە ئەو دراوەی کە لەسەر بنەمای قەرزی گشتى و تایبەت بو، گونجاو ئەبێت بۆ تێکرای مامەلە مالىیه دەرەکییەکان و حەوالە ئەکەن. سەرمایەى نوێى بانکە کە بە پێى ٣٥ ملیۆن دۆلار دیاری کرا کە ٢٨ ملیۆنى بەناوى سەرمایە گوزارە ئەوروپەیکانەو بو، ئەو سەرمایە گوزرانەى کە سەر بە پزۆتشیلد بون...

ئیدی کاتی ئەو هاتیو کە پاداشتی ماندو بونەکانى هامیلتۆن بدرێتەو، لە راستیشدا پاداشتی خۆی وەرگرت... سوڤۆرە جیهانیەکان پێیان وابو کە زیاد

لە پىئويست ئەزانىت، شەرىك لە نىوان ئەو و كەسىكى پىشەگەردا ھەلگىرسا كە
ناوى (ھاۋىن بوز) و تيايدا ھامىلتون گيانى لە دەس دا...

قۇناغى دورەم: مەملانى لە پىناۋ بالادەستى ئابورى:

قۇناغى پىشۋو بەو ھەول و مانۋرانە كۇتايى پى ھات كە نرا لە پىناۋ
سەرپەرشتى دەرگىنى دراۋى ئەمەرىكى، دىۋى ئەۋەى كە بەرپەستىكى نۆى
سەرى ھەلدا، سوخۇرە جىھانىيەكان پەو قۇناغى دواتر پۇشتىن كە بىرىتى بو
نە: دەستگرتن بەسەر ئابورى ئەمەرىكا دا.

ئەم قۇناغە بە مانۋرىكى بەرراۋان دەستى پى كرد بە فەرمانى كۆمەلەى
پۇتشىلدا بۇ نۆنەرە ئەمەرىكىيەكان كە خرابونە رىزى پىشەۋەى پاى گشتى تا
ھەلمەتىكى پىروپاگەندە دەست پى بكن كە مەزگىنى قۇناغىكى پىر لە خىر و
خۇشى بات بۇ ھەموان. ھەروەھا بەرپەۋەبەرى يانكە ئەمەرىكىيەكان بىرپارىيان بۇ
ھات تا لە پىدانى قەرز و كەفالت نامەكاندا پەل وپۇ بەاۋىژن . بەم شىۋەىيە
ئەمەرىكىيەكان دەستيان كرد بە سەرمایە گوزاى كردن بە تەۋاۋى توانايان لەو
پۇرۋە نۆپىيەنى كە لە گشت شۆيىنىكىدا ھەلتۇقىيو. كاتىكىش كە كار گەشتە
ئەم ئاستە، كۆمەلەى پۇتشىلدا فەرمانى نەينى دەرگى بەۋەى كە قەرز نەدرىت
و ئەو دراۋەش كەم بىكرىتەۋە كەلە بازاردا مامەلەى پىۋە ئەكرىت و ئەمەش بوە
ھۆى دروست كردنى قەيرانىكى دارايى كە بوە ھۆى ھەرس ھىفاننىكى ئابورى
گەرە... لە كاتىكىدا كە بانكى سوخۇرەكان پىر بو لە قازانجى خەيالى و بەنگەى
مولكدارى و كەفالت نامە.

ئەلبەتتە ئەم قەيرانە ھەروا تى ئەپەرى و بوە ھۆى ئەۋەى كە زۇرىك لە
ئەمەرىكىيەكان پەخنە بگرن كە لە نىۋياندا ھەرسى سەرگەردە (چۇن ئادامىن) و
(تۆماس جىفرىسۇن) و (ئاندرو جاكسون) بونيان ھەبو كە دواتر دەبنە سەرۋكى
ولاتە يەكگرتۋەكانى ئەمەرىكا:

نږدې له خوارووه دیت چوند پرېگه یه که له و نامه یی که (جیفرسون) بؤ
(نادامزی) ناردوه:

"من باوه پم به وه هه یه که هم دامه زراوه بانکیه مه ترسیان له سهر
نازادیمان له سوپای داگیرکه زیاده تره.. هم دامه زراوانه توانیویانه
نرسنؤ کراتیه تیکي مالی دروست بکن که نیستا پویه پوی حکومت ده بیته وه.
پیم وایه که نه بیت مافی دهرکردنی دراو له و دامه زراوانه وهر بگیریته وه و بدریت
به و گله یی که مافی یه که می هه یه تیایدا".

هم په خنه ناشکرایانه ترسی له لای سوخوره جیهانیه کان دروست کرد و
وریای کردنه وه له وه یی که به بؤنه یی نوی کردنه وه یی پشکی بانکی نه مریکا له
سالی ۱۸۱۱ دوچاری کیشه نه بن هر بویه ناتان پؤتشیند په نای برده بهر
هه په شه کردن له سهرؤکی نه و کاته یی نه مریکا که نه ندره جاکسون بو و بهم
شینویه ناوه پؤکه که یی دارشت:

"ته نه دو پرېگه چاره هه یه، یا نه وه تا په زامه ند نه بن به نوی کردنه وه یی
خاوه ندریتی پشکه که یا خود په زامه ند نابن، نه و کاته ولاته یه کگرتوه کانی
نه مریکا کاتیک خوی نه بینیتنه وه که دوچاری شه پرېکی ترسناک بوه".

پیلانگیرانی هیزه خراپه هه میسه په وحشی هه لایسانی جهنگیان به کار
هیناوه له دژي نه و سهرکردانه یی که پویه پویان نه وه ستنه وه، به لام سهرؤک
جاکسون گوئی به و هه په شه یه نه دا که له بنه مادا باوه پری پیی نه یو و بهم
شینویه وه لامی شاندي سوخوره جیهانیه کانی دایه وه: "نیوه هیچ نین جگ له
کؤمه لیک دز و مار و من کار نه کهم له سهر تیک شکاندنتان به لکو سویند نه خوم
له سهر نه وه یی تیکتان بشکینم".

له و کاته دا سوخوره جیهانیه کان بریاریان دا که هه په شه که یان بکه نه راست
و هر به راستیش حکومتی به بریتانیا - له لایه بانکی نینگلته راوه هان دراو
- له سالی ۱۸۱۲ جهنگی هه لگیرساند که ته نه امانج (ناتان پؤتشیند) له و
شه په مایه پوچ کردن خزینه یی نه مریکا بو به هوئی تیچوه کان شه په تاوای لی
بیت که هیچ جوړه چاره یه کی نه بیت جگ له وهرگرتنی قهرز له دهره وه.

قوربانی ويرانكارىيەكان لە فرەهنگى لىكدانەوهكانى پۆتشىندا نەبو،
دواچار نەم پلانى بە شىوہيەكى تەواوەتى سەرى گرت و كۆنگرەس لە سالى
۱۸۱۶ بېيارى دا لەسەر نوێکردنەوى مالى پشكى بانكى ئەمەريكا.

شەرى ناوخۆىي ئەمەرىكا

۱۸۶۶-۱۸۶۱

شەرى ناوخۆىي ئەمەرىكا بە گىرنگ قىرىن پوداۋى مىژۋى ئەمەرىكا دادەنرىت، لىرەدا بوار نىيە بۇ باس كىردن لەو شەپ بە ناوبانگە لەگەل ئەۋەشدا كىتېپىكى مىژۋ نىيە كە باس لەو پوداۋە نەكات، بە لام لەگەل ئەۋەشدا شىتىك ھەيە لەسەر ئەو شەپ كە پاى گىشتى بى ئاگايە لىي ئەۋىش ئەو پۇلەيە كە سوخۇرە جىھانىيەكان بىنيان تىايدا و ئەو دەرەنجامانەشە كە بە دەستيان ھىئا، لىرەدا باس لە وردە كارى ھەندىك لەو پوداۋە نادىارانە ئەكەين كە ھاۋكات بون لەگەل شەپكەدا.

لە سالى ۱۸۵۷ گىرئ بەستى ھاۋسەر گىرى بەسترا لە لەندەن لەنىۋان (ليونورا) كچى ئەمىندارى بەشى ئىنگىلىزى خانەۋادەى پۇتشىلد و ھولونىك لەگەل خىزمىتىكان بە ناۋى ئەلفۇنسۇ پۇتشىلد كە ئەندامى خانەۋادەى پۇتشىلد بولە فەرەنسا، ئاھەنگى ئەو ھاۋسەر گىرىيە دەرەفەتىكى باش بولە لەندەن كە بوە ھۆى كۆكردنەۋەى ژمارەيەكى زۇر لە خاۋەن سەرمايە و سىياسىيە جىھانىيەكان. لەنىۋانىيانش دا كەسىك ھەبو بە ناۋى "دېرائىلى" كە سىياسىيەكى جولەكەى بە ناۋ بانگ بو دواتر بوە سەرۆك ۋەزىرائى ئىنگلىتەرا بۇ چەند جارىك - سەربارى ئەۋەى كە جولەكە بو - ئەلبەتە جگەلەۋەى كە بە ناۋبانگىرىن پىيارى دەۋلەتى ئىنگلىز بولە سەدەى نۆزدەھەمدا.

لىرەدا چەند ۋتەيەكى دېرائىلى ئەھىنىنەۋە كەلەو ئاھەنگەدا ۋتويەتى: "لە ژىر ئەم بىمىچەدا سەرائى خانەۋادەى پۇتشىلد كۆدەبنەۋە كە ناۋبانگىيان تەۋاۋى ئەۋرۇپا و جىھانى گىرتۋتەۋە"، دواتر پو لە بەرپىرسانى خانەۋادەى

پۇتشىنلە ئەكات لە پارس و لەندەن و دەلىت: "ئەگەر بىتەنە وىت، ولاتە يەگىرتەدەكانى ئەمەرىكا دابەش بىكەين بەسەر دو بەشدا، بەشىكىيان ئەدەين بە جىنس (سەرۇكى بەشى فەپەنسا) و ئەوى دىكەشىيان ئەدەين بە لىوفىل... سەبارەت بە ناپلىيۇن پۇناپارتى سىنەمىش - ئىمپراتۇرى ئەو كاتەى فەپەنسا - ھەر ئەو ئەكات كە من پىي ئەلىم، ئەو پىلانەى كە بۇمان داناو ئەوئەندە قورسە كە وای لى ئەكات يە تەواوئەتى سەر قال بىت".

مىژو بۇمان پون ئەكاتەو كە چۇن بىنەمالەى پۇتشىنلە دواتر كەسىكىيان بەناوى قىامىن - يەكىكە لە ناسىاوەكانىيان - دانا وەك نوئەنەريان لە ئەمەرىكا و چۇن پوداوەكان يەك بەدواى يەكدا ھاتن تا ئەو كاتەى كە شەپى ناوخۇ ھەلگىرسا و بوە راستى.

سوخۇرەكان تەواو ئەو پىلانەيان جى بەجى كەرد كە دىرائىلى نامازەى بە رىگەكانى دابو، ھەر بۇيە ھەستە بە پارى كەردى ناپلىيۇن پۇناپارتى سىنەم تا مەكسىك بگىرىت و بىخاتە سەر ئىمپراتۇرىيەتەكەى وەك گىرەنتىيەك بۇ سەر قالى و بى دەنگ بونى، ھكۇمەتى بەپەيتانىاش پارى بو بە دوبارە داگىر كەردنەوئەى وىلايەتەكانى باكورى ئەمەرىكا وەك دەرەنجامىكى شەپەكان.. نامانجى سەرانى جولەكە دولايەنە بو لەو شەپەدا: سەرەتا دەرەتەكى زىپىنىيان ئەخاتە بەردەم بۇ پىشكەش كەردى قەرز و فروشتى چەك بە سۈى زۇر بە ناپلىيۇن بۇ شەپەكەى لەگەل مەكسىك و ھىزەكانى وىلايەتى باشور، نامانجى دووئەمىش كە ھىواى پىي بو بىرىتى بو لە دوبارە داگىر كەردنەوئەى وىلايەتەكانى باكور لە لايەن بەپەيتانىاوە و بەو شىنەيەش ئەو وىلايەتەنە ئەكەوئە زىر دەسەلاتى راستەوخۇيانەو، جگەلەو ئەوان ئەيانوئەست كە ئەو وىلايەتەنە يەكەوئە زىر دەسەلاتى راستەوخۇيانەو ھەرەھا دەيانوئەست كە ئەو شەپە بىتە بەرەستىك لەبەردەم سەرۇكى مەزن (لىنكۇلن) تا كۆيلەكان ئازاد ئەكات لە ئەمەرىكا، بەو پىيەى كە ئەيانزانى كە بەردەوام بونى كۆيلەتى ئەبىتە ھۈى لەبەر يەك ھەلەوشاندەوئەى يەكجارەكى ئەتەوئەى ئەمەرىكا... سەرۇك لىنكۇلن بەوئەى دەزانى و ھەر ئەوئەش بو كە پالى پىوئە نا تا بلىت: "ھىچ ئەتەوئەىك

ئاتوانىت زور بىرى ئەگەر نىۋەي ھالەتتەكانى ئازاد بىن و نىۋەكەي تىرىشى كۈيەلەبن". شەرقكە بەو شىۋەيە بەرپۈۋە نەچۈ كە سوخۇرەكان دەيانوۋىست لەبەر ئەۋەي ھىزەكانى باشور بۇخيان پىۋىستىيان بە ھاۋكارى بو. ھەر بۇيە سوخۇرەكان پويان لە ئاپلىۋنى سىنەم كىرد بە ئامانجى ئەۋەي كە يىتە شەرقكەرە و لە بەرامبەرىشدا بەللىنى ئەۋەيان پىندا كە ھەردو ويلايەتى (لويتريانا) و (تەكساس)ى پىي بىدەن، بەلام پىنگرىكى چاۋەپوان نەكرا لە بەردەمياندا دروست بو ئەۋىش قەيسەپى روسيا بو كە ھەۋالى ئەۋ ھەۋلانەي پىي گەيشتىبو بۇيە ھۆشدارىيەكى ئاراستەي ھەردو ھۆكۈمەتى قەپەنسا و ئىنگلىز كىرد و پىيى پراگەياندىن كە ھىرش كىردنە سەر ويلايەتەكانى باكورى ئەمەريكا ۋەك ھىرش كىردنە سەر روسيا يە، بۇ جەخت كىردنەۋەش لەسەر ھۆشدارىيەكەي ژمارەيەك لە كەشتىيە روسيەكانى ئاردا كەنارەكانى ويلايەتەكانى باكور (نيۇيۇرك و سان فرانسىسكو) و خىستىيە ژىر قەرماندەيى لىنكۆلنەۋە. بەم شىۋەيە پىلانگىرەكان شىكسىتيان خوارد شەرقكە تەنھا لەنىۋ ئەمەريكەكاندا مايەۋە و بە سەرگەۋتنى باكورىەكان كۆتايى پىي ھات بەسەر باشورىيەكاندا.

جولەي سەرمایە و كۆژرانى لىنكۆلن:

بەبۇنى لىنكۆلن شەپرى سوخۇرە جىھانىيەكان چۈۋ ئاستىكى دىكەرە بە شىۋەيەك كە سەرۇك لىنكۆلن پويەپويان ۋەستا و لە ويلايەتەكانى باكور كەۋتە تىك شىكاندىنى ئەۋ كۆتەنەي كە ئابورى ئەمەريكايان پىي بەند كىردىبو، بۇ ئەۋ ئامانجە كەۋتە جىي بەجىي كىردنى دەستورى ئەمەريكا بە پشت بە ستىن بە بىرگەي ۵ لە بەشى ھەشتەم لە مادەي يەكەم، كە پىيى ئەۋ ياسايە كۆنگرىس ماھى دەر كىردنى دراۋ ئەدات و بەۋ پىنيەش ۴۵۰ مىليۇن دۆلارى قەرمى دەر كرا بە بەھانەي قەرزى نىشتىمانى.

ئەو كاتە سوخۇرە جىھانىيەكان تەواوى ھىزىيان كۆكرەۋە بۇ پوبەپو بونەۋەى لىنكۆلن كە ئىدى بېۋە مەترسىيەك بۇيان ھەر بۇبە دەستان كىرد بە زىنجىرەيەك مانۇر و پىلاننىان دانا بۇ كەمكىردنەۋەى بەھاي دراوى نوئو و لەناو بىردنى (لىنكۆلن)، گەيشتنە ئامانجى يەكەم لە پىگەى دەركىردنى ياسايەك لە كۆنگرىسى ئەمەرىكا لە لايەك بە پىگىرى كىردن لە دانەۋەى سودى قەرزى نىشتىمانى ياخود بەھاي ئەو كالاياھەى كە بەر دراۋە ھىزراۋە و لە لايەكى دىكەشەۋە لە پىگەى بەرپا كىردنى شەپىكى گەرە لە بانك و بازارەكانى دراۋدا... بەم شىۋەيە بەھاي دراۋەكە زۆر دابەزى و گەيشتە يەك لە سەر سى بەھا راستەقىنەكەى... كاتىكىش كە گەيشتنە ئەم ئاستە ھەستان بە كېرنەۋەى تەواوى دراۋەكە قا مامەلەى پىۋە تەكرىت و بە دراۋەكە ھەستان بە كېرنى تەواوى سەنەدەكانى حكومەت بە بەھاي راستەقىنەى دۇلار. بەم شىۋەيەش بە تىرىك دو نىشانىيان شكاند، لە لايەك بونە ھۆى ئەۋەى كە دارمانى بەھاي دۇلار و لە لايەكى دىكەش سودىكى زۆرىيان بىرد. لىزەدا چەند بېرگەيەك ئەھىنىنەۋە لەو نامەيەيەى كە ۋەك پىنمايى خاۋەن سەرمايەكانى ئەۋروپا ئاراستەى دامەزراۋە يانكىيەكانى ولاتە يەكگرتۋەكانى ئەمەرىكا كرا.

"ئىمە ناتوانىن پىگە بىدەين بە مامەلە كىردن بە دراوى نوئى ئەمەرىكا تەنھا ئەو كاتە نەبىت كە بىكەۋىتە ژىر چارديرى خۇمانەۋە، ئىمە ئەتوانىن بىگەينە ئەو ئامانجە لە پىگەى دەست گرتن بەسەر سەنەدەكانى قەرزى نىشتىمانى كە ئەو كارە ئەتوانىت دەست گرتن بەسەر دراۋ حكومەت دا مسۇگەر بىكات. سوخۇرەكان لە شەپدا لەم ئاستەدا نەۋەستان بەلكو كەۋتنە پىشتىۋانى كىردنى دارايى چەند نوئىنەرىك و بەم شىۋەيە توانىيان كە كۆنگرىس ناچار بىكەن كە دەنگ دانى گىشتى ئەنجام بدات لە سالى ۱۸۶۴ لەسەر ياساى ئەو بانكانەى كە دانرابون لە بەرژەۋەندى ئەوان سەربارى بىزايەتى كىردنى زۆرى ئەو بىرپارە لە لايەن لىنكۆلنەۋە و بەمەش توانىيان سەرگەۋتىكى دىكە بەدەست بېيىنن بەسەر ئابورى ئەمەرىكا دا.

لېږده دا چەند بېرگه يەك ئەھيښەوه لەو نامە يەي كە دامەزراوہی پوټشیلد و
براكانی یو كاری بانكداری لە لەندەن لە بەرواری ۲۵ حوزەیرانی ۱۸۶۲ دا
ناراستەي یەككە لە دامەزراوہ داراییە گەرەكانیان كرد لە شەقامی (ۆل
ستريت)ی بەناو بانگ، كە بارەگای دامەزراوہ گەرەكانی نیویۆركە تا ئەم
سەردەمەمان كە ئەویش دامەزراوہی (ئیکلهایمو) و (مۆرتۆن) و (فاندەر
گۆلد)^{۱۱} ە:

بە پێزان:

بە پێز (جۆن شێرمان) لە ویلايەتی ئۆهایۆ لە ولاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا
نامە يەكی یو نویسیوین و بۆچونی خۆی پێ پاگەیاندوین لەسەر ئەو قازانجانەي
كە ئەكریت بە دەست بەئێتریت لە دەرەنجامی ئەو بېریارەي كە گۆنگرنس دەري
كردوہ لە بارەي يانكەكانەوہ... بەپێز شێرمان ئەلێت ئەم دەرڤەتیکە كە پێشتر
بۆ سەرمايە دارە جیھانیەكان نەپەخسارە یو كۆكردنەوہی پارە.. دیارە كە ئەم
ياسايە ئەو دەرڤەتە نەپەخسینیت یو بانکی ئەوروپا كە بە تەواوہتی دەست
بگرت بەسەر ئابوری ئەمەریكا دا.

دواتر پوټشیلد لە نامەكەي دا بۆچونی خۆی دەلێت:

"كەمن ئەوانەي كە دەزانن پزێمی نوێی بانکی ئەيانخاتە سەر دورپانیك: یا
ئەو تا دەبێت پەپرەویمان لی بكەن تا هەندیک قازانج بكەن، یاخود دەبێت
چاوەپوانی بەروبومەكەي بكەن... بەم شێوہیە دەرەكەوێت كە هەر دژایەتی
كردنیک كە لە لایەن ئەو كەسانەوہ بگريینتە بەر یی دەرەنجام ئەبێت، بەلام
تێكپرای كەل ئەتوانین بلین كە لە پوی فكرییەوہ ناتوانن درك بەو سودە بكەن كە
ئەگات بە سەرمايەي جیھانی لەدەرەنجامی ئەم پزێمە، هیچ جۆرە گومانفیکیش
لە لایان دروست نابێت لەسەر ئەوہي كە ئەم پزێمە لە سودی ئەوانە".

دەسۆزەكان

پوټشیلد و براكانی

(^{۱۱}) ئەم سێ كەسە لە گەرە بانكدارەكانی جیھان.

ئەمەي خوارەۋەش دەقى ۋەلامى ئەو نامەيەيە كە ئىكلەيمۇ ۋ مۇرتۇن ۋ
قاندرگۇلد نارديان بۇ پۇتشىلد ۋ براكانى:
بەپىزان:

نامەكەي ئىۋەمان پى گەيشت.. ھەر ۋەك ديارە بەپىز جۇن شيرمان خاۋەن
خەسلەتى ئەو سەرمايە دارە جىھانىيە سەرگەۋتوانەيە بە شىۋەيەك كە ھىچ
بەمايەك نادات بەر ھەست ۋ سۆزانەي كە بەدورى ئەخەنەۋە لە ئامانجە
گەرەكان، سەربارى ئەۋە ئەو گەنجىكى يىرتىژ ۋ خاۋەن خەۋنە، ئامانجى
ئەۋەيە كە بېيتە سەرۋك كۇمارى ۋلاتە يەكگرتۋەكانى ئەمەريكا... ئەۋەتا لەۋ
كاتەۋە ئەندام كۇنگرىسە. بىرگەرنەۋەي دروست پالى پىۋەنا لەۋە بگات كە
قازانجى گەرە بە راگرتنى ھاۋپىيەتى دىت لەگەل ئەۋ كەس ۋ دامەزراۋانەي كە
خاۋەن سەرچاۋە ۋ داراييەكى زۇرۇن.. ئەۋان تەنھا پىشت بە پەۋش گەلى ئاسايى
ئابەستىن... ئەگەر پىۋىستى كىرد يا پىشتىۋانى حىكۈمەت بەدەست دەھىن
ياخود سىزاي ئەۋ كەسانە دەۋەن كە پەربەپرى بەرژەۋەندىيەكانيان دەبنەۋە..".

دواتر قسە دىتە سەر ژماردىنى بىرگەكانى ياساي بانكدارى نوي ۋ ئەۋ
سودانەي كە لىۋەي بەدەست دىت.. دواتر نامەكە بە پوختەيە كۇتايى پى
دىت:

"بانكەكان مافى زىاد كىردن ياخود كەم كىردنى ئەۋ دراۋەي بەخشىۋە كە
مامەلەي پىۋە ئەكرىت، ھەرۋەھا مافى پىدانى قەرز ۋ كىشانەۋەي داۋە، بەر
پىيەش كە بانكەكان خاۋەن پىكخراۋىكى گىشتىن كەۋاتە ئەتوانىت لە
چۈرچىۋەي سىياسەتلىكدا جۈلە بگات ۋ بازارى دراۋ بەر شىۋەيە لى بگات كە
خۇي ئەيەۋىت بۇنمۇنە ئەتوانىت بېيتە ھۇكار بۇ ھاتنە خوارەۋەي تەۋاۋى
بەرھەمى ۋلات لە ماۋەي يەك ھەفتە ۋ تەننەت يەك پۇژدا... جگەلەۋە كە
بانكەكان بەخشراۋن لە دانى باج لەسەر سەنەد ۋ سەرمايەكانيان.. ئىمە
دۇنيان كە ئەم نامەيە ۋەك نامەيەكى تايبەت ھەل ئەسەنگىن كە بە شىۋەيەكى
يەكلا كەرەۋە نوسراۋە.

ئەۋ پەپرى پىزى دىسۇرتان

ئىكلەيمۇ، مۇرتۇن ۋ قاندرگۇلد

ئەم دو نامەيە پىۋىستى بە تىيىنى نىيە لەسەرى، لىرەد ھەر ئەۋەندە بەسە
 بلىنن كە بانكەكان لەدەرەنجام ئەم ياسايە بوئە لايەنى زال بەسەر ئابورى
 ئەمەركىاۋە نەۋەك حكومت، بانكەكانىش بە ماناي دامەزاۋەرى دارايى دىت،
 كاتىك كە رسوماتى نىشتىمانى بەھىز نىيە و دەۋلەتەش پشت بە دامەتتىكى
 گەۋرەى جىگىر دەبەستىت، بەمانانى خاۋەن سەرمایە جىھانىەكان دىت كە
 دەستيان گرتۈۋە بەسەر زۆرىنەى دامەزراۋەى مالى و بانكە جىھانىەكاندا.

بەلام سەرۆك لىنكۆلن ھىچ پىنگەيەكى لەبەردەم ئەما جگەلەۋەى كە
 ھوشدارىيەكى ئاشكرا ئاراستەى گەلەكەى بكات، ئەم پىنگەيەى گرتە بەر لەبەر
 ئەۋەى پىنى وابو كە گەلى ئەمەرىكا ئەمجار گوى لەدەنگى ھزرى دەگرتت. ھەر
 بۆيە ھىرشىكى ئاشكراۋ توندى كرده سەر سوخۆرە جىھانىەكان، لەو ھىرشەدا
 دەلىت:

"من لە ئاسۇدا دەبىنم كە ئەتەۋەيەك ھىدى ھىدى نىك ئەبىتەۋە.. ئەم
 ئەتەۋەيە سەرنج پائەكىشىت و وام لى ئەكات كە بلەرزەم لەترسى ئەۋەى كە
 نەۋەك شتىكى خراپ پوبەپوى و لاتەكەم بىتەۋە، نىستا بەرتىل بۆتە پىنگەيەكى
 باۋ دەبىتە ھۆى ئەۋەى كە دواتر گەندەلى بگاتە بەرزترىن ئاستەكان، ھەرۋەھا
 سامانى و لات بە تەۋاۋەتى ئەكەۋىت ژىر دەسەلاتى ژمارەيەكى كەم كە ھىچ
 لارى نايىت لە وىران كەردنى كۆمارەكە و دواچار...".

لىنكۆلن ئەو كاتە لە كۆتايى ماۋەى سەرۆكايەتتەكەى بو بەلام ھەلبەردە
 نوپكە ۋاى لىكرد كە دوبارە بىتەۋە بەسەرۆك و ئەم جارە نىتەى وابو كە
 ياسايەك دەر بكات بۆ لەناۋ بىردنى سوخۆرە جىھانىەكان، ھەر بۆيە ئەۋانىش
 كەۋتنە خۇيان تا بەر لە مەترسىيەكە بگرن... دەرەنجام لە ۱۴ نىسانى ۱۸۶۵
 لەناۋ شانۆگەرىيەك و لەلايەن كەسىكى جۈلەكەۋە تىرۇر كرا كە ناۋى (جۇن
 ۋىلكز بوكس) بو.. زۆرىك لە ئەمەرىكىەكان ھۆكارى پىشتى ئەم تىرۇر كەردە
 نازانن و كىتەبەكانى مېژر ھىچ پونكردنەۋەيەك لەو بارەۋە نادەن سەربارى
 ئەۋەى كە لىكۆلەرەكانى ئەۋكاتە چەند نامەيەكىيان دۆزىبۆۋە لە جانقاي كەسى

بىكۇردا كە بە كۆد نوسراو و دواتر كلىلى ئەو كۆدەيان دۆزىەو كە لە لاي
يەموزا ب. بىنيامين بو كە بە سەرچاوەي يەكەمى پۇتشىند دادەنرا لە ئەمەريكا،
پىئويستە ئەوەش بوترىت كە ئەم نامەيە ھىچ نامازەيەكى تىدا نىيە بۇ ئەو تاوانە
بەلام لەگەل ئەوەشدا بەنگەيەكى حاشا ھەلنەگرە لەسەر بونى پەيوەندى لە
نىوان (بوس) بىكۇر و سوخۇرە جىھانىەكان، بەم شىنەيە دويارە سوخۇرەكان لە
ژىر پەردەوە نىشيان كرد لە كاتىندا كە ئۇيالى تاوانەكە خرايە پال بىكۇرلىكى
ئاسايى.

لە دواي تىرۇر كردنى لىنكۇن بەر بەستىكى گەورە ھەلگىرا لەسەر پىنگەي
سوخۇرە جىھانىەكان و پىنگە كرايەوە بۇ دەستگرتن بەسەر بەسەر ئابورى و لاتە
يەكگتروەكانى ئەمەريكا .

مانفوره مائیه کان

کورته یه کی نهو حاله ته له سهرده می لینکولنه وه
تا جهنگی جیهانی دووهم

هر وهك پښتر باسعات لیوه كړد به مردنی لینكولن بهر به ستنکی گهره
له بهر دهم پڼگه ی سوخوره جیهانیه کان هه لگړا، به لام بهر به ستنکی دیکه ی
گهره له یواریکی دیکه دا هر مابو که نه ویش یواری دراو بو:
سیستمی دراو و دارایی ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا له سهر بنه مای
کائزای زیو دمه زرابو به پڼچه وانه ی سیستمی نه وروپی - نینگلیزی که نهو
کاته و نیستاشی له گهل دابیت له سهر بنه مای فالتون دامه زراوه و هوکاره کاشی
زور سروشتیه، له بهر نه وه ی ویلايه ته کان پڼژه یه کی زور زیو و پڼژه یه کی کم
فالتونیان هه بو به پڼچه وانه ی نه وروپا و بهریتانیا وه. نه م پڼگریکی ئاسان
نه ده ماته بهرچاو له بهر نه وه ی به شیوه یه کی سروشتی هوکار بو تا ولاته
یه کگرتوه کانی نه مریکا بتوانیت سهر به خوی دارایی خوی بپاریزیت به بی
نه وه ی که کاریگر بیت به گورانارییه کانی دراوی نه وروپا و جیهان و به دور بن
له کومتبولکردنی نابورییه که یان له لایه ن سوخوره جیهانیه کانه وه. له بهر نه وه
که وتنه خو تا دوخه که بگولن.

سوخوره کان نوینه ریکی خویان نارد بو نه مریکا (نهرنست ماید) و نیو
ملیون دولاریان به دراوی سهرده م خسته ژیر دهستی تا وهك بهرتیل
بیهه خشیت به پنی پیویستی پڼژه که یان، بهو شیوه یه زنجیره یه ک پرپسه ی
کړینی ویزدان دهستی پڼکرد تا نهو کاته ی که سوخوره کان توانیان که پڼژه

ياسايە بىخەنە بەردەست كۆنگرىس، ئەو كەسەي كە پىشنىياري كىرد سىفائۇر جۇڭن شىرمان بۇ^{۱۲} و لە سالى ۱۸۷۳ ئەو ياسايە بە ھەولە ئەو دەرگرا:

(ياسا چاك كىردنى دراوى كانزايسى) ھەر لە سەرەتادا چەند شتىكى لە خۇ گرتىبو كە سەرنجى پادەكىشا، وا دەھاقە پىش چاۋ كە شتىك نىەجگە لە نامانچىك بۇ چاكسازى كىردن لە سنورىكى دىياري كراۋاد، لە كاتىكدا كە ئەم ياسايە لە ناۋاختىا ژەھراۋى بو. شانەكانى پىلانگىرى لە لايەكى دىكەۋە كاريان كىردىبو تا توانيان سەركەۋتن بەدەست بەيىنن لە گەياندىنى ئارنىست مايد بۇ پۇستى پاونىژكارى دارايسى حكومەتى ئەمەرىكا... بىنگومان مايد بە پىنى بىريارەكانى كۆمەلەي پۇتشىلد كارى ئەكرد و پىرۇسەي كىشانەۋەي دراۋى زىو لە مامەلە پىۋە كىردن دەستى پىكرد لە ژىر سەرىپەرشتى دەستەيەكى دارايسى، ئەمەش بوە ھۆي دروستا كىردنى قەيرانىكى ئابورى كە كۆنگرىسى لە سالى ۱۸۷۹ ناچار كىرد كە گوزمىكى دىكە لە دراۋى زىوین بخاتە ناۋ بازارپەۋە و توانى ئەم قەيرانە دەست كىردە بۇ مارەيەكى كورت پابگىرىت، لە كاتىكدا كە بانكەكان پىنمايى نوپيان لەۋ بارەۋە بەدەست گەيشتبو لەسەر قۇرخكارى پۇتشىلد لە ئەۋرۇپادا، كۆمەلەي پۇتشىلدش نامۇژگارى و پىنۋىنىيەكانى دابو بە يەكىتى بانكەكانى ئەمەرىكا كە ۋەك نىۋەندگىرىك كارى ئەكرد لە نىۋان پۇتشىلد و تىكراي بانكەكان، پىنۋىنىيەكانىش ئەۋەي لە خۇ گرتىبو كە پىۋىستە سەنەدى نۆي دەر بىكرىت بە بەپشتىۋانى ئالتون بە شىۋەيەك كە بەھاكەي دەگەيشتە مىليارىك دۇلار و قەرزەكانىش لەسەر بىنەماي سەنەد دران، لە ھەمان ئەۋ كاتەي كە بانكەكان بە مەبەست كاريان كىرد لەسەر كىشانەۋەي ئەۋ دراۋانەي كە پىشت بەستوبو بە زىو لە مامەلە كىردن دا سەرىپارى كاغەزە دراۋىيەكانى دىكە. پىسپۇرەكانى پۇتشىلد وا ھەلسەنگاندنيان بۇ ئەم پىرۇسەيە كىرد كە دەتوانىت ترسىكى زۇر دروست بكات لە ژيانى ئابورى ئەمەرىكا دا بە

(^{۱۲}) زانىياري ئەۋال لەسەر لايەنە شارۋەكانى ئەۋ ياسا و پىلانگىرىيەي كە كرا بۇ دەرگىردى بە دورودىژە لە كىتپى (تەۋاۋى ۋىدەكارىيەكانى پىلانگىرى يەدەگى فېدېراتى) كە لە لاھن نوسەرى ئەمەرىكى (نوستامى مولېنن لەسالى ۱۹۵۴ دا نوسرا).

شىۋەيەك كە لە كاغەزە بەھادارەكان ھېچ نامىنىقەۋە جگە لەوانەى كە لەو بانكانەۋە نەرچۈە كە پشتىۋانەيەكى ئالتۇنى ھەيە، لە راستىدا ئەو ترسە سەرى ھەلدا و ھاۋكاتىش لەگەلدا ھەلمەتلىكى پىروپاگەندە دەستى پىكر كە لە لايەن سوخۇرە جىھانىيەكانەۋە ئەو ئەر كە سىپىردا بە شانەكانيان لە لايەك و لە لايەكى دىكەۋەشە سىپىردا بە پۇژنامە بە كرى گىرەكان بە شىۋەيەك كە توانيان گەلى ئەمەرىكا بگەيەننە ئەو باۋەپەى كە ئەو لايەنەى كە بەر پىرسىارە لە قەيرانە ئابورىيەكە حكومەتە لە كاتىكدا كە سوخۇرە پىلان گىرەكان لە پشت پەردەۋە بە نادىارى مابونەۋە.

پەۋشى ھاتنە ئاۋەۋە:

لېرە بە دواۋە سوخۇرەكان ئىدى شىۋازىكى دىكەيان بەكار ھىنا بۇ ھاتنە ئاۋەۋە بۇ ئاۋ كەرتى ئابورى دواى ئەۋەى كە ئىدى بەربەستىكى سەرەكى نەمابو لەبەردەمىاندا. لە سالى ۱۸۹۹ خاۋەن بانكە جىھانىيەكان كۆنگرەيەكيان بەست لە لەندەن بە ئامادە بونى (ج. ب مۇرگان) و (ئەنتۇنى درىكسىل) ۋەك نوينەرى بانكە ئەمەرىكيەكان، كاتىكىش كە گەپانەۋە بۇ ئەمەرىكا، دامەزراۋەى پۇتشىلد مۇرگانى كىرە نوينەرو بەرپۇۋە بىردى بەرژەۋەندىيەكانى (نەينى و ئاشكرا) لە ۋلاتە يەكگرتۋەكانى ئەمەرىكا، ئەۋىش تواناي خۇى بۇ ئەو پۇستە كاتىك سەلماندا كە توانى بېرىكى زۇر چەكى كۆن بىلرۇشنىت بە حكومەتى ئەمەرىكا.. ئەلبەتە ئەم كۆنگرەيە ئامانجىكى دىكەى سەرەكى ھەبو كە بىرىتى بو لە قۇرخكردنىكى جىھانى لە لايەن ئەم دامەزراۋە دارايىيەنى لاي خوارەۋە:

۱. كۇمپانىيەى ب. مۇرگان و ھاۋبەشەكانى لە نىۋيۇرك.
۲. كۇمپانىيەى درىكسىل و ھاۋبەشەكانى لە فىلادلفىا لە ۋلاتە يەكگرتۋەكانى ئەمەرىكا.
۳. كۇمپانىيەى مۇرگان - ھاجىس و ھاۋبەشەكانىان لە پارىس.
۴. دامەزراۋەى م.م. ۋاربۇرگ لە ئەلمانىا ۋەولندا.

ئەم قۇرغ كارىيەش خرايە ژىر چاودىرى دامەزراۋە پۇتشىلد.

دواتر چەند ھەنگاۋىكى دىكە نرا بۇ لەبەر يەك ھەلۋەشاندى ئابورى ئەمەرىكا، لە سالى ۱۹۰۱ چالاكىيە گەرەكەيان ئەنجامدا: يەكىتى دارايى مۇرگان- درىكسىل توانى بواری پىشەسازى قۇرغ بكات و توانيان كۇمپانىيائى (ماينز - مورز) ناچار بكن كه تەواۋى پشكەكانيان بفرۆشن، ئەلبەتە ئەم كۇمپانىيائە ژمارەيەك بانك و كەشتى و كارخانەى ئاسن و پۇلاى ھەبو كە تىكرايان كەوتە ژىر دەستى مۇرگان- درىكسىل. بەم شىۋەيەو لە دەرەنجامى زال بونيان بەسەر كەرتە گرنكەكاندا توانيان دەست بخنە ھەلبىژاردنەكانى ئەمەرىكاي ئىتھادى و توانيان پشتيۋانى تىۋدۇر پۇزفيلت بكن تا بو بە سەركى ولاتە يەكگرتۋەكانى ئەمەرىكا.

ئامانجى قۇرخكارەكان لە گەياندىنى (تىۋدۇر پۇزفيلت) بە پۇستى سەركى كۇمارى تەنھا دەسەلات نەبو، بەلكو ئامانجىكى دىكەشيان ھەبو كە ئەۋىش بىرىتى بو لە پاراستنى سەرانى قۇرخكارى لە دەستى دادپەرۋەرى ئەمەرىكى لەبەر ئەۋەى لىكۇلىنەۋەى ئەكرد لەو فراكسىۋنە ناياساييەو لەو پەوشانەى كە بە شىۋەيەكى پىنكخراۋ نەيارەكانى پى لەناۋ ئەبرد لە بازاردا، كاتىك كە پۇزفيلت گەيشتە پۇستى سەركايەتى، ھەسقا يە دامەزراندىنى (سىناتۇر ئەلدىرىك) ۋەك سەركى لىجنەى لىكۇلىنەۋە، ئەو كەسەى كە دواتر دەرەكەوت ھاۋبەشىكى شاراۋەى قۇرخكردىنى توتن و پلاستىك بو، ئەو دۈبۋارەش كە لە لايەن مۇرگان-درىكسىل ۋە قۇرغ كرابو...

بەم شىۋەيە ئەو لىكۇلىنەۋەيە ھىچ دەرەنجامىكى نەبو، لە سالى ۱۹۰۷ نوينەرى كۇمپانىيائى (ۋاربۇرگ) گەيشتە ولاتە يەكگرتۋەكانى ئەمەرىكا، ئەو نوينەرە ناۋى پۇل ۋاربۇرگ بو و لەگەل خۇيدا لىكۇلىنەۋەيەكى وردى ھىنابو لەسەر دۇخى دارايى يەك بە يەكى ولاتانى ئەۋرپا و ئەمەرىكا، ئەۋەندەى نەبرد ئەم كەسە بوە ھاۋبەش لە كۆمەلەى دارايى مەزنى (كۋەين - لوب) لە نيۋيۇرك، دراى ھاۋبەيەكى كەم كەسىكى دىكە پەيۋەندى پتۋە كردن بەناۋى (يەعقوب شىف)، ئەو كەسەى كە نيۋەندە ھەۋالگىريەكان باش دەيانناسى بەو

پېښه ی که څه نه و بو که پاره ی دایځ نه کرد بۇ جولانه وه تیفریستی و
 نانارشیسته کانی نه وروپا و روسیا له سالی ۱۸۸۲ هـ و تا ډیرکه وتلی شؤرشی
 روسیا له سالی ۱۹۱۷، ښه کهسه وه نوښته ی پوښتیلد په یوه ست بو بهر
 کومپانیایه وه...

قورځکاری گه وړه بال نه گرت به سهر ژبانی نابورییدا
 دامه زانندنی قورځکاری گه وړه - کوبوله وه سالی ۱۹۱۰

شهری ۲۲ تشرینی دوهمی سالی ۱۹۱۰ شهمه نده لمریکی تایبعت له
 ونیستگه ی هوپکن له ویلايه تی (نیوجرزی) وه ستا، په کم کس که سهرکه وت
 سیناتور ښه لدریک بو و په کیک له گه وړه بهرپرسانی و وزارت دی دارایی هاورپیه تی
 ډیر کرد ښویش (نا . بیات) بو، ښه نده ی ښه ډر که ژماره یه ک پیاوی دیکه ش
 گه یشتن که تا ښه کاته که سیان ښه برینرا بون، ښه وانه له راستیدا سهرانی
 نابوری ښه مریکا بون... ښه پیا وانه ښه نا وانه ی لای خواره وه بون:

فرانک فاندربیللیت: سهرزکی بانکی جیهانی له نیویورک، ښه بانکی که
 نوښته ی بهر ښه نډیه پېشه ساریه کانی کومپانیاکانی پوکله بهر، هروما
 نوښته ی بهر ښه نډی کومه له ی (کوین - لوب) بی سهر به کومپانیاکانی
 شهمه نده لمر و بانکی که خاوه شکر بو.

- ه. ب. دافیدسون: هاورپه ش و نوښته ی کومه له ی موزگان.

- پؤل وارپورگ: ښه کهسه ی که وه ډه و له مهنه ترین پیاوی جیهان
 نا و بانکی ډیر کرد بو.

- بنیامین سترونگ: په کیک له جهه سهره کانی ډل ستریت، گه وړه ترین
 شهمی پاره له جیهاندا، قورځکاریه کانی موزگان کرنکی کرد که قهیرانیکی
 دارایی گه وړه دروست بییت له سالی ۱۹۰۷ و له پیکه یه وه قورځاره کان توانیان
 قازانجیکی خه یالی بکن.

ئەم كۆبۈنەۋەيە شاراۋە نەبو لە چاۋى پۇژنامە نوس و ئەو ھەۋالەدەرەنەي كە گشت شوئىنكىيان تەنى بو و ھەۋالى كۆبۈنەۋەكەيان لە تەۋاۋى بەرپىتانيا بلاءو كرىبۈۋە بەلام لەگەل ئەۋەشدا نەيان تۋانى مۆلەت لە ھىچ كام لە جەمسەرەكانى پارە بەدەست بەيئەن، دواتر زانرا كە ئەو شەمەندەلەرەي كە كەسە كۆبۈەكانى لەخۇ گرتبو بەرەو دورگەي منگۇلا لە ويلايەتى جۇرجىيائى ئەمەرىكا پۇيشت، ئەو شوئىنەي كە مۇرگان تىيادا كۆشكىكى شاراۋەي ھەيە.

ئەم كۆبۈنەۋەيە ھەرۈك ئەيىن سەرانى ئابورى، سەرمايە، گەياندن و، پيشەسازى قورسى لە خۇ گرتبو و لەگەل ئەۋەشدا ھەستابون بە كىشانى پەرزىنىكى ئاسنىن بە دەۋرى ئەۋەي كە لە كۆبۈنەۋەكاندا پوي دابو. دەرەنجامەكان دەريان خست كە قۇرخكارانى گەرە و شاراۋە لەو كۆبۈنەۋەيەدا لە دايك بون، ئەۋانەي كە باليان كىشاۋە بەسەر كەرتەكانى ئابورى ئەمەرىكا و شەپكى قورسيان لەدژى كۆمپانيا و دامەزراۋە نىشتىمانىەكان پرا گەياندو، دواتر يانەيەك دامەزرا كە ئاسرابو بە يانەي (ئاۋى يەكەم) كە تەنھا ئەو كەسانە بونە ئەندام تىيادا تا بە شىۋەيەكى بەردەۋام كۆبىنەۋە و رىگىرى بكن لە ھاقتە ئاۋەۋەي ھەر بىگانەيەك بۇ ئاۋيان. لە دەرەنجامى كۆبۈنەۋەكە ئەلدريك پېۋژە ياسايەكى پىشكەش بە كۇنگرىس كرد - ھەرۈك پىشتەر ئامارەمان پىدا ئاۋبراۋ ئەندام و سەرۋكى لىژنەي دارايى بوە - كە دواتر ئاسرا بەناۋى (ياساي يەدەگى دارايى ئەمەرىكا سالى ۱۹۱۳). گەلى ئەمەرىكا ئەو كاتە و ئىستاشى لەگەل بىت پىنى وايە كە ئەو ياسايە تەنھا بۇ پاراستنى بەرژەۋەندىيەكانى دانراۋە لەبەر ئەۋەي رىگە بە حكومەتى ئىتحادى دەدات تا سەپەرشتى تىكپراي پارەي يەدەگى ئەمەرىكى بكات بەلام لە پراستىدا كاريگەرىيەكى شاراۋەي دىكەي ھەبو، لەبەر ئەۋەي كە سەرانى پارەي ئەمەرىكا و ئەۋروپاي خستبۈە نىۋەندىكەۋە تا بتۋانن پالپىشتى دارايى و ئاراستەي جەنگى جىھانى يەكەم

بکەن، ئەو جەنگەي کە تازە دەستی پیکردبو و ئەمەریکاشی پەلکیش کردبوە ناوی^{۶۲}.

پنویست ناکات بە وردی باس لەو ھۆکارانە بکرنیت کە پالی نا بە خاوەن سەرمایەکان تا شەپى یەكەم و دووەم ھەلبگیرسینن، بەلکو ئەوەندە پنویستە کە بە خێرایى چاویك بخشینن بە ژمارەي قازانجەکانیان: لە سالی ۱۹۱۴ و لەکاتی دەرچونی یاسای یەدەگی ئامارە پیکراو، ژمارەيەك سەنەدی یەدەگ ئەمەریکی بە پینی یاسا بەسەر ۱۲ بانکدا داوەشکرا، تیجوی ئەو سەنەدانە بە بپی ۱۳۴ ملیۆن دۆلار دئرا، بپی قازانجی ئەو سەنەدانەش بە پینی ئاماری ژمارە ۸۸۹۶ کۆنگرەس لە بەرواری ۲۹ ئازاری ۱۹۳۹ گەیشتە ۲۳ ملیار و ۱۴۱ ملیۆن و ۱۹۷۴۵۶ دۆلار)...

سەبارەت بە جەنگی جیهانی دووەمیش / بپی یەدەگ لە سالی ۱۹۴۰ گەیشتە پینج ملیۆن دۆلار، لە سالی ۱۹۴۶ گەیشتە چل و پینج ملیار دۆلار، واتە سەرمایەدارەکان توانیان بپە پارەيەکی ئەفسانەيی قازانج بکەن کە بپەکەي گەیشتە چل ملیۆن دۆلار.

سەرباری ئەو راستیانە، گەلی ئەمەریکای ساویلکە پینی وایە کە یاسای یەدەگی ئامارە پیکراو بەرژەوئەندی ھاوڵاتییە ئاساییەکان ئەپارێزیت، ئەوانەي کە پارە کەمەکانیان لەناو بانکەکاندا ھەل ئەگرن، لەبەر ئەوەي مایە پوچ بونی بانکەکان ئەستەم ئەکات و سودەکەشی ئەگەریتەوہ بۆ خە زینە... بەلام نازانیت کە ئەو سودانە ئەچیت بۆ گیرفانی خاوەنی سەرمایەدارە قورخکارە جیھانیەکان، بۆ ئەوەش کە ساویلکەي گەلی ئەمەریکا بسەلمینن ئامارە بە ژمارەي ئەو بانکانە ئەدەین کە لە ئەمەریکا مایە پەچ بون لە دواي دەرکردنی ئەو یاسایە لە سالی ۱۹۱۳:

(^{۶۲}) زانیاری تەواو لەسەر لایەنە شاراوەکانی ئەو یاسایە و ئەو پیلانەش کە پینی دەرکرا لە کتێبێک دایە بەناو نیشانی (وردەکاری تەواي پیلانی یەدەگی لیدرالی) لە نوسینی نوسەری ئەمەریکی (ئەوستامی مولینز) لە سالی ۱۹۵۴.

ئەمىر كاتىپە چۆرىدە ھەزار بانكى ئاسايى لە ئەمىرىكا ماپە پوچ بوە،
مىليۇنلار دۇلار پارەى كەسەنى ئاسايى كەلە بانكىكەكاندا دانراۋە لە دەست چۆە،
بەلەم لەگەل ئەۋەشدا پاستىيەك ھەپە ئەۋىش ئەۋەپە كە پارە وسامان ئابىنە ھەلەم
بەلەكو لە دەستىكەۋە دەگۈزىتەۋە بۇ دەستىكى دىكە: كەۋاتە ئەۋ دەستە
شارمەزايەى دىكە كامەپە كە ئەۋ پارانەى بۇ چۆە؟!..

•

به شى شه شه

روخانى ئيمپراتوريه تى روسى جولاكه و كومه لگه ي روسى كۆمونيژم و له دايك بونى زابونيزم

هئرشه كه ي ئاپليۇن له سالى ۱۸۱۲ بۇ سەر روسيا به شينويه كه زور
كارىگەر روسيائى هه ژاند، قهيسەر ئهسكه ندهرى يه كه م به ئهركى خوى زانى كه
دوباره ولات پىكبخته وه و بۇ نهو ئامانجهش ژماره يهك ياساى دهرکرد به
ئامانجى چاكسازى و يهكخستنى پىزى گهل لهوانه پوچهل كردنهرى نهر
ياساينهى كه دهرهق به جولهكه دهركرابوان له سالى ۱۷۷۲ هوه كه به پىنى
نهو ياساينه ده بوايه جولهكه كان تهنها لهو شوينانه دا بژين كه بۆيان ديارى
كرابو... ئهسكه ندهرى يه كه م نهوپه پى ههولى خويدا تا جولهكه كان والى بكات
كه له بوارى كشتوكالدا كار بكه ن و هانى دان تا به تهواوه تى له گهل كۆمىنگاى
پوسيدا دا يهكبگرن .

ئهلبه ته له دواى هاتنه سهركارى نيكولاى يه كه م له سالى ۱۸۲۵ دۇخه كه
گۆرا، قهيسه پى نوئ بۆى دهركهوت كه جولهكه كان تهنها بۆيان له بوارى
ئابورى نه كردوه و بۆى دهركهوت كه زور به خىرايى له تهواوى بواره كانى
ئابورى پوسيدا بلاو بونه وه ته وه، ههروه ها حكومه ته كه ي نىگه ران بو له سور
بونى جولهكه كان له سهر نه وه ي كه خاوه نى زمان و جلى خۆيان بن و وهك
كه مينه يه كه گۆشه گير له ناو هه ناوى كۆمه لگه ي پوسيدا بىمىننه وه، قهيسه پى

ۋابو كە باشتىن بېگە بۇ ئاۋىتە كىردى جۈلەكە بە كۆمەلگە بەۋە دەپىت ناچار
 بن مىندالەكانيان بىئىرن بۇ خويىندىگە گىشتىيەكان تا بە بىن جىاۋازى لەگەل
 ھاۋىرى پوسەكانىيادا ئىز بىن بۇ ئەۋەى گىرىنى چەۋساندىنەۋەى ئاينىان لەمىشك
 پاك بىيىتەۋە. ھەر بۇيە بېرىرىكى لەۋ بارەۋە دەرگىز، بەلام دەرەنجام بە
 پىنچەۋانەى ئەۋەۋە بو كە چاۋەپۋانى ئەكرد. لەبەر ئەۋەى خويىندىن بو بە زۇر بۇ
 مىندالانى جۈلەكە لە كاتىك دا كە ژمارەيەكى زۇر كەم لە مىندالانى پوسەكان
 چۈنە بەر خويىندىن بەمەش لە پۈرى پۇشنىرىيەۋە جۈلەكەكان پلەى يەكەمىنيان
 بەدەست ھىنا بە بىن ئەۋەى ناچار بن دەست بەردارى رەگەز پەرەستى و
 گۆشەگىرىيەكەى خويان بن.

دواتر ئەسكەندەرى دوۋەم لە سالى ۱۸۵۵ دەسەلاتى گىرتە دەست، ھەرەك
 (دزرائىلى) باسى دەكات، باشتىن كەس بوە كە دەسەلاتى گىرتۈتە دەست لە
 پوسىا لەبەر ئەۋەى خۇى تەرخان كىردى بۇ باشتى كىردى بارى ژيانى ھىزار و
 چەۋساۋە و جوتيارەكان و لەۋانەش جۈلەكەكان ئەمەش ۋاى كىرد كە دزرائىلى
 پىياد ھەل بدات، ئەۋ جۈلەكانەى كە دەرچۈى زانكۇ بون گلەيى ئەۋەىيان ئەكرد
 كە ناتۋانن بچنە سەر كار لەبەر ئاينەكەيان ھەر بۇيە ئەسكەندەرى دوۋەم
 بېرىرى دا دەرگىاى تەۋاۋى پۇستەكان بخىتقە سەر پىشت بۇيان لە تەۋاۋى
 پوسىا ھەرەك دەرچۈەكانى دىكەى پوسىا، رەنگە ۋا پىش بىنى بىرىت كە ئەم
 بايەخ پىدانەى قەيسەر پاداش بىرىت و پىنى بزانرىت بەلام لە راستىدا ئەۋەى
 پۈرى دا تەۋاۋ پىنچەۋانە بو. لەبەر ئەۋەى سەرگىردەى جۈلەكە توند رەۋەكان و
 ئەۋانەى كە پەيۋەندىيان ھەبو بە پىلانگىرى جىھانىيەۋە لەۋە ترسان كە ئەۋ
 سىياسەتە نەرمەى كە قەيسەر گىرتۈيەتتە بەر بىيىتە ھۇى ئەۋەى كە جۈلەكەكان
 لەۋ ناۋخۇياندا يەكگىرتۈۋىيان لەدەست بدەن و دۋاجار لەدەست دەر بچن، ھەر
 بۇيە رېنمايىەكانى پىلان گىرەن جەختى لەسەر بلاۋ كىردنەۋەى بىسەرەۋبەرەيى
 و پق و كىنە كىردەۋە لەۋ ۋلاتە پان و بەرىن و گەۋرەيەدا، ھەر لەۋ پىناۋەشدا
 بېرىار دارا كە قەيسەر ۋەك دۈژمن لە ناۋ بىرىت بە قايبەت لەبەر ئەۋەى
 چاكسازىەكانى و دانايىيەكەى ۋاى كىردى بو كە سەخت بىت بۇ ئەۋ رىكخراۋەى كە

دايان ناوۋە بىتوانىت بىبەشان و پۇشنىبرانى كىنە لە دل تۈپەبكات و لە كارەكەى
دا پىش بىكەوئىت، ھەر بۇيە بىريارىان دا كە لەناوى بەرن.

لە سانى ۱۸۶۶ يەكەمىن ھەول درا و دواتر لە سانى ۱۸۷۱ دۈھەمىن ھەول
درا بەلام لە ھەردو ھەولەكەدا قەيسەپ بە سەيروسەمەرىي پزگارى بو. بەلام
دوچار سەركەوتوبون لەوھى كە پايىكىش بۇ مالى سۆزانييەكى جولەكە بە
ناوى (ھىيا ھلغمان) و دوچار لە سانى ۱۸۸۱ توانيان تىۋرى بكن.

سەبارەت بە روسيا پلانەكە وابو كە شەپك ھەلبىگىرسىت لە نيوان ھەردو
ئىمپىراتورىيەتى روسيا و بەرىتانيا بە دو ئامانج:

- شەكەت كىردى مەدى و مەنەوى و ئابورى و بلاو كىردنەوھى بى
بەندوبارى كۈمەلەيەتى لە ھەردو ولات دا.

- سود وەرگرتن لە گىرىبەستەكانى فروشتىنى ئامىرەكانى لەناو بىردن بە
ھەردو لا و قەرز پىندانىان لەيەك كاتدا و دانانى سۈيەكى دۈھىندە.

لەو بارەو چاويك بخشىنە بەوھى كە پىروفىسۇر گۈلدوين نوسىويىتى كە
مامۇستاي زانستى نويىيە لە زانكۈى ئۆكسۇرد لە ژمارەى مانگى تشرىنى
دوۋەمى سانى ۱۸۸۱ لە گۇقارى ئەو زانكۈيەدا:

(ئىمە لە ليۋارى جەنگدا بوين لەگەل روسيا، ئەگەر ئەو جەنگە ھەلبىگىرسايە
تەواوى ئەو گەلانەى ئەگرتەو كە ھەردو ئىمپىراتورىيەت لە خۇ ئەگىرىت و ئەو
كاتە بەرژەوئىيەكانى جولەكەش لە تەواوى ئەوروپا ئەوپەرى ھەولنى خۇى
ئەدا تا پالمان پىۋە بىنىت بىكەوئىنە ناو ئەو شەپەو و كەپەناى سەركەشى بۇ
ئەوكارە پاگەياندەكەى بو لە ئىيەنا پايتەختى ئىمپىراتورىيەتى نەمسائى).

دۈابەدۋاى تىۋرىكىردى قەيسەپ لە سانى ۱۸۸۱ شەپۋلىكى تۈپەيى تەواوى
پوسىيائى گىرتەو بو ھۆى ئەنجامدانى زنجىرەيەك كارى تۆلە سەندەو و لە
دژيان و ئەمەش واى لە ھكۈمەتى روسيا كىرد تا سىياسەتى خۇى بگۇرپىت
لەدژيان لەوھى كە پەيوەندى ھەيە بەوانەو و زنجىرەيەك ياسا دەرېكات كە بە
ياساكانى ئازار ناوبانگى دەر كىرد - لەبەر ئەوھى كە لەو مانەدا دەر كىرا - و
تيايدا زنجىرەيەك بىريارى توند دەر كىرا بو جولەكەكان. ئەوانەى كە

ئەو بېرىلەيدىغان تەركىزىپ پىساۋىيان ئەو بو كە: "ئەگەر سىياسەتى ئەسكەندەر بەر ھەم بەخشەندەيىپەو نەيتۋانىيىت كە دۇستايەتپان رابكىشىت، ئەو ماناى ئەو يە كە ھىچ شتىك ئاتۋانىت رەزامەندى ئەوان بەدەست بەيىنىت جگە لە ملكەچ بونى تەواۋەتى روسيا بۇ ئەوان".

بەم شىۋەيە جارىكى دىكە تەواۋى جولەكە لە مىژۇدا بەھاي ئەو ئاۋانلەيدان دا كە سەركردەكانيان ئەنجاميان دا. لەگەل ئەو شىدا كە سىرانى پىلان داتان بە پرسىيارى ئەو دۇخە بون و بە ئەنقەس دروستيان كىرد. كەچى شاندىكى جولەكە بە سەركىيەتى غىنىزبورگ كە نەيىنەرى لەرمى دامەزراۋى پۇتشىلدېو لە روسيا لە مانكى ئازار ۱۸۸۲ چو بۇ چاۋپىنكەۋتن لەگەل ئەپسەرى لوى كە ئەسكەندەرى سى ھەم بو و بە شىۋەيەكى لەرمى بەياننامەيەكى ئارمەزايەتى پىندا لەسەر ئەو ياسايانە، قەيسەپىش بەلىنى ئەۋى پىندا كە لىكۋاپىمەرە بگات لە ھۆكارەكانى و دوبارە لىنى بىكۋلىتەۋە و دواتر لە ۳ ئەپىلولى ھەمان سالىدا بە بەيان نامەيەك دەرەنجامى لىكۋلىنەۋەكانى خستە پۇ:

(ھۆكۈمەتى روسيا ھاۋەيەكى زۇرە كە گىرنكى ئەدات بە جولەكە و كىشەكانيان و پەيۋەندىيان بە بەشەكانى دىكەى ئىپپاتۇرىتەرە، بەلام لەھەمان كاتدا تىببىنى ئەو دۇخە ئەكات كە مەسىھىيەكان تىنى كەرتون بەھۇى ھەلسۈكەۋتى جولەكە لە بۈارەكانى كار و ئابورى دا، لەبەر ئەۋى بە دىرنۇمى بىست سالى رابوردو كاريان كىردۈە لەسەر ئەۋەك تەنھا قۇرخكردنى تەۋاۋى كارەكانى بازىرگانى لە دەستى خۇيان، بەلكو كاريان كىردۈە لەسەر كېرىن و بەكىرگىرتن و داگىرگىردنى زەۋى و زار، ھەرۈەھا ھۆكۈمەت تىببىنى ئەۋى كىردۈە كە ئەوان ۋەك يەك پىكھاتنى پىكخراۋ كار ئەكەن بەئامانجى دەست گىرتن بەسەر سامانى ۋلات و بى بەش كىردنى گەل روسى لە خىر و بىرى ۋلات. ئەو چىنەش كە زىادتر لە ھەر لايەنىكى تر زەرەر مەند بو لەدەستيان چىنى ھىزار بو، ئەمەش بۇتە ھۇى دروست بونى كارى توندوتىژى دۇى جولەكەكان، لەبەر ئەۋە ھۆكۈمەت بە پىۋىستى ئەزانىت كە جولەكەكان بىپارىزىت ئەۋى كە زىانىيان پى بگات، لە لايەكى دىكەۋە و لە پۇى دادپەرۋەرىيەۋە بە باشى

هزانیت که پړوشوینیک بگریته بهر که پړگری بکات له ودهی که جوله که بتوانیت زیان به گلی پوسی بگهیه نیت و ولات بپاریزیت له قورخکاری و هه نسوکه و ته کانیاں که هؤکار بو بؤ دروست بونی کار دانه ودهی توند بهرام بهریان. که واته هؤکاری دهرکردنی بپیاره کانی مانگی نازار ته نها توله سهندنه ودهی کوشتنی نه سکه ندهری دووهم نه بوه به لکو دهره نجامی هؤشداری نابوری ناسه پوسه کان و حکومت بوه له سهر پړو یستی گرتنه بهری پړوشوینی پړشهیی بؤ پړگری کردن له ههرهس هینانی نابوری نه ته ودهی و ژیانی کومه لایه تی به ووی نه و پړگه نایا سایانهی که بازرگانه کان و جوله که سوخوره کان به کاری نه هیئن. به لام سهرمایه داره جیهانیه کان نا نومید بون له ودهی که دؤخه که گه پراوه ته و دؤخی پړشتر دواي نه ودهی که گینزبیرگ شکستی هینان له نه رکه کهی دا، له و کاته و به پړاریان دا که بکه ونه شه پړکی قورسه وده له گهل پوسیا.. نه م شه پره له سهر ناستی نابوری و بازرگانی سهری هلد، له پړگهی دسه لاتی داراییانه وده شه پری بازرگانی پوسیا یان کرد وده له سهرتاسهری جیهاندا، که مارویان خستوته سهر ته وای بهرهم و نالوگو پری بازرگانی پوسیا تا نه و کاتهی که گرفتیاں بؤ خه زینهی پوسیا دروست کرد و له سالی ۱۹۰۵ دا نه و دؤخه گه یشته نه و په پری، له هه مان کاتدا له ته وای جیهان شانهاکانی تیرور و نانارشیزم بلاو بونه ته وده که به پارهی نه وان کار نه کن له سهر بلاو کردنه ودهی کینه و بیسه ره و بهرهی و تیرور و بیرى پوچگه رایى له نیم پراتوریه تی پوسیا که هیچی نه ماوه درز نه که ویتته پایه کانی وده.. نه ودهی که سودی له و دؤخه ناهه مواره وهرگرت نه و پارتته شو پړگریانه بون که له ناو هه ناوی پړوشنیر و کریکار و نه و چینه دروست بو که نه ینالاند به ده ست قهیرانه کانه وده، سهرباری سته مهی سیستهمه بؤ ماوه ییه کان، نه مهش وایکرد که چالاکی شو پړگریه کان زیاد بکات و به مهش بناغه دروست بونی پارتی مهنشه فیک دروست بو و خاوهن سهرمایه کان ماوهی توند بونه ودهی قهیرانه کانیاں له سالی ۱۹۰۵ به کار هینا تا نیوان یابان و پوسیا تی که بدهن. لیتره شه وده گورزیک بهر پوسیا که ووت که تا نیستا نه ییتوانیوه هه ستیته وده سهر

پېنى خۇي... شانە ئەنارشيستەكان لە لاىەك و پارتە شۆپگېرپەكان كە داواي چاكسازى ئەكەن لە لاىەكى دىكەو دەستيان دايە ئەنجامدانى زنجىرەيەك كارى تىرۇرى سىياسى ھەريەك بۇ فامانجى قايبەتى خۇي، تىرۇرىستەكان سەرەتا بۆگۈلېبۇفیان تىرۇركرد لە سالى ۱۹۰۱ كە ھەزىرى خويىندىن بو ۋەك تۆلە سەندەنەوئەك لەو ياسايانەي كە پەيوەندىيان بە خويىندىن و ياساكانى نازارەو ھەيە و جەخت لە ديارى كردنى ژمارەي ئەو جولەكانە ئەكات كە لە قوتابخانە روسيەكاندا ئەخويىن. داواي ئەو ۋە لە سالى ۱۹۰۲ سىياگىن ھەزىرى ناوخۇ تىرۇركرا بەھۇي بېرگەكانى (ياساكانى نازار) كە پىگىر ئەكات لە جولەكە لە نىشتەجى بون جگە لەو شويىنانەي كە بۇي ديارى كراو، ھەروەھا دواتر ھەرمەندارى ناوچەي (ئوفا) بوگدئوئوفيتش لە سالى ۱۹۰۳ تىرۇركرا و داواي ئەو سەرۆك ھەزىرانى روسيا قيتشلىف فون بلەيف لە سالى ۱۹۰۴ تىرۇركرا، دواچار مېر ھەرانكوك سىنرجىيۇس مامى قەيسەر تىرۇركرا و كاتىكىش كە لە سالى ۱۹۰۵ شۇرش ھەلگىرسا و جەنەرال دوبراسوف كۇتايى پى ھىنا، ئەويش داواي سالىك تىرۇركرا).

ئەسكەندەرى سىنھەم بەم تىرۇركردنە يەك لە داواي يەكانە گېرى گرت و بەيان نامەيەكى بلاو كىردەو ۋە تيايدا سەرانى جولەكەي بە بەرپرسىار زانى لەو پوداوانە^(۱)، ئەمە لە كاتىك دا بو كە كۆمۇنىزم تۈانىبوى جولانەوئەي شۆپشگىرپى رابكىشىت بەلاي خۇيداو بۇ ئەو مەبەستە كۆمەلەيەكى تىرۇريان دروست كرد كە بەرگ درويىەك سەرپەرقتى ئەكرد بەناوى (ئەلفىنوا نازىف)، لەم كۆمەلەيەدا گەنجىك ھەبو ناوى ئەلكسەندىر ئۇليانوف بو كە راسپېردرا كە قەيسەر تىرۇركرا. ئەلبەتتە ئەم ھەولە شكستى ھىنا وئۇليانوفىش داواي دەستگىر كردن لە سىندارە درا، ئەم كارە فلادىمىرى تۈپە كرد كە براى بچوكى ئۇليانوف بو و بېيارىداكە ئەويش پەيوەست بىت بەو پارتە شۆپگېرپەو ۋە

(۱) واناسراو لەسەر ئاستى جىھان كە جولەكە پرسى چەوساندەوئەي جولەكە لە ھەندىك ولاتدا بەكار لەمىنىت تا ھەست و سۆزى گەلانى دىكە بەلاي خۇيدا رابكىشىت، ھەروەھا ۋەك چەكىك بەكارى ئەمىنىت لە مۇي ئەوانەي كە پشتيوانى پلانەكانى ئاكەن و بە دژى جولەكە ناويان ئەبات.

ناویکی خەباتگێڤری بۆخۆی هەلبژارد و تا لەژێندا مابو هەر بەر ناوەوە ناسرا
کە نەریش: لینن بو .

جولانەرە ی شۆڤری کۆمۆنیزم پێچکە ی خۆی گرتبو، لە کاتی کدا کە
حکومەتی روسیا شەکەت ببو بە دەست ملەلانی ناوخۆیی لە گەل جولانەرە
ئانارشیتە جولەکان و ئەو قەیرانە ئابوری و ئانارامیانە ی کە خاوەن سەرما یە
جیھانیەکان ئەیانجولاند بە تاییبەت کاتێک کە بونە هۆی دروست کردنی شەڕ لە
نیوان یابان و روسیا بە ئامانجی لێدانی گورزێکی کوشندە لە روسیا.
پلانەکان یان بەو شیوەیە دانرابو کە دامەزراوە ی پۆتشیلە هەلسیت بە پشتیوانی
کردنی دارایی شەڕ لە بەرە ی روسیا و لە هەمان کاتدا و بە نەهینی کۆمپانیای
کوھین – لوبی ئەمەریکی – کە پیشتر باسی لێو کرا هەستیت بە پشتیوانی
کردنی دارایی یابان. پلانەکان وادانرابو کە لە ئاکاو دامەزراوە ی پۆتشیلە
هەستیت بە کێشانەرە ی هاوکارییە داراییەکی ئەو کاتە ی کە شەڕ دەگاتە
تروپک و لە هەمان ئەو کاتە ی کە ئەو تێکدەرانی کە سەر بە دامەزراوە ی
پۆتشیلەن کار ئەکەن لە سەر تێکدانی ئەو هێلە ئاسنە ی کە کۆمەک و پشتیوانی
ئەگوازیتەو بۆ پۆژەلاتی دور بە شیوەیە کە سوپای روسیا شکست
ئەهینیت و ناتوانیت جاریکی دیکە هەلبسیتەرە. هەروەک ئەوە ی کە پلانی بۆ
دانرابو کارەکان بە تەواوەتی جێبەجێ کرا و جیھان سەری سوپما کە چۆن سوپا
مەزنەکی روسیا بەو شیوەیە لە بەرامبەر سوپای تازە دروست بوی یابان
شکستی هینا بەبێ ئەوە ی پون کردنەوێکی لەو بارەو دەست بگەوێت،
تائیسشاش کتیبەکانی میژو بە سەر سوپمانەو بەس لە هۆکارەکانی ئەو
شکستە نا لۆژیکە ئەکەن.

کاتێک کە دانوستانەکانی ئاشتی لە شار ی (پۆرتسمۇس) لە ولاتە
یە کگترەوکانی ئەمەریکا بە پێو ئەچو لە سالی ۱۹۰۵، کۆنت ویت پە یوہندی
کرد بە یەعقوب شیفی جولەکان وەک نوینەر ی کۆمەلە ی کوھین – لوب کە هەستا

بە پىشتىۋانى كىردى دارايى يابان^{۶۵} تا پىرسىياري لى بىكات لەسەر ھۆكاري ھەستانى ئەم دامەزراۋە دارايىيە زەبەلاخە بە دژايەتى كىردى پوسىيا، لە ۋەلامەكەي نەتۋانىن ئەمەي لاي خوارەۋە ھەلەينجىن:

زايۇنىزم:

لەو كاتەي كە قەيسەر ئەسكەندەرى سىيەم و ھۆكۈمەتى پوسىيا و گەلى پوسىيا بەگىشتى دىركيان بەۋە كىرد كە سەرچاۋەي ئەو كارەساتانەي كە بەسە پوسىيادا دىت ھۆكەرەكەي سەراني جۈلەكەيە، فەلسەفەي كارل پىتەر لە ئەلمانىيا لە بىلەۋ بونەۋەدا بو و كاري ئەكرد لەسەر بىلەۋ كىردنەۋەي كىنە ۋېق لە جۈلەكە ھاۋشىۋەي ئەۋەي كەلە پوسىيا پوي دا كاتىك كە بىرپارەكانى ئازار بىلەۋ كرايەۋە.. لە لايەكى دىكەۋە ئەۋروپىيەكان ئەيانزاني بەۋ جۈلەنەۋە ھاۋشىۋانەي كە سەراني جۈلەكە لە فەرەنسە و ئىنگلىتەرا پىكيان ئەخست... ئەمە پاني بەسەراني جۈلەكەكانەۋە نا كە بىر لە دروست كىردى نىشتەمانىك بىكەنەۋە بۇ جۈلەكە تا بتۋانن تىايدا كۇ بىنەۋە و بۇي بگەپىنەۋە لە كاتىكدا ئەگەر كارىكيان بەرامبەر كرا لە ئەۋروپا، تا بىكەنە وئىستگەيەك كە لىۋەي دەرچن بۇ ئەنجامداني چالاكەكانيان لە سەرتاسەرى جىھاندا . ئەو كەسەش كە پاسبىردرا بە پىكخستنى جۈلەنەۋەي گەرەنەۋەي جۈلەكە بۇ ئىسپرائىل كە دواتر بۈە بىنەماي جۈلەنەۋەي زايۇنىزم كەسىك نەبو جگە لە "تىۋدۇر ھەرتزل".

كۈشتارى كانونى دوۋەم و شۇرشى مەنشەفيك:

جۈلەكە پىلان گىرە جىھانىيەكان ئەركى پارەرايەتى كىردى پارتى مەنشەفيكيان سىپارد بە سەركردەيەكى چەپى جۈلەكە بەناۋى (جۈليۇس

(^{۶۵}) قىيىنى نوسەر: مەن زانىياري زۇر تايىبەتە لە لايە لە سەر جەنگى يابان و پوسىيا بە پىنى ئەۋەي كە لە ھاۋكەمەرە كاپتەن ف. ھ. كار بەدەست گەيشتۋە كە ئەۋكەتە يەكەك بو لەۋ ئەفسەرە بەرىتانيانەي كە كارىيان لەگەن ھۆكۈمەتى ياباندا ئەكرد. ۋەك پىزانىيىنىكىش ھۆكۈمەتى يابان پەيكەرنىكى گەرەنەھىيان پى بەخشىبو كە لە عاج ئىروست كرابو.

تسديدير بلوم) كه دواتر ناوى نهيښى مارتوف ههلبژارد و هر بهو ناوه وه له ميژودا ناسرا. سهره تا مارتوف پهيوه ندى كرد به دهستهى نوسهرانى پوژنامهى ئيسكرا كه به ماناى پزيسك ديت و زمان حالى جولانه وهى كۆمونيژمى كرنكارى جيهانى بو، نهو كاته هم پوژنامهيه له شارى مونشن له لهمانيا هرهكرا و به نهيښى ژمارهى لى دهنيژدرا بۇ روسيا تا لهنيو كرنكاره توپهكاندا بلو بگريته وه.

دهستهى نوسهران پيك ماتبو له سهركرده ديږينهكانى جولانه وهى كۆمونيژمى جيهانى واته: پليخانوف كه له روسيا ههلهاتبو له دواى هولى تيرور كړدى قهيسه، له رچالاكويهى كه برا گه وره كهى لينين تيايدا له سى داره درا، له گهل هردو سهركردهى جولكه (فيرازا سوليش) و (ب. اكسلرود) و چهند سهركردهيهكى ديكه لار ورك لينين و تروټسكى و هارسهرهكى لينين كه نهوكات سكتيږى دهستى نوسهرانى پوژنامه كه بو، كۆپى پوژمهلاتى گهرهش لهركى بردنى پوژنامهكهى بۇ ناو روسيا و بلو كړدنه وهى له تهواوى نهروپادا له نهستو گرتبو.

له سالى ۱۹۰۳ سهركرهكانى جولانه وهى كۆمونيژم له روسيا و نهروپاى پوژمهلات و لهمانيا و نهروپاى پوژناوا بانگهوازي نهو هيان كرد كه نهبيت كونگرهيهك ببهستن له بېوكسل پايتهخى بهلجيكا به لام حكومهتى بهلجيكا پيگري ليكردن بويه له لهندن كونگرهه هيان بهست به پهزامه ندى حكومهتى بهريتانيا.. لهو كونگرهيهدا بون به دوه شه وه، (بهلشه فيك) به سهركرديا هتى لينين و مهنشه فيك به سهركرديا هتى مارتوف.

پوداوهكان له روسيا له خراپه وه بهرو خراپتر نهچو و پايلهكانى ئيمپراتوريه تيش به خيراويهكى ترسناك درزى تى كهوتبو، له سالى ۱۹۰۵ ليدانيكى كوشنده به پهيكه رى ئيمپراتوريهت كهوت كاتيک له شېر له گهل يابان شكستى خوارد، نهو شكستهى كه گهلى روسى توشى سهرسوپمان كرد، نهو گهلهى كه پهچاويكى سوکوه سهرى يابانى نهكرد، بهمهش نارېزايهتى بهربلو تهواوى روسيالى گرتوه حكومه تيش له لاي خوږه وه ههول دودات كه به

پەلەى يەكەم چىنى كرىكار پزاي بگات لەبەر ئەوھى ئەوان زىان مەند بون لەتەك
چونى بارى ئابورى شىناوى پوسىيا. ھەر بۇيە ھەستا بە پىشتىوانى كىردنى
دروست بونى سەندىكا كرىكارىەكان بە بى ئەوھى پى بە ھاتنە ئاۋەوھى
توندرەر و ئانارشىستەكان بىدات بۇ ئاۋ ئەو سەندىكايانە، لە دەرەنجامى
چالاكى سەندىكا كرىكارىەكان، سەرگىردەيەكى ئەرسۆزۇكىسى دەرگەوت كە
ئەویش ئاۋى (گابۇن) بو، ئەم سەرگىردەيە توانى دلى كرىكاران بەلای خۇيدا
پاڭىشنىت و بوە بە وتەبىژى ئەوان و بەمەش مەنشەلىك و ئانارشىستەكانى
توپرەكرد، بەلام لە لايەكى دىكەوھ توانى پىژى لايەنە ھەرمىەكان بەدەست
بەينىت و لە لايەن قەيسەر و ھەزىرەكانەوھ پىشوزاى لى ئەكرا تا لە بارەى كارو
بارى كرىكارىيەوھ مشتومرەكەن.

كاتىكىش كە ھەوالى شىكستى پوسىيا بىلەو بۇوھ بەرامبەر بە يابان، ئانارامى
كەوتە ئاۋ پىژى كرىكارانەوھ و داۋاى چاكسازيان ئەكرد، ھەر بۇيە قەشە گابۇن
بىرپارى دا كە خۇپىشاندىكى ئاشتى خوازانە پىك بخت لە ۲۲ كانونى
دوۋەمى ۱۹۰۵ و تىايدا كرىكارەكان بە ئاراستەى كۆشكى ئىمپىراتۇرى كەوتنە
پى تا كۆمەلىك داخۋازى بىدەنە دەست ئىمپىراتۇر بە پىچەوانەى ئەو توند
پەوانەى كە داۋاى شۇرشى چەكداريان ى ئەكرد. ژمارە خۇپىشاندەرەكان
دەگەشتە نىزىكەى سى ھەزار كەس و كرىكارەكان ھاۋسەر و مندالەكانىشىيان
لەگەل خۇياندا ھىنابو و بە شىۋەيەكى ئاشتى خوازانە پىكەوتن و دروشم
گەلىك بەرز كرايۋوھ كە دىسۆزى خۇيان بۇ ئىمپىراتۇر نىشان ئەدا. كاتىك كە
خۇپىشاندەرەكان گەشتە بەردەم دەروازەى كۆشكى ئىمپىراتۇر پوداۋىكى
خۇيىناۋى پوى دا و خۇپىشاندىكەى كىرد بە كوشتارگەيەك كە لە مىژۇدا بە
كوشتارگەى پۇژى يەك شەمەى خۇيىناۋى ئاسراۋە، لەو كاتەدا دەستپىژىكى
چىرى گولە لە خۇپىشان دەرەكان كرا و بە شىۋەيەك دروینەى كىردن كە
گۆرەپانەكە پىرى بو لە لاشەى ھەزارەھا پىياو و ژن و مندال و بىرىندار.

لەو پىرسىارەى كە يەكەم جار دىتە ئاۋ زەينەوھ ئەوھىە: كى بەرپىسىار بو
لەو كوشتارە قىزەونە؟ ئايا قەيسەر نىكۇلاى دوۋەم بو؟ ۋەلامى ئەو

مانگرتنىكى سەرتاسەريان لە شارەكانى پوسيا ئەنجامدا. دواتر لە ۲۶ تشرىنى يەكەم مانگرتنىان لە سان پترسبۇرگ پايتەختى ئەو كاتەى ئىمپراتۆرىيەت دەست پىگەرد و شوراكانيان پا گەياندا. تېرۇتسكى سەركردايەتى ئەو حكومەتە شۆپشگىنرەنى دەكرد بەلام ھىزە شاراوەكان پوبەپوى ئەو حكومەتە بونەو، ئەو حكومەتەى كە دەسلەتلى قەيسەپى نەيتوانى پوبەپى بىتەو، بەر شىوہەش تەواوى شانە ئەنارشى و تېرۇرىستەكان بە لەرمانى جولەكە پىلانگىنرەكان شەپى ئەو حكومەتەيان كەرد و ئەوئەندەى نەبرد كە سوپاي ئىمپراتۆرى گەپايەو لە ۱۶ كانونى يەكەمى ۱۹۰۵ گەپايەو پايتەخت بە بى بەرگى و دواتر تېرۇتسكى و ۲۰۰ كەسى دىكە لە سەرانى جولانەرەكە دەستگىر كران. كاتىكىش كە نانارامىەكان تازە بونەو لە سانپترسبۇرگ و مۇسكۇ، ئەم جارە سوپاي ئىمپراتۆر توانى ئەو شۆپە تىك بشكىنىت و پزىمى قەيسەپى پىپارزىت.

لە سالى ۱۹۰۷ و دواى ئەوہى كە پارتى كۆمۇنىست شكستى ھىنا كۆنگرەى پىنجەمى بەست لە مۇسكۇ و تىايدا مارتىف و ۸۱ نوینەر لە بەلشەفىكەكان نامادەبون، ھەروەھا پۇزا لۇكسمبۇرگى جولەكەش كە سەروكى پارتى كۆمۇنىستى پۇلندا بو لەگەل ۴۴ نوینەر نامادەبو، ھەروەھا پوقائىل ئىبراھىموفىتشى جولەكەش وەك سەروك پارتى كۆمۇنىستى ئەلمانى نامادەبو. ژمارەى ئەندامانى كۆنگرە گەيشتبو ۳۱۲ ئەندام، ئەم كۆنگرەى تەرخان بو پۇ دابەش بونى جولانەوہى كۆمۇنىزم بەسەر ھەردو بەشى مەنشەفىك بە سەروكايەتى مارتوفى جولەكە كە لە لاىەن سەركردەكانى دىكەى كۆمۇنىزم وەك پۇزا لۇكسمبۇرگ و ئىبراھىموفىچ پشتىوانى لى ئەكرا... بە شەكەى دىكەش بە سەروكايەتى لىنن بو كە ھىرشىكى توندى كەردە سەر سەركردە جولەكەكانى كۆمۇنىزم لەبەر ئەوہى دەست بەردارى مەنشەفىكەكان بون لەكاتى شۆرشەكەياندا. لەم كۆنگرەىدا گەنجىك دەرکەرت كە زۆرى نەبرد بوە جىگەى سەرنج و زۆر پەيوەست بو بە لىننەوہ، دواتر ئەم كەسە بەناوى ستالىن ناسرا.

دواى نهم كۆنگره يه به لىشه ليكه كان له سالى ۱۹۰۸ پۇژنامه يه كى زمان حالى خۇيان دهر كرد به ناوى (پېژوليتاريا) به سهرپرشتى لينين و دوبروڤلينسكى و زينوفيف و كامينيف، ههروهه مەنشە ليكه كانيش پۇژنامه ي خۇيان به زمانى نه لمانى دهر كرد به ناوى (كلوس سوتسيال ديموكراتا) و سهرپرشتى كردنى سپيڤردا به ههريهك له (پليخانوف، اسور، مارتوف و دان). رهنگه ليزهدا پيويست بيت ناماره بهره بدهين كه تهواوى لهو لوسهر و سهرگردانه ي كه نامارتيان پيڤدا جوله كه بون جگه له دو كهس كه له وانيش لينين و پليخانوف بون، به لام تېرۇتسكى جوله كه بو و ههستا به جيا كردنه وه ي هينلى كار كردنى خوى و له قينا پايتەختى نه مسا پۇژنامه يه كى زمان حالى رهوتەكه ي خوى دهر كرد و ناوى نا (قيني نا پرافدا)، نه لبه ته زورى نه خايه ند كه گۇڤانكارى به سهر هه لوئىستى دو بهرە كه دا هات له بهر نه وه ي ههردو سهرگردنه ي كۆمونيژم (زينوفيف و كامينيف) به بى هيج مهرجيك چونه لاي لينين تا پيڤكه ره بهرە يه كى سى لايه نه پيك بهينن كه بهر دهوام بو تا سالى ۱۹۲۴ نهو سانه ي كه لينين قيايدا كۆچى دوايى كرد.

پاسپۇتين: داپمانى ئاكارى و ليكترازانى كۆمه لايه تي

له روسيا به پوكهش دۆخه كه ئارام ببۆوه دواى تيك شكاندنى شوڤشه كه ي پارتى مەنشە فيك، قهيسر نه يزانى كه نه بيت چاكسازييه كى ريشه يى نه نجام بدات و دهست بهر دارى دهسه لات بيت و دهسه لاتەكه بگۆڤيت به جۆره ئينگليزييه كه ي، قهيسر نهم ئاراسته چاكسازييه ي وهرگرت و ياساى هه ليزاردنى پياده كرد و دوا به دواى نه وه نه نجومه نى نوينه ران (دوما) دهسه لاتى ياسادانانى گرتە دهست و متمانه ي به خشى به سهروك وه زيранى چاكسان.

ستولبين دهستى كرد به نه نجامدانى زنجيره يهك چاكسازى له تهواوى بوهره كاندا و دهستى كرد به گرتنه بهرى ريشوئينيكي دروست له بواري ئابورى دا، ههروهه سهركه وتوبو له دهر كردنى دهستوريكي نوى كه دواتر ناسرا به

دەستورى ستولين، لەو دەستورەدا مافەكانى جوتياران داين كرابو و تيايدا ماتبو كە ياساكان بۇ چاكسازى كشتوكال لەسەر بىنەماي بەخشىنى ھاركارى مالى ئەيىت بۇ كېرىنى زەريەكانيان.. ئەلبەتتە كە ئامانجى چاكسازىەكان توندىرەۋەكانى توپە كىرد بە تايىبەت سەركىردەكانى مەنشەفېك و بەلشەفېك ئەوانەي كە پارزى نەبون بە گەرانەۋەي سەقامگىرى و ئارامى بۇ ۋلاتەكەيان ھەر بۆيە بېرياريان دا كە ئەو كەسە تىرۇر بىكەن كە گەرەتەرىن چاكساز بو بە درىزايى مېژوى پوسىيا، چەند ھەۋلىك درا بۇ تىرۇركردنى ئاۋىراۋ تا دواچار و لە سالى ۱۹۱۱ و لە يەككە ئە شەۋەكانى مانگى ئەيلول لە شانۇي كىيىف تىرۇركرا لە لايەن دادۋەرېكى جولەكۈە كە ناۋى (مرداحى يۈگروۋف) بو ^{۱۱}.
حكومتى پوسىيا دواي كوزرانى ستوليبىن ھەۋلى دا كە چاكسازىەكانى پىادە بىكات بەلام ھىزە شاراۋەكان پىيان باش نەبو كە ھىمىنى و سەقامگىرى بگەرپتەۋە بۇ ۋلات. لىرەدا بە گونجاويان زانى كە بەھا كۆمەلەيتى و ئاينىن ئاكارىيەكان لە كۆمەلگەي پوسىيدا تىك بىشكىنن، لەناكاۋ پىسۋايى كۆمەلەيتى و ئاكارى بەرۇكى گەرە كەسايەتەكانى ئىمپىراتۇرىەتى گرت و ئاۋىبانگى خانەۋادەي پىاۋانى كۆمەلگەي لەكەدار كىرد.. ھەرۋەھا بەرتىل و گەندەلى بونە دو ياساى سەرەكى و دەستى بە بلاۋ بونەۋە كىرد لەناۋ گەلدا و باس لە شەۋانى پىر لەشەۋەت پانى ئەكرا كە گشت شەۋىك لە ناۋ كۆششەكانى شادا ئەنجام ئەدرا. پۇستە دەۋلەتەكانىش لە باۋەشى لەشفرۆشەكاندا و لە پىنگەي دەلەكانەۋە كېرىن و فروشتىنى پىۋە ئەكرا...

ئەلبەتتە ئەم چىرۇكانە دروستكراۋى خەيال نەبون، بەلكو كەسايەتەيەكى سەرەكى ھەبو كە بىۋە چەقى تۇرەكانى بەدپەۋىشتى، ئەو كەسايەتەش كەس نەبو جگەلە قەشەيەكى ساختە بەناۋى پاسپۇتىن. ئەم پىاۋە توانىبۋى كە ھاۋسەرى قەيسەر پارزى بىكات بەۋەي كە ئەۋەتەنھا ئەۋە كە ئەتوانىت كۆرەكەي

(^{۱۱}) پىۋىستە ئەم لىكچونە سەيرەي كە لە نىۋان ئەم تاۋانە و تاۋانى تىرۇر كىردنى لىنكۇلنى سەرۇكى ئەمەرىكى سەرنىجان پاكىشنىت، ھەرو تاۋانەكە لە شانۇدا ئەنجامدرا و لە ھەردو خالەتەكەشدا بىكۆرەكە جولەكە بوە.

چاك بىكاتهو. بىم شىنوهىيە تۋانى زال بىت بىسەر قەيسەر و ھاوسەرەكەي و
قەۋاۋى ئىمپىراتورىيەتى روسىيا.

پاسپۇتىن نەۋەك تەنھا زال بو بىسەر ھاوسەرەكەي قەيسەر، بەلكو بىسەر
زۇرىك لە خانەۋادەكانى كۆمەنگەي روسى زال بو. ھىروھا زال بو بىسەر
بەشىك لە كەسايەتتەكانى روسەكان بە ھۆى ھاۋپىيەتى لەگەل قەيسەر ياخود
لەبىر ئابروبردن و ھەرەشەلىكردىيان. بە ئەندازەيەكى زۇر شەھەت پان بو، لە
سەر ئاينىكى ئەھرىمەنە بو كە باۋەپى بە نغروكردىنى جەستە و پۇج ھەبو لە
داۋىن پىسى دا تا ئەو كاتەي كە دىكرىت پۇج پاكىكرىتەو و پزگار بىكرىت.
زۇرىك لە كەسە بى بەندوبارەكان ئەۋانەي كەلە پوى ئاكارىيەو لى بىونەو لە
ھەردو پەگە چۈنە سەر ئەو بىنەمايە. لە رىگەي زال بون بىسەر نىۋىندى كۆشكدا
تۋانى ئەو نىۋەندەبىكاته شۋىنە پابۋاردن و كەيف خۇشى بە شىۋەيەك كە ئەو
حالتە تەنھا لە كۆشكى بالى پۇيال بەدى ئەكرا لە پارىس پىش شۇپشى
فەرەنسا. ئىمە ھىچ گومانمان نىيە كە پاسپۇتىن سەرچاۋەي كۆمەلەي پىلان
گىرانی جولەكە بوە و ھەر ئەۋەندە بەسە كە بەراۋردى بىكەين بە بالى پۇيال و
لەكاتى لىۋلىنەۋەي ژيانىشى بىر لەو ھۆكارانە بىكرىتەو كە پالى پىۋە ناۋە بۇ
پىشەۋە تا ئەو كاتەي كە جەۋەي خانەۋادەي دەسەلات دارى بەدەست ھىنا و
تا كۇتايى ئەركى پاراستيانى گرتە ئەستۆ.

بەشى ھوتەم

.

جەنگى جىھانى يەكەم نەيتىھەكانى ژيانى سىياسەتى جىھانى

۱- قۇناغى سەرھەتا: ئامادەكارى كردن بۇ جەنگ:

جەنگى جىھانى يەكەم لە سانى ۱۹۱۴ دا تەقىيەو و جىھان ناخۇشتىن چوار سانى تىپەپاند و تىايدا بە شىۋەيەك خوڭن ھەستا كە تا ئەو ساتە مرقايتى بە خۇيەو نەيبىنىبو، ئەگەر چى جىھان دواى تىپەر بونى ماوھىيەكى دىكە جەنگىكى ناشرىنى دىكەش بەخۇيەو نەيبىت لە سانى ۱۹۴۵ دا و لە چاوپوانى ئەگەرى ھەلكردى زىيانى سى ھەم نەبىت كە ئەم جارە يەكلا كەرەو نەبىت...

پىنوئىست ناكات دوبارە دەست بگەين بە گىرەنەوھى ئەو پوداوانەى كە بونە ھۆى ھەلايسانى جەنگ لەبەر ئەوھى بۇ ھەموان ئاشكرايە: كارخانەكانى دروست كردنى چەك بە شىۋەيەك كاريان ئەكرد كە بە ھىچ شىۋەيەك پىشتەر بەو شىۋەيە كارى ئەكردبو، ئامىرەكانى كوشتن بۇ تەواری جىھاندا دەپۇيشت و بەو شىۋەيەش بازىرگەنەكانى مردن بونە خاوەنى قازانجىكى زۇر: بازىرگانى جەنگەكان... ولاتەكان دابەش بون بەسەر مىحوەرى جىاوازی دژ بەيەك بە شىۋەيەك كە ئەتوانين بلىين كە كۆمەلەى پىلانگىرى جىھانى كەلە پىشت پەردەو كارى ئەكرد بوە ھىزى بالا دەست بەسەر ئەو ھەلوئىستە جىھانىەدا. لە

بەشەكانى ئەم كىتەبەدا باسماڭ لەو كە چۇن پىلانگىنپان ھەر لە دىر زەمانەو پلانپان بۇ جەنگى سەرتاپاگىرى يەكەم و دواتر دووھ و سىنھەم داناو، جگەلەوھى كە باسى ھۆكارەكان و دەرەنجامەكانىشىمان كىردوھ. ھەروھە باسماڭ لە پۇلى ئەو پىنكخراوھ شارارانە كىردوھ كە سەر بە خاوەن سەرمایە جىھانىيەكان بون كە وەك ئەختەبوت لە دلى زۇرىك لە ولاتانى ئەوروپا بلو بونەتەوھ و ھانى ئەم شەپەيان ئەدا... كاتىكىش كە خۇرى سەدەى بىست و يەكەم ھەلھات، ھىزە شاراوھكان بە شىوھىيەكى گشتى حكومەتەكانى ولاتە ئەوروپىيەكانىيان نامادە كىرد تا سىياسەت و سوپاكانىيان بۇ شەپى داھاتو نامادە بكن، تەنھا ئەوھى لەسەر مابو كە پاي گشتىش نامادە بكات و ئەو سەركىردە و كەسايەتتە ديارانەش دور بخاتەوھ كەدەبونە پىنگر لەبەردەم سەركىرتنى ئەو پلانە نەخشە بۇ داپىژراوھدا.

خۇمان بەدور ئەگرىن لە باسكردن لە قەيرانە سىياسى و مەملەتلى داگىركارىيەكان كە بە شىوھىيەكى سەير يەك بەدواى يەكدا ھاتن لە سەرتەتاي سەدەى بىستەمدا و بونە ھۆى دروست بونى مىحوەر و ھاوپەيمانىيتەكان كە ئەوروپاي دابەش كىرد بەسەر چەند سەربازگەيەكى دژ بەيەكدا، لەبەر ئەوھى قەسە كىردن لەسەر ئەو باسەش ئەچىتە بواری لىكۆلىنەوھى گشتى مىژوھە و سەربارى ئەوھى كە ئەم باسەش زۆ بە تىرو تەسەلى لە كىتەبەكانى مىژوى ناسايى و خويندندا باسى لىوھ كراوھ... بەلام ئىمە لىرەدا باس لەو لایەنە ئەكەين كە پەيوەندى ھەيە بە بواری لىكۆلىنەوھەكەمان كە ئەویش بواری شىكارىيە، لىرەدا تەنھا باس لە زنجىرەيەك لە پوداوھ سەرنج پاكىشەكان ئەكەين كە بە شىوھىيەكى ترسفاك سەرتەتاي سەدەى بىست و يەكەمى ديارى كىرد تا كاتى ھەلايسانى جەنگى جىھانى يەكەم و بوھ ھۆكارى دو دەرەنجامى ديار:

۱. ديار ئەمانى ژمارەيەك لە سەركىردە و كەسە ديارەكان لە سەر سەكۆى پوداوھ سىياسىيەكانى ئەوروپا.

۲. ئەو خرۇشانە زۆرەي كە پاى گىشتى ئەوروپاي گرتەو و واى كىرد كە پەتاي شەپ ھەمو شوئىنىك بگرتەو و برىتى بون لە:
- كوزدانى ئىمپراتورى نەمسا لە سالى ۱۸۹۹.
- تىرۇركردنى شاى ھىرت (شاى ئىتالىا) لە سال ۱۹۰۰.
- تىرۇركردنى سەرۇك ماكىنلى سەرۇكى ولاتە يەكگرتەوكانى ئەمەرىكا لە سالى ۱۹۰۱ و وەرگرتنى كورسى سەرۇكايەتى لە لايەن پوزفيلتەو.
- تىرۇركردنى ئەلفراندۇن سىرجىئۇس (مامى قەيسپەي روسيا) لە سالى ۱۹۰۵.

- تىرۇركردنى شاى پورتوگال و جىگرەوئەكەي لە سالى (۱۹۰۸)^{۲۷}

دواي ئەم زنجىرە پوداۋە خوئناۋىيانە، پوداۋى تىرۇرە گەرەكە پوى دا و بوە ئەو پزىسكەي كە بەرمىلە بارودەكە تەقاندەو، ئەو پوداۋەش برىتى بو لە تىرۇركردنى قرانسوا فردىناند جىگرى ئىمپراتورى نەمسا لەگەل ھاۋسەرەكەي لە شارى سارايقۇي يۇگوسلاۋيا لە پۇژى ۲۲ حوزەيرانى ۱۹۱۴.

ئەم پوداۋانە خۇي پونگردنەو لەسەر خۇي ئەدات ھەروەك ئەوئەي كە پىشتىر باسما لىۋە كرد و تەنھا دىدىكى شىكاركارىيانە لەو پوداۋانە و كاتى پەودانى دەرى دەخات كە پىكخراۋىكى نەينى لەپشت ئەو پوداۋانەو بوە. كاتىكىش لە دابەشېۋنى جوگرافى ئەكۆلىنەو بۇمان دەر ئەكەۋىت كە ناكىرت كە بە پىكەوت ئەو پوى دابىت بەلكو دروست كراۋى دەستىكى شاراۋەيە و كاريگەرىيەكەي ديارە لە گىشت جىگەيەك و ھىچ گومانى تىدا نىە كە كى لە پىشت ئەو پوداۋانەوئەيە.

قۇناغى دوۋەم: ماۋەي شەپرى سىياسى پىشت پەردە

سەرۇك ۋەزىرانى بەرىتانيا كاتى تەقىنەۋەي شەپرى (ئىسكۋىت)، سىياسىيەكى ميان پەو بو كە كارى بۇ بەرژەۋەندى ولاتەكەي ئەكرد و بەۋەش ناسراۋ بو كە

(^{۲۷}) نىزىكەي سى سال لە پورتوگال ئەزىا لە ژىر فەرمان پەرايەتى دەسلەتلىكى كۆنەخۋازى دېندە كە كەم رىنە بوە لە مېژۇدا و ئەمەش ئەم دەۋلەتەي بەرەو دۋارە بىرد لە ولاتىكى پىشكەۋتەۋە بوە دەۋلەتلىك ھەزرا.

دژى زايونيزمه، هر بۇيە سوخۇره جولهكه جيهانيهكان پرياريان دا كه لاي
بەرن و سى سياسي ديكە بخەنە شوينەكهى كه سەر بە خۇيان بن و بريىتى بون
لە:

- لويد جۇرج.
- نارسەر - جۇرج بلفۇر... خاوەن بەلگىنى بلفۇرى بەناوبانگ.
- ونستون تشىرشل.

ئەمە كارىكى ئاسان نەبو، لەبەر ئەوئى ئىنگلترە تىوئەگلابو لە شەرىكى
جيهانى كه چارەنوسى ديارى ئەكرد وئەمەش پىنگەى بە مانورى ئاسايى
سياسى نەدەدا. ئەمە جگە لەوئى كه گۆپىنى سەرۇك وەزيران لە كاتى جەنگدا
هيدمەيهكى قورس دروست ئەكات بۇ پاي گشتى ئىنگليز، لەسەر ئەو حالەتە
نەتوانن پەندىكى ئىنگليزى بەيئىنەوئە كه دەئيت (ئەسپەكت لە كاتى شەپ دا
مەگۆرە).. بەم شىوئەيه گۆپىنى ئىسكويىت و وەزىرەكانى ئامانچ لىنى تەنھا
گۆپىنى وەزىرەكان نەبو بەئكو بريىتى بو لە گۆپىنى ئەزگاكانى بالا لە پىك
هاتەى دەولەت بە گشتى و ئەمەش بە ماناي پوخاندنى پىك هاتە كۆنەكه دىت
بە شىوئەيهكى پىشەيى.

پىلانگىرى بەردەوام بو و شانەكان لە ئىنگلترە دەست بەكار بون و
دەستيان كرد بە جىبەجى كردنى پلانە نەيئەكانيان كه دانرابو بۇ وئرانكردنى
پىك هاتەى كۆمەلايەتى و حكومەت و ئاسانكارى كردن بۇ هاتە پىشەوئەى
تشىرشل و بلفۇر و لويد جۇرج.

بەم شىوئەيه ئەو چەكه سەرەككەيى كه هەلبرئردا بۇ جى بەجىكردنى ئەو
پىلانگىرىيە هەمان ئەو چەكه بو كه سەرەكەوتنى بەدەست هينا لە شۆپشى
فەرەنسا و روسىاي قەيسەرى واتە: ئاوپراندن و پىس كردن. پىادە كردنى ئەو
پلانەش دواى هەلايسانى شەپ بە ماوئەيهكى كەم دەستى پىكرد بە شىوئەيهك كه
نەبىتە جىگەى سەرنج.

دروست كردنى كۆمەليك لە گەورە دەولەمەندەكانى ئىنگلترە بە نەيئى
مايەوئە. كۆشكىكى گەورەيان لە دەورەبەرى لەندەن بەكارهينا، پارەيهكى

زۇرپان تيا خەرج كۆرۈپ ۋەك يانەيەكى زۇر ئاست بەرز دەر خرا دىۋى ئەۋەي كە
 ھۈنەرى نۆيى تىدا بەكاربىرا ۋە كەشكىكى ئەرسىتۇكراتيانەي خەيالۋى تىادا
 بەكار ھىندرا. سەرپەرشتىياري ئەۋ يانەيە پاي گەياندىن كە ئامانچ لەۋ كارە
 گوزارشت كۆردنە لەسەر ھەستى نىشتىيمان پەرۋەرى ۋە پىز لىئانە لە ئەفسەرى
 ھىزە شەركەرەكان لە ناۋ گۆرەپانى جەنگدا لە پىگەي دابىن كۆردى
 خەۋانەۋەيەكى نەمۇنەيى بۇيان كاتىك كە پو لە لەندەن دىگەن بۇ خەۋانەۋە
 ياخۇد چارەسەر كۆردى بىرەنەكانيان. دەسەلاتىش ھىچ دىيىنى نەكرد لە
 ئاسانكارى كۆردن بۇ ئەۋ ئامانچەي كە بۇ مەبەستىكى لەۋ شىۋەيە دانراۋە. ئەم
 يانەيە ھەۋلى دا تەۋارى كارى پىۋىست بىگىتە بەر بۇ خۇشگوزەرانى
 مېۋانەكانى.. ئەۋ يانەيە ئەۋ كەسانەي كە ئەندام نەبون تىادا بۇيان نەبو كە
 سەردانى بىگەن. ئەلبەتتە مېۋانە نۆي دىۋى گۆرتنە بەرى پىۋوشوئىنىكى توند ۋەك
 ئەندام ۋەر ئەگىران ئەۋىش دىۋى ئەۋەي كە لە لايەن ئەندامىكى كۆترى ئەۋ
 يانەيەۋە پىشنىار ئەكرا. دىۋى ئەۋەي كە يانەكە تەۋارى پىۋوشوئىنەكان
 ئەگىرتە بەر، بە ئەندامى نۆي ئوتۇرت كە نابىت ھىچ ناۋىك بەيىنىت ۋە ھىچ
 شتىك نەگىرتەۋە كە لەناۋ ئەۋ شوئىنەدا پودەدات.

سەرپەرشتىياري يانەكە كە ناۋيان لىئابو يانەي شوشەيى ۋە توانيان بە
 پەۋشە ئەھرىمەنىيەكان ۋە بەۋ دەسەلاتە بەر فراۋانەيان بخىزىنە ناۋ نىۋەندە
 كۆمەلەيەتتە بالاكەن. ژمارەيەك لە گەرە خانەكانى كۆمەلگەي بەرىقاندا چۈنە
 ناۋ ئەۋ يانەيەۋە، دواتر لە رىگەي گۆرتنە بەرى پىگەي ھەپەشە ۋە ھەلخەلەتاندن
 توانيان زۇرىك لە خانمان ۋە كچان پاكىشەنە ناۋ ئەۋ يانەيەۋە... ئەۋەي كە
 بۈەي ھۈي پاكىشانى ئەۋ خانمانە بۇ ناۋ ئەۋ يانەيە داپۇشراۋى دەمو چاۋيان
 بو لەرنى بەكار ھىنانى ماسك، لەگەل ئەۋەشدا كە سىنگيان بەدەرەۋە بو..
 خۇشگوزەرانى ناۋ يانەكە لەدەرۋەرى ھۈلى قومار ۋە خوارىنەۋە ۋە سەما ۋە
 شوئىنە كەم پوناكىيەكان كورت دەۋۋە.. كاتىكىش كە شەۋ دا دىت سەما
 كەرەكان ناۋ بەناۋ دەۋەستى ۋە پوناكىيەكان كۆز دەبن دواتر ھەندىك پىرۇگرامى
 كات بەسەر بىردن پىشكەش ئەكرىت ۋە ھەندىك لە ئافرەتە ماسك دارەكان

سهمایه کی تایبته پینش کهش نه کهن... سه ماکه سهره تا به جله وه نه نجام
نه دریت و دواتر ورده ورده جله کان داده که نرین تا هیچیان له بهر دا نامینیت
و تانها ماسکه که یان به دهم و چاره وه نه مینیت. نه و کاتهش نیدی سرخوش و
سهرمه ست بون به و که شه پر له هه لچون و نیمچه تاریکه..

له یه کیڅک له نیواره کانی مانگی تشرینی دوهمی ۱۹۶۶ نامه یه که یشته
یه کیڅک له وه زیره کانی حکومتی به پیتانیای نه و کات، که داوای لی نه کات بیته
یانکه که تا هه ندیک زانیاری زور گرنگی به ده ست بکات، نه ویش به نوتومبیه
تایبته که ی خوی هات و داوای له شولیره که ی کرد تا که چاره پوانی بکات و
به هاوپنیه تی پینشوازی لی که رانی چوه ژوره وه... دواتر یه کیڅک برده
شونینکی زور که شخه و نیمچه تاریک و به تهنیا به جی هیشت... که مینکی تر
نافره تیک به نیمچه پوتی هاته شوینه که که ماسکین دهم و چاوی داپوشیبو،
به لام کاتیک که بهر نه و پیاره که وت که له وی وه ستابو که مینکی مابو که
ببوریت وه، به لام وه زیره که دوچار به جوریک له سهر سوپمان و توپه یی بو له بهر
نه وه ی نه و که سه خیزانه که ی بو... که چهند سالیڅک له خوی بچوکر بو،
کاتیکیش که توپه بونه که ی زیادی کرد چهن که سینک له سهر پرشتیاری
شوینه که دوسی ره شه که ی خیزانه که یان نیشان دا و بویان پون کرده وه که
خیزانه که ی له میژ به شداری نه کات له نهایشه کانی خو پوت کرده وه، له بهر
نه وه ی نه و وه زیره نه ییتوانی کاریک بکات له بهر پوسته سیاسی و
کومه لایه تیه که ی ناچار بو به سهر شوپی شوینه که به جیبه یلیت. نه و دوسی
ره شه بریتی بو له کومه لیک داتا و زانیاری که سهر پرشتیاری یانکه که له سهر
پیاوان و ژنانی نه و شوینه کویان کرد بو وه نه لبت ته نه مه جوریک بو له سیخوپی
کردن و زانیاری کو کرده وه له سهر ته وای پیاوان و ژنانی شوینه که و ته وای
نه و شتانه ی که له و شوینه دا پویان ده دا... نه و زانیاریانه ش له سهر وینه و جل
و شته تایبته که کان و هتد کو ده کرایه وه... راپورته کانی دوسی ره شه که زانیاری
ته و اوته تی تیدابو له سهر خو، خالی لاوان، باری دارایی، خیزانی، هاوسهری،

جەستەيى و كۆمەلەيەتى و ھتد ئەو كەسەنەي كە سەردانى ئەو شۆيىنەيان ئەكرد...

تەواىي وردەكارى پوداى و كارە سىكسىيەكانى ئەو يانەيە ئاسەر بە نەيىنى نەدەمايەو، بەلكو بە بەلگەو نەزەي نەكردە دەرەو بۇ پراگەياندن و لەناو پراي گشتى دا بلاو دەبوو و بە شىوہيەكى پىكخراو و ئاپون پوژنامەكان ئاماژەيان پى دەدا ھەرەھا ھىدى ھىدى پراي گشتى بەرەو توپە بون دەپوشت بە تايبەت لەسەر ئەو ئابروچونانەي كە كاربەدەستانى حكومەت تىوہى گلابون لە كاتىكدا كە ئىنگلتەرا لە شەپىكى خويناروى دابو و بەھەزاران لە گەنجەكانى چارەنوسيان ناديار بو^{۱۸}.

لە مانگى تشرىتى دووہمى سالى ۱۹۱۶ يەككە لە ئەندام پەرلەمانەكان پىرسى يانە شوشەيەكەي وروژاند لە دانىشتنىكى ئاشكرادا و بە شىوہيەكى فەرمى و بۇ يەكەمىن جار تيشكى خستە سەر پاستى ئەم يانەيە و داواي كرد كە حكومەت لە بارەيەو بەدوادا چوئىكى تەواوہتى بكات، ئەم ئەندام پەرلەمانە پراي گەياند كە زانىاريەكانى لە سى لە گەرە ئەفسەرەكانى سوپاي ئىنگليز بەدەست ھىناو كە سەرەتا چوون بەدەم ھاندانى يانەكە لەبەر ئەوہى لەسەرەتادا نىيەتيكى جوانيان بوە. دواتر لەگەل يانەكەدا پوشتون بە بى ناگايى و سەرپەرشتيارەكانىشى توانيان كە ھەندىك زانىاري لە بارەيانەو كۆيكەنەو دواي ئەوہى كە تىوہ گلابون لە ھەندىك لە كارەو كە پەيوەندى بەئاكارەو ھەبو، دواتر ھەوليان دابو كە لە ژىر ھەرەشەدا زانىاري سەربازيان لى بەدەست بەيئەن بەلام ئەوان نەچوبونە ژىر بار لەبەر ئەوہى گومانيان لەو ھەبو كە پەنگە ئەو يانەيە بوپتە نيوندىك بۇ كارى سىخوڤى كردنى دوژمن، ئەو سى ئەفسەرە بە نوينەرەكەيان وتبو كە خانمىكى ئوستورالى بەناوبانگ كە لە ئەندەن دەژى لەگەل شۆفەرەكەي دا پەيوەنديان بو پىرسەو ھەيە،

(^{۱۸}) لەسەرەتاي ئەم كىتەبەدا ئاماژەمان بە ئابروچونە نوئەكى كرستىن كىلەر دا لە بەریتانيا كە بە شىوہيەكى سەرنج پاكىش لە ئابروچونى ئاماژە پىكراو ئەچىت.

سەربارى تىۋەگلاڭلى چەندىن كىچ و ھاۋسەرى كەسايەتتە سىياسى و
 فەرمىيەكانى ولات، حكومت لەبەر ئەۋەدى لە ھالەتتى شەپ دا بو نەيتۋانى پىۋ
 شوئىنى پىۋىست بگىرتتە بەر تا ئەو ئابروچونە بەر لە گەۋرە بونى كۆتايى پىۋ
 بەيىنىت. ئەنەتە ئەو بەر پىرسە بە فەرمى لە پەرلەمان و پراگە ياندندا وروژىنرابو
 و ھەۋالەكانىش بە شىۋەيەكى پىنكخراۋ ئەگەشتت بە پاي گشتى كە ئاپازى بو
 لە ھالەتە، ئازانسە بەكرى گىراۋەكان دەستيان كىر بە ھىرش كىردنە سەر
 حكومتەكەى ناسكويىت و تۆمەتى جۇرارچۇر ئاراستەى ۋەزىرەكان كرا و
 چەندىن نىشانەى پىرسىاريان لەسەر دروست كىردن. لە ھەلەتەدا سەرۋك
 ۋەزىرانىش بەدەر نەكرا و تۆمەت بار كرا بەۋەى كە پەيۋندىيەكى كۆنى ھەبۋە
 بە ھەندىك لە پىشەگەرەكانى ئەلمانىا ئەگەپىتەۋە بۇ سەردەمى پىش جەنگ،
 ھەروەھا ۋىتېويان كە مەيلىكى شارۋەى ھەيە بۇ قەيسەرى ئەلمانىا گلىۋمى
 دوۋەم... لە ھەمان كاتدا شانەكان ئەركى بلاۋ كىردنەۋەى بەنگەكانيان لە ئەستۋ
 گىرت لەناۋ پاي گشتى دا ھاۋشىۋەى ئەۋەى كە پوى دا بەر لە شۆپىشى فەرەنسا
 بە شىۋەيەك كە بە بەنگەۋە سەلمىنرا ژمارەيەكى زۇر لە سىياسىيەكانى
 دەسلەتەكەى ناسكويىت تىۋە گلاۋن لە ئابروچونى سىنكىسى لەناۋ يانە
 شوشەيەكەدا.. بەم شىۋەيە پىنگەى ناسكويىت و پىزىمەكەى لەق بو و ئەۋىش بە
 ئاچار دۋاي تىپەر بونى يەك مانگ و لە كانۇنى يەكەمى ۱۹۱۶ دەستى لە كار
 كىشايەۋە... دواتر ۋەزارەتىكى ھاۋپەيەمانى لە سىۋ جەمسەر پىك ھات كە
 برىتى بون لە (لويد جۇرچ) ۋەك سەرۋك ۋەزىران و (ۋىستۇن تىشېرل) و (بلفۇر).
 نوسەر ئەم زانىاريەى لە يەككىك لە ئەفسەرەكانى ھەۋالگىرى بەرىتانىا بەدەست
 گەشتت كە خاۋەن ئاگادارىيەكى تايبەت و بە پىۋى ئەو ئەركەى كە بەمن
 سىپىردرابو لەسەر ئەو كەسانەى كە پەيۋندىيە پىيانەۋە ھەبو ۋەك ئەفسەرى
 ھەۋالگىرى لە كاتى جەنگى جىھانى يەكەمدا لىرەدا بە ئەركى خۇمى دەزانم كە
 باس لە شتە تايبەتەنە بىكەم كەلە دۋاي ئەو پوداۋانە رويان دا: سەرەتا من
 لەۋە سەرم سوپما لەم پىرسە لەبەر ئەۋەى سىۋ ئەفسەرەكە لەۋەى كە پىشتر

ئامازەم پىندا بەم شىۋەيە لە لە تۇمارەكانى سەربازى بېرىتانيا ئامازەيان پى
دراۋە "كوژراۋن لە كاتى پېرۇسەيەك لە كاتى جەنگ دا"؟

خانمە توستوپالىيەكە و. شۇڧىرەكەي بە درىژايى ماۋەي جەنگ و
ماۋەيەكەش دواتر دەستگىر كران لە ژىر ياساى قايىبەت بە پاراستنى ولات...
يەلەم ئەندام پەرلەمانى ئامازە پىكرار ئەۋى كە ئاپرۇچونەكەي دروست كورد
لەئەكاۋ دەستى لە كارى سىياسى كىشايەۋە بە بىن ھىچ جۆرە پاساۋىك، دواتر
نۆبە ھاتە سەر مەن دۋاى ئەۋەي كە بە ئاگا بوم لە تەراۋى ۋردە كاريەكان و
گۈلزارمەۋە لە دەزگاي ھەۋالگىرىيەۋە بۇ ھىزى ژىر دەريايى، ئەلبەتتە مەن بە
شىۋەيەكى سەير پزگارىم بو.

زايۇنىزەم بەرىتانيا بەرپۇۋە ئەبات: لايەنە شاراۋەكانى پىرسى قەلەستىن و
"بەلەنەكانى بلفۇر"

دۇخى بەرىتانيا تىكچۈ دۋاى كەۋتنى ھكۈمەتەكەي ئىسكۈيت و ۋەرگىرتنى
دەسەلات لە لايەن فراكسىيۇنە زايۇنىيەكەۋە لويىد جۇرچ، تشىرشل و بلفۇر و
دۋاجارىش ھەلۋىستى جىھانىش گۇرانى بەسەردا ھات، ئەمەريكا بە تەۋاۋى
قورسايى ھاتە ئار گۆرەپانەكە لەگەل بەرىتانيا و ھاۋ پەيمانەكانى و بەشدارى
كرد لە شەر لەدۇرى ئەلمانىا لە سالى ۱۹۱۷ ۋاتە دۋاى سى سال لە دەست پى
كردنى شەر دۋاى ئەۋەي لە تەۋاۋى ماۋەي پىشودا بە بىن لايەن مابۇۋە.

ئەمەريكا بەرژەۋەندىيەكى راستەقىنەي نەبو لەچونە ئاۋ ئەۋ شەرەي كە
پۇژانە بە ھەزارەھا كەس خويىنيان دەپژا سەربارى بە فېرۇدانى مليۇنەھا دۇلار
لە پۇژىك دا. راي گىشتى ئەمەريكا گۆشەگىرانە بو داۋاى ئەكرد كە ولاتەكەي
بەدور بىت لە مەلانى داگىر كارييە ئەۋرۈپيەكان، ئەۋ مەلانىيەي كە گەل
ئەمەريكا بە نەفرەتەۋە سەيرى ئەكرد لەبەر ئەۋەي ھىشا ئەۋ شەرەي
سەربەخۇيەي لە ياد نەكردبو كە ولاتەكەي لە دۇرى بەرىتانياى داگىر كار
بەرپاي كوردبو... بەلەم شتىكى نوي پويىدا... ئەۋ شتەش دەسەلات گرتنە
دەستى فراكسىيۇنە زايۇنىيەكە بو لە بەرىتانيا كە بوە ھۇكار بۇ ھاتنە ئاۋەۋەي

ئەو دەقەش كە لۇرد پۇتشىلد تىيادا داوا ئەكات كە حكومەتى بەپىتانى
پازى بىت پىي ھەر ئەو دەقەيە كە دواتر بە "بەلنى بلفۇر" ئەناسرىت و ئەم
بېگانە لە خۇ ئەگرىت:

۱. حكومەتى پادشاھىيەتى ئەبىت ۋەك بىنەما ئەو قېول بكات كە دىبارە
فەلەستىن بگرىتە نىشتىمانى نەتەۋەي گەل جولەكە^(۱).

۲. حكومەت تەۋاۋى تواناي خۇي ئەخاتە كار بۇ دايىن كىردى گەيشتىن بەو
ئامانجە. دواتر مشتومر لەسەر ئەو ئەكەين لەگەل پىكخراۋى زايۇنى كە چى
پىۋىستە بۇ گەيشتىن بۇ ئەو مەبەستە.

بەم شىۋەيە حكومەتى بەپىتانى بە نوينەرايەتى بلفۇر بەپى مەرج ملەكەچى
ئەو مەرجانە بو كە لۇرد پۇتشىلد و ھارەلەكانى دايان ئابو... لىرەۋە پەيۋەندى
ئەم حكومەتەمان بۇ ھەر ئەكەۋىت بەو كەسانەۋە كاتىك كە پەزەمەند ئەبىت بە
دانانى لۇرد رىدىنگ ۋەك سەرۋىكى شاندى ئابورى بەپىتانى نىردراۋ بۇ ۋلاتە
يەكگرەۋەكانى ئەمەريكا لە كاتىكدا كە لۇرد رىنگ جولەكەيەكى گومان لىكراۋە
كە ناۋى راستەقىنەي سىر روفوس ئىسحاقە و ناۋى - پىش ئەو كە نازناۋى
لۇرد ۋەربگرىت - گرەدارۋە بە ئابروچونە بەناۋبانگەكەي ماركۇنى. ئەۋەي كە
حكومەتى بەپىتانى پازى كىرد كە رىدىنگ لەو پۇستەدا دابىت لۇرد پۇتشىلد و
ھاۋەلەكانى لە سەرگىردەكانى زايۇنىزم: سىر ھىربرىت سامويل كە دواتر بوە
يەك نىردراۋى بەپىتانيا لە فەلەستىن و سىر ئەلەرد موند كە ئەۋىش دواتر
نازناۋى لۇردى پى بەخشا.

دواتر لۇرد رىدىنگ دانوستانى دارايى زۇر گىرنگى كىرد بەشىۋەيەكى نەينى
لەگەل حكومەتى بەپىتانيادا كە ئەمان توانى لە نەينەكەي بگەين. بەلام لە
دەرنجامەكانى ئەو بو كە بانكى ئىنگلەتەرا لە سەر بىنەماي نوئى رىك خرايەۋە
لە دۋاى سالى ۱۹۱۹ و ھەندىك لە پەيۋەندى دارايى زۇر مەزىن بە شىۋەيەكى
نەينى بەسترا. دواتر دىينە سەر بېرگەكانى ئەو ئامەيەي كە (يەعقوب

(۱) تىيىنى نوسەر: تىيىنى ئەكرىت كە ئەو بەلگە ئامەيە ناۋى فەلەستىن ئەمىنىت ئەۋەك ئىسپائىل.

شىيف/نوڭنەرى دامەزراۋەى كوهين - لوپ لە ئىۋيۇرك) ئاردى بۇ يەككە لە سەرگەدەكانى زانيۇنىزم بەناۋى (فرىد ماك) لە مانگى ئەيلول ۱۹۱۷:

"من ئىستا پىم واىە كە ئەكرىت پىشتىۋانى بەرىتانيا و ئەمەرىكا و فەنسا بۇ خۇمان دابىن بگەين سەرەتا بە كۆچىكى بەردەوام و بەربلاۋى گەلەكەمان بۇ فەلەستىن تا تىايدا نىشتەجى بىيت و ئەوكاتە ئەكرىت پىشتىۋانى گەلانى دىكە بەدەست بەيىت بۇ سەربەخۋى گەلەكەمان، ئەوكاتەى كە ژمارەمان ئەكاتە پىژەيەكى پىويست لەناو فەلەستىندا".

پىمان واىە كە ئەم راستىانە بەسن تا پەردە ھەلەمان لەسەر چلۇنايەتى نەر ھىزە شاراونەى كە چارەنوسى گەلان دىارى ئەكات لە پىشت پەردەرە، بۇ بەلگەش زايۇنىزم دىاردەيەكى خۆرسكى گوزەرا نىە بەلكو دەرەنجامى پلانىكى درىژ خايەنە، ئەو پلانەى كە بۇچەند جارىك ئامارەمان پىندا لەم كىتەبەدا:

ئەو پلانەى كە ئەو كۆمەلەيە قبولى كرد ئاراستەى جولەكە سوخۇرە جىھانىيەكان دىارى ئەكات و ئامانجى دەست گرتەنە بەسەر جىھاندا بەسامانى سەرزەۋى و ژىر زەۋى و تواناى مرۇقەكانەۋە... لىرەۋە ھەندىك وردەكانى دىكە ئەخەينە پو كە دەيىتە تەۋا كەرى راستىيەكانى دىكە و پۇشنای زىادتر دەخاتە سەر لايەنە شاراۋەكانى دەسەلاتى شاراۋەى زايۇنىزم لە ئىنگلىتەرا:

لە ۲۸ كانونى دوومى ۱۹۱۵ ئاسكويىت سەرۇك ۋەزىرانى ئىنگلىز ئەم بېرگانەى لاي خوارەۋەى بەدەستى خۇى نوسى لە ياداشتەكانىدا: ھەر ئىستا لە ھېربىت سامويل ياداشتىكەم بەدەست گەيشت لە ژىر ناۋنىشانى (چارەنوسى فەلەستىن). ئەو پىنى واىە كە ئىمە ئەتوانىن كە سى ياخود چوار مليۇن جولەكەى ئەۋرۈپى نىشتەجى بگەين لەو ۋلاتەدا، بىرۈكەكەى ئەوم ۋەك ۋىنەيەكى دىكەى داستانەكانى شەپى خاچ پەرسىتىم ھاتە پىش چار، دان بەۋە دا دەنىم كە خەن بەم جۇرە پىش نىارانە ئاكەم كە بەرپرسىيارىتى دىكە دەخاتە سەر بەر پىرسىيارىتىيەكانى دىكەمان...

ئەم دەستە ۋازانە بەلگەى تەۋاۋمان ئەخەن بەردەست لەسەر ئەۋەى كە ئاسكويىت زۇر مەيلى بەلاى زايۇنىيەكاندا نەبۈە.. سەيرىش لەۋەدايە كە

چارەنوسى ئاسكوت و ۋەزىرەكانى ھەر ئو كاتە دىارى كرا. لە پەرەكانى پىشودا ئەۋەمان پون كردهۋە كە چۆن چەكى پىلان گىچى و ئاۋزپاندن درا بە پىلانگىران. لىرەدا پەردە لەسەر لايەنى دۈمى ئەۋ پىلان گىچىيە لا دەدەين كە ئامانجى تەنھا خستنى ۋەزارەتەكان نىە بەلكو ئامانجى پوخاندنى حكومەتەكەيە بە شىۋەيەكى يەكجارى. زايۇنىزەكان لە دىۋرەمانەۋە دەستيان گرتۈە بەسەر پىشەسازى جەنگ دا لە ئىنگلتەرا، كاتىكىش كە پىلانگىران بىرپارىيان دا كە پوبەپوى پزىمەكەى ئاسكوتىن بىنەۋە كە زايۇنى نەبو، ئىنگلتەرا لە ئاكاۋ خۇى بىنيەۋە لە ئاۋ شەر ۋقەيرانىكى قول لە پىشەسازى كىمىيائىدا كە بە بىنەماى دروست كردنى تەقەمەنى و پىداۋىستەيكانى جەنگ دادەنرئىت.. ئەم قەيرانە ھىچ ھۆكارىكى دىارى نەبو، ئەلبەتە ئەم قەيرانە دىۋرە بۈۋە بۇ پىشەسازى دروست كردنى تۆپ كە ئەۋكات ئاچار بون كە بەرھەم ھىئانى كەم بىكەنەۋە، ئەلبەتە ئەۋكاتە گەل ھۆكارەكەى خستە ئەستۋى حكومەت.

سىز فرىدرىك ئاتان كە سەرپەرشتىارى بەرھەم ھىئانى كىمىيائى بو لە ئىنگلتەرا جۈلەكە بو.. ئاۋبراۋ بەلىنى قەرەبو كردنەۋەى دابو بە كارخانەكانى برونەر موند لەكاتى قەيرانى بەرھەم ھىئانى مادە كىمىيەكاندا بەۋەى كە لە بانكەكانى حكومەتدا حساب گەلىكى زۆر گەرەى بۇ كردنەۋە. ھەردو خاۋەنى ئەۋ كارگايانەش كە برىتى بون لەھەر يەك لە برونەر و موند جۈلەكە بون و توانيان كارگەيەكى كىمىيائى زۆر گەرە لە شارى _سىلفەر تاۋن) دروست بىكەن. لەگەل ئەۋەشدا كە ئەم كارگايەنە بە پارەى حكومەت دروست كران بەلام كاتىك كە كەۋتە سەر بەرھەم ھىئان، ئەۋ دەزگا پراگەياندنەنى كە سەر بە جۈلەكەكان بون ھەستان بە ھەلئانى بونەر و موند بەۋ پى يە كە پىشتىۋانى بەرھەم ھىئانى جەنگى بەرىتانيا ئەكەن لەگەل ئەۋ مەترسىانەى كە پوبەپوى بەرىتانيا بۇتەۋە. بەم شىۋەيە ئەۋ كەسانە ۋەك پزگاركرەر دەرگەۋتن و تەۋاۋى گەلى ئاراستەى حكومەتى بەرىتانى كرايەۋە... لەگەل ئەۋەشدا ھىچى ۋاى نەبرد كە كارگەى (سىلفەر تاۋن) لە ئاكاۋ تەقىەرە.. لەۋ تەقىنەۋەيەدا زىادتر لە چل كەس كوزران و ھەشت سەد مال تىك دران... دەرەنجام ئەۋە بو كە

بەرھەمى جەنگى كىمىيائى جارىكى دىكە پەكى كەوت و دوبارە قەيرانەكە گەپرايەو و ھەرەشەى لەسەر وەزارەتەكەى ئاسكويەت دەرگەرد و پالەوانە ساختەكان بەدور بون لە گلەيى لىكردن و بە شان وبالياندا ھەل دەدرا...

لە كۆتاييدا دەينت بلىن كە سىز فرىدرىك ئاتانى ئاوبرا و كە سەرپەرشتى بەرھەمى كىمىيائى لىنگلىزى ئەكرد و نوڤنەرى شا بو بۇ سەرپەرشتى كەردنى ئەم كارە لە ئىنگلتەرا، دواتر ھەر خۇى كرايە سەرۆكى ئارزانسى جولەكە لە لەستىن...؟

لە دواى كەوتنى ئاسكويەت و دەست بەكار بونى ھەر سى زايۇنىست (جورج-بلفور-تشيپل) دواتر ھەلويستى جەنگ ھەل گەپرايەو دواى چونى بلفور بۇ نيۇيورك بۇ پەيوەندى كەردن بە سوخۇرە جىھانىەكان، رەنگە پرسىيار بکەين كە ھۆكار چى بوە كە وەزىرى دەرەوہى بەپىتانيا بۇخۇى چوہ بۇ نيۇيورك بۇ پەيوەندى كەردن بەو كەسانە لە كاتىك دا كە كۆمەلەى پۆتشيئەد نيوئەندە سەرەكسىيەكەى لەناو لەندەن بو ھەرەك چۆن پىشتەر ئامارەمان پىدان. وەلامى ئەم پرسىيارەمان لەم بېرگەيەى خوارەو دەرەزىنەو، لە ئىنسكلۇپىدياى زانىيارى جولەكە بەم شىوہىە باس لەو زانىيارىيە ئەكات: جەنگى جىھانى بە ناچارى ھۆكار بو بۇ گواستەنەوہى نيوئەندى پىكخراوى جولەكە لە بەرلىنەوہ بۇ نيۇيورك و دەسەلات بە تەواوەتى گوازرايەوہ بۇ لىجەنەيەكى يەدەگى زايۇنىزم بە سەرۆكايەتى دادوہرى جولەكەى ئەمەرىكى ل.ب. براندىس.

ئەم بېرگەيە پىئويستى بە پون كەردنەوہى زىادتر نىە بەلام لەگەل ئەوہشدا ئەوہى پى زىاد ئەكەين كە نوسەرى ئىنگلىزى لەوبارەيەوہ بۇ ل. فرای ئەلنىت لە كتيبەكەى بەناونيشانى ئەوانەى كە بە ئاراستەى پۆژھەلات ھەلدەقولین^۷، لەم كتيبەدا ھاتوہ كە: "لەو كاتەوہ واتە لەكاتى گواستەنەوہى نيوندى پىكخراوى زايۇنىزم بۇ ئەمەريكا، ھەژمونىان پوى لە زىاد بون ئەكرد لە نيوئەندە سىياسىيەكانى ئەوروپا و ئەمەريكا و ئارزانسى كۆچى جولەكە بە شىوہىەكى

(^۷) ئەم كتيبە بە ئەوامتى لە كتيبخانە و بازار كۆ كرايەوہ.

تايىبەت بو بە ھىزىك كە ئەتوانىت پارە و زانىارى بىنيرىت بۇ سەرچاۋە تىك دەرەكانيان لە سەرتاسەرى جىھاندا".

ھەروەھا لىرەدا نوسىنىكى نوسەرى جەنگى ئەمەرىكى بە ناۋى (م). ئەرز بىرگەن ئەھىيىنەۋە لە كىتەپكى بە ناۋ نىشانى "ئەزمونەكانم لە جەنگى جىھانى يەكەمد" لە پەرەكانى ۱۴۵-۱۴۶: "دامەزراۋەي ئەلىناسى ئىسپرائىلى لە ۱۶ ئازارى ۱۹۱۶ بېرى ۷۰۰،۷۰۰ فېرانكى فەرەنسەي پەوان كىرد بۇ كۆپى پۇژھەلاتى گەرە لە پارىس ھەروەھا لە ۱۸ ئازارى ۱۹۱۶ بېرى يەك مىليون لىرەي ئىتالى پەوانەي كۆپى پۇژھەلاتى گەرە كىرد لە پۇما ھەروەك لە دۇسى كانى كۆپدا ھەنگىراۋە، ئەۋەندەش سادە نىم كە پىم واپىت ئەو پارانە دراۋە تا دابەش بىرىت بەسەر جۈلەكە ھەزارەكاندا بەلكو بە دۇنيايەۋە ئامانجى دىكە لەپىشت ئەو كارەۋەيە.

لىرەدا پىۋىستە جىاكارى بىكەين لە نىۋان ماسۋىيەتى سەر بەكۆپەكانى پۇژھەلاتى گەرە كەلە ژىر دەسەلاتى خاۋەن سەرمايە جىھانىيەكانە لەگەل ماسۋىيەتى ئازاد كە باۋەرى يە (ئەندازىارى مەزنى گەردون) ھەيە كە ھىشا ئەۋانە نەيان تۋانىۋە دەست بىگرن بەسەرى دا.

لىرەدا دىيىنەۋە سەر ئاشكرا كىردنى ئەو وردەكارىيەي كە پۇشنايى ئەخاتە سەر ئەو پوداۋانەي كە دۋاي زال بونى زايۋنىيەكانە بەسەر دەسەلات لە ئىنگلەترا پوياندا. ئەو ماۋەيەي كە مىژۋونوسى ئىنگلىزى ا. ن. فىلدخىر لە كىتەپكەي "ھەمو شتەكان" دا باسى لىۋە ئەكات و لە پەرەي ۱۰۴ دا دەلىت: "بەم شىۋەيە دەسەلاتى جۈلەكە دەرگەۋت بە شىۋەيەكى ئاشكرا دۋاي ئەۋەي كە لويد جۇرج دەسەلاتى گرتە دەست".

كۆبونەۋەي لىژنەي سىياسى پىكخراۋى زايۋنىزم

گومانى تىدانىيە كە لۇژىكى ئەو پوداۋانەي لەسەر گۆرەپانى سىياسى ئەۋروپا دەرگەت لەو ماۋەيەدا دۇي ھەر جۇرە لۇژىك و كارىكى مۇقائەيە بە

تایبەت پرسى دابەش کردنى داگیر کارییانهی جیهانی عەرەبی و ولاتە نوێکان و پرسى فەلەستین بە شیۆهیهکی تایبەتی.

گومانی تێدا نیه که کۆبونەوهی یهکەمی لیژنەى سیاسى پێکخراوی زایۆنیزم ئەو کاتە ئەنجامدرا که لوید جۆرج دەسەلاتى گرتە دەست، ئەو کۆبونەوهی لە ۷ شوباتى ۱۹۱۷ لە لەندەن ئەنجامدرا و لیژنەدا باسى وردى دانەنیڤ بۆ نوسەر ل. فرای و لیژنەدا چەند بېرگەیهکی دیکە لە کتێبەکهی "ناوگەلیک هەل دەقوڵیت بە ئاراستەى پۆژمەلات" لە لایەره ۵۵ دا:

کۆبونەوهی فەرمى یهکەمی لیجنەى سیاسى پێکخراوی زایۆنیزم لە ۷ شوباتى ۱۹۱۷ دا ئەنجامدرا لە مال موسا گاسنەر و ئەم کەسایەتیانەش لە کۆبونەوهکهدا ئامادە بون:

- لۆرد پۆتشیلد سەرۆکی لقی ئینگلیزی کۆمەلەى پۆتشیلد.
- جیمس دى پۆتشیلد کوپى (ئەدمۆند دى پۆتشیلد) سەرۆکی بەشى فەرەنسى کۆمەلەى پۆتشیلد و دامەزرىنەرى داگیر گەکانى پۆتشیلد لە فەلەستین که گرنگترینیان بریتیه لە (ریشون لویزون)^{۷۱}.
- سێر مارك سایكس^{۷۲} ئەوهى كەلە خانووهكەى خۆى بو لە لەندەن لە گەرەكى (باکینگهان گیس) لەناو كۆشكى شاهانە. هەرۆهە نێوهندى سەرکردایەتى جولانەوهى زایۆنیزم لە ئینگلتەرا ئامادە کرابو بۆ ئامیڤى بێتەل و تایبەت...

- سێر ھېزبەرت بنویتس، ئەمىندارى گشتى دواترى لە فەلەستین.. واتە سەرۆكى دەزگای دادوهرى و ئەو كەسەى كە یاساكان لە فەلەستین دادەنێت و سەرپەرشتى جێبەجێ کردنى ئەكات.

(۷۱) پێویستە لیژنەدا ئەوە باس بکەین که ئەدمۆند دى پۆتشیلد دامەزرىنەرى شارى تەل ئەبیب و ژمارەیهکی دیکەى زۆر داگیرگەکانى جولەکه بوە لە فەلەستین.

(۷۲) سێر مارك سایكس یاخود (سایكس)ى بەناوبانگ نوێنەرى ئینگلتەرا بو لە پێك كەوتنى (سایكس بیگۆ)ى بەناو بانگ كە بە پێى ئەو پێك كۆن نامەیه سوریا و لوپنان و فەلەستین و ئەرەدن و عێراق دابەش کرا لە نێوان داگیرکەرى فەرەنسى و ئینگلیزى و ئەو پالەنرانەمان بۆ پون ئەكاتەوه كەلەر پێك كەوتن نامەیهدا ھەبۆه و بۆتە ھۆى گۆڤى چارەنوسى نەتەرەى عەرەب.

- ھارى ساشىر.
- جۇزىك كادۇن.
- ھايىم وايزمان... سەرى سىياسى گەۋرەى زايۇنىزىم.
- ئاھوم سوگولون، سەرىپەرشتىيارى ئەزگاكالى راگەياندىن، ھەر ئەو كەسەى كە دواتر كىتىبى (مىژۋى زايۇنىزىم) ئەنوسىت.
- بابەتى سەرىكى ئەو كۇبۇنەۋەش ھىت و مېر كىردن بو لەسەر ئەو پەپەرەۋەى كەۋەك بىنەمايەك بۇ دانۇستانە ھەرمىيەكان دادەنرىت: ئەو بېرىارەى كە چارەنوسى ھەلەستىن، ھەرمىنىيا، غىراق و سەۋدىيە و تەۋاۋى خۇرەلاتى ئاۋمراست بە شىۋەيەكى كىشتى دىارى دىكات.
- سىياسەت مەدارى ئەمەركى (م جىگىرى) ئەم زانىيارىانە زىاد ھەكات لەسەر ئەو كۇبۇنەۋەيە لە پەپەرى ۱۲۹ لە كۇمەلەى ئەو پاپۇرتانەى كەبەرزى كىردىۋە بۇ لاينە بەرپەرسەكان لە ۋلاتە يەكگىرتۈدەكانى ئەمەرىكا.
- ۋىدەكارى ئەم كۇبۇنەۋەيە بە كۇد بەرز كرايەۋە بۇ بەشى پىكخراۋى زايۇنىزىم لە ئەمەرىكا... دواتر ئەم لىقە ئەمەرىكىيە لەو كاتەۋە دەستى كىرد بە دەست ۋەردان لە كاروبارى ناۋخۇى بەرىتانيا و سىياسەتى ھكۈمەتى بەرىتانى ئاپراستە ئەكرد لەبەر ئەۋەى كە پەيۋەندى ھەبو بە بۋارى قايبەتمەند بە خۇيەۋە.
- بۇ ئەۋەى كە زىادتر باس لە ھاتنە ناۋەۋەى زايۇنىزىم بىكەين بۇ ئاۋ ئەزگاكالى دەسەلات لە ئىنگىلتەرا لەو كاتەدا، لىرەدا بەشەك لە دانپىدادانەكانى سامۋىيل لاندەمان ئەخەينە پو كە لە كىتبەكەى بە ئاۋنىشانى (جۈلەكەى جىھانى) ھاتۋە و لە سالى ۱۹۲۶ لە لەندەن چاپ كرا.
- "دۋاى ئەۋەى كە پىك كەۋتەكە ئەنجامدرا لە نىۋان سىر مارك سايكس و ھايىم وايزمان و سوگولوف، بېرىار درا كە نامەيەك بە كۇد بىنەردىت بۇ دادۋەرى ئەمەرىكى (ل. ھېراندېن) كە سەرىكى لىجەنى فرىاكەۋتەنى زايۇنىزىم بو لە نىۋىۋىرك - تا پىنى بلىم كە ھكۈمەتى بەرىتانيا پەزامەندە بە ھاۋكارى كىردى جۈلەكە تا ھەلەستىن بەدەست بەيىنىتەۋە لە بەرامبەر ھاۋپەيمانى جۈلەكەى

جیهانی له گڼل به پرتانیا و په یوه ست بونی زایونیزم له نه مریکا شان به شانی
 هاوپه یمانه کان - تا نه و کاته نه مریکا نه چوبووه شپږوه - و به تین بدات که
 ته وژمیکی توند دروست بکات تا پشتیوانی بیروکه ی په یوه ست بونی ولاته
 په کگرتوه کانی نه مریکا بکات تا له گڼل به پرتانیا بچینه شپږوه و هلوښتی
 بی لایه نانه ی نه مریکا هلوښتیته وه.. هر وده ما نامه یه کی هاوښتوه نیردرا
 بۇ جهنپال (ماک دوناف) فرماندهی پرؤسه کانی سوپای لینکلیر.. و دکتور
 وایزمان له و کاته وه به نه ندازه یه ک بوه خاوه ن هژمون که توانی به نامه یه کی
 ساده که بۇ جهنپال (ماک دوناف) ی نارديو ناچاری بکات تا له لای
 فرماندهی سوپای به پرتانیا ده ست وهردان بکات تا شش گنج ببه خشیت له
 خزمه ت کردن له بهر ی جهنگ، سرباری نه وه ی که حالتی جهنگ به هیچ
 شیوه یه ک ړنگه به وه نادات که هیچ که سینک ببه خشریت له خزمه تی سربازی..
 به لام نه مه ړنگری نه کرد له دکتور وایزمان که سرکه وتن به ده ست به ینیت له
 کاره که یدا که بریتی بو له به خشینی نه و شش گنج له خزمه تی سربازی له
 بهر هوکار گه لیک که په یوه ندی ه بوه به بهر ژوه ندی بالای نیشتمان وه.. به لام
 نه م بهر ژوه ندی به بالایه هیچ نه بو جگه له دامه زاندنی نویسنکه ی تایبه تی
 زایونیزم که سر به دکتور وایزمان بو. نه و شش که سش بریتی بون: من
 خوم و پینچ که سی دیکه که له ناویاندا که سینک ه بو به ناوی هاری ساشر که
 نه دمی لیجنه ی سیاسی ړیکخواویکی زایونیزم بو. حکومتی لینکلیری
 نویش - حکومتی لوید جورج و تشریشل و بلفور - نه و ړیکخواوه زایونیان
 به دوست و هاوپه یمان داده نا نه مه ش ده سه لاتیکی زوری به خشیبو به
 نویسنکه که مان وه که ده سه لاتی به خشینی گوزر نامه بۇ هندی که س و دایین
 کردنی گواسته وه و پشتیوانی کردنی داراییان..

بۆنمونه من جاریک به لگه نامه یه کم له سر که سینکی جوله که ی عوسمانی
 خسته پو به و پییه ی که دوستی خومانه، نه مه ش به س تا وه زاره تی ناوخوی
 به پرتانیا رازی بن به وه ی که ته واوی ناسانکاری بکه ن سرباری نه وه ی که

دەولەتى عوسمانى ئەو كاتە لە شەپ دابون لەگەل ئىمە واتە ئەبوايە ئەو
عوسمانىيەى وەك دوژمن سەير بىكردايە..

بۇ ئەم بەشە ئەوئەندە زانىيارى ئەخەينە پو و بەوئەش كۇتايى پى ئەھىنن كە
ھەنگاوى يەكەمى سەرەكى كە حكومەتەكەى لويد جۇرج - بلغۇر - تەشیرشل
دواى دەسەلات گرتتە دەستى ئەتجامى دا برىتى بو لەوئەى كە لويد جۇرجى
سەرۆك وەزىر بە رەسمى پايگەياند كە سىياسەتى بەرىتانيا پشتىوانى
پلانەكەى پۇتشیلد دەكات بۇ دامەزراندى "ئىشتىمائىكى نەتەوئەى بۇ گەلى
جولەكە لە فەلەستىن".

به شنی هه شنه م

په یماننامه ی فیرسای

له میژودا هه له ی زۆر کراوه و په یماننامه و کۆنگره ی زۆر به ستراره که
دهره نجامینکی خراپ و چاوه پروان نه کراوی هه بوه له زۆرینک له ولاته کاند، به لام
میژوی مرقایه تی هاوشیوه ی نه و په یمان نامه یی نه بیینیوه که کۆتایی پنهانرا
به جهنگی جیهانی یه که م:

په یماننامه ی فیرسای که به هویه وه ته وای جیهان نالاندی به موی
دهره نجامه خراپه کانیوه و تا ئیستاش نه نالینیت به ده ست نه کیشانه ی که
دروستی کردوه.. به لکو نه وه ی که ئیستا له پوی زانستیوه هه موان له سهری
کۆکن نه وه یه که نه وه هه نه و په یماننامه یه بو که بوه هوی چاندنی توی
جهنگی جیهانی دووه م. نه م په یماننامه یه سیمای ته وای جیهانی تیکدا و
داگیرگه کانی وه ک شوینی هه ژمون و ده سه لاتی کرده جۆرینکی دیکه ی له داگیر
کردن... هه روه ها ژماره یه ک گرینی چاره سهر نه کراوی هیئایه ناروه به هوی
دابەشکردنی گه لان و ده وله ته کان به شیوه یه کی مله وړانه و دیاری کردنی
چاره نویسی گه لان به و شیوه یه ی که خو یان نه یانویست نه مه ش جۆرینک کیته و
بی سهره و به ره یی له گشت شوینیک دا دروست کرد.

سروشتی بو که جۆرینک له سهر سوړمان و توپه یی گشت شوینیک بگریت هره
دوای نه م په یماننامه یه دوای نه وه ی که ئیدی هیئدی هیئدی دهره نجامه
خراپه کانی دهره که وت. رای گشتی جیهانی ش نه یزانی که چۆن نه وه پوی دا،

ئەر كەسانەش كە سەر پەرشەتە دانوستانەكانيان ئەكرد لە سياسىيە شارەزاكانى جىهان بون كەلە لايەن دەستەبژىرىك لە شارەزا نۆيۆدەولەتپەكان ھاوکارى ئەكران.. كەواتە دەرەنجام ئەو بو كە ژمارەيەك لە نیشانەكانى سەرسوپمان لە دەورى ئەم پەيماننامەيە مەيە و ئىمەش لىزەدا -هەروەك بەشەكانى پيشو- كار ئەكەين لەسەر لا بردنى پەردە لەسەر وردەكارىيە شاراوەكانى تا راستى و دروستىمان بۆ دەر بگەوئەت.

دەرەنجامى يەكەمى پەيماننامەكە: دۆخ لە ئەلمانىا:

چاودىرە بىلايەنەكان پىيان وايە كە نوینەرەكانى جىهان ئەوێ كە پىنى دەوترىت شارستانى بە ریزەيەكى زۆر كەم زانستيان بەكار هیناوە لە نوسینەوێ ئەو پەيمان نامەيەدا.. راستى ئەم بېيارەمان لە لە حالەتى ئەلمانىادا بۆ دەر ئەكەوئەت، گەلى ئەلمانىا زۆر بە پەقى مامەلەي لەگەل كرا و داوى ئەوێش كە كار لەكار ترازە بەرە زانرا كە بە ھۆي ئەو پەيماننامەيەو سەتمى لىكراوە و دەرەنجامى راستەوخۆي ئەو كارەش دروست بونى كینەو پەقىكى زۆر بو لە لای گەلى ئەلمانىا. بۆ ئەوێش كە درك بە مانای راستەقىنەي مافى ئەلمانى بگەين ئەبێت بگەپینەو بۆ ئەو دۆخەي كە تيايدا واژۆ كرا لەسەر پەكەوتننامەي ناگرىبەست لە ۱۱ تشرینی دووھەمى ۱۹۱۸، ئەو كاتە سەرکردایەتى بالای ئەلمانىا داواي ناگرىبەستى كرد ئەوێك خۆ بەدەستەوێ دان.. جیاوازیش لە نۆوان ئەم دوو حالەتەدا زۆرە.. دواتر سەرکردایەتى ئەلمانىا داواي ناگرىبەستى ئەكرد لەبەر ئەوێ كە ھیزەكانى ئەلمانىا شكستى خواردبو یاخود لەوێدا بو كە شكست بخوات، بەلكو داواي كرد تا دەستى كراوە بێت بۆ پە بە پەبونەوێ مەترسى ناوخۆ، ئەو مەترسىيەي كە ھەرەشە بو لەسەر ئەلمانىا، مەترسى شوپشى كۆمونیستى بە سەرۆكایەتى رۆزا لۆكسمبورگی جۆلەكە.

ئاگرىبەست پىنشەككىيەكى دروست كرد بۇ دانوستانەكانى ئاشتى لەننوان
ھەردولادا، ئەو پراستىيەى كە ئابىت لەپىش چاومان ون بىت كاتىك كە لىكۆلنەو
ئەكەين لە دەرنجامەكانى پەيماننامەى فىرساى...

ئەو پوداوانەى كە سوپاى ئەلمانىاي ھىنايە سەر ئەو باوەرەى كە پىويستە
داواى ئاگر بەست بكات لەو كاتەو دەستى پى كرد كە شانە نەيتىيەكانى پۇزا
لۆكسمبورگ توانيان بخزىنە ناو نىوەندى سوپاى شەركەرەو بەتايبەت بۇ ناو
ھىزى دەريايى، ئەو ھىزەى كە پلانە شۆرشگىرەى كە تەواى تواناى تىادا
كۆكردبۆو، بەم شىوہە لە ئاكاو پىروپاگەندەيەك بلۆر بۆو لە سالى ۱۹۱۸
لەناو ھىزە دەريايەكاندا بەر ناوہرۇكەى كە گوايە سەركايەتى ئەلمانىا
بەريارى داوہ زۆرىنەى كەشتىيە ئەلمانىەكان لە ھىرشىكى خۆكۆزى دا بكاتە
قوربانى و لە دژى كەشتىگەلەكانى ئەمەركيا و بەرتانيا و فەرەنسا تا زيانى
زۆرى پى بگەيەنيت تەنانەت گەر خۆشى لەناو بچىت وەك سەرەتايەك بۇ داگر
كردنى بەپىتانيا داواى ئەوہى كە ئىدى كەنارەكانى بەيى ھىزى پاسەوانى
ئەبىت، شانە نەيتىيەكان ئەو پىروپاگەندەيان بەھىز كرد و ھانى
خۆپىشاندانىان كرد و دەيان وت كە ئەو ھىرشە شكست ئەھىنيت بەر پاساوى
ئەھىنايەو كە فۇكەكانى ھاوپەيمانان ھىرش بە چەكى كىمىيائى ئەكاتە سەر
كەشتىيەكانىان و ئەو ھىرشە كەشتىيەكان ئەكاتە يەكپارچە ئاگر و تەواى سەر
نشىنەكانى ئەسوتىن ئەوانەى كە تەخىكاون و ماون... كاتىكىش كە ھەلمەتى
ھىرشەكان گەيشتە ئەو پەرى، بانگەشە كەرانى ياخى بون ئىدى بە ئاشكرا و
لەسەر كەشتىيەكان قسەى خۆيان ئەكرد لەسەر ئەو چارەنوس و ھىرشە شكست
خواردوہ.. لە ۳ تشرىنى دووہم دەرياوانەكانى كەشتى گەلى ئەلمانىا ياخى
بونى خۆيان پراگەياندا.. لە ۷ تشرىنى دووہم ئەندامانى يەكەيەكى دەريايى
ھەلھاتن لە كاتى چونيان بۇ بەرەيەكى شەر لەگەل فەرەنسا و لەناكاو
پىروپاگەندەيەك بلۆر بۆو كە دەيووت ئەوان ئەپۆيشتن تا ببەنە قوربانى ھىرشىكى
خۆكۆزىانە.. لە ھەمان كاتدا لە زۆر كەرتى پىشەسازى دا ئاشارامى زۆر دەستى
پىكرد كە بوہ ھۆى پەك خستنى بەرھەمەينان و كەسانىك دەرکەوتن كە لە زۆر

شۈيىندا گىيانى خۇيەدەستەۋەدانىيان بىلەن كىرەۋە. بەم شىۋەيە دۇخەكە لە ئەلمانىا قەيراناۋى بو تا گەيشتە ئەۋ ئاستەي كە ئىدى قەيسەر ھىچى بەدەستەرە ئەما جگە لەۋەي كە دەست بەردارى دەسەلات بېيت لە ۹ تىشرىنى دوۋەمى ۱۹۱۸.

دەست بەجى دۋاي دەست لەكار كىشانەۋەي قەيسەر ھىچى ھىچى سۈشپالستى دەست بەكار بو كە يەكەمىن كارى ئەۋەبو لە دۋاي تىپەپىنى دو پۇز ئاگر بەست واژو بىكات. بەلام خۇپىشانەكان كۇتايىيان پى ئەھات، بەلكو تۇندوتىزى زىادتر بەخۇۋە بىنى ئەم جارەيان لەدۇرى كۇمارىيە سۈشپالستەكان، پۇزا لۇكسىمبۇرگ لە پىنار كۇتايى ھىنان بە خۇپىشان دانەكان ئەۋ مەرچەي دانا كە ئەيىت سۈپاي ئەلمانىا بىبەخشىرت لە خىزمەتى سەربازى. كاتىكىش كە ئەلمانىا بە بى سۈپاي مەشق پىكاراۋ ماىەرە كە بىتوانىت كۇتايى بە خۇپىشان دانەكان بىيىت، سەركردەي جۈلەكەي كۇمۇنىست لە سۈشپالستەكان ھەل گەپايەرە لە كانۇنى دوۋەمى سالى ۱۹۱۹ شۇپى لە بەرلىن پا گەياند و توانى لەگەل چەند كەسىكى دىكە دەسەلات بەدەست بىيىت كە زۇرىنەيان جۈلەكە بون.

ئەم شۇرشە كارىگەرىيەكەي دەرەكى چاۋەپوان نەكاراۋى ھەبو بە پىيەي كە لە بارەيەرە ناكۇكى كەۋتەرە لە مۇسكۇ لەنىۋان دو سەركردەي شۇپى كۇمۇنىستى كە ئەۋانىش لىنن و تېۋتسكى بون... لىنن بە ھىچ شىۋەيەك ئامادە ئەبو كە ھاۋكارى پۇزا لۇكسىمبۇرگ بىكات..

بەلام تېۋتسكى جۈلەكە ھەلۋىستىكى پىچەۋانەي گرتە بەر دۋاي پىشتىۋانى تەۋاۋەتى ئەۋ شۇرشەي كرد لە يەكىتى سۇقىت. ھاۋكارى نەكردنى پۇزا لۇكسىمبۇرگ لە لايەن لىننەۋە يەكلا كەرەۋە بو لەۋ ھەلۋىستەدا لەبەر ئەۋەي جۈلەكەكان ھەستىيان كرد كە گۆشەگىن لە كاتىكىدا كە ئەۋ شۇپە كاردانەۋەيەكى تۈندى لەلاي نەتەۋەيەكانى ئەلمانىا دروست كرد و كەۋتەنە پەلاماردان و كۈشتىنى لايەنگرانى پۇزا لۇكسىمبۇرگ، يەكىك لە ئەفسەرە گەنجەكانى ئەلمانىا پۇزا لۇكسىمبۇرگ و كارل لىبىكنخىتى جىگرى يەكەمى

دەست گیر کرد و ئەوەندەى فیشە پیوئەنان تا لێى برا دواتر کارەکه بو بە کوشتارگەیهکی گەورە و پزیکى گەورە بەرامبەر بە جولهکهکان تەقیەوه لەبەر ئەوەى که بە بەرپرسیاری یەكەم زانران لە دۆپاندنى شەپەکه‌دا، ماله‌کانیان لە شەودا پەلامار درا و بە هەزارەها پیاو و ژن و مندالیان و برد و سەرجه‌مان تیر باران کردن.

بەم شیوەیه دۆخ لە ئەلمانیا لوا بۆ جولانەوهى پەگەز پەرستى پەگەزى بالا، یاخود بە مانایه‌کی دیکە بۆ دەرکەوتنى هیتلەر و نازیزم... ئەمەش دەرەنجامى ئەو پۆلە شومە بو که جوله‌که‌ گێپرای لە دژى گەلى ئەلمانیا لە هیڤى دەریای و پیشە‌سازی ئەلمانیا و دواتر پەیماننامەى فیرسارى که بوه هۆى سەپاندنى مەرجى ناپەوا و قورس بەسەر ئەلمانیا‌دا.

لێنێن لە کۆنگره‌ى نیونه‌ته‌وه‌یى سینه‌مدا پرایگەیاندا که خودى پۆزا لۆکسمبۆرگ بەرپرسىار بو لە شەپۆلى دژایه‌تى کردنى جوله‌که‌ لە ئەلمانیا. بەلام لەگەڵ ئەوەشدا نابێت ئەوه لە یاد بکەین که هیڤه‌کانى پیلان گێپران لەو کاتەوه خۆیان ناماده کرد بۆ جەنگى جیهانى دووهم، هەر بۆیه ئەم دۆخه بۆ ئەوان گونجاو بو لەبەر ئەوهى مەرجیکى بنه‌په‌تى لە مەرجه‌کانى شەپى داهااتو ئەهینیتە دى که ئەویش بریتى یه لە هینانه‌ ئاراوه‌ى دۆخیک بۆ دروست بونی پیکدادانى چەکارانه.. بەم شیوەیه پۆن بۆوه که بەرپرسى دژایه‌تى کردنى جوله‌که‌ و ئەو دۆخه‌ى که‌ لە ئەلمانیا هاته‌ ئاراوه‌ لە دژى جوله‌که‌، هەر خۆیان بون و دواتر هەر خۆیان سودیان لەو دۆخه‌ وەرگرت بۆ پینش بردنى نەخشەکانیان. جوله‌که‌ خاوه‌ن سەرمايه‌کان لەپشت ئەو پیلان گێپه‌وه بون ئەوه‌ک دۆخى ئەلمانیا و دەرەنجام ئەو پلانه بە شیوه‌یه‌کى نەخشه بۆ دەرئێژاو چوه‌ پینشەوه.

پراسىسى فەلەستىن

دوای ئەوھى كە پىلان گىرەن گەيشتنە ئامانجەكانيان لە ئەلمانیا، بە شىۋەيەكى راستەوخۇ كەوتنە كاركردن لەسەر ئامانجى دووھم: فەلەستىن، لەبەر ئەوھى بېرياريان دا - ھەر وەك پيشتەر ئامارژەمان پيدا - كە فەلەستىن بەكەنە پېرەو و داھاتو بۇ پلانەكانيان و خالى سەرەكى جىھانى لە پىلانگىرەكەدا لە بەر ئەوھى فەلەستىن نىۋەندى جوگرافى ئەو ناۋچەيە كە بە پنى لىكۆلەينەوھ جىۋلۆجىيەكان دەرەكەوتوھ كە سامانىكى سىروشتى زۆرى تىدايە كە بە مىليارەھا دۆلار مەزەندە ئەكرىت.. لە بە شىكى پيشتوترا ئامارژەمان بەو لىكۆلەينەوانەدا كە بە شىۋەيەكى نەينى لەسەر سامانەكانى ناۋچەى دەريايى مردو كرا كە بە پارەيەى خەيالى مەزەندە دەرەكرا.. بەم شىۋەيە پىلانگىرەن دەست بەكار بون لە ژىر پوپوشىكى نویدا: زايۇنيزمى سياسى. زايۇنيزمى سياسى ئەوھى خستبەو پىنش چاۋى خۇى كە دەبىت يەكك لەم دو ئامانجەى خوارەوھ و يەك لە دوای يەك بەينىتە دى:

۱. ناچاركردى ولاتانى جىھان تا دان بەولاتى جۈلەكەدا بنين لە فەلەستىن و بەو شىۋەيەش دامەزراندنى دەولەتلىكى سەرەخۇ دىت كە دەبىتە نىشتىمانى پىلانگىرى و بىكەيەك بۇ داھاتو كە لىۋەى كار ئەكرىت بۇ ھەلگىرساندنى جەنگى جىھانى سىبەم لە داھاتودا.

۲. ئامانجى دووھم برىتى يە لە داين كىردنى دەسلەت بەسەر تەۋارى سامانەكانى ناۋچەكە بە گىشتى و سامانەكانى دەريايى مردو بە شىۋەيەكى تايبەتى لىرەدا ئەو پلانى كارە ئەخەينە پو كە بۇ ئەو كارە دانراوھ.

ھەنگاۋى يەكەم بىرىتى بو لە دەرکردنى بەلگىنامەى بىلفۇر لە سالى ۱۹۶۷ كە بەپىنى ئەو بەلگىن نامەىيە فەرەنسا و ئىنگىلىتەرا فەرمان بۇ جەنەپال ئەلنىى دەر ئەكەن تا توركەكان لە پۇژھەلات دەر بىكەن و فەلەستىن داگىر بىكەن، بەرىتانيەكان بە كارىكى زۇر نادىروستقە ھەستەن و خۇيان بەدور گرت لە ئاشكرا كردنى پەيمان نامەى بىلفۇر تا تەواۋى پىۋسە غەرەبىيەكانى ئەنجامدا بە ھاۋكارى غەرەبەكان خۇيان.. بەلام سوخۇرە جىھانىيەكان ھەر كە فەلەستىن داگىر كرا داۋايان لە حكومەتى بەرىتانيا كرا تا لىژنەيەكى زايۇنى لە فەلەستىن دابەمىزىنىت و نوڭنەرە سىياسىيەكانىيان وەك ئەندام دابىنىت، بەمەرجىك كارى ئەو نوڭنەرايەتىيە ئەبىت ئەۋەبىت كە ئامۇڭكارى پىشكەشى جەنەپال كىلايتۇن بىكات كە ئەو كاتە فەرمان پەۋاى سەريازى فەلەستىن بو.. ئەم نوڭنەرايەتىيەش لە مانگى تازارى سالى ۱۹۱۸ دەستى بە كارەكانى كرا و ئەندامەكانىشى بىرىتى بون ئەم ئارۋانەى لاي خوارەۋە:

- كۇلۇنئىل ئورومسبى گور كە دواتر كرايە بەرپۇۋەبەرى بانكى ستاندارد^{۳۲} لە باشورى ئەفەرىقا.. ئەمەش ئەو بانكەيە كە دەستى گرتۋە بەسەر كانگاكانى ئالتون و ئەلماس لە باشورى ئەفەرىقا و بە ھەزارەھا كرىكارى ئەفەرىقى وەك كۇيلە بەكار ئەھىنىت، ھەر ئەۋىشە كە سىياسەتى ئاپارتايد بەكار ئەھىنىت و ئەو ۋلاتەش پەپەرەۋى لى ئەكات.

كۇلۇنئىل جىمىس دى پۇتشىلد.. كوپى ئەمۇند دى پۇتشىلد سەرىكى لىقى فەرەنساى خانەۋادەى پۇتشىلد و دروست كەرى قەل ئەبىب و ژمارەيەكى زۇر لە داگىرگەكانى جولەكە. جىمىس دى پۇتشىلد دواتر بوە ئەندامى ئەنجومەنى نوڭنەرانى بەرىتانيا لە نىۋان سالىكانى ۱۹۲۹ - ۱۹۴۵ دواتر تشىرشل كرىيە ۋەزىر بۇ كاروبارى پەپەرەمان لە حكومەتەكەى خۇيدا.

- ئەلسەر ئەدوین ساموئىلى جولەكە كە بو بە بەرپۇۋەبەرى چاۋدىرى بەرىتاني لە حكومەتەكەى تشىرشل لە كاتى جەنگى جىھانى و كاتىكىش كە

(۳۲) ئەۋەى جىڭەى سەرسۇپمانە ئەۋەىيە كە كەسلىكى سەربازى بگرتتە بەرپۇۋەبەرى بانكىكى بازاركانى گمورە.. ئەمەش بىلگەى تەۋرەتىيە لەسەر پەيۋەندىيە شارۋەكان

ئىسرائىل دامەزرا لە سالى ۱۹۴۸ كرا بە بەرئووبەرى وئىستگەى پادىۋى
ئىسرائىل^{۷۱}.

- ئىسرائىل سىف، ئەم كەسە پۇلىكى نادىارى گىرا لە ترسناك ترين پۇل
لە ژيانى سىياسى بەرپىتانيای ھاوچەرخ دا. ئەم كەسە دواتر بو بە سەرۋكى
لىجنەى پلاندانای ئابورى و سىياسى. ئەمەش ئەو لىجنەىيە كە ئاراستەى
سىياسەتى ئابورى و كاروبارى سىياسى وەزارەتە يەك لەدواى يەكەكان ئەكات لە
دەسەلات ھەروەك زۆرىك لە چاودىرانى چۆنىەتى كاركردى دەزگاكانى
حكومت دەزانن لە بەرپىتانيا، ئەو لىجنەىيە كە سىياسەتى ئابورى و كاروبارى
سىياسى وەزارەتەكان ئاراستە دەكات لە دەسەلات دا.

- ھاييم وايزمان... ئەم كەسە پىئويستى بە ناساندن نىيە: ئەم لىجنەىيە
بەر لەوەى كۆنگرەى ئاشتى بېسەستىت و تەنانت بەر لەوەى كە جەنگىش
كۇتايى پى بېنىترىت نىردرا بۇ فەلەستىن، ئەمەش بۇ رەخساندى كەشىكى
گونجار بەر لەوەى كە وادەى ئەوە بىت كە پىرسى فەلەستىن بخوئە پرو بۇ مشت
و مېكرىن و بېيار بدىرىت لە پەيماننامەى داماتودا كە ئىرساى بو.

دوچار دانوستانەكان دەستى پى كرد و برىتى بو لە گالتە جارىيەكى
ئاشكرا و ئىايدا سەرمايە دارە جىھانىيەكان پەردەيان لەسەر پويان لادا و
ھەژمونىيان بە ئاشكرا دەرکەوت، لىرەدا پىويستمان بە ھەولەك نىيە تا ئەوەمان
بۇ پون بىكاتەو، تەنھا ئەوەندە بەسە كە ئامارە بەوە بدەين كە سەرۋكى شاندى
ئەمەرىكى خودى پۇل وارېۋرگ بو كە لە بەشى پىشودا بە درىژى باسەمان لىوہ
كرد. ئەم كەسە نوينەرى سەرەكى كۆمەلەى سوخوۋرە جىھانىيەكان بو لە
ئەمەرىكا. سەرۋكى شاندى ئەلمانىش كەسىك نەبو جگە لە براكەى كە ناوى
ماكس وارېۋرگ بو. پىويستە ئەوەش لە ياد ئەكەين كە شاندى ئەلمانى

(۷۱) ئەتوانن ئەم كەسە وەك نوئلەرى سەرەكى سوخوۋرە جىھانىيەكان دابىئىن بۇ سەرپەشتى كردنى ئەو
بېوپاگەندەى كە ئاراستەيان ئەكرد.

نوڭنەرى ئەو دەۋلەتە دۆڭمەنەيە كە جەنگى دۇراندن لە كاتىڭدا كە شاندى ئەمەرىكى نوڭنەرى يەككە لە دەۋلەتە سەرەكە سەرەكە وتوۋەكەنى ئەكرد.

لەئەدا بە پىنى ئەم حالەتە بە ئاسانى دەتوانىن درك بەرە بگەين كە چۇن كۆنگرەى ئاشتى گۇپا بۇ كۆنگرەيەكى داگىركارەنى دېندە، ھەرەھا چۇن بە بى دودلى لەسەر تەۋاى بېرەرەكان پازى بو كە ئامانچ و دەرەنجامەكانى ترسناك بون. ئەۋەش كە پەيوەندى بە فەلەستىنەۋە ھەيە پېۋژەى چاۋدىرى كوردى ئىنگلىز لە لايەن چەند گەرە زايۇنيەكى جىھانىەۋە دانرا كە لە سەرويانەۋە ئەم ناۋانە بون:

- پېۋفيسۆر فېلىكس فېرانكفۇرتەر كە دواتر بوە راۋىژكارى سەرەكى لە كۆشكى سېى لە سەردەمى فېرانكلىن پۇزفېلت.

- سىر ھېرېرت سامويل.

- لوشيان ۋلف.. راۋىژكارى تايبەتى سەرۆك ۋەزىران ئىنگلىزى لويى

جۇرج.

كاتىڭىش كە دانوستانە سەرەتايىەكان دەستى پى كىر بۇ كۆنگرە، راۋىژكارى تايبەتى بەرېز كلىمانسۆى سەرۆك ۋەزىرانى بەناۋبانگى فەرەنسا كەسىك بو بە ناۋى ماندل، ئەلەبەتە ئەم ناۋە خوازراۋ بو بەلام ناۋە راستەقىنەكەى برېتى بو لە (پۇتشىلد) كە يەككە بو لە ئەندامانى خانەۋادەى (پۇتشىلد) و يەككە بو لەراۋىژكارە سەرەكەكانى شاندى ئەمەرىكى بەرېز (مورگنتزاۋى) جۈلەكە. دواتر ئەم كەسە ئەبىتە ۋەزىرى دارايى ئەمەرىكا لەسەردەمى سەرۆك پۇزفېلت..

پىشتەر وتەن كە سەرمايە دارە جىھانىەكان پەردەيان بە بى ترس لەسەر پوى خۇيان لادا لە كۆنگرەكەدا، ۋەك ئامارەيەك بەو حالەتە بېرگەيەك لەو كىتەبە ئەھىنەۋە كە لە لايەن لوشيان ۋلفەۋەۋە نوسراۋە بە ناۋنىشانى "چەند لىكۆلىنەۋەيەك لەسەر مېژۋى جۈلەكە" و لە پەرەى ۴۰۸ دا ھاتوۋە كە (لە كاتى ۋازۇكردن لەسەر پەيماننامەى ئاشتى ژمارەيەكى دىكە لە گەرە سىياسىيە

جولەكەكان دەركەوتن. ھەروەھا ئەم كەسانەش: لويس كاوتز لە فەرەنسا^{۷۵} و سومينۆ لە ئىتالىا و ئەدۋىن كونتاگيو لە ھىندىستان^{۷۶} وارۇيان لەسەر كىردى. "لەرەدا وتەى ھەندىك لە گەرە بىرپارەكانى پۇژاۋا ئەمىنىيەتە كە بۇخۇى بەياننامەيەكەى ئاشكرايە كە پىئويستى بە پون كىردنەۋە نىيە: مىژۋونوسى دىپلۇماسى ئىنگلىزى بەناۋبانگ "ھارۇلد نىكۇلۇن" لە كىتەبەكەى بەناۋنىشانى "دروست كىردى ئاشتى ۱۹۱۹-۱۹۴۴" لە پەرەى ۲۴۴ دا دەلىت كە ئوشيان زلف داۋاى لىكردەۋە كە بىتە سەر ئەۋ بۇچونەۋەى ئەۋ لەسەر ئەۋەى كە "جولەكە پىئويستە لە جىھاندا بىپارىزىن و لە ھەمان كاتدا پىئويستە تەۋاى مافە ھاۋلاتى بونيان ھەبىت لە ھەر دەۋلەتىك دا".

نوسەرى فەرەنسى جۇرج باتۇ لە كىتەبەكەى بە ناۋنىشانى "پرسى جولەكە" لە پەرەى ۳۸ دەلىت كە "بەرپرسىيارىتى دەكەۋىتە سەرشانى جولەكە ئەۋانەى كە نىزىك بون لە سەرۋكى ئەمەرىكى وىلسن و سەرۋك وەزىرانى بەرىتانىا لووید جۇرج و سەرۋك وەزىرانى فەرەنسا كلىمانسۇ بۇ گۇپىنى پەيماننامەى ئاشتى بە سودى جولەكە.

لەرەدا پىئويستە كە ئامازە بە پوداۋىكى دىار بىكەين كەلە كاتى ئەۋ دانۇستانەكان لە پارىس پوى دا لە سالى ۱۹۱۶، لەۋ پوداۋەدا سەرۋكى ئەمەرىكا وىلسن سەرەتا كۆمەلىك بىروبۇچونى ئايدىيالى قىبولكرد بەلام لە ئاكاۋ لە ۲۸ ئازارى ۱۹۱۹ بروسكەيەكى پى گەيشت لە لايەن كەسىكەرە كەپىك ھاتىبو لە ھەزار وشە، ئەۋ كەسەش يەعقوب شىف نوپتەرى سوخۇرە جىھانىەكان بو كە پىشتەر چەندىن جار باسما لىۋە كىردى، ئەۋ بروسكەيە بۇچونى ئەۋ كەسانەى لەخۇگرتىبو كە يەعوب شىف نوپتەرايەتى دەكردن لەسەر پىنچ پرسى

(^{۷۵}) ئەم كەسە دواتر بوە پالەۋانى پوسۋايەكى داراىى گەرە كە بە ھۇيەۋە ئاچار بو پاشەكشى بىكات لە ئىلى ئاساىى.

(^{۷۶}) ئا ئەۋ كاتە ھىندىستان داگىرگەيەكى بەرىتانى بو.

جيهانى كه ئەوانىش بريتى بون لە: پرسى فەلەستىن، قەرەبو كردنەوهى ئەلمانىا، سىلېسىيەى سەرو، ناوچەى سار، پێرەوى دانزىنگ^{۷۷}.

هەر زوو سەرۆك وێلسن هەلۆنىستى گۆڤى و دانوستانهكان ئاقارىكى دىكهى بەخۆوه بىنى... ئالۆيى ئەر كاتهى فەرەنسا لە بەرىتانيا كۆنت دى سان ئۆكلير لەو كتيبه سياسيهى كه نوسىبوى بەناو نيشانى (جنىف بەرهو ئاشتى) باس لەو پوداوه ئەكات و ئەلێت: ئەو دەقانهى كه لە ناو پەيماننامەى ئۆيساى هەبون و پەيوەندى بە پێنج پرسەكهوه هەبو، لە لایەن يەعقوب شيف و هار نەتەوهكهى دانرايو.

پرسى فەلەستىن يەكەمىن شت بو كه ببوه جىگهى بايهخى پىلان گىڤران و هەر كه شانەكان توانيان بېرىارى چاودىرى كردنى فەلەستىن لە لایەن بەرىتانياوه دەريگەن لە پەيماننامەى ئاشتى دا، تەواوى هەوليان چەركدەوه لە خو ئامادە كردن بۆ بەرپاكردنى جەنگى جيهانى دووهم. هەر بۆيه تەواوى هەولێ خۆى دا تا توند ترين و ستهمكارتىن مەرد دا بنیت لەسەر ئەلمانىا تا تۆى كىنە لەناو دلى ئەلمانىهكاندا بچىنیت و بىكاتە ئامانجى نەتەوهى بۆ تۆلە سەندنەوه.. ئەمە هەر ئەوەش بو كه پوى دا.

پىلان گىڤران ئەوەشيان لە يادەكرد كه ئاورپىكىش لە كۆمەلەى نەتەوهكان بدەنەوه، ئەو كۆمەلەيهى كه پەيماننامەى ئۆيساى بېرىارى دروست كردنى دا بو، هەر بۆيه هەر لە سەرەتای دروست كردنیهوه سەرچاوهكانى خۆى ناردە ناو ئەو كۆمەلەيهوه تا بىكاتە داردهستىك بەدەست سوخۆره جيهانىهكانەوه، ئەمەش هەر ئەو شتە بو كه (ناحوم سوکولوف) كه زايۇنىهكى ناسراو بو و سەرۆكى لیجەنى جىبهجىكارى كۆنگره بو، پايگەياندا لە ۲۵ ئابى ۱۹۵۲ و وتى كه كۆمەلەى نەتەوهكان بىرۆكهى جولهكه بو... كۆلۆنىلى ئەمەرىكى ئ.ه. لىن ئەم بىرۆكهيه وەر ئەگریت لە كتيبهى كه بەناونيشانى (دەستى شاراوه) بڵاوى

(۷۷) دواتر جەنگى جيهانى دووهم لە كيشەى پێرەوى دانزىنگەوه دەست پى ئەكات.

ئەكاتەۋە ۋە لە پىنى ئەم كىتەبەۋە ئەيەۋىت كە گەلى ئەمەرىكا ئاگادار بىكاتەۋە لە مەترسى زايۇنىزىم.

ئىزدەدا بە شىۋەيەكى قايبەت سەرنجى ئەۋ ۋتەيە ئەدەيت كە يەكەك لە بە ئاگاترىن كەسەكانى جىهان ئەيكات كەئەۋىش بى گومان سەۋكى دەستەى نوسەرانى پۇژنامەى (تايمن) ئىنگلىزىيە ئەۋىش ۋىكەم سىتەد، ئەم كەسە چەندىن جار ئامازەى بە ھەژمونى شارادەى سەرمایە دارە جىهانىەكان كىردە ۋ لەۋ بارەيەۋە ئەم بۇچونەى دەر كىردە لە پەپەكانى ۲۰۱ - ۲۰۲ ى كىتەبە گەرەكەى كە بە دىۋىزىيى سى سال نوسىۋىتى:

من زۆر بە شىۋەيەكى قايبەت پىداگىرى ئەكەم لە ۋتنى ئەۋەى كە ئەۋانەى كۆتۈرۈلى پىرسە جىهانىەكانىان كىردەۋە، خاۋەن سەرمایە جىهانىەكانن ۋ ھەر ئەۋانىشەن كە پوداۋەكان بە شىۋەيەكى قايبەت ئەۋلىتىن.

لە كاتى كۆنگرەى ئاشتى، تەنھا خەمى يەعقوب شىف ۋ كۆمەلەى ۋاربۇرگ ۋ ھەندىك لە سەرمایەدارەكانى دىكە ئەۋەيە كە ھەژمونى جۈلەكە مسۇگەرر بىكەن بەسەر ئەۋروپا بە شىۋەيەكى گىشتى ۋ ئەلمانىا بە شىۋەيەكى قايبەتى..^{۷۸} كاتىكىش كە ونستون تشىرشل سەردانى فەلەستىنى كىرد لە سالى ۱۹۲۱، لىجەنەيەكى عەرەبى ھاتنە پىشۋازى ۋ ئەۋ ستەمانەيان بۇ خستە رو كە دۇچارى عەرەب ئەبىتەۋە ۋ ترسىشىيان لەۋ ئامانجە باسكرد كە زايۇنىزىم كارى بۇ ئەكات كە ئەۋىش دەست گىرتنە بەسەر فەلەستىندا، ھەرۋەھا ئەۋەشىيان پون كىردەۋە كە عەرەبەكان ئەۋە بۇ ھەزار ساللە كە لە سەر ئەۋ خاكە ئەژىن، دۇجار داۋايان لە تشىرشل كىرد كە دەسەلاتى خۇى بەكار بھىنىت بۇ لابرەدى ئەۋ ستەمە، ئەۋىش لە ۋلامدا ۋتى: ئىۋە داۋاي ئەۋەم لى ئەكەن كە دەست بەردارى بەلەن نامەى بلفۇر بىم ۋ كۆچى جۈلەكەكان پابگرم.. ئەمە لە تواناى مىندا نىە ۋ پارىش نىم لەسەرى، بەلكو ئىمە پىمان ۋايە كە - بە پىنى بەلەن نامەى بلفۇر -

(^{۷۸}) تېيىنى نوسەر: ھەۋلەكانى بەرۋى ۋىكەم سىتەد بۇ ئاشكرا كىردى دەستە شارادەكان، يەكەك لەۋ ھۆكارە سەركىيەنە بو كە پالى بەمىنەۋەنا تا لە لىكۆلىنەۋەكانىدا بەداۋى ۋەلامى پاستىدا بگەرەم.

ئەو بۇ چاگەي جيهان و جوله كه و ئيمپراتوريەتي ئەلمانيا و خودى
عەرەبەكانە .. !! و ئىمە كار ئەكەين بۇ ھىنانەدى ئەو ئامانجە.

ئەو كاتە كەس لە ماناي قولى ئەو وشانە تىنەگەيشت كە پلانكى شاراوەي
جولەكە ھەيە كە ھەر لەو كاتەو پەيوەندى بە تشىرشلەو ھەيە، بەلكو من
بۇخۇم - نوسەر - دواي تىپەر بونى چەندىن سال بەو ھەم زانى، بەتايبەت لە
سالى ١٩٤٥ كاتى سەردان كەردنى تشىرشل بۇ ئەمەريكا كاتىك كەلەگەن
بىرنارد بارۇخ كۆبۇو، ئەو جولەكەيەي كە سىياسەتي ئەمەريكاى لە ژىر
پەردەو و بۇ چەندىن سال ئاراستە ئەكەرد و دەستە راستى سەروك پۇزفيلت و
پاويژكارەكانى بو، لەو كۆبونەو ھەدا دەلەيت: "من زايونىم و ھەمىشەش زايونى
بوم". پەنگە كاتىك كە بۇچونى خۇي بە ئاشكرا دەردەپرەيت بۇ لىژنە
عەرەبىيەكە، بىر لەو ھەرەشەيە بكا تەو كە حايم وازيمان پياوى دىرىنى
كۆمەلەي پىلانگىران بە ئاشكرا ئاراستەي ئىنگلەتەراي كەرد، ئەو كەسەي كە بە
ئاشكرا لە ژمارەي ٤ سالى ١٩٢٠ گۇقارى "جودشە رو قەدشا" بە ئاشكەر دەلەيت:
ئىمە لىژنە لە فەلەستىن جىگىر ئەيىن جا چ پىتان خۇش بىت يا نا، تەنھا شتىك
كە ئەتوانن بىكەن ئەو ھەيە كە كۆچەكەمان كەمىك خىرايان خاوبەكەنەو، بەلام
باشتر وايە كە ھاوكاريمان بکەن تا ھىزەكانمان لەدژتان ھەل نەگەپرنەو لەبەر
ئەو ھى ئىستقا لەيەك سەنگەردايە لەگەلتان و بە ئەندازەيەكەيش بە ھىزە كە
ئەتوانىت ئەگەر بىەوئىت جيهان ويران بكات.

ئەم ھەرەيەش بەتەنھا نەبو بەلكو ھاوكات بو لەگەل ھۇشدارىكى دىكە كە
ئاراستەي جيهان كرا لەو كۆنگرە زايونىيەدا كە لە بۇدابىست پايتەختى
ھەنگارىا لە سالى ١٩١٩ دا بەسترا، ئەم كەسە لەيەكىك لە وتارەكانىدا دەلەيت
"پىكخراو كەمان - پىكخراوى زايونى - لە دواي جەنگ كار ئەكات لەسەر
پىكخستەنەو ھى جيهان لە دواي جەنگ، ئەو ھەم بوىن كە كۆمەلەي
نەتەوكانمان دروست كەرد و كار ئەكەين لەسەر كەوتنە دواي دەسەلاتى پى
نیشانەدەر.. بەلام ئامانج و ئەركەكانمان پىشەوخت ديارى كراو".

بەلگە نامەيەكى دەزگای ھەوالگىرى كەندەدا:

ئەم بەشەم لە سالى ۱۹۴۴ دا تەواو كىرد دواي ئەودى كە لىكۆلېتەووم كىرد لە تەواوى ئەو دۆكىومېنت و زانىيارىيانەي كە پەيوەندى ھەبو بە دىرەكانى پېشوتەرەو، بەلام دواي ھەشت سال و بە پىنى ئەو پۆستەي كە ھەمبو^۷ بەلگە نامەيەكى زۆر ترسناك كەوتە بەر دەست "دەزگای ھەوالگىرى كەندەدا" و لىرەدا بەئەركى خۆمى دەزانم كە چەند بەشىك لەم دەقە بىخەمە بەردەست لەبەر بايەخەكەي:

- ئەم بەلگە نامەيە پەيوەندى ھەيە بە "لىژنەي بەپەلەي ھاخامەكانى ئەوروپا" كەلە ۱۲ كانونى دوومى ۱۹۵۲ لە بۆدابیست بەسترا و ئەودى كە دىت كورتەيەكە لەو بەلگە نامەيە كە چەند بەلگە نامەيەكى تىدايە و دەتوانم پلاوى بگەمەرە:

راپۆرتىك لە ئەوروپاوە لەسەر ئەو كۆنگرە ناوازدەيەي لىژنەي بەپەلەي ھاخامەكانى ئەوروپا:

وتارى نەينى ھاخامى گەرە لىمانوئل رابىنۆفېتس: سلاوئىك بۇ لىوۋە كۆپرەكانم، بۇ ئەم كۆبونەرە تايبەتە بانگەيشت كراون تا ھىلە سەرەكەكانى پەپرەوى نوئى خۇمتان پى^۸ رابگەيەنم كە ئەويش ئەو پەپرەوينكە ھەر وەك ئەزانن پەيوەندى ھەيە بە شەپى داھاتوۋە كە پلانە سەرەكەكەمان وا ئەخوازىت بىست سال دواخزىت تا بتوانىن ئەو دەستكەوتانە بەھىز بگەين كە لە دەرەنجامى جەنگى جىھانى دوومەرە بەدەستمان ھىناو، ئەلبەتە ئەم پىنمايە نوئىيانە وا ئەخوازىت كە ئەم ماوہيە بۇ پىنچ سال كەمتر بگىرئەو.

(^۷) نوسەر يەككە لەفەرماندە دەريايەكانى كەشتى گەلى كەندەدا، دەزگای ھەوالگىرى دەريايى كەندەداش سىمىر بەر ھىزە بوە.

پښوېسته پښتان پي پابگه يه نم که نه و نامانجه ي تا ئيستا کاري له سر نه که ين به دريژايي سي هزار سال ئيستا له بهر دستمانه و وانه خوازيت ليمان که دواچار بڼ چنينه وي بهر هم پښوېسته هوله کلمان به مينده بگين و هر چي توانا و بهر هه يه بيخه ينه پښاويه وه. هر وه ها له توانم جهخت له وه بگه وه بوتان ئيستا که چند ساليک تي ناپه ريت به سر نه وي که ندي گه له کمان پيگه ي يه که مي به دست نه مينيت وه له نيو گه لاند، له پيگه يي که لني زهوت کراوه به دريژايي چند نه ويک، بهو شينه ويهش کاره کان له چنه وه سر پنچکه و سروشتي خويان و هر جوله که يک بهيتته سرور و هر جوييمنيکيش بهيتته کويله (چه پله يه کي گرم لي به ريت).

ليړه دا کورته يه کتان نه ده من له سر پرتما ييه کاني جهنگي داهاتو: ليړه سرکه وتني له پير وه تان نه که وخته وه ياد که له سالي ۱۹۲۰ وه پياده ي ده که ين و سرکه وتني ته و او ته به دست هيناوه، هلمه تي پر ويا گنده ي بهر فراران تواني کينه له نه لمانيا درست بکات له دږي پوژناوا و جوله که دواتر له پوژناواش کينه و پقي له دږي گه نه لمانيا درست کرد به هڅي پقي نه لمان له جوله که.

نه مه هيلي سره کي په يړه وي ئيستمانه و جيبه يي نه که ين، نيمه هلمه تيکي کينه و پق له پوژه لات له دږي پوژناوا و پوژناوا له دږي پوژه لات دست پينه که ين و جهنگ له گه ل نه و ولاتافه نه که ين که هول نه دن به بي لايه ني به ميننه وه و ناچار يان نه که ين که په يوه ست ين بهم يان نه و سباز گره .. پيگه به که سيش ناده ين که پوه پومان بوه ستيتته وه و له توندي ململانيکه کهم بکاته وه^{۸۰}.

(^{۸۰}) نه و شانه له سالي ۱۹۵۷ دا نوسراوه تهره، له سالي ۱۹۶۲ که نه دي سرؤکي نه ميريکا کوژا له هل و مريجکي نادياردا که هموان دويزان و تا ئيستا ش به ناپوني ماوه تهره. نه لبه ته سرؤکي يه کيک له هر و دوله ته به مينه که ي جيهاته. زور لايمن به ناشکرا يان به نامازه پايان گهياند که هيز گه ليکي شاروه هميه ي له تاريخدا کار نه کات و بهر پرسياره له کوشتنه. رونه که سياسته ي (چون فوستر دالاس) له سر پنه ماي ململاني و توندوتيري و هر شه ي جهنگ بهر دهرام ناسراوه ته ناهت ناوي ليړاوه سياسته ي (ليولري جهنگ). کاتيک که که نه دي نه سياسته ي قلمپ کرده وه و سياسته ي پيکه وه ژياني ناشتيانه ي په يړه کرد له گن

ئامانجى يەكەمى ئەم پەيپەۋە بىرىتى دەبىت لە بىلەۋ كۆرۈنەۋەى گىيانى
 ەسكەرتارى و شەپكردن لە ئەمەرىكا بەلام پېرۇۋەى ئەو ياساىەى كە خرايە
 بەردەم كۆنگرىسى ئەمەرىكا بە پىشتىۋانى ئىمە و بىرىتى بو لەۋەى كە مەشقى
 سەربازى گىشتنادنى بۇ بىكرىت بەسەر تەۋاۋى گەلى ئەمەرىكا پەت كرايەۋە، بەم
 شىۋەيە ئىمە بە شىۋەيەكى كاتى شىكستمان ھىنا بەلام دوبارە ھەۋل دەدەينەۋە
 و كار ئەكەين لەسەر لىكاندنى تۆمەتى دژايەتى كۆرۈنى جولەكە بە گەلى
 پوسياۋە، ھەروەك چۆن پىشتەر ئەم كارەمان لەگەل گەلى ئەلمانىادا^۸ شەنجامدا..
 بە پارە و دەسەلاتىش پىشتۋانى لەو پىكخراۋانە ئەكەين كە بە شىۋەيەكى
 تايبەت پىشتىۋانى لە جولەكە ئەكات لە ئەمەرىكا.

بەلام ئامانجى كۆتايى ئەم پىلانە بى گومان جەنگى جىھانى سىنەم دەبىت
 كە لە چاۋ جەنگەكانى پىشتۋردا وىرانكەر ترە.. ھەروەما كار ئەكەين لەسەر
 دروست كۆرۈنى ئىسپرائىلىكى بى لايەن لەم شەپەدا تا پىزگارى بىت لە
 دەرەنجامەكانى و بىتتە يارەگايەك بۇ لىژنەكانى چاۋدىرى و بەرپەۋەردن و
 ئەمەش ۋاى لى ئەكات كە سەپەرتى پرسەكانى گەلانى دىكە بىكات... ئەم
 شەپە دۋاى شەپى ئىمە دەبىت لە مىللاننى مىژۋىي ئىمە لەدژى جولەكە..
 ئەۋكاتە ئاسنامەى راستەقىنەى خۇمان دەرەخەين و نىشانى جىھانى دەدەين.
 پرسىيارىك لە يەكەك لە خاخامە ئامادەيۋەكان: دواكارم لە خاخام
 رابىتۋفتش كە ۋەلامى ئەم پرسىيارەم بداتەۋە: چارەنۋسى ئاينەكان چىيە لە
 دۋاى جەنگى جىھانى سىنەم؟

۸ سەربازگەى يەكەتتى سۆفىت و ۋلاتە ئازاد و بى لايەنەكان، كۆرۈا و سىنورىك داۋرا بۇ ئەو سىياسەت. ئەو
 ە ھەۋالەنى كەلە ئەمەرىكاۋە بەدەست گەشتۋن و تايبەت بە ھەلمەتى ھەلپىزاردنى سەۋكى داھاتۋ ئامارە بۇ
 ەنمە ئەكەن كە ئەو ھىزانەى كە مەيلان ھەيە بۇ شەپ ھەلپىزاردنەكان ئەبەنەۋە.. ئىمەش لىژەدا ھەرنەۋەندەمان
 ەمۇ ئەكرىت كە دوبارە چارىك بىخشىنەۋە بە ۋەكانى خاخام رابىتۋفتش لەبەر ئەۋەى پەنگە بىتۋان
 ەۋكارەكانى كۈشتى كەنەدىمان بۇ دەر بىكەۋىت.

۸۱ سىتۋەكانى پۇژنامەكانى جىھان لەم پۇژەدا پىرەتى لەو ھەۋال و ۋقار و تىبىيەنەى كە پاس لە
 چەرساندەۋە و ئازارەكانى جولەكە ئەكات لە پوسيا.

حاخام رابیتوفیتش: لەدوای جەنگی جیھانی سێھەمەو ئە ئاین و ئا
پیای ئاین هیچیان نامینیت، بونی ئاین و پیایانی ئاین مەترسین بۆسەر
ئێمە.. ئەو ھیزە پۇحییەکی کە لە دلی موسولمانەکاندا بەدوی ئەکاتەو...
بۆیریان پی دەدات تا پوبەپوی ئێمە بوەستەو... ئەلبەتە ئێمە تەنھا پوکەشی
دەرەکی ئاینی جۆلەکە ئەھیلینەو تەنھا بۆ یەک مەبەست ئەویش پاراستنی
پەییوەندی ئێوان ئەندامانی گەلەکەمان و پێگەری کردن لەھەر بی گانەیکە کە
بیتە ناومانەو لە پێگەکی ھارسەرگیری و شتی دیکەو.

لە پینار ئامانجی کۆتاییماندا پیویستمان بە دوبارەکردنەری ھەمان ئەو
پەرسە ناخۆشەیکە کە لەسەردەمی ھیتلەردا پیی ھەلساین، واتە ئێمە خۆمان
ھەندەستین بە ئەنجامدانی ھەندیک کاری چەوساندنەو لەدژی گەلەکەکی خۆان؟
بە واتایەکی دیکە ھەندیک لە ئەندامانی گەلەکەمان ئەکەینە قوربانی لە
پوداگەلیک دا کە خۆمان دورستی ئەکەین و لە پشت پەردەشەو ئاراستەکی
ئەکەین تا لەو پێگەیکەو بتوانین بەھانەکی پیویست بۆ پشتیوانی و ھوسوژی
گەلانی ئەوروپا و ئەمەریکا و تەواوی جیھان لە لایەک و لە لایەکی دیکەشەو
بۆ پاسا و ھێنانەو بۆ ئەو دادگایانەکی کە لە دوای جەنگەو ئەنجام ئەدریت بۆ
لە سێدارەدانەکانی ئەو سەرکردە سەربازیانەکی کە لە دژی یەکدی ئەجەنگین
ھەروەک ئەوێ کە لە دادگایەکانی نۆرمبیرگدا کردمان.^{۸۲}

پەنگە قوربانی دان بە چەند ھەزاریک لە گەلەکەمان و دواتر لکاندنێ تۆمەتی
لەناو بێردنیان بە کەسانی دیکە قوربانی دانیکێ گەرە بێت، بەلام ئێمە ئابیت
قورسایێ دابینین بۆ ھەر قوربانیەیک کە دەیدەین لە پینار ئامانجی کۆتاییماندا
کە ئەویش بریتیکە لە دەست گرتن بەسەر جیھاندا.

(^{۸۲}) مەبەست لەو دادگایانەیکە کە لە دوای جەنگی جیھانی دووھەمە ئەنجامدرا لە نۆرمبیرگ و تیایدا ھەندیک
لە تاوانبارانی جەنگ و کەسایەتی دیاری ئێلمانی تێدا لە سێدارە درا. تاوەکو ئێستاش دادگایەکانی
"تاوانبارانی جەنگ" ئەنجامەدریت لە وڵاتەلە جیاوازەکانی ئەوروپا، ھیزە زایۆنیەکانیش ئەردەکەن
پاساوێک بۆ ترساندنێ لایەن و کەسەکان ئەوانەکی کە لە بەرامبەر ھەژموونی زایۆنیزم لە پۆژناو دەوێستەو.

ئىۋە سەركەوتنى كۇتايى ئەيىن كە ۋەك پوناكى لەپىش چاوتاندا .
 ئەدرەوشىنەۋە، دۋاى ئەو كۇنگرەيەش ئەچنەۋە ناۋچەكانى خۇتان تا دەست
 بەكار بېنەۋە بە بى ۋەستان تا ئەو پۇژە دىت كە ئىدى ئىسپرائىل ئەخشەى خۇى
 ئاشكرا ئەكات كە: ئىسپرائىل ئەو پوناكىيە كە جىهان پوناك ئەكاتەۋە... و
 پىنگەى كۇمەلەى مەلگراى پوناكى^{۸۲} دەيىت...

لېرەدا ۋتەى حاخامەكە تەۋاۋ ئەيىت و ئىدى ئاتۋانىن زىادتر لە سەر ئەو
 كۇنگرەيە بدۋىن، بەلام ئەيىت ئامارە بەو ۋتارە بدەين لەبەر ئەۋەى زانىيارى و
 بەرەنجامەكانى ئىمە ئەسەلمىنىت لەمەر دۋرمانايەتى كردنى جولەكە و
 نازىزم...

لېرەدا بە شىۋەيەكى يەكلا كەرەۋە جەخت لەو مېزانەى ئەكاتەۋە كە
 ئاراستەى زايۋنىزمى ئەكات و بەكارى ئەيىنىت و دەلىت مەر ھەمان ئەو
 مېزەيە كە رايەتى جولەكە ئەكات و بەكارى ئەيىنىت مەرۋەك چۇن كە نازىزم
 ھىتلەرى بە زىرەكى بەكارھىنا. مەرۋەھا ئەۋە مەر خۇشيانن كە كار ئەكەن
 لەسەر ھەلگىرساندىن جەنگى جىهانى سىھەم، ئەو كەسەى كە ئاگادار ئەيىت
 رەنگە سەرى بسۈرۈمىنىت كاتىك ئەيىستىت ئەۋە سوخۇرە جىهانىەكان بون كە
 نازىزم بە ئاشكرا دۇياتى ئەكردن، بەلام ئەو زانىيارىيانەى كە پىشتىر باسما
 لىۋەكرد و لە دواترىشدا دىيەۋە سەرى ئەو ھۇكارەمان بۇ پون ئەكاتەۋە كە
 پالى بە ستالىن و پۇژئاۋاۋە ئا تا پىكەۋە بىدەنگى ھەلېژىرن لە بەرامبەر خۇ

(۸۲) ۋشەى مەلگراى پوناكىمان بەكار مېناۋە و بە لاتىنىش پىنى دەۋترىت (نورائىمەكان).

پرچم کردنی ئەلمانیا کەلەیه کاتدا هەپەشەیی لە هەردولا دەکرد، کارەکی
لەوە زیادتر تیپەری کاتیك کە پێکەوتنیکی سەربازی لە نیوان هیتلەر و ستالین
هاتە ئاراوە سەرباری ئەوێ کە سوپا هینشتا وەك پێویست مەشق پێکراو و
پێکخراو نەبو. لە هەمان کاتدا بانکە پوژناواییە گەورەکان کەوتنە پشتیوانی
کردنی پیشەسازی جەنگی سوپای ئەلمانیا ی تازە پێکەیشتو بە پێدانی قەرزی
گەورە و ئاسانکاری کردن لەو بارەو.

کەس ناتوانیت بلیت کە ولاتی پوژناو ئاگاداری ئەو نەبون کە لە پشت
پەردەو پوی دەدا لە ئەلمانیا لە پوی گەشە کردنی هیزی سەربازیو. من
نەتوانم ئەم زانیارییە پشت پرست بکەم و لەبەر ئەوێ من خۆم ئەو پرستیەم
زانی کاتیك کە هاتم بۆ بەریتانیا بە پێی ئەرك و پۆستەکەم لە سالی ۱۹۳۰ لە
کاتی بەستنی کۆنگرەیی چەکی دەریایی.

شڕۆڤەییکی وردی ئەو قوناغە لە میژوی هاوچەرخی ۱۹۲۰-۱۹۳۸
دەریدەخات کە سوخۆرە جیہانیەکان کارەکانیان ئاراستە کرد بەمەبەستی
گەیشتن بەم ئامانجانەیی لای خوارەو:

۱. هەنگیرساندنی جەنگی جیہانی دوویم بە پێی پلانی سەرەکی و درێژ
خایەنەکیان، لەو کارەشدا سەرکەوتنیان بەدەست هێنا.

۲. گۆپینی ئەو دەسەلات و سیستەمانەیی کە دژایەتی دەکردن لە ئەوروپا،
لەو کارەشدا سەرکەوتنیان بەدەست هێنا، وەك خستنی دەسەلاتەکی
ئاسکویت لە بەریتانیا لە کاتی جەنگی جیہانی یەکەم.

۳. ناچارکردنی بەریتانیا و فەرەنسا و دواتر ئەمەریکا بە قبۆلکردن و
پشتیوانی کردنی دروست بونی دەولەتیکی نیشتیمانی بۆ جوله کە لە
ئەستین. حکومەتی بەریتانیا لە کاتی جەنگی جیہانی یەکەم پەيوەست بو بە
سوخۆرە جیہانیەکانو لە بەرامبەر بەلێن دانی ئەوان بە فەرمان دان بە
پێکخراوەکانیان تا وا لە ئەمەریکا بکەن ناچار بییت و بەشداری شەڕ بکات شان
بە شانی هاوپیەمانەکان. دەزگای هەوالگری دەریایی بەلگەیی لەلایە کە

پوداۋى ژۇر ئاۋكەۋىنى كەشتى ئەمەرىكى لە لىۋىزىقاندا^{۸۱} لە لايەن ھىزى دەريايى ئىلمانىاۋە پوداۋىكى سىرست كراۋبو... ھىروەك پوداۋى پىرل ھاپىر^{۸۲} لە سانى ۱۹۴۹ كە بوە ھۆى بەشدارى كىردى ولتە يەكگرتۈەكانى ئەمەرىكا لە شىر لە دىرى يابان.

بەلگەنامەى ئىنقىدابى ئىنگلىز لەسىر لەلەستىن:

ئەو دەقە سىرەكىەى پەيماننامەى قىرساى لەمىر ئىنقىدابى ئىنگلىز لەسىر لەلەستىن ئەم بىرگەىە لەخۇ نەگىرت: "... بۇ ئەۋەى لەلەستىن بىگىرتە نىشتىمانىكى نەتەۋەىى بۇ جۈلەكە" ئەلەتە زايۇنىەكان ئەو دەقەيان كۆپىۋە بەر ئامانجەى كەبتۈان بەرئەۋەندىە راستەقىنەكانىان بىشارنەۋە ھەر بۇيە بەم شىۋەىەى لىئات:

"ئەۋىش بۇ دامىزاندىنى دەۋلەتىكى نەتەۋەىى جۈلەكە بۇ لەلەستىن" پونە كە ئەم چاككردنە بۇ ئەۋەبو وا نىشان بىرىت كە جۈلەكە مەىلى ئەۋەى نىە بە تەۋاۋەتى دەست بىگىرت بەسىر لەلەسىندا...

بە پىنى ئەۋەى كە خرايە پو دەركەۋت كە چۇن پىلانگىپران تۈانىان ئاراستەى سىياسەتى ئەۋروپا بىكەن بە تەۋاۋەتى لە نىۋان ھەردو جەنگى جىھانىدا، ئەم سىياسەتە ئاسراۋەتەۋە بە چاۋبىرىنە سىرۋەت و سامانى گەلان و داگىر كىردى ولتان بە شىۋەىەكى زۇر دىندانە سىرىبارى دابەش بونى ئەۋروپا بەسىر دو سىرىازگەدا كە زۇرى نەخاىاند تا بەيەكىاندا كىشا لە جەنگى جىھانى بۈۋەمدا.

^{۸۱} ئەم پوداۋە ھۇكارى راستەرخۇ بو لە تۈپەكردى گەل ئەمەرىكى لە سانى ۱۹۱۷ و ھەر بەر ھۆبەۋە ولتە يەكگرتۈەكانى ئەمەرىكا بىرىارى دا كە شىر دىرى ئىلمانىا پايگىمىنىت.

^{۸۲} ئەم پوداۋە بىناۋىانگە بو كە ۋاى لە ئەمەرىكا كۆد لەدىرى يابان بەشدارى شىر بىكات. لە كۇتايى سانى ۱۹۴۱ يابان لە ئاكاۋ پەلامارى ئەم بىنەۋەى ئەمەرىكايدا لە دورگەكانى (ھاۋاى) لە ئۇقىانوسى ھادى.

پيويسته نه ومان له ياد بيت كه يه كيك له نامانجه سره كيه كاني پيلانگيران
له جهنگ دروست كړدني دهوله تيكی تاييه ت بو به زايونيزم تا ببيته بنكه پيه كي
سره كي بو نه و خراپه يه ي كه ته واري ولاتاني جيهان ده كاته نامانجي خوي.

بەشى نۆھەم

ستالين

ستالين لە سالى ۱۸۷۹ لە گوندیكى شاخاوى بە ناوى "گورى" لە دايك بو
لە ھەرنىمى جۇرجيا (ناوى راستەقىنەي فيساريۇتۇفیتش جوگاشفیلی بو) لە
دايىكىكى زۆر نىماندار كە ناوى "ئىكاترىنا گىلا گىلادز" باپىرەكانىشى كۆيلەي
زەوى بون لە گوندی فامبارولى.

باركى ستالين ئىمە ھىچى لە بارەوہ نازانين جگە لەوہى كە بە دريژايى
ژيانى كارى جوتيارى كرددوہ دواتر لە كارخانەي پىلاو دروست كردن كارى
كرد لە شارى ئەدىلخانوف و بۇچون وايە كە بەردەوام كەسىكى سەرخۆش و
بەد خولق بوە بە پىنچەوانەي دايكى كە ناچار بوە وەك جل شۆر كار بكات تا
ھەندىك پارە پاشەكەوت بكات و ئاواتى گەورەي بھىنقىتە دى كە برىتى بو
لەوہى كە پۇژىك بىت كۆرەكەي بىنقىتە قەشە. ھەر بۆيە ئەوپەرى ھەولى خۆي دا
تا بىنقىرتە قوتابخانە لە "گورى" و دواتر دەرفەتى ئەوہى بۇ پەخسا كەلە
پەيمانگەيەكى ئاينى بخوينىت لە شارى تفليس بەلام دەرکەوت كە ئەو بۇ
ژيانى ئاينى دروست نەبوە لەبەر ئەوہى ئەو ھەمىشە لە ناكۆكى دا بوە لەگەل
دەسلەتەكانى پەيمانگا تا كار گەيشتە ئەوہى لەدراى تىپەر بونى چوار سال
دەركرا و پەيوەندى كرد بە يەكىك لە كۆمەلە شۆرگىنرپەكانى ئەو كاتە لە
پوسيا.

ستالین بۆيەكەمىن چار ھاوسەرگىرى لەگەل "ئىكاترىنا سفايندز" کرد که مندالنىكى بۇ ھىنايە بون بەناوى "ياشا" که بەدرىژايى ژيانى كەسىنكى فرامۆشكراو بو، تەنەت ئەو كاتەش که باوكى بوە كەسىنكى دىكتاتور و دەستى گرت بەسەر نىوہى گۆى زەوى دا ئەو وەك كەسىنكى كارەباچى و مىكانىكى كارى ئەكرد. ستالین بۇ دوومىن چار ھاوسەرگىرى لەگەل "ناديا ئاللىلیرفا" کرد که ئەویش دو مندالى بۇ ھىنايە بون که يەكىيان كوپ بو ناوى قاسىلى بو و ئەوى دىكەشيان كچ بو و ناوى سفىتلانا بو. قاسىلى دواتر بو بە جەنەرال لە ھىزى ئاسمانى يەكىتى سۆفىت و ھەرئەویش بو که سەرپەرشتى نەمايشە ئاسمانىەكانى ئەكرد، دواى مردنى باوكى ئەویش لە يادكرا و لەبىرچۆوہ.

ھاوسەرگىرى دووہى ستالین سەرکەوتو نەبو لەبەر ئەوہى که چاوى كەرت بە ئافرەتىكى جولەكەى سەرەنج پاكىش بەناوى روزا كانموفىتش و بۇ ھاوہىەك وەك ھاوسەر لەگەلى دا ژيا بەلام ئەوہندەى نەبرد که ناديا خۆىكوشت. ھەر وەك ديارە که خۆكوشتنى ھاوسەرەكەى پەيوەندى بە چىرۆكىكى خوشەرىستى يەوہ نىە بەلكو بەھوى ئەو خەمە زۆرەوہ بو كەتوشى ھات لەدەرەنجامى ئەو توندوتىژىيەى که ھاوسەرەكەى ئەنجامىدا لە دژى نەيارەكانى كە ناديا پىنى وابو لە پوى ئاينىيەوہ براى ئەون.

پۇزا كانمافوفىتش خوشكى لازار كانمافوفىتشە كە سەركردەيەكى كۆمۇنىستى بەناوبانگ بو لە سەردەمى ستالین و ئەندام بو لە مەكتەبى سىياسى (پۆلىتېرۇ) پارتى كۆمۇنىستى يەكىتى سۆفىت، ستالین پۇلى سەركردايەتى لە شۆپشدا پى بەخشى و كرديە سەرپەرشتىيارى پىشەسازى قورس. دواتر بوە كەسىنكى زۆر نزيك لە ستالین قا كاتى مردنى و ھاتنى سەرۆكى نوئى يەكىتى سۆفىت كە خرۆتشوف بو، بە ھاتنى خرۆتشوف بەركەنار كرا لە كارى سىياسى... ناوبراو توانى كە كچەكەى ستالین سفىتلانا لە كۆپەكەى خۆى ميخائىل ھارەبكات لە ۱۵ تەموزى ۱۹۵۱ . لە راستىدا سفىتلايا ھاوسەرى كەسىنكى دىكە بو كە بېيار لەسەر ئەم ھاوسەرگىرىيە درا و كەسىش ھىچى

لەبارەى ھاوسەرى يەكەمەو نەبىست جگەلەوۋى كە لە ئاكاو لەسەر پىنگە
لادرا.. ھەرەك چۇن كە ستالېن پۇزا كىمافوليتشى ھىنا دواى ئەوۋى كە
ھاوسەرى دووۋى لە پىنگەى خۇكوشتنەو لەسەر پىنگە لابرا...

پاستى گەلىكى سەرنىچ پاكىش:

بەم شىۋەيە ستالېن ئەژيا لە خىزانىكى نىمچە جولەكەدا: ھاوسەرەكەى
جولەكە بو و ھاوسەرى كچەكەشى جولەكەبو و ھاوپى نىزىكەكەشى بىراى
خىزانەكەى بو كە ئەوېش جولەكە بو.. ئەمانە پاستى گەلىكى مېژوېن كە
ئاكرىت مېشت و مېرى لەبارەو بەكرىت.. بەلام لەگەل ئەوېشدا ئەو تەواۋى
پاستىيەكە نىيە لەبەر ئەوۋى كە جىگىرى سەرۇك لە سەردەمى ستالېن و ۋەزىرى
دەرەوۋى كە ناۋى مۇلۇتۇف بو ھاوسەرەكەى جولەكەبو و لەھەمان كاتدا
خوشكى سەرمایەدارىكى ئەمەرىكى گەرە بو بەناۋى "سام كارب" كە خاۋەنى
كۆمپانىيە مەزنى "كارب ئىكسپورتىنگ" بو كەلەبوارى ھىنانى كالادا كارى
ئەكرد و نىۋەندەكەى دەكەوتە ويلايەتى "كونىكتىكوف" لە ۋلاتە
يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا... كچەكەى مۇلۇتۇفېش دەستگىرانى قاسىلى كوپى
ستالېن بو.. بەم شىۋەيە بە پونى دەرەكەۋىت كە مەكتەبە سىياسىيەكەى ستالېن
كە دەستى گرتىبو بەسەر توافاۋ دارايى پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى سۇقنىت و
جىھانى كۆمۇنىزم ۋەك خىزانىك ۋەھابو كە ھاوسەر و كورەكان تىايدا جولەكە
بون^{۸۶}..

گومانى تىدا نىيە كە ئەمە پۇشنايى ئەخاتە سەر لايەنە شاراۋەكانى ئەو
گۇرپانكارىيە پىشەيىانەى كە لە يەككىتى سۇقنىت پويان دا لە كاتى ھاتنە
سەركارى خروتشوف و بوە ھۆى ئەوۋى كە ھەلۋىستى دوژمنكارانە ۋەربگىرىت
بەرامبەر بە ھاۋەلە كۆنەكان و پاكتاۋ كىردنى سەرگىردەكانى دەۋلەت و پارتى

(^{۸۶}) لىزەوۋە دەرەكەۋىت كە چۇن ۋلاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا و يەككىتى سۇقنىت ھەر لە سەرەتارە لە
كىپىكىنى ئەۋەدبون كە كاميان دان بە دامەزاندنى دەۋلەتى ئىسرائىل دا بېيىنىت.

کۆمۇنىستى و مەكتەبى سىياسى. ھەربەرەش نوۋەستايەۋە بەلكو ھەلسا بە گۆشەگىرکردىيان لە پوى ژيانى سىياسى و پەردە لەسەر لادانىيان لە بەرامبەر گەل پوسىا و جىهان.

بەر لە شۆپىشى ئۆكتۇبەر لە سالى ۱۹۱۷ ھەرفەت بۇ ستالىن پەخسا تا دەرىكەۋىت لەنىو شۆپىشگىرەكاندا كە زۆرىنەيان لە ناو زىندان دا بون. بەلام لەگەل ئەۋەشدا نەيتۋانى ھىچ پۇلىكى پىنەرايەتى ھەرىگىرت لەناو پارتى كۆمۇنىستى ئەنھا ئەو كاتە نەيىت كە لىنن ئەخۇش كەوت، دواى دىروست بونى مەملەنىش لە نىۋان خۇى و تېۋتسكى دا و دواتر بە پاكتاۋ كىردنى تۋانى دەسەلات بىگىرتە دەست و تا كاتى مردنى لەو پۇستەدا بىمىنىتەۋە.

قۇناغەكانى سەرکەۋتن:

پەنگە لىرەدا پىۋىست بىت كە باس لە قۇناغەكانى سەرکەۋتنى ستالىن بىكەين لەدەسەلات دا. كاتىك كە لىنن ئەخۇش كەوت لە يەكى ئازلىرى ۱۹۲۲، دەسەلات بەخشا بەھەر يەك لە ستالىن و زىنۇفېف و كامىتېف، دواى ئەو پوداۋەش ئەۋەندەى ئەخايدە كە لىنن كۇچى دواى كىرد.

سەرکردايەتى مەكتەبى سىياسى ئەو كاتە پىك ھاتىبو لە ھەر يەك لە لىنن، زىنۇفېف، كامىتېف، تېۋتسكى، بوخارىن، تۆمسكى و ستالىن.

زىنۇفېف و كامىتېف دەستە راستى لىنن بون، ئەمەش واى لەو دو كەسە كىردىبو كە ۋەك ئەندامانى مەكتەبى سىياسى سەيرى خۇيان بىكەن. تېۋتسكى لە كىتەبەكەى كە دواتر و لە ژىر ناۋى ستالىن چاپى كىرد لە پەرەكانى ۴۸ - ۳۲۷ دەلىت: "زىنۇفېف بە شىۋەى سەرۋك و ژىر دەست مامەلەى لەگەل ستالىن ئەكەرد، كامىنىفېش بە شىۋەيەكى گالتە جاپايانە مامەلەى لەگەل ستالىن ئەكەرد".

ئەم دوانە ۋەك ئەيارى سەرەكى بۇ دەسەلات سەيرى تېۋتسكىيان ئەكەرد لەدواى مردنى لىنن، ئەو كاتە ئەندامانى مەكتەبى سىياسى وا سەيرى

زىنۇفياڭ ئەكرىد ۋەك تەنھا كاندىد بۇ سەرۋىكايەتى كىردى مەكتەبى سىياسى،
ھەر بۇيە ئەركى و تاردانىان پىدا لە كۆنگرەى دوانزەھەمى پارتى كۆمۇنىستى،
ئە ۋەركە تەنھا لىنن پى ھەل دەستە بەر لە مردنى، بەلام ھەر زو زىنۇفياڭ
لە ۋەركەدا شىكىستى ھىنا و بەمەش ستالېن ئە ۋەلەى قواستەۋە و دەستى
كىرد بە بەرپۇۋە بىردىنى كۆبۇنەۋەكان، كاتىكىش كە كۆنگرە كۆتەى پىنھات،
ستالېن تۋانى بوى كە پۇستى يەكەمى پارتەكە بۇ خۇى مسۆگەر بىكات،
دۇخەكە بەم شىۋەيە مايەۋە تا كاتى مەركى لىنن لە سالى ۱۹۲۴.

دواتر ستالېن لە نىسانى سالى ۱۹۲۵ تۋانى كە تپۇتسكى كەنار بىكات لە
پۇستەكەى خۇى ۋەك نۆينەرى گەل بۇ كاروبارى بەرگىرى (ۋەزىرى بەرگىرى)،
دواتر دىزايەتى ھەر يەك لە زىنۇفياڭ و كامىنىفى كىرد و لە بىرى ئەۋان لەگەل
بوخارىن و پىكۇف و تۆمسكى يەكى گىرت، بەمەش زىنۇفياڭ و كامىنىفى لەگەل
تپۇتسكى يەكىان گىرت و بەرمەكى ئۆپۇزسىۋىيان لە دىرى ستالېن دىروست
كىرد، بەلام ئىدى ئەم ھەنگاۋە دىرەنگ بو... بەم شىۋەيە ستالېن تۋانى لە
شۋباتى ۱۹۲۶ زىنۇفياڭ لە مەكتەبى سىياسى دەر بىكات و دواتر لە
سەرۋىكايەتى يەكىتى سۇفېت و سەرۋىكايەتى ئەنقەر ناسىۋىنانى سىنەمىش
دەرى كىرد، دواتر نۇبە ھاتە سەر كامىنىفى و تپۇتسكى و لە سالى ۱۹۲۶
ئەۋانىشى دەرى كىرد لە مەكتەبى سىياسى، لە سالى دواترىشدا ھەر سى
نەپارەكەى لە لىژنەى ئاۋەندى پارتى كۆمۇنىست دەر كىرد و دواتر لەتەۋاۋى
پارتەكە دەرى كىرد... لە سالى ۱۹۲۷ تپۇتسكى دوا ھەۋلى دا بۇ پاپەرىن لە
دىرى ستالېن و تاۋانبارى كىرد بەۋەى كە لە ئايدىۋىلۇجىيە ماركسىيەت ھەل
گەپراۋەتەۋە و دەسەلاتىكى دىكتاتۇرى دامەزاندەۋە، ۋەلامى ستالېن بۇ ئەم
تۆمەتەنە زۇر تۈند بو و دەستى كىرد بە ھەلمەتىكى پاكقاۋكىردى گەۋرە كە
تىايدا بە مىۋنەھا كەس گىيانىان لەدەست دا و بە ھەزارەھا كەس پەۋانەى
سايبىرىا كىران... ئەلبەتە ئەم پاستىيانە دواتر لە لايەن خۇشۇفەۋە ئاشىكرا
كرا...

ستالین له هلمه‌تی پاکتاو کردندا که دورخستنه‌وه و زیدانی کردن و له سینداره‌دانی له خو ده‌گرت، زورینه‌ی سرکرده‌کانی پارتی کومونیستی له ناو برد له جوله‌که‌کان نه‌وانه‌ی که یه‌که‌مین که‌س بون که شۆپشی کومونیستیان ده‌ست پیکرد که له نیویشیاندا که‌سانیک‌ی ترۆتسکی، زینوفیف، کامینیف، مارتینوف، زاسولیتش، ناکسلرود و مارتوف و هتد هه‌بو... به‌م شیوه‌یه له کاتی مردندا ستالین که‌س له ده‌وروبه‌ری نه‌بو جگه له خیزانه‌که‌ی پوزا کانوفیتش و خوشکه‌که‌ی لازار کاگانوفیتش، لیکولینه‌وه‌یه‌کی شیکاریش له هلمه‌تی پاکتاوکردن و قوناغه‌کانی ژبانی ستالین پیمان ده‌لیت که په‌یوه‌ندییه‌کی توندوتوولی شاراه هه‌بوه له‌گه‌ل هیزه شاراه‌کاندا، نه‌و کومه‌له‌یه ده‌ستی ستالینی کرده‌وه تا هه‌مو نه‌یاره‌کانی له ناو ببات ته‌نانه‌ت به جوله‌که‌کانیشه‌وه، له‌مه‌شدا به‌لگه‌ی یه‌کلا که‌روه هه‌یه له‌سر نه‌وه‌ی که نه‌م هیزانه هیچ قورساییه‌ک دانانین بۆ هیچ هاوپه‌یمانیک ته‌نها نه‌و کاته نه‌بی‌ت که بونی له به‌رژه‌وه‌ندی خویاندا بی‌ت.

جەنگى ئابورى جىھانى

زىنجىرى پوداۋەكان ئەمان گەيەنن بە جەنگىكى ئابورى سەرتاسەرى ھەمە لايەن، ئەو شەپەرى كە تەۋاۋى جىھانى گرتەۋە لە پىش جەنگى جىھانى دوۋەم لەبەر ئەۋەرى ئەو جەنگە ئابورىيەى كە بە كورتى دىيە سەرى بەلگەيەكى حاشا ھەلەنگرە لەسەر ھاۋپەيەمانى نەينى لە نىۋان ستالين و ھىزە شارۋەكان:

لە دۋاى كۆتايى ھاتنى جەنگى جىھانى يەكەم، ھىزە شارۋەكان كاريان بۇ دو ئامانچ ئەكرد و ئەۋانپىش برىتى بون لە:

- ئامادەكارى كردن بۇ جەنگى جىھانى داھاتۋى دوۋەم.

- دەست گرتن بەسەر زۆرتىن پارەى گەلان، ئەمەش ئامانچىكى ھەمىشەيە.

بى گومان ئامانچى يەكەم ۋاى ئەخواست كە پىلانگىنران دو ھۆكارى سەرەكى بەدەست بەينن، يەكەميان ھۆكارى دەرونى ۋاتە ئامادەكردنى جىھان - بە تايبەت ئەۋروپا - لە پوى دەرونى و بىرەۋە بۇ شەپ و دروست كردنى كىنە ۋېق و ھتد... لەم بارەۋە قسەمان زۆر كرد، بەلام ھۆكارى دوۋەم برىتى بو لە دروست كردنى جۆرىك لە ھاۋسەنگى لە نىۋان ئەو دو سەربازگەيەى كە ئەمادە دەبون تا بچنە شەپەۋە.. بەو پىيەش كە ئەو دەۋلەتانەى كە بە سەرگەرتۋىى لەجەنگى جىھانى يەكەم ھاتبۇنە دەردەۋە ۋەك ئەمەرىكا و ئەپەنسا و بەرىتانيا، بەھىزتر و دەۋلەمەند تربون لە ئەلمانىاي برىندار، كەۋاتە دەرنجامى لۆژىكى بۇخۋى پون دەبىتەۋە: ئەۋىش برىتىيە لە دوبارە چەكدار و پىشەسازى كردنى ئەلمانىا و ئەو ۋلاتانەى كە سەرمايە دارە جىھانىەكان ئەيخەنە پال ئەلمانىا... ھەرۋەھا لە ھەمان كاتدا كار ئەكەن لەسەر لاۋزا كردنى

بەرھى پۇرۇناۋا تا ئاستى پىئويىست و ھىنانى سەرمايەكان بۇ بوۋرى پىيشەسازى سەربازى تا بتوانىت لە كاتى پىئويىست دا چالاكى ئابورى بختە پىناۋ بەرھەم ھىنانى جەنگى يەۋە .

لېرەدا پونكردنەۋەى پىئويىست ئەدۇزىنەۋە بۇ ئەۋ مەتەلە سەرسۇرھىنە كە جىھان سەراسىمە لە بەرامبەرىدا ۋەستە لە دۋاى جەنگى جىھانى دۋەمەۋە، ئەۋ نەينىش برىقىە لە بىدەنگى ۋلاتە پۇرۇناۋايىەكان و حكومەتەكەى ستالىن لە بەرامبەر دۋبارە خۇ پىرچەك كدرنەۋەى ئەلمانىاي نازى و دەرگەۋتنى ھىتلەر و ھىدى ھىدى بە ھىز بون و پەلامارە يەك لە دۋاى يەكەكانى (داگىر كىردنى نەمسا و ھتد...) و دەستەۋەستەكان لە بەرامبەرىدا لە كاتىك دا كە ھىتلەر زۇر بەھىز نەبوۋ ۸۷...

لەگەل ئەۋەشدا پىلانگىرەكان چاۋيان ھەلنەپرى لە ئامانجى دۋەمىيان كە برىتى بو لە ھەلمۇرىنى داراىى گەلان، ئەۋ پلانەش كە بۇ ئەۋ قۇناغە داۋان ئابو برىتى بو لە جەنگىكى ئابورى سەرتاسەرى.

لە نىۋان سالەكانى ۱۹۲۲ - ۱۹۲۵ ئەۋ جەنگە ئابورىيە ئەزمون كرا بە شىۋەيەكى ئاساىى و پىنكخراۋە مالىيە جىھانىەكان پارەى زۇرىان خسە بازارى ۋلاتە سەركەۋتو و بى لايەنەكان ئەمەش بوە ھۇى بەرز بونەۋەى نىرخ و زۇر بونى بەرھەم ھىنان و چالاكى ئابورى، دۋاتر لە ئاكاۋ ئەۋ پارانە كىشترانەۋە و لە سالى ۱۹۲۵ قەيرانىك دروست بو بوە ھۇى دابەزاندىنى بەھى داراۋ. كاتىكىش كە ئەۋ پىنكخراۋە جىھانىانە پارەكانىان خستەۋە بازار لە پىگەى قەرز

(۸۷) بەم شىۋەيە جىھان راستىەكى ترسناكى بۇ ئاشكرا نەبىت لەسەر كوشتارى جۈلەكە ئەسەر دەستى ھىتلەر و زاپۇنىزىمىش ۋەك پاساۋىكى سەرەكى بەكارى ئەھىنىت بۇ پاكىشانى ھارسۇزى جىھان بەلای خۇيدا لە كاتىكدا كە ئەۋ كارە لە لايەن سوخۇرە جىھانىەكانەۋە بەرنامەى بۇ داپۇرئابو ئەۋ كەسانەى كە بى باكن بەرامبەر بە بەقۇربانى كىردنى مىليۇنەھا كەس تەئانەت لە خۇشيان تەنھا لە پىناۋ سەرخستنى پلانە دۇزەخىيەكەيان..

و كېرەنە دوپبارى بەھاي دراو گەپايەو و پوي لە بەرز بونەو و بەر
شېۋەيەش ئەو پېك خراوانە قازانجى پېۋىستيان كەرد...

ئەو كاتە سوخۇرە جىھانەيەكان دۇنيا بون لە سەرگەوتنى پلانەكەيان لە
دواى ئەم تاقى كەردنەوئەيەو ھەر بۇيە دەستيان كەرد بە چالاكى سەرگەكى كە
بىرىتى بو لە كارى سەرگەكان و بوە ھۆى دروست كەردنى قەيرانىكى جىھانى كە
زۆرىنەى ولاتانى ناۋچەكەى گرتەو لە سالى ۱۹۳۰، ئەو قەيرانەى كە ئاۋى
لېنرا قەيرانى گەورە، ئەم پلانە جىبەجى كرا بە ھاۋكارى ستالين و سوخۇرە
جىھانەكان.

ئەم پېرۇسەيە بەو دەستى پېكەرد كە پېكخراۋە دارايىيە جىھانەكان
دەستيان كەرد بە كېشەنەوئەى پىشتىۋانى دارايى لە كۇمپانىياكانى گواستەنەوئەى
ۋىشكانى ئەمەرىكا بە تايبەت و پۇژئاۋا بە شېۋەيەكى گىشتى و لە ھەمان كاتدا
دەستان كەرد بە پېدانى قەرزى گەورە بە مەرجى سەرنج پاكىش و ئاسانكارى
كەردن بە كەشتى ئەلمانىەكان بە تايبەتى و يابانى و ئىتالىيەكانى بە شېۋەيەكى
گىشتى و ئەمەش بوە ھۆى بوژانەوئەى جولانەوئەى كەشتىەكان بە تايبەت
كەشتىەكانى گواستەنەوئەى دانەۋىلە و گوشتى بەستوى ئەمەرىكى و يابانى كە
بە بى ۋەستان بەناۋ دەرياكانى جىھاندا لە سوپانەوئەى دابون.

دواتر قۇناغى دووئەى پېرۇسەكە دەستى پېكەرد، بانكە گەورەكان و لقەكانى
ئەو قەرز و سەلفانەيان پاكەرت كە دەيان دا بۇ ئاردنى دانەۋىلە و گوشتى بەستوى
و لە قوتونراۋ بۇ بازارەكانى جىھان سەربارى ۋەستانى پېدانى قەرز بۇ
قۇناغەكانى بەرھەم ھېنانى لە ئەمەرىكا بە تايبەت و پۇژئاۋا بە شېۋەيەكى
گىشتى، تا ۋاى لېھات كە ئەو كالايانە لە ئەمبارەكاندا كەلەكە بون و لە لايەكى
دېكەرە تېچونى ھەنگرىتەيان تا دەھات زىادتر دەبو و سودى قەرزەكانىش تا
دەھات زىادتر دەبو... لە لايەكى دېكەرە پېژەيەكى زۆر لە گوشت و دانەۋىلە بە
نرخى ھەرزان پۇژانە ئاۋ بازارەكانەو بە كەمتر لە نرخە جىھانەكەى..
سەرچاۋەى گوشتەكان ئوستوپاليا و ئەرجەنتىن بون، بەلام دانەۋىلەكە
سەرچاۋەكەى پوسيا بو، ستالين زۆرىنەى بەروبونى ناۋخۇى دانەۋىلەى

دابه پیکخواوه داراییه جیهانیه کان به نرخیکی زور کهم ئەوانیش ئەو دانەوێڵە هەرزانه یان خستە ناو بازارەکانەوه، ئەلبەتە ستالین ئەو دانەوێڵەییە یە زور لە کێلگە هەروەزیاکان و جوتیارە ئۆکرانیەکان وەرگرتبو که دەرەنجام بوە هۆی دروست بونی ئاٹارامی خویناوی و بلاو بونەوهی برسییتی لەناو پوسەکاندا.. ئەمانە راستی گەلیکی حاشا هەلنەگرن و پاشکاوانەن کەسەرۆک خرۆشوف لە کۆنگرەیی گشتی پارتە کۆمۆنیستیەکان ئاشکرای کرد و تیایدا هێرشێ کردە سەر ستالین و وتی کە بەنرخیکی زور هەرزان دانەوێڵەیی روسی فروشتووە بە سەرمايە دارە جیهانیەکان و جوتیارە پوسەکانی برسی کردووە، هەوەرە بە پاشکاوی باسی لە کوشتارەکانی کردووە کە ئەو کاتە و لەسەر دەستی ستالین ئەنجامدراووە.. ئەو دەرەنجامەیی کە ستالین دەبووێست لە خستە پوی دانەوێڵە بەو نرخە هەرزانه بریتی بو لەوهی کە پەکی ئابوری ئەوروپا و ئەمەریکا بخت لە دەرەنجامی ئەو بێ بازارییە کە هەردو کەرتی دانەوێڵە و گۆشت ئەگریتەوه، پەنگە ئەو پێی وابووێت کە ئەو قەیرانە ئابورییە و ئەو ئاٹارامییە کۆمەلایەتی و سیاسیانەیی کە لە دەرەنجامی ئەو قەیرانەوه ئەکەوێتەوه ئەبێتە هۆی هەلگیرساندنی شوپی کۆمۆنیزم لە پۆژناوا. ئەلبەتە پوداوەکان دەریان خست کە ئەو بۆچونە زور ساویلکانه بوە، هەر وەک چۆن خرۆشوفیش باسی لێوەکرد و پەتی کردووە. بەلام سوخۆرە جیهانیەکان گەیشتنە ئەو ئامانجەیی کە مەبەستیان بو، قەیرانی ئابوری گەورە دروست بو لە ئەمەریکا بە تاییبەت دواتر ئەوروپا و جیهان بە گشتی و بە تاییبەت کەرتی کشتوکال و خۆراکی گرتەوه لە ئەمەریکا و خۆژاوا و کاری کردە سەر ئابوری گوند لە تەواوی ئەو وڵاتانەیی جیهان کە دانەوێڵە و گۆشتیان بەرھەم ئەھێنا. بەم شیوەیە داپمان لە بوارەکانی ئابوری و کۆمەلایەتی دا ھاتە ئاراو و بەھای دراو و پشک و مۆلک ھاتە خوارەوه لە بەرامبەر ئەو پەھن و بیمەو سودانەیی کە بانکەکان لە سەرتاسەری جیهاندا دابوین بۆ برەو دان بە کەرتی کشتوکال. کاتیکیش کە قەیران گەیشتنە تروپیک پیکخواوه داراییه جیهانیەکان دەستیان کرد بە کرینی سەنەد و پشک و پەھنەکان بە نرخیکی زور کهم. بەم شیوەیە بە ملیۆنەھا دۆلار

چۈە خەزىنەى سوخۇرە جىھانىيەكانەو... ئەلبەتتە بە پىك كەوتن لەگەل ستالين و بە پىك ھاتن لەگەلى...

ئەم قەيرانە بوە ھۆى خۇكوشتنى زۇرىك لە زيان لى كەوتوان و ويران بونى مالانىكى زۇر و بلاو بونەوہى گەندەلى و لەشفرۇشى و دزى كردن بە شىۋەيەكى بەرفراوان، ئەلبەتتە ئەمە شتىك نىيە كە سوخۇرە جىھانىيەكان ھىچ بايەخىكى پىچ بدەن، بەلام ستالين ۋەك دەرکەوت بە مليۇنەھا جوتيارى كرده قوربانى بۇ سوخۇرە جىھانىيەكان، ئەو كارەشى زۇر بە خوین ساردى ئەنجام دا ۋەك ھەنگاۋىكى ستراتىجى لەو گەمە ترسناكەى كە خوشى نە ھىچ بەھايەكى بۇ دانا و نە ھىچ بەھايەكىشى دانا بۇ نازارى مۇرقايەتى بە گشتى و گەلەكەى بە شىۋەيەكى تاييەت.

بۇ ئەۋەش كەلە ناۋەپۇكى راستەقىنەى ئەم پېرۇسە ئەھرىمەنىيە تى بگەين پىئويستە لەسەرمان كە ھەل و مەرجى ئابورى جىھان بە نمونە بېئىنەوہ لەكاتى توند بونەوہى قەيرانە گەۋرەكە لە نيوان سالەكانى ۱۹۲۹-۱۹۳۰، بى بازارى بالى كىنشارە بەسەر ئەمەرىكا و ولاتە ئەۋروپيەكان ئەۋانەى كە دانەۋىلە و گۆشت بەرھەم ئەھيئن، بەرھەمەكانيان لە كۇگاكاندا بەسەر يەكدا ھەندراۋەتەۋە بە بى ئەۋەى كەس لىيان بىرپىت، كەشتىەكان لە شوينەكانى خۇياندا چەقيان بەستەۋە و ناتوان بىجولن، لە كاتىك دا كە برسپىتى بە مليۇنەھا كەس لە زۇر شوينى جىھان لەناۋ ئەبات، تەنات لەو ولاتانەى كە بۇخۇيان دانەۋىلە و گۆشت بەرھەم ئەھيئن... لەو قەيرانەدا ئەلمانىا و ئىتالىا و يابان بەدەر كردان و كەشتىەكانيان بەكار ھىنرا بۇ گواستەۋەى دەريايى بە تاييەت گواستەۋەى دانەۋىلەى پوسى و گۆشتى ئوستورالى و نەرجەنتىنى و كالا ھەرزان بەھاكانى يابان ئەمەش بوە ھۆى بوژانەۋەى ئابورى ئەو ولاتانە و بەھىز بونيان... ھەروەھا لە دەرەنجامەكانى ئەو قەيرانە دەرکەوتنى فېرانكلين پۇزفيلت بو لە ولاتە يەكگتروەكانى ئەمەرىكا كە ھەستا بە گرتنە خۇى سياسەتى بەناۋبانگى گۆپىنى سەرمايەى ئەمەرىكى بۇ پىشەسازى و بە جىھىشتنى زەۋى و زارىكى زۇر بۇ كشتوكال كردن تيايدا لە بەرامبەر قەرەبو

کړدنه وهی خاوه نه کانی له کاتیکدا که سی بهشی جیهان نه نالینن به دست برسیتی یوه . پوزفیلت له سهر بنه مای نه م سیاسه ته له هه لېژاردنه کاند سهرکه وتنی به ده ست هیئا و قهیرانیش کوتایی پی هات و سهرمایه کانیش که خرا نه بواری پیشه سازیه وه بو به پیشه سازی له جهنگی جیهانی دووهدا... سوخوره جیهانیه کان هه روهک نه بینن به دو نامانچ گه یشتن: هاوسهنگی نابوری و پیشه سازی له نیوان نه وروپای پوژناوا و نه مریکا له لایهک و نه لمانیا و نیٹالیا و یابان له لایهکی دیکه وه و ناراستی کاری هموان پوه و پیشه سازی گوړا و نه وه ندهی نه برد که به ره و به ره م هیئانی جهنگی گوړا، واته ناماده کاری کړدن بو جهنگ و نه م ش هه روهک پیشتر ناماژهمان پیدا نامانچی سهره کی بو.

به لام نامانچی دووهدم بریتی بو له وهی که ده ست بگرن به سهر زوړترین مولک و مانی خه لکی له بهر فراوانترین ناستدا.

سیماکانی نه م قهیرانه که له میژودا به قهیرانی گه وړه ی سهرمایه داری ناسراوه له نیوان ساله کانی ۱۹۳۱-۱۹۳۲ پوی له که م یونه وه کړد تا نه وهی له سالی ۱۹۳۳ به یه کجاری کوتایی پی هات نه م ش له دهره نجامی نه وهی که سوخوره جیهانیه کان سهرمایه یه کی زوریان خسته بازاره وه و نه م ش دوباره نالوگوړی بازرگانی و سهر ف بونی کالای دروست کړد، نه و کالایانه ی که سوخوره کان زوړ به هه رزان دهستیان که وت، به لام ستالین بی گومان سهرکه وتو نه بو له وهی که شوپی کومونیستی له پوژناوا دروست بکات به لکو ته نها سهرکه وتو بو له وهی که ژماره یهک بکاته خاوه ن ملیاره ها دولاړ له سهر شانی گه لی روسیا به تایبته جوتیار، سهرباری گهلانی دیکه ی جیهان. ستالین دوا ی نه وهی که ئیدی کار له کار قرازبو بوی دهرکه وت که نه و لایه نیک بوه له و ریځ که وتنه شاره وه ییه ی که له گهل سهرمایه داره جیهانیه کاند به ستراره، په نگه هر نه م ش بیت هوکاری سهره کی نه و ململانییه ی که له نیوانیاندا هه بوه و سیماکانی له سالی ۱۹۳۶ هوه ئیدی ورده ورده دهرده که وت و شکایه وه به سهر ژماره یه کی دیکه له سهر کړده کونه کانی کومونیزم و پاکتاوکران. کاتیک که

قهیرانه گهره که دروست بو جیهان نهیده زانی که پووه و چاره نویسیکی دیاری
کراو نه چیت که نه ویش جهنگی جیهانی دووه مه.. هروها ژماره یه کی که م
نه رهیان ده زانی که کرنکاری نه مریکی و کارمندی فهره نسی وجوتیاری
پوسی و تورکی ده ست گنیری پوژده لاتی سهرجه میان له ناو نه و قهیرانه دان و
قوریانی پیلان گنیرییه کن که جولینه ره کانی سهرانی سهرماییهی جیهانن و
جوله کن.

بەشى دەھەم

ئەو روداوانەى كە ھۆكار بون بۇ ھەلگىرساندىنى جەنگى جىھانى دووھم

لېرەدا ئەگەينە قۇناغىكى نويى لە قۇناغەكانى مېژوى مۇقايەتى كە بۇ
نەوھى ئىستا زۇر جىگەى بايەخە لەبەر ئەوھى ئەوھ ئەو قۇناغەيە كە تيايدا ئەو
جىھانە دروست بو كە ئىستا ئىمەى تىدا دەرژىن و بە شىوھەيەكى پاستەوخۇ لە
ژىر كارىگەرىيەكانى داین، مەبەستىشمان لىي ئەو قۇناغەيە كەلەدوای جەنگى
جىھانى يەكەمەوھ دەستى پىكرد و بە جەنگى جىھانى دووھم كۇتاي پىنھات لە
سالى ۱۹۳۹. ئىمە لە دۈبەشى پىشودا پەردەمان لەسەر پاستى ھەلوئىستى
جىھانى و لایەنە شاراوھكانى سىياسەتى ئەوروپى ھەلمالى. ھەروھە دەرمان
خست كە چۇن سوخۇرەكان دەرڧەتيان پەخساند بۇ دۈبارە خۇ پىر چەك
كردنەوھى ئەلمانىا بە بى ئەوھى كە ستالین و پۇژئاوا ھىچ جۇرە
ھەلوئىستىكيان ھەيىت. ھەروھە ئەو ھۆكارانەشمان پون كردەوھ كە وای لە
ستالین كرد بەلین بدات بە مەشق كردن بە ئەفسەرەكانى ئەلمانىا. تىكراى
ئەمانەوھ خاوەن سەرمايە جىھانىەكان پىشتىوانیان دابىن ئەكرد بۇ پىشەسازى
ئەلمانىا. ھەر وەك باسمان كرد ئەو دۇخەى كە ھىزە شاراوھكان دروستیان كرد
دەرەنجامەكەى دروست بونى كەسىكى وەك ھىتلەر بو. ئەلبەتە ئەيىت ئىمە بۇ
ئەوھى لە پاستى ئەو ھۆكارانە بگەين كە پىگەى خوش كرد بۇ دەرکەوتنى

ھىتلەر ۋ دواتر دروست بونى ھەلۋىستى ئەوروپا پىئويستە لىنكۈلېنەرە بىكەين
لە لايەنە شارارەكانى سىياسەت لەو مارەيەى كە لە سالى ۱۹۲۴ ەوۋ ەرنىز بۇ
وھتا سالى ۱۹۲۴.

گەلى ئەلمانى لە جەنگى جىھانى يەكەم ھاتەنەرەو بە دلىكى پەر لە پەرارە
لەبەر ئەوۋى پىنى وابو - ھەر وەك پىشتەر باسما لىوۋەكرد - پەيماننامەى
ئىرساى كۆتى كەردوۋە ەرج ۋ سزا گەلىكى زۆرى بەسەردا سەپالدىرە،
ھەرەھا بىنى كە ئالارامى كۆمەلەيتى ۋ سىياسى تەواى ولاتى گرتىبۇرە ۋ
سىستەمى دەسەلاتىش بىسەرەوبەرى تىكەوتىو ۋ دەسەلات ەرە ۋ پوخان
نەرۋىش لە كاتىكدا كە گەلى ئەلمانىا لە جىھاندا بەرە ئاسراو كە گەلىكى
چالاک ۋ زىندوۋە ۋ گەلانى دىكە ئىرەبىيان بەر گەلە دىبەرد. ئەو ئالارامىيە تا
دەھات زىادو زىادتر دەبو بە قايىبەت ئەو كاتەى كە پۇژلارا زىادتر گەلى ئەلمانى
بىرىندار ئەكرد، ئەو گەلەى كەلەسەر چۆك كەوتىو. لەگەل ئەرەشدا كە گەلى
ئەلمانىا ئەو سوگايەتى كەردنەى پۇژلارواى بە بىندەنگى قىول ئەكرد بەلام لە
ئاخىدا خەم تىكەلى كىنە ۋ پق دەبو ۋ تا دەھات گەرەتر دىبو. زۆرىنەى
ئەلمانەكان ئەيانزانى كە ئەلمانىا شىكستى نەمىناو بەفكو زىادتر لە
سەرگەوتنەرە نىزىك بوە تا شىكست: باشە ئەو سوپاى ئەلمانىا نىبو كە لە
سالى ۱۹۱۸ دا لەتەواوى بەرەكان ھىرشى دەست پى كەرد؟ ئەلمانىا لە
كۆتايىيەكانى جەنگدا ھىشتا ھەر خاوەن دەست پىشخەرى بو لە شەردا... بەلام
لىدان لە پىشتەرە ۋ ئاپاكى جولەكەكان ۋ ھەستانىان بە رىكخستى ئالارامى ۋ
خۇپىشان دان لەتاو پىزى ھىزە چەكدارەكان لە لايەك ۋ جولاندنى ولتە
يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا ۋ تەواى ولاتانى جىھان لە دىرى ئەلمانىا لە لايەكى
دىكەو، سەربارى ئەو پۆلەى كە كۆمۇنىستەكانى ئەلمانىا بە رابەرايەتى پۇژا
لۇكسمبۇرگ گىپرايان لە دىرى ئەلمانىا واى كەرد كە گەل وا لە كۆمۇنىستەكان
بېروانىت كە ھاوپەيمان ۋ ھاوبەشى جولەكەكان بون تا پىكەرە گورزىكى كەمر
شىكىن لە ئەلمانىا بدەن.

دواتر پەيماننامەى ئىرساى ھات لە ناو گىژاوى قەيرانى سىياسى دا و
جولەكەكان پۆلىكى دياريان ھەبو تيايدا ھەر وەك پىشتەر بە درىژى ئامارمان
پىدا، سەرچەم ئەم پوداوانە ھۆكار بون تا ھىدى ھىدى يىرى تۆلە سەندەوہ بە
قولى رەگ دابكوتنى لە لای گەلى ئەلمانىا.

ھۆكارى ئابورى:

ئەو تەنھا گەلى ئەلمانىا ئەبو كە ئەو ھەستەى ھەبو بەرامبەر بە جولەكە و
كۆمۇنىستەكان، بەلكو ئەو ھەستە ھاوبەش بو لە نىوان گەل و بىرپارە دەستە
بژىرەكاندا و لە سەروى ھەموشيانەوہ پياوانى دەولەت و پىسپۆرە ئابورىيەكان.
ئەلبەتە كە ئەو پىسپۆرە زىادتر بايەخيان بە بواریكى دىكەى گىرنگىش دەداى
ئەویش بواری ئابورى بو... ئەو پىسپۆرە دركیان بەو چالە كردبو كە تىنى
كەوتبوون دواى ئەوہى كە سوخۆرە جىھانىەكان توانیان دەست بگرن بە سەر
ئابورى ئەلمانىا و واى لى ھاتبو كە ئابورىەكەى تەنھا و بە شىوہەكەى سەرەكى
پشت بىبەستىت بە قەرزى دەرەكى كە بە شىوہەكەى راستەوخۇ ياخود
ئاراستەوخۇ ئەو قەرز دەرەكە پەيوەندىيان بە پىكخراوہ جىھانىەكانەوہ ھەبو..
سىياسەت مەدارو پىسپۆرەنى ئەلمانىا بى ئاگا ئەبون لە مەترسى ئەو سود و
بەھرانەى كە كەلەكە دەبو لە دەرەنجامى قەرزە دەرەكەكان... بەو پىنەش كە
تەنھا پىگە بۆ دانەوہى قەرزەكان دانانى باجى زىادتر بو لەسەر گەلى ئەلمانىا و
پىشەسازى و كشتو كال و بازرگانى و سەرچاوەكانى داھاتى نەتەوہى كە
دواجار ھەر ئەبىت ھاولاتى سادە بەھاكەى بدات، كەواتە ماناى راستەقىنەى
قەرز برىتییە لە چەوساندەوہى ئابورىيەنەى نەتەوہ. پياوانى دەولەت و
پىسپۆرە شارەزاكانى دەولەتى ئەلمانىا ھەستیان بە مەترسى ئەو دۆخە كردبو،
ھەر بۆیە جۆرىك لە كۆدەنگى لە نىوانیاندا دروست بو بۆ دۆزىنەوہى پىگە
چارەيەك بۆ ھاتنە درەوہ لەو دۆخە و دواجار پزگار كردنى ئەلمانىا.

كەراتە دۇخمەكە لواو بو بۇ ھەر كەسىك كە يىت و مزگىنى چارەسەر كىردى
ئەر دۇخە بدات، بانگەشەيەكى لەو چەشەنە بەسە تا وا لەگەل و دەستەبىزىرە
سىياسى يە پۇ شىنچىرەكان بىكات كە لە دەورى ئەر كەسە كۆيىنەو. بەم شىنە
نازىزم بىنى كە پىنگە كراوہيە لە بەردەمى دا و ئەو بانگەشەيە كە نەيكات
ھەموان بە شەرقەو وەرىنەگىرن. ھىتلەر ھات و لە لايەك بانگەشەيە ژيانىكى
نوى بۇ ئەلمانىا و دوبارە دروست كىردىنەو پىشەسازىيەكەي ئەدا و لە لايەكى
دىگەرە بانگەشەيە نازاد كىردى ئابورى ئەلمانىا ئەكات لە كۆت و بەندى بىگائە
و دروست كىردى دراوىكى ئەلمانى كە پىشت بە قەرز نەبەستىت بەلگو پىشت بە
دەھاتى نەتەوہيى و دەھاتى پىشەسازى و كشتوكال و سامانى سىروشتى و
وزەي نەتەوہ بىبەستىت.

ئەم سىياسەتە لە راستى دا بىرىتى بو لە بەرجەستە كىردىكى زىندوى ئاوات
و ئارمىزى گەلى ئەلمانىا و گۇپرانكىردىكى راستەقىنە لە خواستەكانى ھەر بۆيە
زۇ جەماوہرى پارتى نازى زىادى كىرد و بوە ھىزى يەكەم و لە لايەك لاوانى
لەدەر كۆبۇنەو و لە لايەكىش سەركىردەكانى ئاواتە خوازى ئەوہ بون كە
دوبارە ئەلمانىا بگەپتەوہ پىنگەكەي پىشوتى. ئەوہش كە بوە ئەوہى زىادتر
ئەم جۇش و خرۇشە پو بدات كەسايەتى پۇر جۇلەي ھىتلەر بو. ھۇكارىكى
دىكەش بىرىتى بو لەو سەركەوتنەي كە موسولىنى و فاشىستەكان لە ئىتالىا
بە دەستيان ھىنا و چەند سەركىردەيەكى دىكەش لە ئەورپا دەرەكەوتن وەك
فرانكو لە ئىسپانىا، ھەلۋىستى سوخۇرە جىھانىەكانىش زۇر زىرەكانە بو، لە
لايەك بانگەوازى نەتەوہيى و ئابورىان ئەكرد ھاوشىوہى ئەوہى كە ھىتلەر
بانگەشەيە بۇ ئەكرد سەربارى ئەوہى كە ھىتلەر پقى تەواوى لە جۇلەكە
ھەنگرتبو. لە لايەكى دىكەش دواي ئەوہى كە ھىتلەر چوہ دەسلەت مەرچە
قورسەكانىان لەسەر قەرزەكانىان لاا و دەست بەردارى ئەوہ بون كە ھىتلەر
لىنى زەوت كىردىون بگرە قەرزى دىكەشىان دا بە ھەردو كەرتى پىشەسازى و
بازىرگانى ئەلمانىا بە ئاسانكارى زىادتر... دواتر كارىان كىرد لەسەر ئەوہى كە
پۇرئالاو و سىتالين بھىننە سەر ئەو باوہرەي كە بى دەنگ بىن لە ئاست

خۇپچەك كوردنى ئەلمانيا، لىزەشدا ئەو نەينىمان بۇ دەردەكە وئىت كە جىهان لە بەرامبەرى دا سەراسىمەيە ئەويش ئەوئەيە كە چۇن ئەورۇپا و ستالين دەستەوستان بون لە بەرامبەر ھىزىشەكانى ئەلمانيا ئەو ھىزىشەكانى كە لە نىوان سالەكانى ۱۹۳۴ - ۱۹۳۸ ئەنجامدرا و جىھانى شۇكە كرد لە كاتىك دا كە ھىزى ئەو كاتەي ئەلمانيا شىتىكى ئەوتۇ ئەب و ئەتوانرا زۇر بە ئاسانى لە ئاۋ بىرىت لە لايەن فەرەنسا يا بەرىتانياۋە... ئايا ئوسور، شىرۇفەكار يا مېژ ئوسىك ھەيە كە بە سەر سوپمانەۋە نەپىرسىيىت لە نەينى ئەۋەي كە بۇچى ئەورۇپا دەستەوستان بو لە بەرامبەر زىجىرەيەك ھىزىشى ھىتلەر: پاشەكشى لە پەيماننامەي قىرساي.. رەت كوردنەۋەي ژماردنى زىانەكان.. دوبارە دروست كوردنەۋەي سوپاي ئەلمانيا.. داگىر كوردنى ئاۋچەي پورى پىشەسازى و دوبارە دروست كوردنەۋەي پىشەسازى جەنگى ئەلمانيا.. داگىر كوردنى سودىت.. پەلامار دانى چىكۇسلوفاكيا و لكاندنى نەمسا.. ھتد.

تىكراي ئەم كارانە لە ئاۋەۋە و دەرەۋە پىشتىۋانى ھىتلەر و نازىزمىيان ئەكرد و ھىتلەر بوە ئەو ھىزەي كە دەۋلەتە زەھىزەكان سلىان لى ئەكردەۋە، لەو سەروبەندەدا سوخۇرە جىھانىيەكان پىنگەيان بە نەينى بۇ ھىتلەر ئەكردەۋە و پىشتىۋانى يان ئەكرد و بەۋەش رازى دەبون كەچەند ھەزارىك لە ھاۋ نەتەۋەكانى خۇيان بىكەنە قورىانى تا دواتر ۋەك پروپاگەندە بەكارى بھىنن بەلام ئامانجى سەرەكيان لەم پلانەدا بىرىتى بو لەۋەي كە لەبەشەكانى پىشتوتردا باسما لىۋەكرد و ئەۋەش بە بەشىك لە پلانە سەرەكى و درىژ خايەنەكەيان دادەنرىت.

ئامادەكارى بۇ جەنگى جىھانى دوۋەم:

ھىتلەر توانى سەرگەۋتنى بەرچاۋ بەدەست بھىنىت بۇ ئەلمانيا لە كاتىك دا كە ھىندە بەھىز نەبو، بەلام ئاچار بو كە ھىزىكى راستەقىنە دروست بىكات تا شتى پىشتى پى بېسەتتە ھەر بۇيە خۇي بە ئاچار بىنىيەۋە كە خۇي پەيوەست

بېيىنىت بە چىنى ئەرستۇكراتى سەربازى ئەلمانىا كە لە جىھاندا بە (جونكەرن) ئاسراوہ ئەو چىنەنى كە لە دىر زەمانەوہ ھىزى جىرمانى لە ژىر دەستدايە، بەم شىوہىە مەملانى دروست بو لەناو بەرەى نازىزم لەنىوان ميانرەوہكان ئەوانەى كە دەيانويست دوبارە ئەلمانىا دروست بكنەوہ و توند پەرەكان ئەوانەى كە پەيوەندىيان ھەبو بە ئەرستۇكراتىيەتى سەربازىيەوہ و باوہريان بە بۆچونەكانى كاپل پىتەرە و ئەيانەوئىت دەولەتى خواوہند دروست بكن و بيسەلمىئن كە ئەژادى ئەلمانى ئەژادى سەرتەرە و دواجار دەست بگرن بەسەر ئەوروپا و جىھان لە پىگەى ھىزى ئاگر و ئاسن.

زۆرىك لە شىرۆقەكارو لىكۆلەران باسيان لەو مەملانى ناوخۆيە كىردوہ لەناو دلى نازىزم دا، ھەرەھا لە زۆر بۆنەدا پۆژنامە و شانەدە سياسىيەكان نامازەيان پىنداوہ، بەلام سەرجەميان باسيان لە ھۆكارە قولەكانى ئەو مەملانى يە نەكىردوہ. ھىتلەر بۆخۆى زۆر مەيلى بەلاى بەرە توندپەرەكەدا نەبو ھەرەك ئەوہى بە شىوہىەكى گشتى لە بارەيەوہ زانراوہ بەلكو تاسانى ۱۹۳۶ دودل بو تا ئەو كاتەى كە ئىدى پوداوەكان بە شىوہىەكى يەكلاكەرەوہ خستىە نار دلى نازىيە توند پەرەكانەوہ، بەلام پىنش ئەوہى يەكلايىتەوہ زىادتر مەيلى بەلاى بىلايەنى دا بو لە نىوان دو بەرەكەدا، ئەوہش لەو ھەولانەيدا دەردەكەوئىت كە دەيدا بۇ چاوپىنكەوتن لەگەل بەرىتانيا بۇ خۆلادان لە بەركەوتن لەگەل كلىساو مەسىحييەت دا، ئەو ھەولانەى كە ئەيدا بۇ داخستنى كۆپى پۆژھەلاتى گەورەى ئەلمانى كە ئەو كاتە بىوہ بارەگاي پىكخراو و شانەكانى سەر بە ئەرستۇكراتى سەربازى پەرگەز پەرەست كە پىكخراوہكانيان زىادتر لە پىكخراوہكانى كۆپى پۆژھەلاتى گەورەى ئەكرد لە ئەوروپاي پۆژھەلات كە سەر بە سوخۆرە جىھانىەكان بون، ئەلبەتە كۆپرەكانى ئەلمانىا ھەمىشە پىنگرى لە ئەندام بونى جولەكەى ئەكرد، ئەلبەتە ئەمە پىنگر نەبو لەبەر دەم ھەولدانى لە پىناو بىرىكى بىبارەپى دا كە ھىچى كەمتر نەبو لە بنەماكانى سوخۆرە جىھانىەكان ئەوئىش بىرى نازىزمى پەرگەز پەرەست بو كە لەسەر بنەماى دەولەتى جىرمانى دروست بىو، ئەو دەولەتەى دەبىت تەواوى جىھانى بەھىز ملەكەچى بىت، ئەو جىھانى

كە شارسىستانىيەتەكەي لەسەر بىنەماي سەرقر بونى رەگەزى جىرمانى دادەمەزىت^{۸۸}.

بانگەشەي ھەردو بەرەكەي نازىزم سەربارى جىاوازيەكانيان لە دەورى ھىتلەر ئەسەرپايەو، ھىتلەر بۇ ميانرەووەكان سەركردەي ئەلمانىا و دروستكەرى پىنيسانسەكەي بو و بۇ توندەرەووەكانىش "فەرەرى دەولەتى جىرمانى" و سەركردەي ئەزادى ئەلمانى سەرور بو، بەلام ھىتلەر بۇخۇي ئەوپەرى ھەولى خۇي دەدا كەنەكەوئىتە نار بەرەي ئەرسىتۇكراتىيەتى سەربازىيەو ئەگەرچى كە نەشىدەتوانى دەست بەردارى يىت لەبەر ئەوئى ئەو تەنھا ئەبو كە دەيتوانى ھىزى سەربازى ئەلمانىا دروست بكات، ھەرەھا پىنى وابو كە تەنھا مەرج بۇ گەيشتن بە دەرەنجامىك و بەرقەراركردنى ئاشتىيەكى ھەمىشەيى و ئاراستەكردنى لىدانىكى گورچك بىر لە سەرورەرانى سەرمايەي جىھانى كە جولەكەكان بون دەيىت كە ھارپەيمانىيەك لەگەل بەرىتانىاي گەرە دروست بكرىت. لەبەر ئەو چەقى سىياسەتەكەي كرد بە گەيشتن بەو جۇرە رىك كەوتنە. ھىتلەر لە نيوان سالىەكانى ۱۹۳۳ - ۱۹۳۶ ئا ئومىد ئەبو لە ھەول دان بۇ پەيوەندى كردن لەگەل ئىنگلەتەرا لە پىناو بەستنى گرىبەستىك لەگەلى دا، ئەم بىرۆكەيە لە مېشكى ھىتلەردا بو لەو كاتەوئى كە لە زىندان دا بو، واتە بەر لەوئى دەسەلات بگرتە دەست، ئەو كاتەي كە كىتېبى (نەبەردى من) ى دەنوسى و تيايدا بە وردى دەنوسىت:

۱. گەر داوام لىبكرىت داکۆكى بە ھىز لە ئىمپىراتۆرىيەتى ئەلمانى بكەم، بەر پەرى خۆشحالىيەو ئەو كارەم ئەكرد، بەلام دو پىگر نايەنن ئەو كارە پو بدات:

۱. سوخۇرە جىھانىەكان ئەيانزانى كە بە ھاوكاردنى ئەلمانىا بۇ بەھىز بون تا بتوانىت شەر ھەلبىگىرسىنىت، پىسكىكى گەرە ئەكەن لەبەر ئەوئى

(^{۸۸}) تىبىنى لىكچونىكى سەير ئەكرىت لەنيوان نازىزم كە بارەپى بە ئەزادى جىرمانى سەرور ھەيە لەگەل زاپۇنىزم كە بارەپى بە جولەكە ھەيە وەك گەل ھەلبۇزاردى خوا.

يەكېڭ لە ئامانچە سەرەككەيەكانى ھىتلەر لەو پرىك كەوتتەي لەگەل بەرىتانيا بۇ ئەو ھەبو كە پىشەكەشيان بىكات.

ب. نەرسىتۆكراتىيەتى سەربازى نەژاد پەرسىت لە ئەلمانىا - پىشيان ەم وئىت سەركردەكانى جەنگ - تەنھا شتىك كە پىنى پازى ەمىن سەروەرى تەواوەتى نەژادى جىرمانە بەسەر زەوى و دروست كىردنى شارستانىيەتىك كە تىايدا نەژادى جىرمان بالا دەست بىت.

ئەم دۈھىزە پىكەبەرە واتە سوخۇرەكان و نەرسىتۆكراتەكان پىك ھاتىون لە سەر ئامانچىك كەنەوېش پرىك نەكەوتن لەگەل بەرىتانيا و ئاراستەكىردنى ئەلمانىا بەو ئاراستەيەي كە پۈرە جەنگ بچىت، ھەر بۇيە پەيوەندىيە ھەمە لايەنەكانى ھىتلەر شىكستى ھىنا، سۈر بونى ھىتلەر لەسەر پرىككەوتن لەگەل لەگەل بەرىتانيا نازىيە تۈندۈرەوكانى توپ كىرد، ھەر بۇيە پىلانىان دا نا كە تىرۈرى بىكەن، بەلام ئەو ھەولە شىكستى ھىنا، ئەم ھەولە وای لە ھىتلەر نەكىرد كە دەستبەردارى ھەولەكانى بىت ھەر بۇيە لە سالى ۱۹۳۶ دوا ھەولى خۇي دا بۇ دروست كىردنى ھارپەيمانىتييەك لەگەل بەرىتانيا لەدڭى جولەكەي جىھانى و كۆمۈنىزم، ھىتلەر ئەم ھەولەي دا لە كۆبۈنەوېيەك كە داراى بەستنى كىرد لەگەل بەرىتانيا، بەرىتانيا بۇ ئەو كارە ەزىر لۇرد لۇندوندىرى فارد تا نوپنەرايەتى بىكات، ھىتلەرىش ەك نوپنەرى ئەلمانىا لەگەل دەستىارى راستى كۆرنگ و ەزىرى درەوې قۇن دىتېتۇب بە شدارى لەو كۆبۈنەوېيەدا كىرد كەلە كانونى دووەمى ۱۹۳۶ دا بەسترا لە بەرلىن.

لېرەدا پىوېستە ئامازەيەك بدەين بەوې كەلەو كۆبۈنەوېيەدا كۆزەرا لەبەر ئەوې بە خالى وەرچەرخان دادەنرىت لە ھەلوېستى ھىتلەر و ھەلوېستى ئەلمانىا بە شىوەيەكى گشتى. بۇ بە ئاگابون لە ناوەرۈكى دانىشتەكە ئەتوانىن بگەپىنەوې بۇ ئەو كىتېبەي كە لە لايەن لۇرد لۇندونىرىيەوې نوسراوې لە ژىر ناوېشانى (ئىمە و ئەلمانىا)، ھەرۈما ئەتوانىن بگەپىنەوې بۇ ئەو باسەي كەلە پۇژنامەي (ئىقنىنگ ستاندار) دا بلاو كرابوۋە كە پۇژنامەيەكى ئىنگلىزى ناودارە بە تايبەت لەو ژمارەيەي كەلە بەروارى ۱۹۳۶/۱/۲ دا دەرچو، لەم

كۆپۈنەۋەيەدا ھىتلەر بۇ ئۆرد لۇندنىرى بەۋردى ھەۋلىستى ئەلمانىيە پونكرەۋە بەرامبەر بە كىشە جىھانىيە ھەلپەسىرداۋەكان لەۋانە كۆمۇنىزم و پىكخراۋە سەرمايە دارىيە گەرەكان، ھەرۋەھا پونى كىردەۋە كە بۇچى دەيەۋىت پوبەپوى جولانەۋەى جولەكەى جىھانى بىتتەۋە و باسى لە نىگەرانى خۇى كىرد لە خزىنى جولەكە بۇ ئاۋ قولايى ئەۋروپا و ئەمەرىكا، لەۋ كۆپۈنەۋەيەدا ھىتلەر پايگەياند كە ئامانجى راستەۋخۇى برىتتە لە لەۋاۋىردنى سوخۇرە جىھانىيەكان بە شىۋەيەكى رىشەيى و لە دوتوى قسەكانىدا وتەيەكى (دزرائىلى) سەرۋك ۋەزىرانى بەۋاۋىانگى ئىنگلىزى لە سەدەى نۆزەھەم ۋەك نەۋەيەك ھىناۋەتەۋە كە دەلىت: "ئەۋانەى جىھان بەپىۋە ئەبەن، نۆر جىۋاۋازتر دەردەكەۋن لەپىرى ئەۋ كەسانەى كە بى ئاگان لەۋەى چى لە پىشت پەردەۋە دەگوزەرى".

دوتىر قۇن دىبىتتۇب جەختى لەسەر قسەكانى سەرۋكەكەى كىردەۋە و باسى راپۇرتى "لېژنەى پادشاىەتى" كىرد كە لە سالى ۱۹۲۷-۱۹۲۸ ى خاياند و باسى لە گومرگى كەنەدى ئەكرد بە سەرۋكايەتى بەپىز (ستىقن)، ئەۋ كاتە قۇن دىبىتتۇب بۇخى لە كەنەدا بو، ئەۋ راپۇرتە بە بەلگە ئەۋە ئەسەلمىنىت كە چەتەكانى بەقاچاڭبىردن كە پەيۋەندىيان بە پىكخراۋە سوخۇرە جىھانىيەكانەۋە ھەبۋە سالانە زىادتەر لە سەد مىليۇن دۇلار سود ئەبەن بە درراى ئەۋ كاتە، ئەۋ پارەيە لە گەلى كەنەدى ئەدزىن لە پىنگەى بە قاچاڭ بىردنى پىك خراۋەۋە بە سەرپەرتى سەرچاۋەى سوخۇرە جىھانىيەكان لە پىنگەى ئاسان كارى كىردن بە پىدانى بەرتىل و كرىنى وىژدانىيان لەسەر تەۋاۋى ئاستەكان و ئەمەش ئەبىتتە ھۇى بلاۋ بونەۋەى گەندەلى لە ژيانى كۆمەلەيەتى و دەزگاي بەپىۋەبىردن لە كەنەدا.

قۇن دىبىتتۇب لە دىرژەى قسەكانىدا پىشت بە راپۇرتىكى ئىنگلىزى دەبەستىت و ئەلىت كە گەندەلى لە ۋلاتە يەكگرتۋەكانى ئەمەرىكا و ئەۋروپا دۋەيندەى ئەۋ ژمارەيەيە. ھەرۋەھا ئەلىت كە باشتىر پىنگە بۇ بىنەپ كىردنى گەندەلى برىتتە لە رىشە كىش كىردنى: ۋاتە لە ئاۋ بىردنى تەۋاۋى سوخۇرەكان.

قەسەگەردەنەكان بە خەستەنە پروي لىكۆلىنەو و بۆچۈنەكانى پېرۇفيسۇر كاپل پېتەر و چەند لەيلەسوفىكى دىكەي ئەلمانىا كۆتايى ھات لە لايەن فون دىبنترۇب و گۆرنگەو.

دانىشتەكە بەو كۆتايى ھات كاتىك كە ھىتلەر داواي لە رەزىرى ئىنگلىزى كىر كە بگەپېتەو بۇ ئىنگلەتەرا تا حكومەتى بەپىتانى پازى بكات و بە شىۋەيەكى فەرمى پېشنىارى دروست كىردى ھاوپەيماىتتەيەكى بخاتە بەردەستى كە پايشى سىنەم و ئىمپىراتورىەتى بەپىتانى لە خۇ بگىرت.

لۇرد لۇندەبىرى گەپايەو بۇ ئىنگلەتەرا و پېشنىارەكانى ھىتلەرى خەستە بەر دەستى و ئەۋىش بە نۇبەي ئەو داوايەي پەت كىردەو و داواي لىكرد كە ئەو ولامە بگەيەنپتەو حكومەتى ئەلمانىا، ئەۋىش لە ۲۱ شوباتى ۱۹۳۶ نامەيەكى ئاردا بۇ رىبنترۇب و پىنى پاكەياند كەبۇچى حكومەتى بەپىتانىا پېشنىارەكەي پەت كىردۇتەو... ئىدى لەبەردەم ھىتلەر تەنھا يەك پىگە چارە مايەو كە ئەۋىش برىتى بو لە پۇيشتن بە ئاراستەي نەرسىتۇكراتتەي سەربازى و قبولكىردى پېرۇژەكانى، داواي ئەم پەت كىردەو يە تىگەيشت لەۋەي كە تەنھا پىگ بۇ بەدەست ھىنانى داواكارىەكانى ئەلمانىا و لەناو بىردى دۇژمنەكانى برىتتە لە جەنگ.

لە سالى ۱۹۳۶ ەو قۇناغى دوۋەم لە حوكمىرانى ھىتلەر دەستى پىكرد و تىايدا نازىزمە توند پەروەكان توانيان جەلەوى دەسەلات بگىرنە دەست و بە شىۋەيەكى راستەوخۇ كار بۇ جەنگ بگەن. ئەۋەش كەلە ئىتالىا پروي دەدا زۇر لەۋە دەچو كەلە ئەلمانىا پروي دا ھەر بۇيە سىروشتى بو كە لىك نىزىك بونەو لەنىۋان ھىتلەر و موسولونى دا دروست بىيىت كە دواچار بوە ھۇي دروست بونى بەرەيەك... ئىسپانىياش ئەو گۆرەپانە بو كە ھىزە پىكەبەرەكان - ھىتلەر و ستالىن و پۇژئاۋا - ھىزى خۇيان تىايدا تاقى كىردەو لە كاتى شەپى ناوخۇي ئىسپانىا، ئەو شەپەي كە كۇمۇنىستە ئىسپانىيەكان لەلايەن ستالىنەو پالپشت ئەكران و نىشتەمانىەكانىش لە لايەن فرەنكۇۋە پىشتىۋانى لى ئەكران و

ئەوندەشى نەبرد كە شەرەكە كۆتايى ھات لە سالى ۱۹۲۶ بە سەرگەوتنى
جەنەرال فرانكو كەوەك سەرگەوتىكى نوئى ئىسپانىا دەرگەوت.

مەملانى لە نيوان نازىزم و مەسىحەت

پالېشت كوردنى نىشتىمانىەكان لە ئىسپانىا كەلە لايەن كاسۆلىكەكانەو
پشتىوانيان لى ئەكرا نەبوە ھۆى ئەوھى كە كىشە دروست بىت لە نيوان ھىتلەر
و كەنىسەى كاسۆلىكى دواى ئەوھى كە قۇناغى دووھى دەسەلاتەكەى دەستى
پى كەرد، واتە دواى ئەوھى كە بە تەواووھتى چوہ ناو بەرھى ئەرستۆكراتىەتى
سەربازىي ئەلمانىاوہ، ئەو چىنەى كەلە بنەمادا بى باوہرە و ھەروەك پىشتىرىش
باسمان لىوہكرد لەسەر بنەماى بىرۆكەى (دەولەتى خواوہند) و بىرۆكەى سەرتر
بونى نەژادى جىرمانى سەرور دامەزراوہ .. ئەوندەى نەخاياند كە پىاوانى
ناينى پىرۆتستانت چوہە پال كلىساي كاسۆلىك لەوھى كە ناكۆكيان بەرامبەر
ئەوھى كە ھىتلەر دەيكرد، بەشىوہىەكى گشتى كلىسا ئەو بنەما بىباوہرىيەى
رەت نەكردەوہ كە بە بنەماى نازىيەتى توند رەو دادەنریت.. بەلگەش بۇ ئەوہ
ھەلۆىستى پونى كلىسايە كە لە سالى ۱۹۲۶ بەرامبەر بە ھىتلەر، دواتر
ھەلۆىستى پاپاي يانزەھەم لەو نامەيەدا دەرگەوت كە لە ۱۴ ئازارى ۱۹۳۷
ئاراستەى جىھانى مەسىحى و تىايدا بە ناشكرا ھىرشى كەردە سەر نازىزم و
رەخنەى بە تايبەت لە بىرۆكەى نەژادى سەرتر و بىرۆكەى خواوہندى
نىشتىمانى گرت لە لايەن نەتەوہىەكى تايبەتەوہ و ئەلىت كە خواوہند خواى
ھەموانە و جىاوازي ناكات لە نيوان نەتەرە و نەژادەكاندا..

لە ۱۹/ ئابى ۱۹۳۸ پىاوانى ناينى پىرۆتستان نامەيەكى ناشكرايان بۆو
كەردەوہ و تىادا بە توندى ھىرشىيان كەردە سەر ھەلۆىستى نازىەكانى ئەلمانىان
بەرامبەر بە ناينى مەسىحى.

كەنىسەي پېرۇتسىتانت بەھمان شىۋە ھاۋ ھەلۋىست بو لەگەل كاسۋلىكەكان
لەسەر دىرايەتى كىردى بىرۈكەي خواۋەندى نىشتىمانى كە تايىبەت يىت تەنھا بە
يەك نەتەۋە.. ئەمەش بەشىكە لە نامەكە:

"ئەۋەي كە نازىكەكان ھەلى بۇ ھەن تەنھا چەپاندى كەنىسەي كاسۋلىك
ياخود كەنىسەكانى پېرۇتسىتانت نىيە بەلكو بىرىتى يە لە ئەھىشتىنى بىرۈكەي
مەسىھىيەتى راستەقىنە كەلە سەر بىنەماي باۋەر ھىنان بە يەك خەۋاۋەندە بۇ
ھەموان دامەزاروۋە و نازىزم ئەيەۋىت بىگۈرەت بە خواۋەندى جىرمانى..
بىرۈكەي خواۋەندى جىرمانى چى ئەگەيەنەت؟ نايە جىارازە لە خواۋەندى
گەلانى دىكە؟ ئەگەر وايت ئەۋە ماناى ئەۋەيە كە ھەر نەتەۋەيەك خواۋەنى
خواۋەندىكى تايىبەت بە خۇيەتى؟ ماناى راستەقىنەي ئەم بىرۈكەيەش ئەۋەيە
كە بەھىچ شىۋەيەك خواۋەند بونى نىيە."

نازىيە توند رەۋەكان يەتەنگ ھاتن لە ھەلۋىستى كەنىسە بەرامبەريان و
ئەۋەندەي ئەمايو كە جەنگىكى ئاينى لەنىۋانىندا دروست يىت، ھەر بۇيە
ھىتلەر بە ئامانجى ئارام كىردەۋەي نازىيەكان بېرىارى دا كە ياسايەك درىكات
تىايدا رىنگە نەدرىت بە پىاۋانى ئاينى كە پەختە لە دۇخى باۋ و بىرۈكەي
سەرۋەرى رەھاي دەۋلەت بگىرن... ئەم ياسايە دۇخەكەي ھىۋر كىردەۋە بەلام
ئەمە كۇتايى بە دىرايەتى كىردى ئەھىنا لەنىۋانىندا .

دۇخ لە ئىتالىا بە شىۋەيەكى گىشتى لە دۇخى ئەلمانىا ئەچو، سەربارى
بونى ھەملانى لە سەر داگىر كەكان لە نىۋان ئىتالىا لە لايەك و ئىنگلىتەرا و
ھېرەنسا لە لايەكى دىكە، لەم ھالەتەدا موسولىنى ھاۋپەيمانى سىروشتى
ھىتلەر بو، پەيۋەندى ئەمدوانەش واتە نازىيەكان و فاشىستەكان كاتىك بە ھىز
بو كە بەشداريان لە جەنگى ئارخۇي ئىسپانىا كىرد پىكەۋە و تۋانىان
سەركەۋەتن بەدەست بەيتن..

بەم شىۋەيە مىخۋەرى بەرلىن - پۇما دروست بو.. سەرەتا پىيان ۋابو كە
جەنەرال فرەنگۈش لەگەلىان ئەبىت، بەلام ئەو سەربارى گوشارەكانى ھىتلەر و
موسولىنى ھەر لەسەر ھەلۋىستى خۇي مايەۋە و ئە بوە ھاۋپەيمانىان.

ئەو كاتە ئەو مىخوهرە پروو و پۇژھەلاتى دور پۇيشت و لەوى بە شىئوھىيەكى
سروشتى ھاوپەيمانى سىئەمى دۆزىيەوھ: ئەو كاتە شەپى بازىرگانى لە
تروپكى دا بو لە نىوان يابان و ولاتانى پۇژئاوا، بەرھەمى يابانى لەبەر ھەرزانى
نرخ و ھەمەرەنگىيەكەى توانى بوى كە جىھان داگىر بكات و بە ماىھپوچ كىردن
ھەرەشە لە ئابورى پيشەسازى ئەوروپا بكات و ولاتانى پۇژئاواش لەلای
خۆيەوھ شەپىكى قورسى ئەكرد لەدژى بارگانى و پيشەسازى يابان و ھە ولى
ئەدا كە لە ئاوى بەرئىت.. لەبەر ئەوھ سروشتى بو بۇ يابان كە بەدواى
ھاوپەيماندا بگەرئىت و پيشوزاى بكات لە نزيك بونەوھ لە بەرھى مىخوهرى
بەھىز كە ئەويش بە نۆبەى خۆى ھەمان دورمىنى يابانى ھەبو.. بەم شىئوھىيەش
بەرھى بەرلىن - پۇما - تۇكىق دروست بو.

سوخورە جىھانەيكان دركيان بەوھ كىرد نەخشەكانيان پرووھ ئەوھ ئەپرات
كە سەرگەوتن بەدەست بەئىئىت و توانىويانە كە پال بە جىھانەوھ بنىن تا
بگەنە سەر رىنگەى شەپ ھەبۆيە دەستيان كىرد بە ئامادەكارى كىردن بۇ ئەو
كارە، لە نىنگلەتەرا ئەو پياوھى كە ئامادەيان كىردبو بۇ ئەو كارە بىرىتى بو لە
وينستىن تشىرشل، بەلام سەبارەت بە ئەمەريكا ئەوھندە بەسە كە بلىين كە
سەرۆك پۇزفيلت لە مالى بىرنارد بارۆخى كۆچى دوايى كىرد ئەو كەسەى كە
پۇلىكى گىرنكى گىنرا لە پشت پەردەوھ لە جولاندنى روداوھكان لە ئەمەريكا لە
ماوھى چل سالد، ھىچ گومانىشى تىدا نىيە كە ئاوبراو يەكك بو لە سەرانى ئەو
ھىزە شاراوھىيەى كە لەم سەردەمەدا بونى ھەبوھ.. ئەوھش كە پۇلى پىر مەترسى
تر ئەكات ئەوھىيە كە ئەو يەكك بو لەو سەرگردانەى كە زال بوە بەسەر
جولانەوھى زايۇنىزم و بەيەكەمىن سەرگردەى جولەكەى جىھانى دادەنرئىت بۇ
ماوھى نىو سەدە و پەيوەندى نىوان بىرنارد بارۆخ و تشىرشل بۇ ھەموان
ئاسراوھ، ئەم دوانە بە شىئوھىيەكى رىك خرا و بۇ ماوھى چەند سالىكە كە
دانوستان ئەكەن و بەناو بانگترين كۆبونەوھش لە نىوانياندا ئەو كۆبونەوھىيە بو
كە لە كاتى سەردان كىردنى تشىرشل پوى دا لە سالى ۱۹۵۴ كاتىك كە بە

شىنەيەكى ئاشكرا پايگەياند كە لە دىر زەمانەو پەيوەندى ھەيە بە زايۇنيزمەو.

مەملانىي شاراۋە لە ئىنگلتەرا: پاشەكشىنى شا ئىدواردى ھەشتەم لە دەسلەت

پىويستە پىمان وا تەبىت كە پىگە ئاسان بوە بۇ سوخۇرە جىھانىەكان لە ئىنگلتەرا، لەبەر ئەوھى كە ئەوان بەردەوام پويەرو تەبونەو لەگەل بەرگريپەكى پىكخراۋ كە لە لايەن ئەو كەسانەو بە پىو تەبرا كە سەر بە چىنكى بىريارى ئاست بەرز بون، ئەو چىنەي كە لە دىر زەمانەو دركى بە ئاستى مەترسى جولەكە سوخۇرەكان كەردبو.

ئەو كەسەي كە يەكەمىن قسەي لەسەر ئەو شتە كەلە پشت پەردەو لە گوزەردا بو قىكتۇر مارسدن بو كەلە سالى ۱۹۲۱ لە روسيا گەرايەو. مارسدن لە سەرەتاي سەدەي بىستەمەو پەيامنيزى پۇژنامەي "مۇرنىنگ پۇست" ي ئىنلېزى بو كەلە مۇسكۇ دەردەچو، ئەو كەسە لە نزيكەو ئامانجەكانى روسيائى بىنى بو، ئەو كەسە توانىبوي كە وىنەيەكى ئەو كىتەبەي دەست بەكەيت كە لە سالى ۱۹۰۵ پروفېسۇر سىرجى نىلۇس نوسىبوي بە ناو نىشانى مەترسى جولەكە، پروفېسۇر نىلۇس بەشىكى ئەو بەلگەنامەي كە لەكتىبەكەيدا خستبەو پو، لە پىنى ئافرەتىكى لەش فرۇشەو دەستى كەوتبو كە ئەوئىش بە نۇبەي خۇي توانىبويى لە كەسىكى بدزىت كەلەگەلدا دەخەوت. ئەركەسەش يەكىك بوە لە گەورە جولەكە سوخۇرەكان لە مۇسكۇ كە دواي ئەوھى لە كۆيونەوھەيەكى تايبەتى سەرانى كۆپى پۇژمەلاتى گەورە گەرايەو، ئەو كۆيونەوھەيەكى كە ئەو كەسە لە پىناويدا لە مۇسكۇرە چو لەندەن و لەوئىشەو چو پارسى. قىكتۇر مارسدن سەرى سورما لەوھى كەلەو كىتەبەدا بىنى ھەر بۇيە بىريارى دا كە مىللەتەكەي لەو مەترسىە ئاگادار بىكاتەو بەلام قا سالى ۱۹۲۱ نەيتوانى بگەپىتەو بۇ لەندەن لە بەر پوداۋەكانى روسيا و جەنگ، كاتىكىش كە گەرايەو بىريارى دا كە ئەو كىتەبە ۋەر بگىرپتە سەر زمانى

ئىنگلىزى و لە ژىر ناوئىشانى (پېرۇكۆلەكانى سەرانى زايۇنى) بلأوى
بىكاتهو، دەيزانى بە بلأو كردنەو، ئەو كىتەبە مەترسىيەكەى گەرە ئەكات.
لەبەر ئەو، چەند جار ھەرەشەى لىكرا بەلام ئەو پاشەكشىنى نەكرد.

بلاو كوردنه وهى ئەو كىتەپ ھەلەيكى گەرەى نايەو سەرەتا لە ئىنگىلتەرا و
دواتر لە تەواى جىهان، سوخۆرە جىهانىەكان ھەولیان داكە خۇيان بەدور
بگرن لەو ئابروچونە و دەستیان كرد بە ھىرشىكى پىچەوانە دژى مارسدن و
تۆمەتباریان كرد بەوھى كە دژى جولەكەيە.. من بۆخۆم ئەم كىتەبەم كردە
سەرچاوەى سەرەكى لىكۆلینەوكانم و دوای گەرانیكى زۆر بۆم دەرکەوت كە
دۆكيومىنتەكانى پروفیسۆر نیلۆس ھەمان ئەو وتانە ھاتو كە لە كۆبونەوھى
ئەمىشل پۆتشیئادا لە ساى ۱۷۷۲ لە فەرانكفۆرت دا وتراو ھەروەك ئەوھى كە
پیشتر ئامارەم پێدا، پىویستە لێرەدا ئەو بلىم كە دۆكيومىنتە سەرەكیەكان
چەند بېرگەيەكى زیادەیان تێدابو كە گوزارشتیان لە نىەتى سەرانى پىلانگىران
كردو كە دروستكردنى رىكخراویك كە خاوەن شانەى زۆر بىت لە جىهاندا تا
بتوانن بەكارى بەینن وەك ئامرازىكى سەرەكى بۆ كارى تىكدەرەنە لە جىهاندا،
ئەو رىك خراوەش شتىك نەبو جگە لە زایونىزم. سوخۆرە جىهانەيكەكان نەیان
توانى بە ئاشكرا لە مارسدن بەدەن لەبەر ئەوھى ھاوئەكانى و پىاوانى ئىنگىلتەرا
ھەستیان بە مەترسى كرد و بە شیوہەيكى بەھىز پاراستیان، ئاوبراو لە
پۆستەكەى خۆى لە رۆژنامەى "مۆرنىنگ پۆست" ماہەوہ تا ساى ۱۹۲۷ ئەو
كاتەى كە چەن لایەنىكى بەھىز لەناو دەسەلات دا لەوانە كە دركیان بە مەترسى
جولانەوھى جولەكەى جىهانى كردبو حكومەتى بەرىتانىیان ناچار كرد تا
مارسدن ھەلبىژىرت وەك یاوہرى دۆك ئۆف وىلز بەو پىنہى كە ئاوبراو
ئەوىست گەشتىكى درىژ بكات بە دەورى ئىمپىراتۆرىەتى بەرىتانىادا .

دۆك ئۆف وئىلز دواي گەپانەۋەي لە گەشتەكەي ھەر ھەمان كەس نەبو... ئىدى نەر مېرە دەست بلار خوشحالە نەبو، بەلكو ببو ھاۋەن بىر كۆرۈنەۋەيەكى قول... لەبەر ئەۋەي مارسدن بە دورودىرئى باسى لەو دۆكيومىنت و بەلگەنامانە كۆرۈپ كە لەبەر دەستى خۇيدا بون، ھەرۋەھا باسى لە لايەنە

شاراوه‌کانی نه‌و پیلان جیهانیه و نه‌و پۆله کردبوکه سوخۆره جیهانیه‌کان نه‌یگین له پشت په‌رده‌وه...

هیچ پێکه‌وت نییه کاتیك كه ده‌بیتن مارسدن له‌ناکاو ده‌مریت له‌هل و مهرجینکی ته‌م و مژاویدا هه‌ر دوا‌ی نه‌وه‌ی که له‌و گه‌شته ده‌گه‌رێته‌وه... نه‌و گۆپانه‌ی که‌به‌سه‌ر دۆك ئۆف وێلز دا هات زۆر قول و به‌رقراوان بو‌به‌و پێیه‌ی که له‌ناکاو ته‌کییه‌وه له‌ ئاهه‌نگ و شوینه‌کانی پابوران و ته‌واوی کاتی خۆی ته‌رخان کرد بۆ لیکۆلینه‌وه کردن له‌ کاروباری سیاسی و ئابوری و ناسینی کاروباری چینی کرێکاری گه‌له‌که‌ی، به‌و شیوه‌یه له‌ پێوه‌سمی باوی بۆماوه‌ی لای دا که پێگری نه‌کات له‌ شا یاخود وه‌لی عه‌مد که بۆچونی خۆی ده‌ر بپریت له‌کاروباری گشتی، ناوبراو دژایه‌تی هه‌ر یاسایه‌کی ده‌کرد که نه‌گه‌ر مه‌ستی بکردایه‌ دستی سوخۆره‌کانی تێدایه‌، هه‌روه‌ک دیاربو نه‌و ده‌یه‌وێت بچێته‌ ململانییه‌کی سه‌خته‌وه له‌گه‌ل نه‌و هیزه‌ شاراوانه‌ی که حوکمه‌رانی ئینگلته‌رایان نه‌کرد... نه‌م خواسته‌شی هاته‌ دی کاتیك که ۲۰ حوزه‌یرانی ۱۹۳۶ به‌ناوی شا ئیدواردی هه‌شته‌م ده‌سه‌لاتی گرته‌ ده‌ست.

سوخۆره جیهانیه‌کان درکیان به‌وه کرد که شه‌ریان له‌گه‌ل شای به‌ریتانیا شه‌پێکی به‌کلا که‌ره‌وه ده‌بیت هه‌ر بۆیه چرکه‌یه‌کیشیان به‌ فیرۆ نه‌دا، به‌لکو هه‌ر له‌گه‌ل ده‌ست به‌کار بونی ئیدواردی هه‌شته‌م ده‌ستیان کرد به‌ می‌رشکردنه‌ سه‌ری، نه‌بیت نه‌وه له‌یاد نه‌که‌ین که نه‌وان له‌م یواره‌دا خاوه‌ن نه‌زمونیکی زۆرن له‌م جو‌ره چالاکیانه‌دا.. به‌م شیوه‌یه هه‌لمه‌تی ناو‌زپاندنی ناسراو ده‌ستی پێکرد، نه‌وه‌شیان ده‌زانی که نه‌و له‌دوا‌ی گه‌رانه‌وه‌ی ژیا‌نیکی وای گرتۆته‌ به‌ر که به‌ زه‌حمه‌ت ده‌توانن نیۆبانگی له‌که‌دار بکه‌ن.. به‌لام نه‌وه‌نده‌ی نه‌برد که ئامانجی خۆیان دۆزییه‌وه له‌ خانمێک دا که ناوی (والی سمبسون) بو‌ ئه‌ویش خانمێکی نه‌مه‌ریکی بی‌وه‌ژن بو‌ که شا ده‌یویست ببێته‌ هاوسه‌ری.. ده‌زگا‌کانی راگه‌یاندن به‌و ئا‌راسته‌یه ده‌ستیان به‌ جوله‌ کرد و پای گشتیان جولا‌ند له‌ دژی نه‌و خانمه‌ و نه‌و پرسه‌ بوه پرسى یه‌که‌می ئینگلته‌را و ئیدواردی هه‌شته‌م به‌ ناچار خۆی له‌به‌ر ده‌م دو‌ پرانی‌کدا بی‌تییه‌وه: ده‌ست به‌ردار بونی ده‌سه‌لات

پاخود دەست بەردار بونی هارسەر گیرییه کە ی لەم خانمە دوای ئەوێ کە وەك دەست گیران و هاوێتی نزیکی شا ناوبانگی دەرگەربو، بەم شیوەیە سەرۆك وهزیران بەرێز "بالدوین" هۆشدارێ ئەوێ پێدا کە یەکیك لەو دو بژارەییە هەل بژیریت ئەویش بژاردە ییە کەمی هەلبژارد کە بریتی بو لە دەست بەردار بونی دەسەلات.

دوای کشانەوێ نێدواردی هەشتەم ئینگلتەرا چوێ قۇناغیکی دیکەوێ و ململانیی شاراوێ نیوان سوخۆرێ جیهانیەکان و نیوێندە ئینگلیزیەکان کە پوبەرۆیان دەبوێوێ بوێ ململانییەکی ئاشکرا، سوخۆرەکان سور بوێ لە سەر بردنەوێ ئەو شەرە بە هەر نرخیك کە بوێ و دەیانویست کە ونستون تشریشلی هاوێتیان هەر چۆنیك کەبوێ بگەییەننە دەسەلات تا هەلگیرساندنێ شەر مسۆگەر بکەن.

دۆکیۆمینتەکان

بابەتی دۆکیۆمینتەکان خالیکی سەرەکی لەخۆ دەگریت کە وا ئەخوازیت جاریکی دیکە بگەییێنەوێ سەری تا بەتێروتەسەنی قەسە ی لەسەر بکەین.

پڕۆتۆکۆلەکانی سەرائی زایۆنیزم:

بینگومان... هەر وەك چۆن من پینشتەر پرسیارم کرا، خویفەریش پرسیار ئەکات لە سەر هۆکاری دەرکەوتنی ئەو دۆکیۆمینتانه لە سالی ۱۹۰۱ – کاتیك کە پڕۆفیسۆر نیلۆس دۆزییەوێ – لە کاتیكدا کە لە سالی ۱۷۷۳ هەر کەس باسی لەبارەوێ ناکات؟ بە شیکردنەوێ ئەو قۇناغە دەتوانین وەلامی ئەم پرسیارەمان دەست بکەوێت.. سەرائی پیلانگێری جیهانی خویان بەناچار بیینیەوێ ئەوێ کە کۆبوێوێ ببەستن و پیلان گەلیك دابنیت کە بە درێژایی میژو وینە ی ئەبوێ.. جیهان ئامادە بو بۆ جەنگی جیهانی یە کەم دوای ئەوێ

كە ئامادەكارى بۇكرا، بەر شىۋەيە ئاچاربون كە لەسەر ئاستى سەرگەر
كۆپۈنەكەن لە بارەى ئەو شەپەرە و لەسەرگەلەن زانىارى بگۆرەنەو...

ئەمە تەنھا شت نەبو كە سىرۇشتىكى ئاناسايى بەخشىيو بەر قۇناغە، بەلگە
زىچىرەيەك پوداوى ترسناك ھەبو كە پىلانگىرەن ئامادە كارىيان بۇ دەكرە كەلە
پىشوتردا وىنەى نەبو - ئىستە دىنە سەر باسكردىنى - ئەمەش واى كىرە كە
بۇ يەكەمىن چار بە دىرژايى مىژو سەرانى پىلانگىرەكەن لە سالى ۱۸۹۲ لە
سەرتاسىرى جىھانەو پە لە لەندەن بىكەن و لەگەل خۇياندا ھەرچى
دۇكىۋىمىنت و نەخشە و لىكۇلىنەو شەيە لەگەل خۇيان بىيەنن. ئەم
كۆپۈنەكەن چەند سالىكى خاياند ئەمەش واى خواست كە زۆرىنەى
لىكۇلىنەو شەيە سوخۇرە جىھانىكەن لە لەندەن بىمىنىتەو دواى ئەوەى كە
خاۋەنەكانىيان گەپانەو. كاتىكىش كە سەرانى كۆپى پۇژەلاتى گەرە
كۆپۈنەكەن بەست لە سالى ۱۹۰۱ لە پارىس، يەكەلە سوخۇرە جەلەكە
پوسەكان ئەو دۇكىۋىمىنتانەى لە لەندەنەو بىرە پارىس و ھەر لەوى دواى
ئەوەى كەلەگەل لەشفرۇشنىكە دىخەوئىت لىنى بەجى دەمىنىت .

وەلى ئەو پوداۋە گرنگانەى كەبەھۇى ئەو كۆپۈنەكەن كەوتەو شەپى بوئىر
بو كە لە سالى ۱۸۹۶ دەستى پىكرە، ئەو شەپەى كەلە باشورى ئەفەرىقا
كەوتەو و دەرەنجام سوخۇرە جىھانىكەن توانىيان دەست بگرن بەسەر
كانەكانى ئەلماسدا ۋەروەھا توانىيان كە بە مىيۇنەھا ئەفەرىقى بىكەنە كۆپەلەى
خۇيان.. داي ئەوەى زىچىرەيەك تىرۆرى بەناۋبانگ پويان دا - ۋەك ئەوەى لە
بەشى پىشوتردا باسما لىۋە كىرە - دواتر پوداۋەكانى روسيا سەريان ھەلدا
كە لە شوئىنى خۇيدا ئامارەمان پىدا. راستەوخۇ دواى ھەلگىرساندىنى شەپى
بوئىر شەپىكى دىكە ھەلگىرسا لە سالى ۱۸۹۸ لە نىۋان ئىسپانىا و ئەمەرىكا.
سوخۇرەكان لە دەرەنجامى ئەم شەپە توانىيان دەست بگرن بەسەر ئەوەى كە
كوبا بەرھەمى ئەھىنا كە مولىكدارىيەكەى دەگەپايەو بۇ كۇمپانىيەكى شەكرى
ئەمەرىكا.

پنويسته بهر له كوتايي هينان بهم به شه نامارځ به پوداويك بكهين كه ساده
ديته پيش چاو به لام خاوهن نامارځي قوله، نهویش نهوځيه كه ونستون
تشنيرشل بويه كه مين جار له شهري بویر دهر كه وت وهك په يامنيركي جهنگ له
باشوري نه فريقا.

بەشى يانزەھەم

بشت پەردەي جەنگى جىھانى دۈۋەم

لە دوای جەنگى جىھانى يەكەمەۋە لەئىنگىلتەرا پوداۋە يەك لەدوای يەكەكان پرويان دا و سەرجه مان نیشانەي پرسىار ئەخەنە بەردەم كەسانى دەستە بژىرى ئىنگىلىز، ئەگەر دەزگاكانى راگەياندا لەوانەي كە كۆمەلەي سوخۆرەكان توانىويانە دەست بگرن بەسەرى دا توانىيىتيان كە ئاراستەي بىرکردنەۋە و ھەست و سۆزى چىنەكانى ئاۋەند و ھەژارەكان بگەن، ئەوا ئەم كارە جياۋاز بو بۆ چىنە بالاكان...

بەم شىۋەيە ئىنگىلىزەكان تىگەيشتن لەۋەي كە بە شىۋەيكى گشتى ھىزىكى شاراۋە ھەيە لە پشت پەردەۋە كە پۆلى سەردەكى ئەگىرت و پوداۋەكان ئاراستە ئەكات بە پىنى نەخشە گەلىكى نەيتى بۆ ئامانچ گەلىكى دور مەردا.. پوداۋى دەست بەردار بونى دەسلەت لە لايەن شا ئىدۋاردى ھەشتەم لە دەسلەت ھىشا بى كارىگەرى نەبۇە، لەبەر ئەۋەي ھەندىك لە كەسايەتتە ديارەكانى ئىنگىلتەرا ھەستيان بە سەرچاۋەي مەترسى كرد و لەۋە تىگەيشتن كە ئەۋە سوخۆرە جىھانىەكانن كە ھىزى شاراۋە پىك ئەمىتن ياخود لانى كەم نوئىنەرايەتى ئەكەن، ھەر ئەوانىشن كە لانى كەم يارى بە چارەنوسى گەلانى ئەۋرۇپاۋە ئەكەن، ھەرودھا بۆيان دەرگەوت كە زايۇنىزم رىكخراۋىكى سىياسى نىيە كە

ئامانچ گەلىكى ئاسايى ھەيىت بەلگە لىك ۋە پەستىدا پەنچىراۋىكى سەرھەكە كە
ئەركى جىنە جىگەردى پەلانىگەرە جىھانىكەنە.

لەسەر ئەو كەسايەتە ئىنگلىزىيەنى كە دىكىيان بەو پەستىكەرد، ئەدەمىرەل
سىز بارى دۇمىفەل ۋە كۆلۈنەل ھە. رامزى بو. ئەدەمىرەل دۇمىفەل چەند جارەك
پۇستى بالە بەدەست ھەنابو لە ھەزى دەريايى بەرىتانىا لە ماۋەى چەل سالى
پەبۇردۇدا كە قىيادا بەو ناۋىيانكى دەركەردىو كە كەسىكى زۇر بەھەز بو ۋەك
فەرماندەى تۇپى دەريايى ۋە بەرىۋەبەرى كۆلۈجى دەريايى پادشايى لە كاتى
جەنگى جىھانى يەكەم، دواتر پۇستى بەرىۋەبەرى دەزگاي ھەۋالگىرى دەريايى
ۋەركەرت بۇ چەند سالىكى دۇرۇدەرىز، ھەچ گومانى تەيدا نە كە ئەو زانىيارىيە
تەرسناكەنى كە بىنىۋىيەتى لەبەر ئەو پۇستە بوە كە ھەببە ۋە ھەر لەر
رەنگەيەشەو تەۋانىۋىيەتى بزانەت كە چى لە پەشت پەردەو دەگوزەرىت. بەلام
كۆلۈنەل رامزى كە دەرچوى كۆلۈزى "كەلەتۇن"ى بەناۋىيانگ ۋە ئەكادىمىيەى
"سانت ھورست"ى سەربازىيە ۋەك سەربازىك لەناۋ گاردى پادشايى بەرىتانىا
خەزمەتى كەردە ۋە دواتر گوزارەۋەتەو بۇ سەركەردەيەتى سۇپاى بەرىتانىا،
دواتر ھاتە ناۋ كارى سىياسىيەو ۋەك نۆينەر لەئەنجومەنى نۆينەرەن لە سالى
۱۹۳۱ ھەلەبۇردىرا ۋە تا سالى ۱۹۴۵ لە پەرلەمان مەيەو تا سالى ۱۹۴۵ ئەو
كاتەى كە دەستى لە كارى سىياسى كەشايەو.

ئەمىرەل دۇمىفەل ۋە بەرىز رامزى لە پەشەنگى ئەو كەسانە بون كە دىكىيان بە
پەستى ئەو مەترسىيە كەرد كە سەرانى جەلەكە ۋە سۇخۇرە جىھانىكەنە
نۆينەرەيەتەن ئەكەرد، ھەر بۇيە بە ئەركى خۇيان يان زانى كەلە سالى ۱۹۳۸
ۋە ھۆشدارى بەدەنە ھۆكۈمەتى بەرىتانىا ۋە ئاگادارى بىكەنەو. ھەرۋە ھە دىكىيان
بەو كەد كە ئامانجى پەستەۋخۇى ئەو پەلان گەپرىيە ھەلگەرساندەنى شەپ ۋە
دروست كەردەنى گومانە لەلەي گەلان تا يەكەدى لەناۋ بەرن تا ئەو شەپە بىيەتە
ھۇى لەدايك بونى جىھانىكى نۆيى ترساۋ ۋە شەكەت ۋە قىيادا پەلان گەپران
ئەتەۋانن بچەنە قۇناغى دواترەو كە ئەۋىش بىرىتى يە لە دروست كەردەنى
دەۋلەتەكى جەلەكە بۇ فەلەستەن تا بىيەتە بىكەى سەرەكى بۇ ھەزە

خراپەكارەكان تا تيايدا كۆيىنەر و رېنمايىپەكانى خۇيان وەربىگرن و دواتر لەرىنە بچن بۇ گەلانى دىكە بۇ وىرانكردىيان بە پىنى نەر پلانەى كە پىشتەر دائىراوە وەك پىشەككە بۇ دامەرزاندنى دىكاتۇرىيەتىكى جىھانى بەربلاو بۇ تەۋارى سەرانى جولەكەى جىهان، بەم شىۋەيەش ھىنانە دى نەر خەونە شىنجانەيەى كە چەندىن نەۋەيە كارى بۇ ئەكەن.

دەيدىكى شىكارىيانە:

من لىرەدا بە پىۋىستى ئەزانم كە دان بەۋەدا بىنم تا سالى ۱۹۳۷-۱۹۳۸ دىنيا نەبوم لە ئامانجى كۆتايى پىلانگىران و ئاستى پەل ھاۋىشتن و دەسلەتەكەى. بەلام لەگەل نەۋەدا ھاۋپاي نەر دەرەنجامانە بوم كە ئەدەپرال دۈملەل و بەرىز رامزى پىنى گەشتىبۇن لەسەر جولەكەى جىھانى... بەلام ھىدى ھىدى لە سالى ۱۹۳۹ و سالى دواترەۋە تا ۱۹۵۰ لەر راستەيە ترسانە تىگەشتەم، نەر راستىيەى كە ھىچ مۇركىكى مۇقايەتايان پىۋە ناھىيەت... پىۋىستە ھەر جولەكەيەك ئەم بىرگانەى لاي خوارەۋە بخوئىنقەۋە و باش بىرى لى بىكاتەۋە، رەنگە بە ھۈيەۋە بە ئاگا بىنەۋە و لە لىۋارى مەترسى بگەپقە دۋاۋە:

ستالين لە سالى ۱۹۳۹ ھەلمەتىكى دىكەى پاكتاۋكردنى دەست پىنكرد، لە ناو ئەۋانەى كە تياچون ژمارەيەك جولەكە ھەبۇن كە نىشيان ئەكرد لە خزمەتى ستالين و بەرژەۋەندى كۆمەلەى پىلانگىران، نەر جولەكانە پىيان ۋابو كە پۇلىكى پىشەنگ ئەگىز بەلام دۋاي نەۋەى كە ئىدى كار لەكار تارازا بۇيان دەرگەوت كە تەنھا دەرەست بون... سەرانى جولەكەى جىھانى ھىچ بەلەيەۋە گىرگ نەبو كە چى بەسەر براكانياندا دىت بەلكو بەپىچەۋانەۋە لە كاتى جەنگ دا ھاۋكارىيەكانيان پەۋانەى ستالين ئەكرد و من بۇخۇم لەو كەسانە بوم كە بەشدارىم كىرد لە گۋاستنەۋەى نەر ھاۋكارىيانە لە ئەۋروپا و ئەمەرىكاۋە بۇ رۇسىا لە رىنگەى كەندۋى فارسەۋە. سەبارەت بە جەنگىش، ئىمە لە بەشەكانى

پيشوتردا به ئەندازەى پىيوست ئامارەمان بەرە كردوۋە كە ئەرە جولەكە سوخۇرەكان بون كە پلانىيان بۇ ئەرە كارە دانا و ئاسانكارىيان بۇ كرد، به پىچەوانەشەرە سەرانى جولەكەى جىهانى بانگەشەى ئەرە ئەكەن كە ئەرەوان ئەرە شەرەيان كرد تا جولەكەكان پزگار بكن لەدەستى نازىيەكان... ئەمەش ھەر ئەرە شتە بو كە ھارپەيمانەكانىيان ئامارەيان بۇ ئەكرد وەك تشىرشل و پۇزۇلت و... ھتە، ئەرە يىرۇكەيەش كە جولەكە لە گشت شوينىكى ئەرەپا بلوى ئەكاتەرە برىتيە لەوگەى كە ئەلمانى نازى بەنياز بوە پرەگەزى جولەكە نەمىلت و ئەرە شەر بوە كە جولەكەى لەر چارەنوسە پزگار كردوۋە... دەرەنجامىش ئەرەيە كە جولەكە باوەريان بە زايۇنىزم ھەيە و ھوسۇن لەگەلى دا... ھەرەھا دەرگاكانى راگەياندن ئەرەى كەلە ژىر پكىفى خوياندا بون دەستيان كرد بە راكىشانى سۇزى گەلانى ئەمەريكا و ئەرەپا بۇ زايۇنىزم بەر بيانوۋى كە رىكخراوينى ھىچ ئامانجىكيان نىە جگە لە داکۆكى كردن لەر جولەكانەى كە دوچارى چەوساندەوۋى ھىقلەر بونەتەرە و ھاركارىيان ئەكەن تا لە نىشتمانىكى نەتەرەى خوياندا بژىن... ھتە، كەواتە راستى ئەرە جولەكە چەوساوانە چىيە؟ ئايا راستى چەوساندەوۋى جولەكە چىيە؟ ھەرەھا راستى زايۇنىزم چىيە؟ لىرەدا پىويستە بوەستىن تا چاوينكى شىكارىيانەى قول بخشىن تا راستىمان بە بى ساختەكارى بۇ پون بكاتەرە... ھىچ گومانى تىدا نىە كە ئەلمانىاي نازى دژى جولەكە بوە بەلام ئەم دۆژمنايەتيە لە سالى ۱۹۳۹ تىنەپەرپوۋە و لەدواى ئەرە يا دۇرخراونەتەرە يا زىندانى كراون يا لە پۇستە گشتىەكانىيان دۇر خراونەتەرە، ئەلبەتە ئەلمانەكان ھەر وەك پىشتەر باسما لىوۋە كرد بەھانەيان ھەبوۋە بۇ ئەوكارە... ئەرە جولەكانەش كە لە ئەلمانىا ئەژيان ئەوانەبون كە ئەلمانىەكان رقىان لىيان بو، بەلام جولەكەكانى دىكەى جىهان بەدۇر بون لەر دۆژمنايەتيە، بەر شىوۋەيە زۆرتىن شتىك كە جولەكەكان پو بەرپى دەبونەوۋە برىتى بو لە دۇر خستەنەوۋەيان لە ئەلمانىا.

داگىر كردنى پۇلۇنىيا لە ئەيلولى ۱۹۳۹ و دواتر ھەلگىرساندى جەنگ بوە ھۆى ئەرەى كە بە شىوۋەيەكى راستەوخۇ ھەلويستەكە لەدژى جولەكە

ھەلېگەپىتەۋە لەبەر ئەۋەى شەپ ئەۋرۇپاى خىستە ژىر دەستى ئەلمانىاي ھىتلەرەۋە، بەم شىۋەيە ئەلمانەكان توانىان تەۋاۋى قۇرەيى خۇيان بەسەر جۇلەكەكانى پۇلۇنىيا و بەلجىكا و فەرەنسا و ھۇلندادا بەتال بىكەنەۋە.. لە كاتىكدا ئەگەر شەپ نەبۋايە ئەۋان بىۋەى دەۋون، بىنىيمان كە چۇن ئەۋ شەپە سەرانى جۇلەكە كارىيان بۇ ئەكرد لە جەنگى جىھانى يەكەمەۋە.. ھۇكارىكى دىكە ئەۋەيە كە دۇژمنايەتى ئەلمەنەكان بۇ جۇلەكە لە پىش جەنگ برىتى بو لە بق لىھاتتەۋە و زىفدانى كردن و دۇرخىستەۋەى جۇلەكە، بەلام دۋاى ھەلگىرساندنى جەنگ جۇلەكە لە سەرتاسەرى جىھان لە دۇى ئەلمانىا ۋەسانەۋە، دۋاى ئەۋەش كە خۇنى سەربازە ئەلمانىەكان پۇا لە بەرەكانى جەنگ ئىدى ئەۋ دۇژمنايەتىە زۇر پەرەى سەند بە ۋىپىيەى كە ئىدى جۇلەكە بەۋ ھەلۇنىستەيان بونە دۇژمنى ھاۋبەش لە شەپ لە دۇى ئەلمانىا ھەر بۇيە سىروشتى بو كە ئەلمانىا شەپريان لەگەلدا بىكات و لىيان بىكۇژىت، ئەلبەتە تەۋاۋى ئەۋ گەلانەى كە بەشدارى شەپريان كرد لىيان كۇژا بگرە بە ملىۋنەھا كەس لە روس، ئىنگلىز، ئەمەرىكى و ئەلمانەكان كۇژران... بەم شىۋەيە ئەبىنن كە ئەۋە سەرانى جۇلەكەى جىھانى بون كە پالىيان بە جۇلەكەكانەۋە نا تا بىكەۋنە ئەم ھەلۇنىستە خراپەۋە. ئەم حالەتەمان بە باشى لە حالەتى پۇلۇنىادا بۇ دەر ئەكەۋىت، پەيماننامەى ئىرساى ملەلانىى نىۋان ئەلمانىا و پۇلۇنىاي كرده راستى لەبەرئەۋەى بە پىرەۋىك بىروسىاي پۇژھەلاتى جىا كردهۋە - كە ھەرىمىكى ئەلمانى بو - لە تەۋاۋى ئەلمانىا، بەپىنى پەيماننامەى ئىرساى ئەم شارە لە ئەلمانىا جىا كرايەۋە و كرا بە شارىكى نىۋ دەۋلەتى...

ئەۋ پىرپاگەندەنى كە سوخۇرە جىھانىەكان سەرىپەرشىيان ئەكرد زىجىرەيەك دۇى دروست كرد تا پراى گىشتى پىنى ۋابىت كە ئەۋە ھىقلەر بو كە ۋىستى بە زۇر پىرسى دانزىنگ چارەسەر بىكات، بەلام لە راستى دا ھىقلەر ۋىستى كە پىرسى دانزىنگ ۋىرەۋى پۇلۇندى بە شىۋەيەكى ئاشتىانە چارەسەر بىكات بە پىنى ئەۋ ياداشتەى كە لە ئازارى سالى ۱۹۳۹ دا ئاردى بۇ پۇلۇنىەكان و تىايدا بۇ دۋاجار داۋا ئەكات كە ئەۋ پىرسە بە شىۋەيەكى دروستانە چارەسەر بىكرىت

تا بگه نه چاره سهرینکی ناشتیانه، پیشتریش چند جارنک ویستبوی بگاته ږنگه چاره یه کی ناشتیانه نه مه ش شتیکه که راگه یاندن باسی لیره ناکات.. نه م یاداشته ش یو ماوه ی چند مانگیک به بر ولام مایه وه، نه لبه ته حکومتی پولونیا به مبه ست نه و یادشته نه ی پشت گوی نه خست نه مه ش وای کرد که هیتلر پشودریژی خوی نه ده ست بدات و له لایه کی دیکه وه نه و پر و پاگه ندانه ی نه و رورژنامه نه بلور یان نه کرده وه به ناراسته ی جوله که کان وایکرد دواچار له مانگی نه یلول ۱۹۳۹ په لاماری پولونیا بدات...

به لام نه وه ی که وای له حکومتی پولونی کرد که یاداشته که ی له مانیا پشت گوی بخات، نه و جهخت کردنه وانه ی نینگلته را بو که ده یوت له حالتی جهنگدا ده یپاریزیت، هر واشبو له مانگی نازاری ۱۹۳۹ حکومتی بهریتانیا یاداشتیکی واژو کرد و تیایدا به لینی نه وه ی دا که پولونیا نه یپاریزیت.. نه لبه ته حکومتی نینگلیز له ژیر گوشاری زوری نینی و ناشکرای سموخوره جیهانیه کان نه و به لین نامه یه یان ده رکرد . ږنگه پیمان واینت که بهریتانیا واده که ی خوی بردوته سر به لام له راستیدا حکومتی بهریتانیا ده ست و ده ستان به و له وه ی که هاوکاری پولونیا بکات نه له پی ده ریا و نه له پی وشکایی و ناسمان، به مشیوه یه گره نتي پشتوانی کردنی بهریتانیا شتیک نه بو جگه له توش کردنی پولونیا... سهرانی جوله که ی جیهانی باش نه و دیان نه رانی کاتیک که بهریتانیایان ناچار کرد تا واژو له سر نه و به لین نامه یه بکات، هر نه و انیش بون که هانی سهرانی حکومتی پولونیایان کرد تا هلمه تیکی توند بکه نه سر نه لمانیا و ده شیان زانی که بهریتانیا ناتوانیت هاوکاری پیش که ش به پولونیا بکات.. لیره وه نه و راستیه مان بو ده ر ده که ویت که نه و یش نه وه یه: سهرانی جوله که ی جیهانی نه م چاره نویسیان بو هاو نه ته وه ی خویان هلمبرارد و به نه خشه یه کی پیش وهخت پلان بو داریژراو پیشکه شی نه لمانه کانی کردن دواي نه وه که بهر له وه هیتلر یان ناچار کرد که بچیته سر باوه پی سر کرده کانی نازیزم نه وانه ی که به شیوه یه کی سروشتی رقیان له جوله که بو دواي نه و هلوسته ی که سهرانی جوله که هدیان بو

بەرامبەر بە ئەلمانىا لە جەنگى جىھانى يەكەمەرە.. ئەمەش بە شىۋەيەكى يەكلا
كەرەۋە ئەۋەمان بۇ دەر دەخات كە سەرانى جولەكەى جىھان ھىچ نىن جگە لە
كۆمەلىك چارچىنۇك كە ئەۋە لە دواى ئەۋە ئەۋ پلانە ئەرھرىمەئانەين بۇ
دەمىنىتەۋە كە برىتتە لە چەوساندەۋەى جىھان لە پىنار بەرژەۋەندى
خۇياندا.. پىۋىستە تەراۋى جولەكە ئەۋە بزانىت كە تەنھا ئەۋە سەركرەكانىان
بەرپرەن لە ۋ كارەساتانەى كە بەسەرياندا دىت بە درىژاى مىژو كە لىۋان لىۋە
بە شەپ و ئاكۇكىان لەگەل تەۋاۋى گەلاند، ھەرۋەھا پىۋىستە ئەۋە بزان كە
سەركرەكانىان ياخود سەرانى زايۇنىزم يا نورانىەكان يان ھەر ئاۋىكىان لى
ئەنىت لە راستىدا تا ئەمۋكە سەر بە ھىچ ئايىن و ئەژادىك نىن و باۋەپيان بە
ھىچ ئايىنك نىە جگە لە چارچىنۇكىيەكى شىقتانەى بۇماۋە، ھىچ پۇژىكىش ھەر
لە دىر زەمانەۋە تا ئەمۋكە سلىان لەۋە ئەكرەۋتەرە كە جولەكە بخەنە ئاۋ
دۇۋارتىرەن دۇخەۋە تەنھا لە پىنار بەرژەۋەندى خۇياندا. گەر ئامانجىان
داكۇكىكرەن بۋايە لە جولەكە ھەر ۋەك ئەۋەى كە خۇيان باسى لىۋە ئەكەن،
كارىان ئەكرە لەسەر ئەۋەى كە خۇيان لە جەنگ لادەن و خۇشيان بەدور بگرن
لە پال ئان بە پۇلۇنیاۋە تا بەشدارى شەپ بكات لەبەر ئەۋەى ئەيانزانى كە چىان
بەسەر دىت.

پەنگە ھەندىك لەۋە جولەكانەى كە ستەمىيان بەرامبەر كراۋە بلىن كە لە
پىنگەى پىنگخراۋى فەلەستىنى و تۈپەكانىيەۋە دزەيان كىرەۋتە ئاۋ ئەمەرىكا و
ۋلاتانى ئەۋرۋپا و فەلەستىنەۋە، بەلام لە راستى دا جولەكە ئاسايىيەكان
ئەۋانەى كە بەفەرمانى سەركرەكانىان كارەكەن لەئاكاۋ خۇيان ئەۋاۋ جەنگدا
دۇزىيەۋە، بەلام خودى سەرۆك و نوينەرەكانىان ئەۋانەى كە بە كورتى ھەستان
بە پىنگخستنى تۈپەكانى قىك دان لە گشت شوىنىك و ئاسانكارىيان كىرە بۇ
دورست بونى جەنگ، ئەۋە ھەر ئەۋان بون كە دزەيان كىرە ئاۋ ئەۋرۋپا و
ئەمەرىكا و فەلەستىنەۋە، ھەر ئەۋانىش بون لە بەرامبەر گەلانى پۇژئاۋا بەرگى
كەسى ستەملىكرەۋيان ئەپۇشى و واىان بانگەشە ئەكرە كە قوربانى دەستى
چەوساندەۋە و ستەمن، لە كاتىك دا كە ئەۋە ھەر خۇيان بون كە ئەۋ

چەوساندنەو و ستمەیان پێك خست و دواتر هاتن لە ژێر ناوی زامۆنیزمدا بانگەشەیان كرد بۆ داکۆکی كردن لە گەلی جولەكە.
 ئەگەر جیهان بە راستی بیهوێت كە داکۆکی لە جولەكە بكات، ئەوا باشترە كە ئەو كۆمەڵە تاوانبارە لەناو بهێت.. ئەگەر جولە بیهوێت بە راستی داکۆکی^{۸۹} لەخۆی بكات، پێویستە سەرەتا جیهان پزگار بكەن لەو كەسانە و لەو كۆپی ئەو خراپەییە كە سەرۆكایەتیان ئەكات.

(^{۸۹}) پێ ئەچێت هەندێك لە جولەكەكان لیژە و لەوی هەستیان بە مەترسیەكردبێت هەر بۆیە دەستیان كرد بە دروست كردنی چەند كۆمەڵەیەكی دژ بە جولەكە بە تاییبە لە ئەمەریكا كە بانگەشەیی یەكخستنی ئەو جولەكانە ئەكات لە ولاتەكانی خۆیاندا و كار ئەكات لەسەر قوتار بون لە دەست ئەو سەركردانەیی كە ناچارین كردون وەك كەمایەتییهكی دۆرەخراو ژيان بەرنە سەر.

لايەنە سىياسىيە شاراۋەكانى جەنگى جىھانى دوۋەم

. ئىنگىلىز: تىشمىرلىن و تىشمىرلىن

ئەلمانىا: ھىتلەر و نازىزم

لە سىمىرەتاي ئەم بەشەدا و تەمان كە چۈن دەستەبۇرۇنك لە ئىنگىلىزەكان ھەلبۇرۇنران كە لە سىمىرەتايەنە دۇمقىل و كۆلۈنۈل پامزى كە ئامانجىان بىرىتى بو لە ھۇشدارلى دان بە بە ھەكۇمەتى ئىنگىلىز لە مەترسى جۇلانەۋەى جۇلەكەى جىھانى، كاتىك كە تىشمىرلىن سىمىرەتاي ھىتلەرلى ئىنگىلىزى بەدەست ھىنا، ئەمىرەتاي دۇمقىل و پامزى ئەم ئىمىرەكان لە ئەستۇگرت كە لايەنە شاراۋەكانى پوداۋەكانى بۇ باس بىكەن و پىنى بلىن كە سوخۇرە جىھانىيەكان كار ئەكەن لەمىر ھەلگىرساندىنى شەپ لە نىۋان ئىنگىلىزە و ئەلمانىا، ھىروەما باسىان لەئامانجەكانى ئەم شەپە كىرد. ئەوان پىۋىستىيان بە بەلگەيەكى يەكلاكرەۋە بو قا تىشمىرلىن لەم پاستىيانە ئاگادار بىكەنەۋە بەلام لە كۇتايىدا تۈانىان كە ئاگادارى بىكەنەۋە لە سىمىرەتايە مەترسىيەكان. بەم شىۋەيە ھەكۇمەتەكەى ھەلۋىستىكى وريايانەى گرتەبەر لە بەرامبەر قەيرانە سىياسىيە جىھانىيەكان و ئەۋەى پەت كىردەۋە كە گوى لە خواستى سوخۇرە جىھانىيەكان ۋەربىگرت، تىشمىرلىن لىكى بە نىيەت خراپى پەيمان نامەى قىرساي كىردى، ھەر بۇيە بېرىرى دا كە بە نەفەس دىرۇرى تاۋتۈيى كىشەكان بىكات، دەرەنجامى ئەۋەش بوە ھۇى ئەۋەى كە سوخۇرە جىھانىيەكان ۋەك دوزمەن سەيىرى بىكەن، كاتىكىش كە قەيرانى (سۇدىت) وروژا بەھۇى ئەۋەى كە ھىتلەر ئەم ئاۋچەيەى داگىر كىرد

له بهر نهوهی به پښی پهیماننامهی څیړسای نهو ناوچه په له نه لمانیا جیاکراوه ته وه و خراوته سهر چیکوسلواکیا، تشمبرلین په نای نه برده بهر راگه یانندی جهنگ به لکو پښی باشتو بو که بانگه شه بکات بو به ستنی کونگره بو چاره سهر کردنی نهو کیشیه به تایبته له بهر نهوهی نهو زانیاریانیهی که نه میرال دومفیل و رامزی پښیان دابو به ناگایان هیتابو لهو پلانه کانی سهرانی جوله که. هیتلریش خواستی که متر نه بو له بهریتانیا هروک چون دواتر دیننه سهری، به لام نهو سور بو له سهر نهوهی که پوه پوی ته وای نهو سته مانه بیتوه که په ایماننامهی څیړسای به سهر نه لمانیا دا سه پاندبوی و کاریکات له سهر سرینه وهی ته وای دهره نجامه کانی نهو په ایماننامه شومه.. کونگره میونخ به سهرکه وتویی نه نجامدرا و جیهان له دوا ساتدا توانی خوی لادت له شه، تشمبرلینیش گه پرایه وه بو نینگلته را تا مرگینی ناشتی بدات به ولاته که ی..

دوای نهوهی که سوخوره جیهانیه کان پلانه کانیان سهری نه گرت به هو ی هه لوینستی تشمبرلین و زانیان که ناتوانن شهر هه لېگیرسینن ته نها به ناچار کردن و لایردنی نه بیت، بویان دهرکه وت که هیدی هیدی نه م که سه نه بیت نه یاریان، هر بویه لهرمانیان دا به دوزگا و پښکراوه کانیان تا شهر له دژی تشامبرلین هه لېگیرسینن، چه کی یه که میان لهو شهره دا بریتی بو له دوزگا کانی راگه یانندن و پرپاگه نده کردن که خویان زال بون به سهری دا.. نه دوزگایانه پښکوه دهستیان کرد به هیرش کردنه سهر تشامبرلین و تومه تباریان کرد به پیلان گیران و گوینگرتن له هیتلر و بگره پښشیان وت که مهیلی به لای فاشیزم دا هیه، دوزگا کانیان له نه وروپا نهو تومه تانه یان دوباره کرده وه تا وای لیهات که لکا به که سایه تیه که یه وه.. تا نیسته ش زورینهی سهرچاوه جیهانیه کان و کتیه کانی میژو که له باره ی پښکه و تنه کانی میونخ وه لیکولینه وهی کرده وه نه لیت که نه وه شکست بوه بو ناشتی و نه وروپا و تشمبرلین نه گهرچی نهو ریکه و تن نامه یه تارمایی شهر ی دورخسته وه و ناشتی جیهانی پاراست...

پامزى و ئەدمىرال دۇمفيل ھەوليان دەدا كە بەلگەي حاشا ھەلنەگر بدۇزئەو
 تا بتوانن بىخەنە پىش چاوى سەرۇك ۋەزىران تا بەشئوۋىيەكى يەكلا كەرەو
 بېيىننە سەرئەو بېروايەي كە چ مەترسىيەك پوبەپوى دەبىتەرە.. دواچار بەخت
 ياۋەرى بو بەھاتنى كەسىك بە ناۋى "تايلىر كانت" ئەو ئەفسەرە ئەمەرىكىيەي
 كە بەرپرسى ۋەرگرتن و ئاردنى بروسكە بو بە شئوۋىي ھىما وشىفرە لە
 بالوئىزخانەي ئەمەرىكا لە لەندەن، ئەلبەتە بەھاۋكارى كەسىك كەناۋى خاتو
 "نانا ولكوف"، ئەم دوكەسە بە پىي پۇستەكەيان دەيانتوانى دەسيان بگات بەو
 دۇكىومىنتە نەينىانەي كە دەھاتە ناو بالوئىزخانەي ئەمەرىكارە و دواچار لەو
 زانىارىيانە ئەو تىگەيشتن كە جەنگ نرىكە بە بى ئەۋەي كەسانى دىكە بەو
 راستىيە بزائن و بە بى ئەۋەش ھىچ كام لە گەلەكان بەرژەۋەندىيان ھەبىت لە
 شەپرىكى لەو چەشئەدا، ئەو كاتەش كە زانىان لايەنى سودمەند تەنھا كۆمەلەي
 جولەكە خاۋەن سەرمایە جىھانىيەكانن، وىژدانىيان جولاً و بېريان لەرە كىرەو
 كە ھەولىكى شىلگىرانە بىدەن بۇ پىگرتن لەو شەپە. زانىارىيە سەرەكىيەكانىيان
 لەو بروسكانەۋە ۋەرگرت كەلە نىۋان تشىرشل و سەرۇكى ئەمەرىكى پۇزفېلت
 ئالوگۇپى پى ئەكرا، ئەو بروسكانە پەردەي لەسەر ئامانجى ئەو كەسانە لادا كە
 بە شئوۋىيەكى نەينى دەسەلاتىيان بەدەستە و پىنمايى دەلەن بە تشىرشل و
 پۇزفېلت.. تايلىر ئەيزانى كە پامزى و ئەدمىرال دۇمفيل نوئىنەرى ئەو دەستە
 بۇئىرەن لە كەسايەتە ئىنگلىزەكان كە كاردەكەن لەسەر دىرايەتى كىردنى سەرانى
 جولەكە و دورخستەۋەي جىھان لە شەپە.. بەم شئوۋىيە دواچار تايلىر چو بۇ
 بىننىنى پامزى و ئەۋەي خستە پو كە بچىت بۇلاي تا دۇكىومىنتە سەرەكىيەكانى
 بۇ بېيىننىت تا بېيىننىت لە مالەكەي كە دەكەۋتە كۆپەپانى گلۇستو لە لەندەن
 ژمارە ۴۷، پامزى وئىنەيەكى ئەو دۇكىومىنتانەي دەست كەوت و خستىيە
 بەردەست تشامبرلن و ئەۋىش بۇي دەركەوت كە جىھان بەرەو چ چارەنوسىك
 دەپوات.. بەلام لە ئەلمانىا ملەلانىي شاراۋە لە نىۋان ھىتلەر و نازىيە توند
 پەۋەكاندا بو كە نوئىنەرى چىنى ئەرستۇكراتى سەربازى جىرمانى بون،
 ئەگەرچى ھىتلەر بە شئوۋىيەكى تەۋاۋەتى لە سالى ۱۹۳۶ ەۋە گونجاو بو لەگەل

ئەو چىنە، ھىتلەر ئەو باۋەردا بو كە دەتوانىت بگاتە پىككەوتن لەگەل بەرىتانيا و رۇژئاۋا و ئامانجەكانى دىارى بكات لە پىگەى ھىئانەدى داۋاكارىيەكانى ئەلمانىا بە تايبەت نەھىشتنى تەۋاۋەتى كارىگەرىيەكانى پەيماننامەى ئىرساى، بەلەن نازىيە توندپەۋەكان پىريارىان دابو كە ھاۋپىيەتى ھىتلەر بىكەن تا كۇتايى و دواتر دەست بەردارى بن ياخود ناچارى بىكەن تا بەردەوام بىت لەسەر ھىئانەدى ئامانجەكانىان كە برىتى بو لە زال كەردنى نەژادى ئەلمانىا بەسەر جىھان لە پىگەى ھىزەۋە، ھىتلەر لە لايەكى دىكەۋە لە دۋاى كۇبۇنەۋەى لەگەل تشىمبىرلن ھاتبۈە سەر ئەو باۋەپەى كە سەرۇك ۋەزىرانى ئىنگلىز ھاتبۈە سەر ئەو باۋەپەى كە درك بە مەترسى جۈلەكەى جىھانى بكات و دىسۆزى ئەۋە بو كە گۈى لە خواستى سوخۇرە جىھانىەكان نەگىرت، ھەر بۇيە ئەمە پائى بە ھىتلەرەۋە ئەنا تا خۇى لابتات لە بەركەوتن لەگەل ئىنگلىتەرا. ھەر بۇيە بۇچەند مانگىك بىدەنگى و گۈى پى نەدانى ياداشتەكەى كەرد لە لايەن پۇلۇنياۋە، ھەرۋەھا بى دەنگى كەرد لەو سوكاىەتياۋەى كە پۇژئامەكانى پۇژئاۋا دەيكد بە خۇى و بە ئەلمانىا، ئەو پۇژئامانەى كە جۈلەكەكان زالبون بەسەرىدا.. ئەلبەتە تەنھا لەۋەدا سەرکەۋتوبو كە ساتى يەكلا كەرەۋە دۋابخات. لەبەر ئەۋەى نىگەرانى تا دەھات زىادتر دەبو و شالۋى پىروپاگەندە لە ئەۋروپا و گوشارى نازىيە توند پەۋەكان تا دەھات زىادتر دەبو لەسەرى بە شىۋەيەك كە ئىدى بەرىەك كەۋتن بىۋە كارىك كە نەدەكرا خۇى لى لابتات. دۋاجار لە يەكى نەيلۋى ۱۹۳۹ جەنگى جىھانى درۋەم ھەلگىرسا كاتىك كە سوپاى ئەلمانىا چۈە ناو پۇلۇنياۋە و داگىر كەرد.

ھىتلەر لەو كەسانە نەبو كە بە ئاسانى لە بۇچۈنى خۇى پاشگەز بىتەۋە. ئەگەرچى كە جەنگى لە دژى بەرىتانيا و ھاۋپەيمانەكانى پراگەياند دۋاى ئەۋەى كە ئىدى ھىچ پىگەيەكى دىكە ئەما. بەلام لەگەل نەۋەشدا بارەپى بەۋەھەبو كە باشتىرەن پىگە چارە ئەۋەيە كە لە گەل بەرىتانيا پىك بىكەۋىت و بە يەك لىدان كۇتايى بھىننىت بە سوخۇرە جىھانىەكان. ئەلبەتە سوخۇرە جىھانىەكان ئەۋەيان ئەزانى كە گەمە بە چارەنوسى خۇيانەۋە ئەكەن بە دىژئايى مېژۋى

پىلانگىرېي خۇيان، ۋەنەگەر ھېتلەر بىتۈنلىككە خۇي لەشەر لادىت، دواچار ھەر لەناۋى ئەبىرەن. ئەو نازىيانەش كە خۇيان ھىزىيان پى بەخشى تەنھا لەبەر ئامانچىك بو كە ئەۋىش ھەلگىرساندى جەنگىكى سەرتاپاگىر بو كە ئەلمانىا تىايدا بېيتە يەككە لە سەريازگەكانى. لەو سەريوئەندەدا تىشمەلېن ھەروەك پىگىرېك ۋابو بۇيان تەنەت دواى ھەلگىرساندى جەنگىش.. لەبەر ئەۋىش تىشمەلېن ئاۋاتە خۋازى ئەۋەبو كە دەرلەتېك بۇ ئاشتى بېتە پىشەرە قا ئەۋىش قېۋلى بىكات.

سوپاكانى ئەلمانىا ۋەك گەردەلۈل ھەلىانكرد و پۇلۇنلىيان داگىر كرد، دواتر فەرەنسا و ئەلمانىاي پۇرۇشاۋاشيان داگىر كرد، يەكەى تانكەكانى ئەلمانىا كە بە بانزەر ناۋبانگىيان دەرگىرەبو دەيانتۋانى كە پۇرەپۇى سوپاي بەرپىتەنى بېنەرە و شىكستى بدەن بەلام ھېتلەر لە ۲۲ ئايارى ۱۹۴۰ فەرمانى ۋەستەنى دا.. دەلى ئەو بروسكەيەى كە جەنەرال "فۇن كلىست" فەرماندەى تانكەكان بەدەستى گەيشت بەم شىۋەيەى لاي خۋارەۋە بو:

"ئەبېت تەۋاۋى يەكەى تانكەكان ھەر ئىستە بوەستەن لە مەۋدايەكى مام ئاۋەندە لە شارى دىنكرك... تەنھا پىگە ئەدرىت بە جۈلەى بەرگىرەكارانە و ئاۋرېن بۇ كۆكردنەۋەى زانىارى".

جەنەرال فۇن كلىست ھىچى نەمابو كە تىك بچىت كاتىك كە فەرمانى پىكرا رابوەستىت لەبەر ئەۋەى ھىزەكانى ئەيۋانى بە تەۋارەتى سوپاي نىنگلىز تىك بىشكىننىت. زۇرى نەخاياند كە بروسكەيەكى سەيرتەرى بەدەستەيشت كە فەرمانى پى ئەكات پاشەكشى بىكات بۇ پىشت ھىلەكانى شەر كردن كە دەكەۋىتە نرىك ئاۋەندى شارەۋە دواى ئەۋەى كە تانكە ئەلمانىەكان بەر لە سى پۇرۇ ئەو شىۋىنەى تى پەراندەبو..

كاپتەن لىدل ھارت كە يەككە بو لە ئەفسەرەكانى جەنەرال فۇن كلىست لە كىتەبەكەى كە دواتر نوسى لە ژىر ناۋى "لايەكى دىكەى گىردەكە" باس لەۋە ئەكات كەلە چاۋپىنكەۋتنى ھېتلەر لەگەل مەرال فۇن پۇتشىد دا پويىدا كە فەرماندەى بالاي ھىزەكانى ئەلمانىا بو لەگەل جەنەرال فۇن كلىست ھات تا

ناره‌زایه‌تی دهر بېرن بهرامبهر به و فرمانه سه‌یرانه: نه و دو فرمانده سهربازييه سهریان سوپما کاتیک که هیتلەر پینی پراگه‌یاندن که به تایبته نه و فرمانانه‌ی دهرکردوه تا پینگه به سوپای به‌پیتانیا بدات پاشه‌کشی بکات و بتوانیت هیز و ناوبانگه‌کی بیاریزیت. له‌بهر نه‌وه‌ی باوه‌ری به مانه‌وه‌ی نیمپراتوریه‌تی به‌پیتانی هیه و نومیدی وایه له و پینگه‌یه‌وه بتوانیت بگاته پڼک که و تنیکی ناشتی له‌گه‌ل له‌ندن تا ده‌ستبه‌جی کوتایی به‌جنگ بهینیت له‌سهر بنه‌مای دانانی نینگلته‌را به ده‌ستکه‌وته‌کانی نه‌لمانیا.

لیره‌دا نه‌بیت نه‌وه بهینینه‌وه یاد که هیزی ناسمانی نه‌لمانیا له ماروی چهند مانگی سهره‌تای شهردا بوردومانای به‌پیتانیایان نه‌ده‌کرد. گهر به شیوه‌یه‌کی وورد تر بلین ده‌لین له‌کاتی بونی تشامبرلین له ده‌سه‌لاتدا، به‌پیتانیاش بوردومانای خاکی نه‌لمانیای نه‌ده‌کرد وه‌ک جیبه‌جیکردنیک بۆ نه‌وه‌ی تشامبرلین پای گه‌یاند له ۲ نه‌یلولی ۱۹۳۹ واته نه و پوژیه‌ی که جه‌نگ پراگه‌یه‌نرا و تیایدا وتی که فرمان نه‌کات به هیزه‌کانی تا جگه له نامانجی سهربازی، له هیچ نامانجیکی دیکه نه‌دن. واته له هاوالاتی سیقیل نه‌دریت و شاره‌کان به‌ناسایش بمینیت‌وه.

شهر بۆ مارویه‌ک به‌رده‌وام بو دوا‌ی پاشه‌کشی نینگلیزه‌کان له دنکرک به شیوه‌یه‌کی نیمچه ناشتیانه، نه‌لمانه‌کان په‌لاماری نینگلیزه‌کان ناده‌ن و نینگلیزه‌کانیش به شیوه‌یه‌کی سنوردار چالاکی نه‌نجام ده‌دن. ته‌نانه‌ت نه‌و کاته ناوی نه‌و شهره‌نرا شهریکی هیچ و پوچ، نه‌مه‌ش نه‌و شهره‌نه‌بو که نازییه توند په‌وه‌کان له نه‌لمانیا و سوخوره‌کان له به‌پیتانیا ده‌یان ویست، هر بویه هه‌لمه‌تی پروپاگه‌نده کردن له درئی تشامبرلین له نینگلته‌را ده‌ستی پیکرد و هاوکات هه‌لمه‌تی گوشاز ده‌ستی پیکرد تا هاوشیوه لۆرد ناسکویت ده‌ستی له کارکی‌شایه‌وه و که‌سیک جینگه‌ی گرت‌وه که هه‌مان سیمای نه‌و که‌سه‌ی هه‌بو که له سالی ۱۹۱۶ جینگه‌ی ناسکویتی گرت‌وه، نه‌و که‌سه‌ش که جینگه‌ی تشامبرلینی گرت‌وه که‌سیک بو به ناوی ونستون تشیرشل. نه‌و پوژیه‌ش که چوه ده‌سه‌لات له ۱۱ مارس ۱۹۴۰ فرمانی دهرکرد بۆ فرۆکه به‌پیتانیه‌کان تا

ھېرش بىكەنە سەر شارە ئەلمانىيەكان بۇ يەكەمىن جار و بەوەش دەرگا كرايەوہ به پوى ھېرش كوردنە سەر ھاۋلاتى سىقىل لە ناو شارەكاندا. ئەمەش تەواۋى ئەو شتە بو كە نازىيە توند پەوہكان ئەيانوۋىست، ئەوانەى كە خوشحالبون بە توند بونەوہى جەنگ و پىتيان وابو كە ئەوہ دەرلەتېكى گونجاوہ بۇ داگىر كوردنى پۇژھەلات و پۇژئاوا لەيەك كاتدا بە تايبەت كاتېك كە سەر سام بون بەو سەر كەوتنەنى كە سوپاي ئەلمانىا بەدەستى ھىئا لە سالى يەكەمى جەنگدا ھەر بۇيە لە سالى ۱۹۴۱ كۆبونەوہىكى گشتى سەر كوردايەتيان ئەنجامدا و تيايدا بېرياريان دا كە سود وەر بگرن لە سياسەتى مەيل دارى ھىتلەر بە لاي ئىنگلئەرا تا پىرەوى جەنگ بگۆپن ئەويش لە پىگەى ناردنى نوپنەرىكى تايبەتى خۇيان بۇ بەرېتانيا تا حكومەتى بەرېتانيا پازى بكات بەوہى كە لەگەل ئەلمانىا بەشەر نەيەت و بى لايەن بىت تا پىگە بە سوپاي ئەلمانىا بدات يەكىتى سۇقۇت داگىر بكات و كۇتايى بە كۆمۇنىزم بەيىنىت.

بۇ ئەو كارە كەسايەتتەكى دياريان ھەلېژارد كە ئەويش پۇدۇلف ھس بو كە بەدەستە راستى ھىتلەرىش دادەنرا تا بىيئە نىردەيان بۇ لاي ئىنگلىزەكان.. جىهان ئەو كاتە سەرى سوپما كاتېك كە بىستى ھس ھەلھاتوہ و پەناى بۇ ئىنگلئەرا بردوہ، ھىتلەرىش يەكېك بەو لەو كەسانەى كە سەريان سوپما لەبەر ئەوہى نەيدەزانى كە بۇچى يارىدەدەرەكەى ھەلھاتوہ، ھس لەگەل تشىرشل بە ئامادە بونى لۇرد ھامىلتون كۆبوہوہ و بۇچونى سەر كوردەكانى ئەرستۇكاتىەتى سەربازى ئەلمانىاي پونكردەوہ كە كورت دەبىئەوہ لە پىك ھات لەسەر ئاگرېست لە نيوان ھەردولا و بەلىنى ئەوان بۇ دەستبەجى خستنى ھىتلەر و كۆكردنەوہى توانايان بۇ يەكىتى سۇقۇت، ئەلبەتە كە تشىرشل ئەو پىشنىارەى پەت كردەوہ.

ھەر ئەو كاتە سەر كوردە نازىيە توند پەوہكان پرويان لەھىتلەر كرد و بۇچونى خۇيان پرا گەياند و بە ھىتلەريان وت كە پىنوۋىستە پەلامارى يەكىتى سۇقۇت بدات تا پىشتى پارىژراو بىت كاتېك كە دەست دەكات بە چالاكىيە سەربازىيە دور مەوداكانى، ھىتلەر پىگەيەكى دىكەى نەدۇزىيەوہ جگە لە پەزامەند بون بە

یوچونه که یان، هر بویه له ۲۲ حوزه يراني ۱۹۴۱ سوپاکانی له لمانیا چونه ناو سنوری یه کیتی سؤفیته وه.

به راگه یانندی شهر له لایه ن پوزفیلته وه له دژی له لمانیا، جهنگه که بوه جیهانی و تشیرشل بو به پیای یه که می نه و هاوپه یمانیتییه ی که له دژی له لمانیا راگه یه نرا و بو به پیای به میزی به پیتانیا، یه که م کار که کردی بریتی بو له ده ستگیر کردنی ته وای نه یاره سیاسیه کانی و بو ماوه یه کی دیاری نه کراو خستنیه زیندانه وه که هندیکیان تا کوتایی جهنگی خایاند نه ویش به پیچه وانه ی نه وه ی که به پیتانیا زانیویه تی له باره ی میژده وه که ی خویه وه، هر یه که له نه دمیرال دوملیل و به پیز پامزی و هاوسره کانیا ن و ژماره یه که له هاوپرکانیا ن ده ستگیر کران سهرباری سهدان هاو لاتی دیکه، هوی بیده نگي که ی به پیتانیا ش دهره ق به م ده ستگیر کردنه ده گه پاره وه بو نه و ه لمتی پرؤپاگنده یی که ده زگاکانی راگه یانندی سهر به سوخوره کان دورستیان کرد له مهر نه وه ی که تابورنکی پینجه می هیتلری گوره له ناو به پیتانیا دا هیه و داواکرا که ده ستگیر بکرن.

لیکولینه وه کانی ده زگای هه والگری به پیتانیا و میزی دادوهری له به پیتانیا نه و بوختانانی به درؤ خسته وه و له سهر ده ستگیر کراوه کان هیچ به لگه یه که به ده ست نه هات که هاوکاری له لمانیا یان کردیت. سوخوره کان ویستیان که هه مان تۆمه ت یو خاتو نیکولسون دروست بکه ن که هاوسهری نه میرال نیکولسون بو، که یه کی که بو له گوره نه فسه ره دهریا بیه کان، یه لام دادگا هیچ به لگه یه کی له سهر نه ویش به ده ست نه که وت و به بی تاوان له قه لمی دا. به لام حکومتی تشیرشل ده ستگیری کرد به بی بونی هیچ تۆمه تی که وه تۆله کردنه وه یه که به رامبه ر به و داواکاریانانی که هه یبو دژ به به رپا کردنی جهنگ، به ر له وه ی که جهنگ هه لگیرسیت.

ته وای فرمانه کانی ده ستگیر کردن و ته وای نه و کارانه ش که نه ده هاته وه له گه ل ده ستور و ئینگلته را به ناوی "هیربیرت مۆریسون" وه دهرده کرا که وه زیری ناوخو بو له حکومت ته که ی تشیرشل، مۆریسون له سالی ۱۹۵۴

جاريكى دىكە دەركەوتەوۋە لە كەنەدا كاتىك پىشەنگى ھەلمەتىكى دەكرد بۇ كۆكردنەوۋەي ھاوكارى دارايى بۇ زايۇنىزم.. بەم شىۋەيە پەيوەندىيەكە پون و ديارە لە ئىوان حكومەتەكەي تشىرشل و سەرانى جولەكەي جىھانى. زىندانىش نەيتوانى فەرماندەيەكەي وەك ئەدمىرال دومفيل بى دەنگ بىكات، ھەر ئەوۋەندەي كەلە زىندان ئازاد كرا، كىتەبە بە ناو بانگەكەي "لە ئەدمىرالىكى دەرياوانى تازەكارەوۋە" بىلاو كەردەوۋە و تىايدا نەيتنى پوداۋەكانى دەرخت و ئەو لايەنەشى خستە پو كە ھۆكار بون بۇ ھەلگىرساندنى جەنگى جىھانى دوۋەم و لەوۋەش كەلى ئىنگلىزى ئاگادار كەردەوۋە و دواترىش جەنەپال پامزى ھەستا بە چاپكردنى كىتەبىك بە ناو نىشانى "جىنگىكى بى ناونىشان"، ئەم دوكتەبە سەربارى نەمانى لە كىتەبخانەكاندا توانى نەيتنىەكانى پىلانگىران ئاشكرا بىكات بۇ پراى ئىنگلىز و ئەوروپا. سەروك ۋەزىرانى پىشو بە ئازارەوۋە كۆچى دوايى كەرد دواي ئەوۋەي كە بىنى ۋلاتەكەي بەرەو ھەلدەر ئەبرىت تەنھا لە پىناو بەرژەۋەندى كۆمەلىك سوخۇرى جولەكە، تا پۇژى مردنىشى ناوى زپىترا لەلايەن ئەر كەسانەوۋە، تەننەت ئىستا لە كىتەبەكانى مىژودا ئەو ئاوزپاندنە بەدواۋەيەتى وەك كەسىكى ترساو لە ھىتلەر باسكراۋە لە كاتىك دا كە ونستون تشىرشل پو لە ھەركوئىيەك بىكات ھەنەنرىت و لىوان لىۋە لە سەروەرى.. من لىرەدا ئەمەۋىت ئەم بەشە كۆتايى بەيىنم بە باسكردن لە دو پاستى سادە و لەھەمان كاتدا قوول، پىشكەشى ئەكەم بە سىر ونستون تشىرشل و ئەوانەي كە بوغرا ئەبن بە سەركەوتنىكى كاتى لە پۇژئاۋا:

پاستى يەكەم ئەوۋەيە كە مروۋە ناتوانىت لەگەل خۇيدا ھىچ جۆرە پىاھەلەدان و پىزلىئان و زىر و زىۋىك بەرىتە گۆپەوۋە.

پاستى دوۋەم ئەوۋەيە كە گۆر كۆتايى نىيە بەلكو ئەو پىگەيەيە كە دەرباز بون لىنى نىيە، لە دواي گۆرپىش ھىچ پىگەيەك نىيە بۇ خۇلادان لە سزا، ھەر بۇيە سوخۇرە جىھانىيەكان ھىچ دەرفەتىكى دەرباز بونيان نىيە.

به شنی دوانزه هم

جیهانی نیستامان

شوین پنی پیلانگیر جیهانیمان هلگرت به دریزایی چند سدهیهک تا
 نهو کاتهی که گیشینه کوتایی ړنگه که له جنگی جیهانی دووهدا، نهو
 جنگه ی که به لاکانی تهوای نه تهوکانی گرتو به شیوهیهک که پیشتر نه بو،
 له هموشوینیک ویرانی و به دیان ملیون قوربانی و ملیونه ها هتیو و بیلانه و
 بریندارو پهک که وتوی به جیهنیش...

تهوای نهو تاوانانه نه جامدرا له پیناو هیئانه دی خهونی کومه لیک شینتی
 خو په رست، نهو کومه لیه ی که چندی سدهیه داهینه رانه خراپه به ړنوه نه بهن
 و ناسه قامگیری مادی و پوځی و به دره و شتی بلو نه که نه وه نه وه له دای نه وه..
 هم جنگه نه بویه ببیته وانه یهک بۇ مرقایه تی تا به شیوهیهک ناراسته ی بکات
 که ئیدی بتوانیت خوی بپاریزیت له کاره ساتیک دیکه و بگه ړیت به شوین
 هوکاری قهیران و نانارامیه کان تا چاره سهری بکات به پنی بیه ماکانی
 دادپه روه ری و لوژیک و راستی، نهو بیه مایانه ی که تهوای ناینه ناسمانیه کان
 و یاساکان بانگه شه ی بۇ نه که ن و ړنگه یان بۇ دیاری کردوه و هیزه
 چاکه کاره کان نهو په پی هول نه دن که داکوکیان لی بکن و بیچه سپینن له ناو
 میشکی که سه کاند.

بەلەم جىھان جارىكى دىكە دەستى كىردە بە پىكىردەن لەسەر پىنگە كۈنەكە و
پوداۋەكان ۋەك كۈن دوبارە بونەۋە ھەروەك ئەۋەي كە جىھان ھىچ لە
پوداۋەكانى پىشۋەۋە فېر نەبويىت و بە بەردەۋامى خۇي دوبارە بىكەتەۋە.
پەنگە پىۋىست بىت كە كەمىك لەسەر ئەم ۋشالەي دۋاي بۈەستىن: ھىچ شتىك
لە ژىر خۇردا نۋى نىيە... ئەمۋكە چەند لە دۋىنى ئەچىت... ياخود مىژو خۇي
دوبارە ئەكەتەۋە... ھەر ۋەك ئەۋەي كە گەلەكان بە شىۋەيەكى ئالكاگايانە
دىركيان بە تىكەل بۋى ئەو پوداۋانە كىردىت كە لەسەرەمەكانى پىشۋەتەردا
پويان داۋە، ئەمەش شتىكى سىرۋىتىيە لەبەر ئەۋەي ئەو كەسانەي كە
پوداۋەكان بە پىۋە ئەبەن لە پىشت پەردەۋە ھەر ئەو كەسانەن كە ھىچ نەگۋاپون
ۋ پلانەكانىشيان تا ئەمۋكە جىبەجى ئەكرىت... ئەم كىتبەش شتىك نىيە جگەلە
ھۋشدارىك بۋ ئەو كەسە بى ئالكاگايانەي كە لە ئەمەرىكا ۋ پۇژلاۋا دەرۋىن،
ھۋشدارىيەكە لەسەر ئەو مەترىسىيەي كە پويەپويان ئەبىتەۋە ۋ لەناۋيان ئەبات
ئەگەر بەر لە كاتى خۇي نەكەۋنە خۇيان... ئەو مەترىسىيەي كە لە پىكخراۋى
زايۋنىزم ۋ ھىزە شاراۋەكاندا دا خۇي دەبىنىتەۋە، ئەو ھىزەي كە بالەمستە
بەسەرىدا ۋ لە بەرژەۋەندى ئەو كاردەكات^{۱)}...

ئەمۋكە كەس ناتوانىت بزانىت كە جىھانى ئىمە بەرەۋ كۈيۋە ئەچىت جگە
لە پىنگەي ھەلەپىنجانى ئەۋەۋە نەبىت كە بە شىۋەيەكى گىشتى بەرۋەردى ئىستە
بىكات بە پابوردو لە ژىر پۇشنايى ئەۋەي ئىستە ئەيزانىن لەسەر پلانەكانى ھىزە
شاراۋەكان... ئەلبەتە پاستىيەك ھەيە ھەموان ئەيزانن: نەخشە كىشان بۋ ژيانى
ئەمۋمان لە كۈنگرەكانى تاران ۋ يالقا ۋ ئەمستردام كىشرا (۱۹۴۳-۱۹۴۶) لە
نىۋان سى سەركرە "تشىرشل ۋ رۇزفېلت ۋ ستالېن" ھەروەھا ھىچ كەسىش
ناتوانىت پەي بەۋ نەخشەنە بەرىت كەلەۋ كۈبۈنەۋانەدا كىشراۋن تەنھا ئەو

(۱) نوسەر لەم كىتبە ۋ چەند پلۋكرۋەي تر كە كۆمەلەيەك لە ئەمەرىكىيە بە ئالكاگان دەرى دەكەن بانگەراۋىكى
دىكە پادەگەيەنىت داۋا لە دەنگدەرە ئەمەرىكىيەكان دەكات ۋ دەلىت پىۋىستە شىكارى مەيل ۋ بىرگەندەرەي
ھەر كەسىك بگەين كە ھەلى دەبۇزىرىن بۋ پۇستىكى گىشتى تا ئەگەر ھىچ جۈرە پەيۋەندىيەكىان دۇزىمە لە
نىۋان ئەو كەسە ۋ جولانەۋەي جولەكەي جىھانى ۋ زايۋنىزم دەنگى پى نەمەن...

كەسانە نەيىت كە لە پۇستى بالادا بون، ناوہ پۇكى ئەو كۇبونەوانە تا ئىستى شاراۋىيە و كەس لە بارەيەۋە ھىچ نازانىت.. پەنگەي گۇپانكارى نوئ پۇژىك لەداھاتودا ئاشكراي بكات. كەس ناتوانىت نكولى لەۋە بكات كە ئەۋە ئەۋانە بون ئەم جىھانەيان دروست كرد و پىنمايى ئەو سى گەۋرە سەركردەيەيان ئەكرد، ئەمەش پوداۋ گەلىكمان بۇ پون ئەكاتەۋە كە جىگەي سەر سوپمانە ۋەك دانپىيادانانى ئەمەرىكا ستالين بە دەۋلەتى زايۇنىزم ھەر لەسەرەتاي پاگەياندىيەۋە.. ئەلبەتتە ئەمەش ئەۋە ناگەيەنىت كە ئەو سى گەۋرە سەركردەيە يەك دل بويىتت و لەيەك بەرەدا بو بىتت بەلكو پىچەۋانەكەي پراستە لەبەر ئەۋەي كە ستالين لە پىش جەنگ لە سوخۇرە جىھانەيان ھەلگەپرايەۋە و توانى لە پىگەي پاكتاۋكردنەكانەۋە پزگارى بىت لە سەرجەم سەركردە جولەكە كۇمۇنىزمەكان، دروست كردنى ھاۋپەيمانىتتىش لەگەل پۇژاۋا و دواچار لەگەل سوخۇرە جىھانەيان تەنھا دەرەنجامىك بو بۇ پوبەپروبونەۋەي نورمىنىكى ھاۋبەش كە نازىزم بو: بە مانايەكى دىكە ئەرستۇكراتىيەتى سەربازى نەژاد پەرسىتى جىرمانى.

بۆمبى ئەتۇمى: ھىرۇشىما و ناكازاكى

لەگەل نزيك بونەۋەي كۇتايى ھاتنى جەنگى جىھانى دوۋەم، سوخۇرە جىھانەيان دركيان بەۋە كرد كە ستالين ئامادەيە ئەۋروپا داگىر بكات و پەلامارى ئەمەرىكا بدات تا بەيەكجارى لەناۋى بەرىت و دەسلەتتى كۇمۇنىزم بلاۋە بكاتەۋە لە بەسەر سەرتاسەرى جىھاندا.. سەركردە سەربازى و سىفىل و نىشتىمانىيەكانىش دركيان بە مەترسىيەكە كىردى، بەلام ئەۋان پىيان وابو كە تەنھا پىگە چارە بۇ پوبەپروبونەۋەي ئەۋە حالەتە كۇتايى ھىنانە بە جەنگ لەگەل يابان و ئاشكرا كردنى ئەۋە پەرسە لەگەل گەلەكانى خۇيان و لەمەمان كاتا ئەنجامدانى دانوستانى ئاشكرا لەگەل ستالين.. ئەلبەتتە ئەم پىگە چارەيە بە ماناي ئاشكرا بونى سوخۇرە جىھانەيانىش دىت بۇيە ھىچ دودل نەمان لە

ھەلبۇرۇدى بۇراردەيەكى دىكە كەلە بىر كىردنەۋە يانەۋە نىزىك بو ئەۋىش بىرىتى بو
لە نىشان دانى ھىزىكى يەكلاكرەۋە بۇ ستالين و نىمايشى ئەۋەى كە ۋەلاميان
چۇن ئەبىت ئەگەر پەلامارى پۇژئاۋا بدات... يابانىش بۇ ئەۋە ھەلبۇرۇدرا تا
بېيتە قوربانى، ياخود كىلگەى تاقىكرەنەۋە، ئەلبەتە بىريان لەۋە نەكرەيۋە كە
ئەۋ تاقىكرەنەۋەيە بە سەدان ھەزار كەس لەناۋ ئەبات لە بروسكەيەكى
ترسناكدا لەبەر ئەۋەى ئەۋ ھىزە يەكلاكرەۋەيە شاراۋە بو لەناۋ ئەۋ چەكە
ترسناكەى كە ئەۋ كات بەچەكى ئەتۇمى ناسرابو.

نارەزايەتى ھەندىك لە گەرە ئەفسەرانى ئەمەرىكى كارساز نەبو ئەۋانەى كە
بىزار بون لە بەكارھىنانى ئەۋ رېنگە ۋەخشىگەرىيە لەبەر ئەۋەى بىرنارد باروخ و
سوخۇرە جىھانىەكانى دىكە توانىبويان سەرۋك پۇزفېلت بېئىننە سەر ئەۋ بىروا
دۇرندەنەيەى كە پىئويستە ئەۋ چەكە بەكار بېئىنن و بەۋ شىۋەيەش يەكەمىن
بۇمبى ئەتۇمى كەۋتە سەر ھىرۇشىما و ئەۋەندەى نەخاياند كە بۇمبى
دۈەمىش درا بەسەر تاكازاكى دا.

دواى تىنپەپ بونى چەند پۇژىكى كەم لە بەكارھىنانى ئەۋ دو بۇمبە ئەتۇمىيە
يابان خۇى دا بەدەستەۋە، لە بەرامبەردا ھەلمەتىكى پىروپاگەندەى گەرە
دەست پىكرا و تەۋاۋى دەزگاكانى راگەياندىن خرايە كار تا پاساۋ بېئىنئەۋە بۇ
ئەۋ كارە دىزىۋە بەۋ بىانۋەى كە بەۋى ئەۋەۋە بو كە يابان خىرا خۇى دا
بەدەستەۋە و دواجار ھەر بەۋ ھۆيەۋەبو كە جەنگ زو كۇتايى پىيىنرا.. بەلام لە
راستىدا يابان بەر لە بەكار ھىنانى ئەۋ دو بۇمبە ھىچى نەمابو كەخۇى بدات
بەدەستەۋە، ئەم زانىيارىيەش خودى مارك ئارسەر پايگەياند كە فەرماندەى
ھىزەكانى ئەمەرىكا بو لە پۇژھەلاتى دور لەگەل چەند فەرماندەيەكى دىكەى
ھىزەكانى ئەمەرىكا دا.. بگرە دواتر پەردە لادرا لەسەر ئەۋەى كە يابان چەند
جارىك ھەۋلى داۋە داۋاى خۇ بەدەستەۋەدان بكات و بچىتە دانوستانى
ئاشتىەۋە، بەلام ھەۋلەكانى رەت كراۋەتەۋە و ئەمەش ئامازىيەك بە
ئاراستەكرەدى كەسانىك بو كە خۇيان ئامادە كىردبو بۇ ھەلدانى بۇمبە
ئەتۇمىيەكان.

جیھانی ئەمپۇمان

دەرەنجامی شەپ بەم جۆرە و ھەلدانی دو بۆمبى ئەتۆمى ھۆکار بو بۆنەوہى
 كە پىك كەوتننامەكانى تاران و يالقا و بۆتسدام چەق ببەستىت، ئەو پىك
 كەوتننامەيەى كە سەرلەنوى جىھانى دابەشكردەوہ بۆ ناوچەى جى ھەژمون،
 بەمەش ناواتى گەلانى بچوكى بىرە ژىر گەوہ، ئەم پىككەوتننامەيە
 لەناوہپۆكدە جىاوازييەكى ئەوتوى ئەبو ئەگەل پەيماننامەى قىرساى.. بەم
 شىوہيە گەلان لە جەنگى جىھانى دووہ ھاتنە دەرەوہ تا دوپارە خۇيان بى
 توانا ببىنيتەوہ لەوہى كەبتوان چارەنوسى خۇيان ديارى بكن و بۇيان
 دەرەكەويت كە ئەو ھىزە شاراوانەى كە يارى بە چارەنوسيان ئەكات ھىچ
 قورساييەك دانانيت بۆ بەھا پۇجى بنەماكانى پەوايەتى و دادپەرەرى.. بەلام
 ئەم جارە كارەكە جىاوازە لەچار پىشتەر، ئەم جارە مرقۇقاىەتى بەئاگا بۆتەوہ و
 ئىدى ناكىرت شتىكى ھاوشىوہى پەيماننامەى قىرساى بەزۆر بسەپىت بەبى
 ئەوہى چاوہپوانى بەرگرى توند نەكرىت.. شاندى ولاتە يەكگرتوہكان ھەولنىكى
 دا تا لە پىنگەى ئاشتىەرە چارەسەرى كىشەكان بكات بەلام ھىزە شاراوكان
 ھەروەك ھەمىشە چوہ ناو ئەو شاندىرە و زال بو بەسەرى دا، لە ھەندىك لە
 بىرپارەكانىشدا بە پونى كاريگەرى ئەو ھىزانە ھەست پى ئەكەين بەتايبەت
 كاتىك دەستەوہستان ئەبىت لەبەرەمبەر وەلامدانەوہى ھەندىك لەو ستەمە
 ئاشكرايانەى كە دەكرىت و چەندىن گەلى پى دوچار ئەبىت، ياخود
 دەستەوہستان ئەبىت كە ھەندىك لە بىرپارە دادپەرەرانەكانى جىبەجى بكات،
 ھەر بۆيە پىويستە لەسەر جىھان كە ئاگادارى ئەوہبىت كە پو ئەدات لە
 نەتەوہيەكگرتوہكان و ھىندەش بە ئاگابىت كە بتوانىت پىگرى بكات لەوہى كە
 ھىزەكانى خراپە كارى تى بكات.

ئەلبەتە نەتەوہ يەكگرتوہكان تەنھا ھەمو شتىك نىيە لەبەر ئەوہى پۇژھەلاتى
 ناوہراست و پۇژھەلاتى دور و ئەفەرىكا و ئەمەرىكاي باشور و تەنانەت

ولتەكانى ھەردو سەربازگەى پۇژھەلات و پۇژئاوا دوچار بە كىنشەگەلىكى ھەمەچەشن دەبنەوہ كە پىنگە چارەيەكيان بۇ نەدۇزىوہ تەوہ.. پەروپاگەندە چەواشەكارىيەكانىش بە شىوہيەكى ئەھرىمەنانە دانەپۇژرۇن تا يىرى گەلان ژەھراوى بگەن و مىشكى پەر بگەن لە زانىارى چەواشەكارىيانە بە نامانجى دابەشكردنى ھىزەكەى و لا بردنى لە سەر پىنگەى راست. ئىستاكە جىھانى ئىمە و بۇيەكەمىن جار لە مېژودا گۇپانكارى قول بە خۇوہ ئەيىنىت كە تەواوى لايەنەكانى ئەگرىتەوہ، شەپۇلى پزگارى خوازى گەلانى بچوكى گرتۇتەوہ، ئىستا يارى كردن بە چارەنوسى گەلان ئاساتر بوہ لە چاو پىنشوتردا. ئەلبەتە ئەمە پىنگرى نەكردوہ لە ھىزەكانى خراپە تا سود لە سادەيى ئەو گەلانە وەربىگرت تا لە پوى مادى و بىر و ئابورىيەوہ گەمارۇيان بدات و بەھاگەلە پۇجى و ئاكارىيەكانى تىك بشكىنىت و بەرتىل و گەندەلى و كىنە بلاو بكا تەوہ تا بتوانىت ھەژمونى خۇى پابىگرت بەسەرىدا.. لەدواى مردنى ستالىنەوہ گۇپانكارى پىشەيى ھاتە ئاراوہ لە يەكىتى سۇقۇت. بەرپرسە نوپكان ئەو دىوہزەمەيەيان لا دا كەلەسەر سىنەى گەلى يەكىتى سۇقۇت بو و بەبى ترس پەردەيان لا دا لەسەر لايەنە شاراوہكانى سىياسەتى ستالين و پەروش و پىنگەكانيان ئاشكرا كرد و ولتەكەيان دەركرد لەو گۇشەگىرىيە ئاسنىنەى كە تىايدا دەژيان.. گۇپانكارىيەكى گەورەش لە ئەمەرىكا پرويدا بەتايىبەت لە كاتى سەرۇكى كوچ كردو كەندەى كە چەند ھەولتىكى دۇسۇزانەى دا تا لەپرسى گەلان و قارمايى شەر و گەلى ئەمەرىكى تىيگات.. تا ئىستاكەش گۇپانكارىيەكان بەردەوامن لە ژيانى ئەمەرىكا دا.

گومانى تىدا نىيە كە جىھان ئەپرسىت ئەيىت قۇناغى داھاتو چى لە ھەگبەى خۇيدا ھەلگرتبىت؟ بەلام ئەلبەتە داھاتو مولكى كەس نىيە و تەنھا شتىك كە ئەتوانىن بىكەين ئەوہيە كە رابوردو بە داھاتو بەراورد بگەين و بىرۆكەيەكى گشتى ھەلھىنجىن لە لىكۇلىنەوہى مېژو.. پەنگە بتوانىن بە پشت بەستن بەو و دەرنجامە بلىن كە سالانى داھاتو پروداو گەلىكمان بۇ ئاشكرا ئەكات كە جىاواز لە ھەر جۇرە پىش بىنى كردنىك و پلان دانانىك و پەنگە درىژ مەوداش بىت بە شىوہيەك كە بتوانىت سىماى جىھانى ئىستا بگۇپىت.. ھىزە

پیلانگنیر جیهانیه کانیش نامۆ نابن له حاله ته به لکو نه و پهری ههولی خوځان نه ده ن که پۆلی شاراو هی خوځان بگنهن: له ناو بردنی ئازادی و پارچه پارچه کردنی گهلان چ له سه ر ئاستی ناو خو و چ له سه ر ئاستی ده ره کی و هی دی هی دی زال بون به سه ریدا هم له پوی مادی و هم له پوی یی و ئابورییه وه جا فیتر به هر ره وش و له ژیر هر ده مامکێک دا بیئت تا وای لیدیت ته راوی جیهان له به رژه وه ندی نه و کار ده کات..

پیمان وایه نه مه ی له م کتێبه دا باسی لیه کرا به سه تا "هۆشداریمان پی بدات له سه ر نه و پیلانگنیریه به رده وامه جیهانییه تا په رده له سه ریان هه لبمالریت و راستیه کانیا ن ئاشکرا بکریت". پیویسته جیهان ئیستا به ئاگابیت له وه ی که هیژه شاراو ده کان کار نه کهن له سه ر نه وه ی که جهنگی جیهانی سینه م هه لبگیرسینن که نه گهر پو بدات لیدانیکی یه کلا که ره وه نه بیئت یو مرقایه تی و ئیدی نه و کاته که س ناتوانی ت له به رامبه ریدا بوه ستییت.. بویه پیویسته له سه ر گهلان نه وه له به رچاو بگرن که ده بیئت ئاگایانه پوه پهری هر لایه نیک بیته وه که جیهان به ره و جهنگی جیهانی سینه م پابکیشیت، نه وه نه به سه که باس له وه بکه ی ن که وێرانییه کی سه رتاسه ری ده ره نجامی نه و شه ره نه بیئت و تیایدا براوه و دۆپاو و بیته ره وک یه ک نه ی ن.. ته نها براوه بازرگانانی شه ر نه ی ن یاخود به مانایه کی دیکه سه رانی جوله که ی جیهانی.

شه ری مرقایه تی تاقه ت په روکێن نه بیئت له گه ل دوژمه کانی له به ر نه وه ی زیره ک و خاوه ن نه زمونن و ده ستیا ن گرتوه به سه ر وزه یه کی مادی و بیرى مه زن دا.. نه وان نه توانن هر ده مامکێک بکه ن و بچه ناو دلی هر گه لیکه وه له ژیر سیمای جیاوازا دا، به لام تو هه میشه ده یاندوژیته وه له پاش گهنده لی و له شفرۆشی و کینه و نه و قهیرانه کۆمه لایه تی و ئابوریانه ی که ژیا نی گهلان تیک ده دات.. پێگه پرزگاربونیش بریتیه له پێگه ی پاراستنی به ها گه له فیکری و پۆحیه کان.. نه و باها گه له ی که نه وه له دوا ی نه وه مرقایه تی دروستی کردوه به درێژایی میژوی خو ی و یاسا ئاسمانی مرقایه کانیش پالپشتی نه و به هاگه له ن.

"مەن ياخشى بولۇپ ئۆيۈم ۋە دۆلەت پەقەت تەن ئەنەسەم. ئۆيۈم ئە دۆلەت مەردى
مەن ئە ۋە پەقەت ئە دۆلەت مەن بۆلۈم دۆلەت مەردى ۋە دۆلەت مەردى خەتە
دەپ"

"موسا د. خ"

هەندیک لە هیلکارییه‌کانی جوله‌که و په‌ییان به هەندیک لە تاوانه‌کانیان بردووه‌ و دواتر دوچاری ترسی "پێگه‌راوی جیهانی" بون وایان لێ هاتوه‌ که هەر شتیک بگێرنه‌وه‌ بۆ ئەو هیزه‌ شارارانه‌. هیچ گومانی تێدانه‌ که جوله‌که جوړیکێ دیکه‌ن له‌ مرۆڤا. خاوه‌ن خه‌سله‌تی دیاری کراو و تاوانی تایبه‌تن. له‌ ته‌واوی پوداوه‌ میژویه‌کاندا خاوه‌ن پۆلێکی ناشرین بون، هەر نه‌وانن که هۆکاری ئازار و مالفێرانه‌یه‌کانی مرۆفایه‌تن. به‌لام دهرمنجاسی کاره‌کانیان زیاده‌تر له‌ هەر که‌سیکی دیکه‌ نه‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ خۆیان. هه‌میشه‌ش سه‌رکه‌وتن هاوپه‌یمانیان نه‌بوه‌ له‌ قوناغه‌کانی ژیا‌نیاندا سه‌رباری نه‌وه‌ی که هەندیک جار سه‌رکه‌وتنی کاتیان به‌ده‌ست هێناوه‌، نه‌مه‌ش نه‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ نه‌وه‌ی که نه‌وان جوړیکێ دیکه‌ن له‌ مرۆڤا.

موسا ئایینی جوله‌که‌ی هێنا بۆ گه‌لیکی دیاری کراو له‌ دۆخیکێ دیاری کراودا، له‌ناو ئەو ئاینه‌دا کۆمه‌لێک ییرو بۆچون هه‌یه‌ که گه‌وره‌ترین کاریگه‌ری هه‌بوه‌ له‌سه‌ر جوله‌که‌ به‌ درێژایی میژو. گه‌له‌که‌ی موسا له‌ میسڕ نامۆ بون، فیرعه‌ون ئەچه‌وساندنه‌وه‌، له‌ لایه‌ن میسڕیه‌یه‌کانه‌وه‌ دورخراوه‌ بون و به‌سووک سه‌یر نه‌کران، جوله‌که‌کان راها‌تبون به‌ چه‌وساندنه‌وه‌ و زو‌لیلی، هەر بۆیه‌ پێویست بو که هه‌ست به‌ خۆیان بکه‌ن و بگه‌ڕێننه‌وه‌ بۆ ناستی مرۆفایه‌تی، هەر بۆیه‌ پێغه‌مبه‌ره‌که‌یان پێی وتن که نه‌وان هه‌لبژێردراون تا ئەو نه‌مانه‌ هه‌لگرن که پێیان سه‌پێردراوه‌، تا متمان‌ه‌یان بگه‌ڕێته‌وه‌ بۆ خۆیان و هه‌ستیان به‌رز بێته‌وه‌ بۆ ناستی هه‌ستی مرۆفایه‌تی، نه‌وان بۆ ئەو نه‌رکه‌ هه‌لبژێردران به‌لام بۆ ئەو کاره‌ نه‌شیاویون هه‌ربۆیه‌ له‌ لایه‌ن خوا و مرۆقه‌وه‌ که‌وتنه‌ به‌ر سته‌م. نه‌مه‌ش له‌ ناخیا‌ندا کینه‌یه‌کی قو‌لی چاند که نه‌وه‌ له‌ وای نه‌وه‌ بۆیان مایه‌وه‌ و وایکرد که نه‌سته‌م بێت ده‌رکردنی نه‌وه‌ هه‌سته‌ له‌ دلایان و گێڕانه‌وه‌یان بۆ ناو مرۆفایه‌تی. پیاوه‌ ئاینه‌یکانیان ئەم هه‌له‌یان قواسته‌وه‌ و نه‌مه‌ش پێگه‌یه‌ی تایبه‌تی پێی به‌خشین هەر بۆیه‌ هه‌ستان به‌ شیواندنێ ئایین نه‌وه‌ش که هاوکاری کردن نه‌وه‌ بو که ئایینی جوله‌که‌ کۆنترین ئایینی ئاسمانیه‌، ئەو کۆنیه‌ هاوکاری کردن تا گۆپانی زۆر له‌و ئاینه‌دا بکه‌ن و له‌ پێی لابده‌ن و له‌

ھەمان كاتدا ھەستى خۇ بە گەرە زانى و دەسەلات و كىنە و ھەزى تۆلە سەندەنەو تىاياندا گەشەي كرد.

بەم شىۋەيە مېژويان ئاۋىتەي پلاندانانى تاوان كارانە و نەينى تەۋاۋەتى بو. پىگەيان بە خۇيان ئەدا پىگە گەلىك بىگرنە بەر كە بەدەر بىت لە سەرۋىشتى مۇقايەتى بە پالپىشتى فەتۋاي حاخامەكانيان و ھەمىشەش دەرەنجامەكانيان شىكست و سەر شۆپى بو. ھەمىشە دۋاي شىكست وىرانى و ئاۋارەبون و دواتر پلان و كار و دوبارە شىكست و سەر شۆپى و... ھەر ھەۋلىكىش كە بىدەن بۇ دەس گرتن بەسەر قودس، بەدۋايدا لىدانىكى قورس و ئاۋارەبونىكى نوئ دىت. پەنگە ھەر ئەم تىبىنىيە بىت كە وای لە دىگۈل كرد پىشېينى ئەۋە بىكات و بىت كە دوبارە لە جىھاندا دابەش دەبنەۋە.

موسا لە سالى ۱۴۵۱ پىش زابىن كۈچى دۋايى كرد و نەچۋە ئار ئۆرشەلىمەۋە، شائۇل و داۋد كە لە سالى ۹۵۰ پ ز كۈچى دۋايان كرد سەرۋىكايەتيان ئەكردن، لەو كاتەدا دابەش و دژ بە يەك بون، سەربارى ئەۋەي كە چۈنە ئاۋ ئۆرشەلىمەۋە بەلام ۋلاىكى سەربەخۇيان نەبو لە فەلەستىن.

لە سالى ۷۲۲ پ ز سەرجوقى گرىكى دەستى گرت بەسەر سامەرا كە پايتەخى يەكەك لە شانشىنەكان بو لەو كاتەدا.

لە سالى ۵۸۶ پ ز بەختىسەر دەستى گرت بەسەر شانشىنى يەھەزا و دەستى گرت بە سەر پايتەختەكەي كە قودس بو و پەيكەرى سلىمانى تىكدا و خەلكەكەي بە دىل گرت و بىردى بۇ بابل و ھەققا ھەزارى لى كۈشتن. لە سالى ۱۶۰ پ ز كەۋتنە ژىر دەسەلاتى پۇمانەكان.

لە سالى ۷۰ ز تىتسى پۇمانى شۆپشىكى لەناۋ بىرد كە ئەۋان پىي ھەلسابون و قودس لەو سەرو بەندەدا وىران كرا و پىش بىنىيەكەي مەسىح ھاتە دى.

لە سالى ۱۳۵ ز ھەۋلىيان دا دەۋلەتەك دىروست بىكەن و بۇ ئەۋ كارە ھەستەن بە كۈشتارى مەسىحىيەكان لە قودس، لە ۋەلامدا پۇمانەكان تىكيان شكاندن و

نزیک به ملیونیکیان لی له ناو بردن و نهرهش که لییان مایه وه به ناو ولاتدا بلاو بونه وه.

له سه دهی چواره م هه ولیان دا په یکه ره که دروست بکن به لام به زه مین له رزه یه که به سه دروست که ره کانی دا پوخا.

له سه دهی شه شه م کوبونه وه و که سینکیان له سامرییه کان کرده شای خویان و دوباره هه سقان به کوشتنی مه سیحه کان، به لام نه م جاره جوستنیانوس تیکی شکاندن.

له سه ره تاکانی سه دهی هه وه م هه ولیان دا پشتیوانی له فارسه کان بکن له کوشتاری مه سیحه کان له فه له ستین له پینگهی دروست کردنی حکومه تیک بویان له وی به لام شکستیان هیفا و پهرش و بلاویان به رده وام بو له ته واری جیهاندا.

نه و ولاتانهش که تیایدا پهرش و بلاو ببونه وه حالیان له و حاله ی که له فه له ستین هه یان بو باشر نه بو، خراپه یان هه بو بو ته واری نه و گه لانه ی که له گه لیاندا ژیاون. هه ره نه وه نده ی که هه ستیان به به هیزی خویان کردو وه هه ولیان دا وه نه و دهسته بپن که چاکه ی له گه ل کردو ون، بویه هه ره تهریک و دورخراوه بون و به سوک سهیریان کراوه و کار گه یشتوته نه وه ی که به رکارون و له ناو براون.

به دریزایی میژویان ته نها توانیویانه هه ندیک له سه ره کرده کان بخه له تینن، رهنگه بو ماوه یه که توانیییتیان نه و کاره بکن به لام زور به رده وام نه بون. بانگه شهشیان بو ناشتی نه ی توانیوه که س بخه له تینیت.

مه سیح د خ پییان نه لیت:

"نه ی نه وه ی ماره کان، چون نه توانن باس له ناشتی بکن له کاتیکدا نیوه خوتان خراپن؟"

جورج واشنتون سه روکی ولاته یه که گرتوه کانی نه مه ریکا پییان نه لیت:

"جىڭگى داخە كە دەولەتلىك نەيتوانىۋە خاكەكەي خۇي لەو مىش ۋەگەزە
پاك بىكاتەۋە سەربارى ئەۋەي كە زانىۋىيەتى كە چىن. جۈلەكەكان دورۇمنى
خۇشەختى ئەمەرىكا ۋ تىكېرەي ئەۋ خۇشگوزمەرانىيەن كە ھەيەتى".

كىش ئەزانىت؟ پەنگە ئەگەر كەنەدىش لەسەر دەسەلات بەردەۋام بۈايە
ھەمان قەسەي بىكردايە بىگرە پەنگە جۈلەكەش بەۋەيان زانىبایە بۇيە ھەستان بە
كوشتىنى بەر لەۋەي كە بىتە قەسە. بەلام ئايا ئەيىبەخشان لە لايەن گەلى
ئەمەرىكاۋە؟

بەلام ماسۇنىيەت كە زايۇنىم پىنى وايە كە دەستى گرتۈۋە بەسەرىدا، ئايا
راستە كە ئەندامەكانيان داردەستىن بەدەست جۈلەكەۋە؟ ئىمە پىمان وانىيە،
بۇنمۇنە لە ۋلاتى ئىمەدا ماسۇنى زۆرە بەلام تەنھا ئاۋەكەيان بىستۈۋە. بازىرگان
ھەن كەتەنھا لە پىناۋ پارە پەيۋەست بون ۋ كەسانى گىلىش ھەن تەنھا لە پىناۋ
ئاشتىدا پەيۋەست بون، ھەمو ئەۋانەش كاتىك كە راستى ئەزان ئەبەتە دورۇمنى
سەرسەختى زايۇنىزەم لەبەر ئەۋەي زىاد لە ھەر كەسىكى دىكە ھەلخەلەتاۋن.

كۆمۇنىزىمىش لە سەردەمى خۇشۇفەۋە ھەول ئەدات كە خۇي پىزگار بىكات
لە دەسەلاتى جۈلەكە. ئەۋ كىشانەش كەلەم دوايانەدا دروست بون لە دژى
يەكىتى سۇقنىت لە ۋلاتەكانى ئەۋروپاي پۇرۋەلات سەرجەمان دروست كراۋى
جۈلەكەن. لە ۋلاتانى ئىمە كۆمۇنىست گەلىكى زۆر ھەن كە داد پەروەرىيە گەر
پىمان وابىت پەيۋەندىيان بە دەردە نىيە، زۆرىش لەۋ كەسانە لە كۆمۇنىزەم
ھىچ تى ناگەن تەنھا ئەۋە نەبىت كە ئەيان خاتە ژيانىكى بەھەشت ئاساۋە.

ئىمە كاتىك كە ئەم كىتەبە بلۆ ئەكەينەۋە تەنھا لە پىناۋ پۇشتىرەردىنى
خۇيىنەرى غەربە، ئەمانەۋىت لەۋە تى بگات كە جۈلەكە گەلىكى پىلانگىرن، لە
پىناۋ گەيشتىن بە ئامانجەكانيان ئاشرىنترىن پىگە بەكار ئەھىنن. بەلام ئىمە
ئەمانەۋىت ئەۋەش بزانىت كە زايۇنىزەم شتىك نىيە كە نەتۋان خۇمان پىزگار
بەكەين لە دەستيان، ۋەك خۇيان ئەلەين "گەلى ھەلېژاردەي خوا"، بەلام پىكخستىن
بى سەردەۋەردىي قبول ناكات، زانىستىش گىلى قبول ناكات، ئىمانىش لەگەل

بى ئىمانى نايەتەۋە، كارىش بەرامبەر نىيە تەنھا بە نىيەت ھىنان، ھاۋكارىش بەرامبەر نىيە بە دۈبەرەكى.

داگىر كىردى قودىس لە لايەن جۈلەكەۋە ئامازەيە بۇ ۋىرانكارىيەكى نوۋ و كۆتايى ھىنانى يەكجارەكى بە گالته جاپى "گەلى ھەل بژاردە خوا"، ئەمەش ئەبىت پائەرىكى بەھىز بىت بۇ كارى شىلگىرانە بۇ پىكخستەۋە و گىپرانەۋەى كارە نادروستەكان لەفەلەستىن بۇسەر پىپەۋى سىروشتى خۇيان لەبەر ئەۋەى ئىستاش سەرکەۋتن لە ئاسمانەۋە دانابەزىت و لە ناخى زەۋىشەۋە ھەلناقولت، بەلكو لە لايەن دەستانى كەسانى دلسۆزەۋە دروست ئەكرىت، ئەمەش سونەتى خوايە بۇ بەندەكانى و ھىچ جىگرەۋەيەكىش نىە بۇ ئەر سونەتە.

Pawns in the game

وليام گای کار

له ۱۸۹۵/۶/۲ له بریتانیا له دایک بوه. نوسر، لیکوال، ماموستای زانکو و
شارهزا له تورات و شونډه واره کونه کان. خویندنی له نوسکوتلهندا ته و او کړدووه.
ماوه بهک له فلهستین ژباوه و وانهی له زانکوی عبری و توتوه له قدس. سردانی
ناوچه جیاوازه کانی پوژهلای ناهه راستي کړدووه. نفهسر له هنری ده ریایی
بریتانیا. له وه زارته تی راگه یاندن و هه والگری دا کاری کړدووه. هه ردو زمانی
عه ره بی و عبری زانیوه. له سالی ۱۹۵۲ کتیبی دزینی نه توه بهک بلاو نه کاته وه.
گرنگ ترین لیکوالینه وهی له سر هه لگیر ساندنی سی جهنگی جیهانی بوه و (WW3) له
کتیبه که ی به رد گه لیککی سر ته خته ی شه تره نج به تیروته سالی باسی لیه کړدووه.
له ۱۹۵۹/۱۰/۲ له توتاریو کوچی دواي کړدووه.

ته نها له سالی ۱۹۵۰ دا توانیم په ی به و نه یتیه به رم کاتیک که زانیم نه و شهر و شورانه ی
ژبانمان ژیرورور نه کات و نه و بیسه ره و بهر یی به که به یی ه و زاله به سر ژبانماندا هیچ
نیه جگه له پلاتیکي نه هریمه نانه ی به رده و ام، په نگه نه و پیلانه له و به شعی گه ردون دهستی
پیکردیبت کاتیک که نه هریمه ن به تی کړدووه که وشعی خوا له سر و هه مو شتیکه وه بیت.
له به هه شته وه یو سه رزه وی. نه و راستی و به لگه حاشا هه لنه گره په رته وازانه ی که به دهستم
هینان له سرتاسه ری جیهاندا پچر پچر بون و ریک نه ده خران نه مهش به رده و ام بو تا
که ی شتمه نه و راستیه و تیگه ی شتم که زانیا ریمان له سر بونه وهریک نیه که له گوشت و
خوین دروست کرابیت، به لکو له گه ل هنری روحی و نه و بیرانه دایه که له تاریکیدا کار
نه کات و زاله به سر زورینه ی نه و که سانه ی که پوستی گرنگیان به دهسته وه یه له جیهاندا.
هیچ هه ست به شهرم ناکم کاتیک که دان به و ده دهنیم که نه و کتیه پیروزه کان بو که
رنگه یان پیشان دام تا بگه مه وه لای پر سیاره کانی پنشوم.